

Magyar Királyság
Nemzeti Könyvtár
Könyvtár No. 1071
// 112
A Magyar Királyság Nemzeti Könyvtára
1852. évi. szept. 28.

4.

800p.
2.51.00

A
Szent István királyi és királyi udvari könyvtár
"Könyvtár". 1852. szept. 28.

318.

ERDÉLYORSZÁG

STATISZTIKÁJA.

IRTA

KÖVÁRY LÁSZLÓ.

318 — 4 318

ELSŐ KÖTET.

© K. Sz. udv. ref. osk. olv. egyesületé

KOLOZSVÁRTT, 1847.

TILSCH JÁNOS TULAJDONA.

42163

Nyomatott az év. ref. kolégyom bettével.

ELŐSZÓ.

Tizenhét évi könyvárusi s kiadói pályám folytában, mindig főtörekvésem volt hazánk iróalmát cél- és korszerű mivek kiadásával gazdagítani; mindazonáltal legförróbb ohajtásaim közé tartozott Erdély statistikája s geographiája kiadhatása. Mert a mellett, hogy szinte oly szükségünk van reájok mint a mindennapi kenyérre, gyakran fűlig kelle pirulnom ha magyarhoni útazó kereskedésében ilyenket kerese, s nekem nincsenel kelle felelnem.

Én a nehány ezeret, mit e művek kiadása igényel elszántom, s felszólitám azokat kik Erdély ismeretével foglalkoznak; de mindeniktől üres kosarat kaptam. Végre segített a sors: 1842-ben jelen munka szerzője fellépett „Székelyhonról“ írt röpiratával, s munkájában vonásait látám egy embernek kit én kerestem, s tanár Brassai Samu ajánlatára egyezményre léptem.

Jól érzé e munka írója, s többször panaszkodott e mű dolgozása folytában a roppant akadályokról, mikkel küzdenie kellett s mégis néhol le nem küzdheté; de én azzal vigasztalám: tökéletes statistikája a föld egy birodalmának sincs, adunk a lehető legjobbat, s ez is nyereség akkor, mikor e mezőt parlagan kaptuk.

S így veszi az olvasó rég melegített eszmémet, s az író öt évi fáradalma első kötetét. A munka terjedelme, az adatok halmaza mindenesetre érdem, és szükségét pótol akkor, midőn ennek nagy részét az író magán útazásának, levelezésének, gyűjtögetésének köszönheti.

Azonban egy néhány lelkes főúr, s néhány ügy-barátnak az íróval kezet fogva, köszönetet kell szavaznom adatok közlésiért. S bár igen nagyban valánk sokaktól segítve, mégis éreztük a hiányt, mit itt ott teljességgel nem fedezhetünk. Azért felszólítok mindent, legyen szives jegyzeteket tenni olvasásánál, minthogy sokkal könnyebb bírálni, hiányokat felfedezni, mint a munkát megírni. S jegyzeteit mindennek bérmentetlen levélben elfogadom, hogy egy második kiadásra a lehető hiányok pótlására az írónak ez által is segítségére legyenek.
Kolozsvártt, mart. 16-kán 1846.

TILSCH JÁNOS,
könyvárus és kiadó.

AZ ELSŐ KÖTET TARTALMA.

ELSŐ KÖNYV: ANYAGI ÁLLADALOM.

ELSŐ SZAKASZ.

MÉRTANI ÁLLADALOM.

ELSŐ CZIKKELY.

A FELSZÍN ÁLLADALMA.

	lap.
1. §. A felszín fekvése	3
2. §. Határai	4
3. §. Nagysága	5
4. §. Politicai osztályok kiterjedése	7
5. §. A felszínnek haszonvehetősége szerinti osztályai	10

MÁSODIK CZIKKELY.

A FELSZÍN VONALOS ÁLLAMA.

6. §. A felszín köre, széle, hossza	12
7. §. Hegyei	15
8. §. A hegyek, hosszassági irányban	16
9. §. A hegyek, magassági irányban	24
10. §. Rónaságok	29
11. §. A vizek álladalmá	29
12. §. A tavak	37

MÁSODIK SZAKASZ.

TERMÉSZETLEIRÁSI ÁLLADALOM.

13. §. Légköri álladalom	40
14. §. Földköri állam	48

ELSŐ CZIKKELY.

ÉLETMŰSZERETLENEK ORSZÁGA.

	lap.
15. §. Vegytani tűnemények	49
16. §. Ásványos vizek. Hideg fürdők	50
17. §. Meleg fürdők. Keserű- és crustáló-vizek	57
18. §. Grották. Kénes barlangok. Csigahalmok. Köve- sedések	59
19. §. Festői ritkaságok. Hegyrepedések. A Detonáta. Zuhatagok sat.	64
20. §. Az ásványok álladalma	67
21. §. Földek. Kővek	68
22. §. Egények: Bűdöskő, kőszén sat.	70
23. §. Savak: Konyhasó. Hamúzsír sat.	72
24. §. Érczek. Arany- és ezüst-bányászat	78
25. §. Tellur. Réz. Vas. Olom sat.	90
26. §. Kéneső. Vitriol sat.	94

MÁSODIK CZIKKELY.

AZ ÉLETMŰSZERESEK ORSZÁGA.

A.) NÖVÉNYEK.

27. §. A termő felület minő- és mennyisége	95
28. §. Erdők	97
29. §. Szőlők és borok	100
30. §. Gyümölcsösök. Faiskolák. Gyümölcsök	104
31. §. Virágházi gyümölcsök. Eperfák	108
32. §. Rét és legelő	108
33. §. Szántó föld és gabonák	110
34. §. Vetemények	114
35. §. Kereskedési növények: Dohány. Len. Kender sat.	116
36. §. Visszatekintés földészetünkre	122

HARMADIK CZIKKELY.

B.) ÁLLATOK ORSZÁGA.

37. §. Férges osztálya. Vérszipó	126
38. §. Bogarak osztálya. Méh. Selyembogár	126
39. §. Halak. Kétlakuak	430

	lap.
40. §. Madár és majorság	131
41. §. Emlősök: Vadak	133
42. §. Szelid emlősök: Disznó. Kecske. Juh	135
43. §. Ökör. Tehén Bival	139
44. §. Ló. Öszvér. Szamár	141
45. §. Kutya. Macska	146
46. §. Jegyzések barom-tenyésztésünkre	147

HARMADIK SZAKASZ.

EMBER KÖRÜLI PHYSIOGRAPHIA.

ELSŐ CZIKKELY.

A NÉPESSÉG.

47. §. A népesség száma	150
48. §. Népszaporítási eszközök: Telepítés. Házasság. Lelenczház. Kórházok. Kisdédóvódák. Szegényintézetek. Himlő-oltás sat.	157
49. §. A lakhelyek álladalma. Városok. Faluk sat.	166
50. §. A lakosok nyelvök szerint	176
51. §. A magyarok, eredete, jelleme, száma	177
52. §. A székelyek „ „ „	179
53. §. A szászok „ „ „	183
54. §. Az oláhok „ „ „	186
55. §. Az örmények „ „ „	190
56. §. A görögök „ „ „	191
57. §. A zsidók „ „ „	191
58. §. A cigányok „ „ „	192
59. §. Bolgárok, oroszok, lengyelek, morvák, rácok, tótok, svábok sat.	195
60. §. A lakosok, kiváltságaik szerint: Nemes. Honoratior. Polgár. Nemtelen	197
61. §. A lakosok életmódjok szerint: Papok. Tanítók. Tisztviselők. Gyógyászok. Kézmivesek. Földmivesek. Katonák. Koldusok	203

MÁSODIK CZIKKELY.

A MŰIPAR.

62. §. Általános nézetek	215
------------------------------------	-----

	lap.
63. §. Ásványországi gyártmány	216
64. §. Növényországi gyártmány	220
65. §. Állatországi gyártmányok	228

HARMADIK CZIKKELY.

A KERESKEDÉS.

66. Általános előismeretek	231
--------------------------------------	-----

1.) A KERESKEDÉSI ESZKÖZÖK.

67. §. Pénz és pénz-rendszer	237
68. §. Mérték és súly-rendszer	240
69. §. A posta	242
70. §. A kereskedelmi fő-útvonalok	244
71. §. Passusok. Veszteglő-intézetek és karminczadok A Magyarhonba menő utak	250
72. §. Vizi-utak és a rajtok folyó tutajozás és hajózás	259
73. §. Országos- és héti-vásárok. Társulatok	264
74. §. Agentiák, Szerződések	269

2.) A KERESKEDÉS ÁLLAMA.

75. §. Belföldi kereskedés	270
76. §. Külfölddeli kereskedés	275

MÁSODIK KÖNYV.

A SZELLEMI ERŐK ÁLLADALMA.

ELSŐ SZAKASZ.

TUDOMÁNY ÉS MIVÉSZET.

77. §. Hajdan és most	287
---------------------------------	-----

ELSŐ CZIKKELY.

TUDOMÁNY MŰVÉSZET AZ ISKOLÁKBAN.

78. §. Népiskolák. Kisdudóvódák	290
79. §. Polgári- és real-iskolák	296

ELSŐ KÖNYV.

**ANYAGI
ÁLLADALOM.**

ELSŐ RÉSZ:

TERMÉSZETTANI ÁLLADALOM.

I. SZAKASZ:

MÉRTANI ÁLLADALOM.

I. CZIKKELY:

A FELSZÍN ÁLLADALMA.

1. §.

FELSZÍN FEKVÉSE.

Erdélyország fekszik, a keleti hosszúság $39^{\circ} 55' 0''$, $44^{\circ} 5' 5''$; s az északi szélességnek $45^{\circ} 12' 15''$, $47^{\circ} 42' 50''$ között. *) És így Erdélyt

---

*) A fokmérés régibb Geographusainknál nagyon ingadozik. A tudós gróf Marsigli a hosszúság $46-49^{\circ}$, a szélesség $45-47^{\circ}$ közé teszi. Őt követte minden író, csaknem a legújabb korig. Mi ezt, valamint későbbi geographiai méreteinket is, többnyire nyugalmazott general Lenk, legújabb s legjobb geographusunk következő című könyve után adjuk: *Siebenbürgens geographisch-topographisch-statistisch-hydrographisch-orographisches Lexikon*, von Ignaz Lenk von Treuenfeld. Wien 1839. 4. kötet. A mű mint előbeszédiből kitetszik, 1819 körül íródott. Ő a geographia fekvések méréseiben, a katonai főszállásmesteri hivatal földabrosza után indula, mint Erdély legtökéletesebb földabrosza után. Lásd *Lexicon* I. 3. lapján.

mathematikai éghajlata, Felső-Olaszhon havasallyi részével, Húnyadmegyét majdnem Velenczével helyhez-
né ugyanazon egy foka alá a melegségnek; de hegy-
vidékisége, s a tengerszín feletti magas állása, az o-
lasz égálytól messzeveti. Azonban ha Európának
valamelyik országával párvonalba kívánjuk tenni, az
leginkább Svájc lehet, mint a melytől vegetatioja,
jellemé, florája csak annyiban különbözik, mennyi-
ben ennek keletrei s földközibb fekvése hozza
magával.

2. §.

HATÁRAL.

A határvonalak természeti erőssége, s a szom-
szédok barátsága, tévén egyik tényezőjét a hon bá-
torságosításának, védelmezhetésének: annál fogva Er-
délynek e tekintetben nem a legkedvezőbb állása van.
Kérdelyt ugyan, a partiumat ide nem értve, egy foly-
tonos, csupán folyók kifolyásától metszett hegylánczo-
zat övedzi: de a mennyi bátorságosítással kecsegtet
e védbástyaként környező hegylánczozat; éppen
annyira fenyeget az erőtlen, pusztulásnak indult Tör-
rökhonnali szomszédság. Szomszédunk lévén: délről
Oláhország, (görbületei után mérve 57 geogr. mfl-
den); keletről Moldva (33 mfl-den) és Bukovina (8
mfl-den); észak- és nyugotfelől Magyarország (84
mfl-den) a Bánát (8 mfl-den). E szerint határszélünk,
idegen korona alatti határszéllel, felinél valamivel
több helyen van érintkezésben az egy koronájú ha-
társzélek ellenében

Ily kedvetlen szomszédságban, még nagyobb
nyugtalan-ságot okozhat az, hogy mind a magyarho-
ni, mind a Moldva felőli széleken, viták, perlekedé-
sek folynak, a kétség-alá vont határszél felett. Ma-
gyarhon Középszolnok-Kraszna-Zarándmegyét, Kő-
várvidéket, törvényczikkkel látja saját kezébe vissza-

NAGYSÁGA.

adatva, *) s magáénak nézi. Moldva felől pedig, a herczeg Kantakuzena-féle határ követelés, könnyen viszályt támaszthat.

3. §.

NAGYSÁGA.

A felszín nagyságát kétképpen kell meghatároz-
nunk: egyetemileg és részletesen.

1.) Egyetemileg véve fel nagyságát, Erdély $4^{\circ} 10' 5''$ hosszú, és $2^{\circ} 30' 35''$ széles. Ha tehát az egyenlítő alatt laknánk, geographiai mérték szerint hosszúsága a 60, és szélessége a 30 mérföldet meghaladná. De tudjuk hogy a grádok, csupán csak is az egyenlítő alatt állanak 15 mfdből, valamint azt is, hogy 40° -nál, hova Erdély déli széle esik, már csak 11, s az 50° -nál már csak 9 geogr. mfdések **). Azért a fentebbi nagyságát, csak geographiai szempontból kívánjuk értetni.

*) Ezen törvényczikk az 183 $\frac{2}{6}$ -ki XXI. t. cz. mely is így szól: Eddig az erdélyi nagy fejedelemséghez elszakítva volt magyarországi úgy nevezett részek, jelesen, Kraszna- Középszolnok- Zarándvármegyék és Kővárvidéke, az 1741: 18-dik és 1792: 11-dik törv. cikkelyek következtetésében polgári közigazgatási, törvénykezési, adózási és mindennemű állapotjaikra nézve, teljesen és tökéletesen Magyarországhoz ezennel visszakapcsoltatnak. Lásd az 183 $\frac{2}{6}$ -ki törvényczikkeket. Pozson 1836. 120 lap.

**) A grádok nagyságának pontosabb meghatározása □ mértföldekben ekkép áll:

10°-nál a hosszfok már csak	14'	⁷¹²	geogr. mfdet foglal magában.
20° " " " " "	14'	⁰⁹⁵	" "
30° " " " " "	12'	⁰⁰⁰	" "
40° { hova Erdély is esik	11'	⁰⁰¹	" "
50° {	9'	⁰⁴²	" "
60° " " " " "	7'	⁵⁰⁰	" "

Lásd Galletti Egyetemi Világismerete I. 3. lap.

Azonban, ha tekintetbe vesszük azt, hogy Erdély nem egyéb hegy- és völgy-nél; s ha ezen örökös oldalt, mérés alá bocsátjuk: természetesen Erdély sokkal nagyobb felületet fog kiadni, mintha ronából állana. Azért, Erdély nagyságát egyedül a háromszögös mértani méret határozhatná meg; mi ugyan végre is hajtattott az utolsó években, de hihetőleg a munkálat még kitisztázva nincs, s belőle nem meríthetünk. Maradunk hát Lenk ezredes mellett, ki egy gr. Marsigli, egy ezredes Lipszky után élve és indulva, mint legvégül élt szaktudós legméltóbb figyelmet érdemel.

Lenk az összes Erdély felszínét:

4800 ölös □ mfdlekben 732 ^{32/64}

4000 " " " 1054 ^{1280/1600}

geographiai mértfldekben 1102 ² □ mért-

földre teszi. *) A mult század végén élt emlithető földíróink, mint Eder, Ballman, Lebrecht, Windisch, kik gr. Marsigli méretei után indultak: Erdély kiterjedését 730—736 □ mfd közé teszik. **) De ezredes Lipszky János, 1806-ban kiadá nagy szorgalommal készített földabroszát és szövegét, s Erdély felszínét 1110 □ mfdre tevő. S őt követék az utána élt földleirók. Mi, mind a gr. Marsigli, mind a Lipszky nézeteit mellőzzük, minthogy az első igaz lehet 4800 b. ölös, a másodiké igaz lehet geographiai mértfldekben; de mivel mi, folytonosan a 4000 b. ölös mértflddel fogunk számítani, kerek számban Erdély felszínét 1054 ^{3/4} □ mfdnek mondjuk. Oly nagyság mindenkép, melyen egy korona is megférhetne.

*) Lenk's Lexicon I. 368. l.

**) Windisch Geogr. 736 □; Éder Erdély Ismert. Zseng. 730 □; Ballmann Statist. Landeskunde Siebenbürg. 730 □; Lebrecht Versuch einer Erdbeschreibung Siebenb. 732 □ mfdre tevők.

Meg kívánjuk egyszersmind jegyezni, hogy ezen számítás, azon földet is magában foglalja, melyet hazánk, az 1769—70-ben folyt török-orosztáborozáskori neutralitásaért, kapott volt, az ugy nevezett revindicált havasakat, $30\frac{1}{2}$ □ mértföld nagyságu helyet, mint a melylyel utoljára nevededett Erdélyország, Moldva- és Oláhboni határain külebb nyomulván sassaival. *)

Összehasonlítva külálladalmakkal, Európában Erdélyt kiterjedésre csupán 12 ország haladja meg; s Erdélynél kisebb álladalom pedig 45 áll saját lábán. Europa köztársaságának¹ mindenikénél nagyobb. Nagyobb, kiterjedettebb mint a Belga- Németalföldi- Görög- Hannoverai-, Würtembergi- és Szász királyságok akár melyike. Egyedül az egy Húnyadmegye elfoglal annyi helyet Europa színpadán, mint a szabad városok, herczegségek s köztársaságokból 15 statust számítva. Nem csoda tehát, ha a nemzeti fejdelmek korában fejdelmeink barátságát külföldi koronás fők keresték.

Az austriai birodalomnak Erdély $\frac{1}{11}$ része.

2.) Részletesen véve, Erdély felszíne álladalmát kétkép kell tekintenünk: A.) Politicali osztályok B.) A felszín haszonvehetősége szerint.

4. §.

A.) POLITICALI OSZTÁLYOK KITERJEDÉSE.

Erdély egyik szerencsétlensége, hogy politicali-

*) A revindicált havasokban következő hatóságok osztoznak, s ilyen arányban:

1.) Húnyadmegye kapott	4	$\frac{60}{1600}$	□ mfdet,
2.) Szebenszék	2	$\frac{60}{1600}$	„ „
3.) Háromszék	2	$\frac{1048}{1600}$	„ „
4.) Csíkszék	13	$\frac{440}{1600}$	„ „
5.) Beszterczevidék	7	$\frac{1564}{1600}$	„ „

Összesen $30 \frac{816}{1600}$ □ mfdde
szaporodott Erdély. Lásd Lenk Lexicon I. 567.

lag rémitően szét van szaggatva. Eloszlik egyszer, magyarok- székelyek- szászok-földére. Ezek közül, a felvett $1054\frac{1}{4}$ □ mértföldből foglal el: a

Magyarok földje	657	$\frac{1000}{1000}$ □	mfdet.
Székelyek földje	206	$\frac{320}{1000}$ □	
Szászoké	190	$\frac{1560}{1600}$ □	mfdet.

Honnan látni való, mikép a magyarok Erdélynek szinte $\frac{2}{11}$, a székelyek $\frac{2}{11}$ -nél cseppel több, a szászok majdnem $\frac{2}{11}$ részét lakják. S így csupán a magyarok-földe szinte akkora, mint a Hannoverai-királyság, és nagyobb, mint a Szász- és Würtembergi királyság együtt véve. Egyedül a parányinak mondható székely-föld, nagyobb a német herczegségek huszanötinél külön külön. Ha a föld nagyságát az erőteljes székely-nép számával sokszorozzuk, önmagára se lenne megvetendő tartomány.

A háromfelé osztott föld, eloszlik ismét: megyékre, székekre és vidékekre. S bár az osztás sz. Istvántól fogva meg nem állapodott, úgy látszik még későre fog megállapodni; mert egy újabb czélszerűbb felosztásról, most cserélnek eszmét a hon fiai. Legújabb osztás volt a Mária Theresiáé, ki Fel- és Alsófejért ketté szakítá. Utána jött volna a II. József császáré, ki mivel az 1783-ki útjában látá — így mond rendeletében: *) mily nagy gyűlölség uralkodik az erdélyi nemzetek között; az egészet minden nemzet különbség nélkül, előbb 10, aztán 11 megyére osztá vala; de halála ezen rendeletét is megsemmisité. Következőleg ma a magyarok földje 11 megye- s 2 vidékre, a székelyeké 5 székre, a szászoké 9 szék- és 2 vidékre oszlik.

És ezen megyékből elfoglal:

1.) Húnyadmegye	109	$\frac{1352}{1600}$ □	mfdet.
2.) Kolozsmegye	85	$\frac{720}{1000}$ □	” ”
3.) Tordamegye	83	$\frac{672}{1000}$ □	” ”

*) 2670 udv. szám alatt 1784.

4.) Alsófejér-megye . . .	80	$\frac{232}{1600}$	□	míldet.
5.) Belső-szolnokmegye . . .	58	$\frac{60}{1}$	”	”
6.) Dobokamegye . . .	52	$\frac{732}{1}$	”	”
7.) Közép-szolnokmegye . . .	38	$\frac{760}{1}$	”	”
8.) Fogarasvidék . . .	31	$\frac{600}{1}$	”	”
9.) Felső-fejérmegye . . .	30	$\frac{240}{1}$	”	”
10.) Kükülmegye . . .	26	$\frac{1312}{1}$	”	”
11.) Zarándmegye . . .	22	$\frac{272}{1}$	”	”
12.) Krasznamegye . . .	19	$\frac{1500}{1}$	”	”
13.) Kővárvidék . . .	18	$\frac{1512}{1}$	”	”

A székely-székek közül elfoglal:

1.) Csíkszék . . .	78	$\frac{120}{1}$	”	”
2.) Háromszék . . .	51	$\frac{1560}{1}$	”	”
3.) Udvarhelyszék . . .	45	$\frac{432}{1}$	”	”
4.) Marosszék . . .	24	$\frac{1200}{1}$	”	”
5.) Aranyosszék . . .	6	$\frac{120}{1}$	”	”

A szász-székek közül:

1.) Beszterczevidék . . .	54	$\frac{1152}{1}$	”	”
2.) Szebenszék . . .	40	$\frac{440}{1}$	”	”
3.) Brassóvidék . . .	31	$\frac{360}{1}$	”	”
4.) Medgyesszék . . .	11	$\frac{472}{1}$	”	”
5.) Nagy-síkszék . . .	11	$\frac{164}{1}$	”	”
6.) Kőhalomszék . . .	10	$\frac{1200}{1}$	”	”
7.) Segesvárszék . . .	9	$\frac{1000}{1}$	”	”
8.) Szászvárosszék . . .	7	$\frac{200}{1}$	”	”
9.) Szászsebeszék . . .	5	$\frac{1000}{1}$	”	”
10.) Újegyházszék . . .	4	$\frac{1500}{1}$	”	”
11.) Szerdahelyszék . . .	3	$\frac{1200}{1}$	”	”

4000 □ ölből álló mértföldet.

Van még Erdélynek egy negyedik politikai osztálya, és ez a partium, hova Közép-szolnok-Kraszna-Zarándmegye, és Kővárvidék tartozik, (100 □ míld); mely felett Magyarországgali perünk, a tulajdonosi jog iránt, még sokáig dönthetlennék látszik. Ez azonban, a partium, a magyarok földébe természet-

sen bele van számítva. Középszőlők- és Krasznamégye Szilágyság nevezet alatt ismeretes.

És van még egy ötödik osztály is, mely a pártiumként a fennebbiekbe csakugyan bele van foglalva, és ez a katonai határszél. A terület melyből az öt határszéli ezred kiáll, tisztán meghatározni nem lehet; minthogy a polgári Erdélytel sok helytt össze van elegyedve. Csupán a II. oláh gyalog-ezred az, mely leginkább egy tagban fekszik, és ez Beszterczevidékiből elfoglal 43% □, Dobokamegyéből 9% □ mfdet, s így egy körben kerek számban 53 □ mfd területet. A többi rész Erdély délnyugoti részétől, a vaskapui szorostól, fel Bukovináig keletről északra, szakadatlan lánczban övedzvéen Erdélyt: Húnyad és Alsó-fejérmegye Szászváros- és Szebenszék, Fogarasvidék, Felső-Fejérmegye, Brassóvidék, Három- Udvarhely- és Csíkszéken, Torda- Kolozsmegyén szétágazik, és a tiszta polgári helységekkel kisebb nagyobb mértékben össze van elegyedve.

5. §.

B.) A FELSZÍNNEK HASZONVEHETŐSÉGE SZERINTI OSZTÁLYAL.

A felszint hasznolás tekintetéből, kétfelé oszthatjuk: nem használható és hasznat hajtó felszínre:

a.) **Hasznat nem hajtó felszínnek tulajdonképp ugyan, mit sem lehet nevezni. Mégis alladalmilag használhatlanok közé soroljuk mind azokat, miken a vad természet még rajta tartja kezét. Ilyek a homokpuszták- mocsárok- folyamoktól tavaktól borított helyek, kopár szirtek, meredek sovány hegyormok, de ezek Erdélyben csekélységök miatt tekintetbe alig vehetők. Homok-puszták, mocsárok éppen nincsenek, ha csak útaink egy részét, főleg tavasszal, az utósokhoz nem számítjuk. Mert Erdély leghomokosabb része a Barczaság, s bár itt**

Hellenbach Alsó-tömös majd elvesz a homokban: azért a Barczaság gyönyörű rétes lapálya jó aratást ad. Egyébaránt ezen erdővel körített kis homoktengernek, aránylag a Barczaságnak, szélessége a bodzai passustól Persánig $3\frac{1}{2}$, hosszúsága Törcsvártól Apáczáig 4 mfd. *)

b.) **Haszonhajtó felszínét véve Erdélynek**, ezt ismét kétfelé oszthatni: mivelés alattira, és még mivelés alá nem jött földre. Erdélyt a tulajdonképeni földmivelés, s következőleg gabonatermesztő mezőgazdasági szempontból tekintve, gyöngye lábön fogjuk találni. Mert Erdély gazdasága, jövője, nyers legelőjében s bányáiban vagyon: minthogy hazánk physiognomiája s időjárása oly szabálytalan, hogy folytonosan kamatozó termésre bajosan számíthatni. Erdélyt, leirói hegyes tartománynak szokták mondani; de tán méltábban mondhatni hegységnek, melynek isten jóvoltából néhány mértföldnyi lapálya is vagyon. Hogy tehát ezen heglánczolatokból kevés jöhet mivelés alá, természetes; s hogy azok nagy részit eddig miveletlen erdő fedé, nevéből is könnyen a gondolatra jöhetni. *)

Szorosabb meghatározásába e czikknek itt nem bocsátkozunk, mivel a mivelés alá jött, és alája nem jött felszín közt vonalt huznunk még nem lehet. Annyit tudunk hogy az összes felszínből gabona termőhely, 276 □, szőlő 32 □, rét 114 □, és legelő 116 □, s végre erdő 276 □ mfd. Honnan az ősz-

*) Erdély neve még latin oklevelekben is Erdélynek iratik, 1130-ig. Később Ultrasylvaniának; IV. Béla, II. András udvarában Transilvaniának. Onnan vették Bonfin s más historicusok. Német neve Siebenbürgen, de hogy miért így, nem tudhatni. Némelyek azt vélik hogy a hét vezér (Árpád, Gyula, Kund, Szabolch, Ursul, Leel, Verbulch) épített volna 7 várat és erről; mások, hogy a szászoktól épített hét várról (Besztercze, Szeben, Kolozsvár, Brassó, Medgyes, Szászsebes, Segesvár): melyik vélemény igaz, homály fedí.

szes haszonhajtó felszín 814 □ mérdet tenne. Ki kel-
lene itt mutatnunk azt is, mennyi helyet foglalnak el
városaink, falvaink, útaink, de azoknak számánál e-
gyébbel nem szolgálhatunk olvasóinknak; következő-
leg, a földészi haszonvétel alá nem jött, de jöhető fel-
színt, ki nem mutathatjuk. Lakhelyekre, útakra, vizek-
re a fentebbi számítás szerint, 240 □ mértföld ma-
rad fen.

2. CZIKKELY.

A FELSZÍN VONALOS ÁLLAMA.

E cikkben mindennemű vonalát felvesszük a fel-
színek, u. m. A.) a mértaniakat pl. körét, hos-
szát, szélességit; B.) reálvonalait, a képzeltek
ellenében, milyenek: a hegyvonal és ágazatai, fo-
lyóvizek, térségek, nevezetesebb tavak, vízesatornák
s a tb.

6. §.

A FELSZÍN KÖRE, SZÉLE, HOSSZA.

A.) Mértani vonalokat véve, ezek vagy
körítők vagy átmérők.

a.) Körítő-vonal alatt értjük, az egész hon
körvonalát a határszéleknél. Körvonalát mondjuk, de
Erdély alakja szabálytalan, s inkább képez négy-
szöget mint kört. — Eddig sokan szivalakunak álli-
ták, *) de ily horgas szívet, milyen határkörünk,
nem kívánok a hazának. — Lenk idézett Lexiconában
trapeziumnak állítja, melynek négy oldala, a négy vi-
lág rész szerint hajolván, mindenik vonal a hasonme-
netű parallelról, vagy méridiánról nevezhető. **)

*) Benkő Gen. Transsilvániája I. k. 44. l. Pater Fasching
Nova Daciája 42 l.

**) Lásd Orographie v. Siebenbürg. III. 237. lap.

Folytonos körvonala hazánknak: 190 mld (mértföldét mindig 4000 öllel számítva). S ezen kör quadráturáját, oldalonként felvéve lesz: a déli határvonal 57, a nyugoti 48: az északi 42, a keleti 43 mértföld.

Meg kellene továbbá határoznunk, hogy ezen határszél mennyi térséget, hegyet, vagy vizet vesz határául. De ezen felmérés előadása, szinte csak ismétlése lenne annak, hogy Erdélyt a hegyek szakadatlan folytonosságban karolják, azon kevés megjegyzéssel, hogy csupán észak-nyugoti felén simul lapálylyá, Kraszna- és Közép-szolnokmegyében 6—7 mldnyi vonalon. És pedig a határszél annyira kíséri a hegyek láncolatát, hogy kivévén a keletit, a többi bérceken a határszél, csaknem mindenütt a főbércezt kíséri; és oly törpülni nem akaró folytonosságban a más három vonal, hogy azok csupán csak az egy Maros, Szamos, Olt és Zsily vizei, kifolyhatásának szakadnak meg. Mert a néhány ki- és befolyó patakocska, magas völgyeken lejtven, kihaladásukat vonalszakadásnak nem mondhatni. Magát a keletit is, csak annyiban vettük ki, a mennyiben itt a bércevonaloctól eltérve mintegy 15 mldn, völgyi patakok teszik a határszél.

Mint hegyvonal metszők, említendők még, a passusok: milyenek a Bukovinába vivő tihuczai, Besztercze-vidéken; a Moldvába vivő tölgyesi, Gyergyóban; a gyimesi, Csikban; az ojtózi, Háromszéken; az Oláhhonba vivő bodzai, Felső-Fejérben; az ósánczi, tőmősi, tőrsvári, Brassóvidéken; verestornyi, Szebenszékben; vulkányi, Húnyadmegyében, és a Bánátba vivő vaskapui, csakugyan Húnyadban. De számítandók a Magyarhonba vivő főbb országútak is, melyek: a dobrai Húnyad-, halmágyi Zaránd-, b. húnnyadi Kolozs-, somlyói Krasznamegyékben, a somkúti Kővárvidéken, több kisebb és nagyobb országúttal; melyek az előszámlált passusok és nagy útak között is, több he-

lyen átszegik ugyan a körvonalt, de meg nem szakasztják.

b.) Az átmérő vonalok. Erdély leghosszabb parallelája a 46° -nál vagy on, mely körülbelöl $4^{\circ} 15'$. Erdélyben a geographiai fok absolut hossza, 10 mértföld 1111 öl lévén, Erdély legnagyobb hosszát keletről nyugotra, $44 \frac{26}{100}$ mértföldnek tehetni.

Leghosszabb méridiánusa a $41^{\circ} 10'$ geographiai hosszúságnál megy el, s tesz $2^{\circ} 23'$ -t. Mint-hogy pedig a méridiánok lépcsői 15 mértföldjével vehetők: lesz legnagyobb szélessége Erdélynek, északról délre, 36 mértföld. Ezen geographiai mértföldeket 4000 öles austriai mértföldre húzva, hosszúsága leend: 33 mfd és 800 öl.

Ezen absolut mértékek mellé, kapcsoljuk hozzá már a relativ méreteket. Relativ legnagyobb hossza Erdélynek, azon pontból, hol az Ér-vize Erdély határszélétől Endréd táján elválik, a Barczaság délkeleti zúgáig, hol Runka-mik folyócska vágja a határt át, s így északnyugot délkeleti irányban mérve: Erdély lesz 51 geogr. mfd hosszúságú. — Legnagyobb szélessége ahoz keresztben az ország délnyugoti zúgától, u. n. a bánáti oláhországi és erdélyi triplex confiniumtól mérve, a máramaros- bukovina- s erdélyi hasonló hármashatár találkozásáig lesz ismét, 42 geogr. mfd.

Régibb geographusaink mérésök irányát ekép nem katározván meg, számaikat mikép keresték ki, nem mondhatni meg: innen következett azon anomalia, hogy Bertalanfi, Losonczy szélit hosszát 30; Fashing, Bonbardus szélit 30, hosszát 38; Fridvalsky szélit 30, hosszát 35; Lebrecht már az ojtózi passustól Vaskapuig hosszát 31, Verestoronnytól Kapnikbányáig szélét 27 mértföldre teszi. Mi pedig mthogy stáistikát, s nem geographiát irunk, egyikét sem ostromoljuk; saját véleményünket elmondók.

Erdély közepét sokan sok felé keresék, némely Radnot, más Ilenczfalvánál gondolja. A mi nézetünk

két vonala a mezőségi tavaknál, Méhes és Gerebenes között találkozik.

Erdély ilyszerükiterjedése, a naplemente és felköltében, a keleti és nyugoti határszél között, $0^{\circ} 16' 4''$ órai különbséget okoz; következésképp a székely földön egy óra-negyeddél hamarább megvirad, mint Húnyadban; s annyival hamarább is estvéje lesz.

B.) Reálvonaloknak mondók, mind azon vonalokat, melyeket a.) vagy természet keze a felszínen kézzel foghatólag elhúzott, milyenek: a hegyek, hegy-ágazatok, térségek, vízfolyamok; vagy b.) mesterségesek, miken pl. emberi kéz nyomai látszanak, milyenek száraz és vízi utak s a t. Vegyük rendre.

7. §.

HEGYEI.

Az erdélyi hegység, egyik csoportozata azon roppant hegláncznak, mely a pirénei félszigeteken kezdődve, csaknem szakadatlan egyforma magasságban Európa déli részét, nyugotról keletre vonulván, átmetszi szikláival. Többféle nevezetek után Magyarhon északi felén Kárpát nevet ölt, s mint Kárpát, Magyarhon és Galliczia határszéle között, Erdélybe csap, Galaczhegy név alatt Besztercze-vidékére jó, s onnan kétfelé szakadva Erdélyt körülfolya, s az ország beljét is oly tömegben borítja el, hogy igen kevés rónát láthatni, azt is csak nagyobb vizek partjain. Hogy ezen hegy csoportozatokról tisztább fogalmat adhassunk, felosztjuk a.) vonalok- b.) hegykarok- c.) hegyágazatokra.

a.) **Vonaloknak** nevezzük el a határszéli hegyvonalokat. Még pedig, minthogy a négy határszél, a világ négy tája szerint vonul: déli, nyugoti, északi, és keleti hegyvonaloknak fogjuk mondani.

b.) **Hegyekaroknak** fogjuk nevezni az ország belrészeiben elvonuló nagyobb ágokat. És ilyet

mi állandóképpen itt kettőt különböztetünk meg, először azt, mely a Maros jobb partján vonul el, és ezt a Szamos terétől elzárja; másodszer azt, mely a Marosnak bal partján vonul el, s a Maros terét az Olt terétől szigeteli el.

c.) Hegyágazatok neve alatt jönének a hegyvonalok és hegykaroknak apróbb nagyobb kinyúlásai, melyek a másod rangú vizek és patakok folyásának szabnak utat. De mivel hegyekből szerkezett országunk merőben ily ágazatokból áll, azok előszámítását a geographiára bizzuk.

8. §.

A HEGYEK, HOSSZASÁGI IRÁNYBAN.

a.) **Hegyvonalok**, vagy másképp, a határszéeli hegyek a következők:

aa.) **A déli vonal**, képezi az Oláhország felőli határszéleket. Erdős orma, görbületei után mérve, 57 mrfld hosszúsága. S csupán csak az Olt és Zsily kifolyásaiknál van megszakadva. Átmegy rajta a bodzai, ósánczi, tömösi, törösvári, verestornyai és vulkáni passus. Ezen vonal kezdődik a délnyugoti triplex confiniumnál Koboricz nevű hegyen, s a következő hegyormokon vonul végig keletre: Zernye, Jakab-havas, Elves-pojánicz, Koasznai-pilis, Pojána, Gelesza, Ingoványos, Barkahegy, Ladocztetej, Serede, Predjál, Seszu-mare, Pojáni-mori vagy Moni, Mon, Szász-bércz, Rampó-kő, Dongó, Teszla, Ptyát-ra-nardi, Dobromir, Zenoga, Babi, Muntye-kajlor, Vurvu-kapri, Picsoru-kapri, Erdőhegy, Vurvu-radu vagy Szlovalu, Predalucz, Piszku-paltinuluj, Vurvu-paltinuluj, Vursubava, Vurvu-pietri, Vurvu-zenogi, Vurvu-tigai, Totpál, Garcsin, Ptyatre-mare, Szuszája, Predal, Pojána-lunga, Pojána-rajki, Baja, Malujesd, Morora, Bucsesd, Cziganyesd, Grohotyisu, La-stringa, Koltan, Vurvu-lukuluj, Vurvu-Illyji,

Piszku-Illyji, La-saka, Padina-Lunga, La- Krucse, Dilma-dancsi, Paltinis, La-baltin, Klobucsetu, Vurvu-szászuluj, Vurvu-Bacsuluj, Fumos-Csokan, Gropele-sebesuluj, Vurvu-Putzilor, Bellia, Vurvu-raduluj, Boduj, Langa, Vurvu-deri, Vurvu-urli, Kée-bundi (alatta Vurvu-Kazavej) Vurvu-zenogi, Vista-Máre, Girdomanu, Podragu, Podragul, Vurvu-podraguluj, Alboti, Potyanu, Vurvu-Bulli, Balla, Vurvu-Miszi, Piatra-lui-tunsza, Serboti, Parkacs, Girbova, Olán, Bugyezláva, Szurul, Gavan, Tataru, Djalu-Fedelesuluj, Vulkoj, Sztremban, Mogura, Djalu-Domnisoru (itt foly ki az Olt a hazából), Priszioj, Presbi, La-Vaka, Szujka, Dlalú-Muncsel, Djalu-Vojnaguluj, Galbinu, Gropa-Szászuluj, Gyalu-Klobucsetuluj, Gyálu-Negovanuluj, Vurvu-Konczuluj, Konza, Balinru-gyin-Gropa, Steflesd, Krisztesd, Vurvu-Tarni, (Vurvu-Preszi, Piatra-Alba, Larzsile, Timpa, Tataru, Pojana-Mujeri *) Szmida-Mare, Gura-Potyekuluj, Billile, Vurvu-Ausohely, Kurmatura, Surian, Komarnicsel, Toja, Pojenille-Toji, Kapu-Sigoruluj, Vurvu-Sigoruluj, Rotundu-Sigoruluj, Fratye-Predeveleny, Gyalu-Bábi, Munczeli, Gyalu-Csorosuluj, Szék, Gyalu Barisoruluj, Szérp, Gyalu-Billuguluj, Fatsaczel, Gyalu-Onji, Kurmatura, Szék, Zanogo, Gyalu-Lazuruluj, Gyalu-Ganuluj, Valje-Mire, Gyalu-Bultyi, Drágsan, Stanulecz, Piátra-Alba, Paltina, Sturul, Gridoman, Galbinu, Mikus, Gyalu-Bolzuluj és Skerisora-Máre. **)

Ezen hegyvonalból következő nevesebb vizek és vizecskék erednek, keletről nyugotra menve: a Bodza- Dostranicza- Tömös- Vidonbak- Barcza- Beri-

*) A ( ) zárt csúcsok Oláhokban esnek.

**) Lásd Lenk Lexicon IV. 95 lap. Valamint ezredes Falon, főleg orographi tekintetben a legjobb földabroszát ily cím alatt: Das Österreichische Kaiserthum auf Befehl Fürsten zu Schwarzenberg. Im Jahre 1822.

voj- Czod- Szeben- Sily- és a Strigy-vize. *) S elborít a hon déli résziből mintegy 35 1/2 □ mértföldet, ágazatait is ide számítva.

bb.) Nyugoti vonal. Határszélül szolgál Erdély, és az Oláh-ilyr határszél, a Bánát s Magyarhon több keleti részei között. Hossza ezen vonalnak 48 mfd. Megszakad a Maros kifolyásánál. Megy át rajta két szoros, a vaskapui és dobrai. Ezen kívül számos apróbb kereskedő-utak hasítják át, melyek az aradi, nagy-váradi, melyeket felebb már említünk. Ezen vonal kezdődik, csakugyan a délnyugoti triplex confiniumnál, azon ponton hol Erdély a Bánát és Oláhhon összeér, s a honnan a déli vonal kíséréseivel is kiindulánk, s vonul át a következő nagyobbyszerű ormokon, Kerisora-mare-n kezdve: Morarul, Gyálu-sortirol, Zugul, Gyálu-gropelor, Gyálu-petri, Prelucs, Skerisora-mika, Polyátka, Priszlop, Marmura, Luska, Pojána-bacilli, Gyálu-ikornu, Prehogyesd, Pojána-simizi, Gyáluluj-csernát, Krnyu-moguri, Mogura-losni, Kulma-paducseluj, Pojána-alunuluj, Csicsera-miglosuluj, Pojána-Ruszká, Pojána-regyi, Gyálu-kapri, Kostyasa, Szucs, Gyálu-alunuluj, Haterona, Preszák, Prosen, Gyálu-mutuluj, Gyálu-seszuluj, Gyálu-teussu, Szocsu, Korpu, Tyenest, Krinyoul-máre, Gyálu-strimbi, Paduezu, Kapu-juonesd, Ptyátra-mosuluj, Ptyátra-filipuluj, (itt folyki a Maros a honból) Tyiserucza, Vurvu-moguricza, Moguraczerbia, Tarnicza, Vurvu-inalt, (Pietrosa, Tartarova, Fontina-heri, Vurvu-koronuluj, Lafasa-máre, Vurvu-strineni, Pietrille-alba, Mogura-karacsuluj, Gyálu-lomal, Gyálu-borea, Tyussu, Gorona, Gliganu, Muncsel, Lunkoj, Moagla, Gorbasa, Buls, Gyálu-borkely, Duba, Gyálu-leorgosuluj, Ferecsao, Fresinata, Grohács, Macsuka, Bretya, Kimpudusa, Gyá-

*) Lásd Lenk fenidézett helyét, s főleg a hydrographi tekintetben annyira pontos, ily című földabroszt: Strassen-Karte des Grossfürstenthums Siebenbürgen.

lu-bregisor, Runk, Gyálu-porki, Volkány, Pungesi-
cza, Kapra-rezi, Lepurile, Retya, Gyálu-styubeu-
luj, Csertes, Gyálu-lupoj, Muncsel, Gajina, Rotondo,
Pojnicz, Ptyátraluj-Arad) *) Romuna, Kalamanyel,
Kukurbata-biheri, Zara-biheri, Gruju-csel-máre, Gyá-
lu-Kriminyisuluj, Gyálu-zapuluj, Kurmesa, Funtinele-
de-Kurmesi, Funtinele-de-Capglaveja, Gyálu-jeseru-
luj, Ponoraj, Csicsera-doszuluj, Galinyásza, Kurma-
tura, Muncsel-máre, Gyálu-kucsulátu, Mogura, Ris-
ka, Gyálu-dreti, Dumbrava, Risek, Kurta, Kakas-
havas, Cigla, Ördög-jános, La-czete-czáva, Gyálu-
komi, Gribano-máre, Kápu-gribano, Fronte-germinu-
luj. Ezen vonal egyes csücsainak távolságát óraszám
szerint következőleg határozhatjuk meg: Skerisora-
máre és Gyálu-petri közt 5 óra; a Krunya-mogu-
ritól a Maros balpartjáig 17 óra; a Maros jobb part-
jától Pietroza-ig 5 óra; Romuna és Kalenyásza közt
6 $\frac{1}{2}$; innen Gyálu-mikouluj-ig 5 $\frac{1}{2}$; Petrosza és Gyálu-
lunkoj közt 11 óra; Duba és Romuna közt 16 óra.

Ezen vonalból következő folyók és nevesebb pa-
takok erednek: a Cserna, Dobra, Almás, Gyógy,
Ompoly, Körös, Aranyos, Kis-szamos, Kapuspaták,
Nádas, Sebes-vize.

cc.) É s z a k i - v o n a l. Magyarországtól választ-
ja el hazánkat. Galacz nevű hegyig húzódva 42 mfd
hosszuságu. Passus, Magyarhon lévén szomszéd, raj-
ta egy sem megy át. Apróbb gyalog és kereskedési
út több hasítja; főbb Dézsen, és Beszterczen át a
Szathmár és Mármaros-megyékbe menő. Egy helyt
szakad meg, a Szamos kifolyásánál. Ezen hegyvo-
nal eredetét veszi éppen ott, hol a Kárpátok Erdély-

*) Az itt (—) zárt hegyormokra Pietrozától Romuna nevű
oromig, tisztán kifejezni kívánjuk azt, hogy ezek nem
a határszélben esnek, hanem Zaránd Erdély felőli ha-
tárain jönnek be és kanyaradnak ki. Kül a határszálon
levőket előszámlálni nem tudjuk, Moma és Gyálu-marc
ormokon kívül. Lásd ide Lenk Lexicon IV. 450—2 l.

be hecsapnak, a hon észak-keleti szegletében, magas hegyormokban megy nyugotnak, a Szamos jobb partjáig, hol lapálylyá szelidül. Elválasztja itt Erdélyt Máramaras és Szathmár-megyétől. S Galacz nevű hegyről megindulva a következő hegyormokon vonul: Ptyátra-semíngi, Mihályasza, Obursia-kormai, Obursia-rebri, Pojána-bátrina, Teou-mucsed, Muncsel, Vurvu-fasetuluj, Kápu-priszlop, Kápu-setrecul, Setrev, Fak-rotund, Pojána-stefanici, Obsina-krucsilor, Gyálu-luj-Petru, Pojána-cibles, Kapu-czibles, Prelucs, Pláj-bátrina, Hugiina-mika. Az itt következő hegycsucok nem a határszélen magán, hanem, az úgy nevezett partium és Erdély közötti hegyormon találtnak; s így következnek: Mogura-porkuluj, Gyálu-szék, Ptyátra-voradek, Priszlop, Pietri-gyáluluj, Pojána-rotonda, Gyálu-rotund, Gutyin és Sotoroffi. *) (Itt foly ki a Szamos Szurduknál a partiumba.) Doszu-borzelelilor, Nulmén-moldianuluj, Parpatok, Gyálu-siguluj, Kille, Kodru, Igrijesd, Fontina-oj, Pikleou, Kornu, Fötetes-recze, Sándorháza, Vásármező, Szirihegy, Cseberkút, Veresgal, Meszes, Mogura-sniini, Sasug, Kerbunár, La-sáncz, Sigo, Pojána-talharuluj, Gyálu-preszáka, Mogura-horosaniilor, Sálhibu, Mogura-prii.

A következő vizeknek ad eredetet: u. m. Nagy-Szamos, Lápos, Szilágy, Kraszna, Egregy.

dd.) Keleti vonal. Galacznál, Magyarhon Erdély es Bukovina (Galliczia egy része) triplex confiniumánál kezdődik. Sok helyt határszélül szolgál Galliczia, Moldva és Erdély között. Hossza görbületeivel együtt, 43 mrfld. Nagy víz nem szakítja meg. Passus megy át három: a tölgyesi, gyimesi és ojtózi; s ezeken kívül több gyalog- lovas- kisebb és nagyobb szekér út, valamint a többi vonalakan is. Nevezetes átjáró rajta a borgói, mely Gallicziába

*) Nördlicher Höhenzug. Lenk Lexicon III. 180.

visz. Egyébaránt a keleti határszéli hegyvonal a következő ormokon vonul délre: Gergeleou, Nyegrile-szu, Putredul, Pietra-inijouluj, Vurvu-jáli, Vurvu-gási, Páltinyeszu-prelucsilor, Lopatna, Ptyátra-seuluj, Vurvu-fádsaczela, Vurvu-omuluj, Suhardzela-majorenilor, Persa, Kukureasza, Muncesej-inseracz, Gyálu-ursuluj, Pojána-akaszteilor, Gyálu-fruj, Pripóru-kándri, Mogura-káluluj, Sándroja, Buba, Delbitan, Strunyora, Vurvu-illye-popi, Pietrille-illyi, Pietroszu, Nyegrul, (Jeseru-tava) Kaliman, Vurvu-kurmaturi, Gyálu-sztini, Rakato, Gyálu-vakarilor, Krucse, Optsina-havas, Paltinul-portos, Lápos-bükk, Csobathükk, Kecskés-hegy, Sármás v. Salomás, Kosz-resz-nyaka, Resz, Magos-bükk, Kormanul, Tatárhágó, Nyerges, Kis-havas, Újul, Magyaros, Nyers-csutaktelek, Ló-havas, Csofronka, Nagy-hagymás, Malaczkő, Ecsem-tetej, Tarkó, Szakadát, Naskalat, Vadverem, Bodorviz-tetej, Lóvesz, Úrhegy, Tekerő, Széphavas, Pogánhavas, Tatrosfej, Hosszuhavas, Péterhavas, Szőlőhegyes, Kostelek, Tomet, Irala, Györke, Euelere, Ágos, Tahoras, Egeszeg, Hágó-tetej, Csanothegyese, vagy Csinothegye, Hosszuegyes, Oriás-tetej, Jó-havas, Becze-Vápa, Mártonhegy, Hágó-tetej, Gyertyános, Sekőmező, Demetervecze, Fejérviznyak, Káposztan, Kászonhavas, Répat, Igoméző, Fűges, Fíatros, Bércz, Vargamező-ponk, Bardoczvápa, Rakotyás-mező, Tömlő-sark, Mihálcz, Kereszthegy, Hajduk-sáncza, Maglató, Magyarós, Fekete, Márkos, Kis-havas, Nyagul, Kis-asztna, Bonnyó és Korobircz. *)

Rola ered a Maros, Ólt, Feketeügy s több apróbbak.

b.) **Hegykároknak** nevezők az ország beljébe, a Maros két partján szétnyúló lánczozatokat. A balparti, az Ólt terétől választván el a Marost,

---

*) Lásd ide Östlich. Hohenzug. Lenk Lexicon III. 244.

a z t ó l t i hegykarnak; a másik a Szamos terétől választván el a Maros terét, e z t szamosi hegykarnak mondhatjuk,

aa.) **Ól t i hegykar.** E nevezet alá sorozzuk tehát mind azon hegyeket, mik Erdély észak-keleti részében, Gyergyószentmiklósnál a **L ó h a v a s** ből kiindulva, délnyugotnak tartanak, s nagyszerű vonalban Erdély felén, a Maros balján terjednek el. Csik- és Udvarhelyszéket, Felső-fejérmegyét, Segesvár-Szeben- és Szerdahelyszéket átkarolja; legnagyobb hossza 74 órai hosszúságu lehet. Ezen vonal a lóhavasból kiindulva, következő hegyormokon vonul el: **Megyes, Magosbűkk, Sáros, Fekete-resze, Fenválomező, Csik-magastetej, Lúnia-kútyja, Ostoros, Kis-havas, Fertő-tetej, Hargi, Hargita-sarka, Hargita, Asztalkő-tetej, Homadi-lósz, Szörkikút-tetej, Nyáros-tetej, Várhegy, Abrahám-tetej, Weinertberg, Erhe-tye, Gyirgeltő, Steinberg, Evendt, Heves, Grosse-hülle, Linden-reh, Wasslungseráth, Habnerberg, Alpb erg, Loaberglein, Altrich, Roterbaum, Gyrginthal, Balkenlöchen, Loakuppen, Liberlingberg, Mormatura-mare, Csicsera, Loku-drákuluj, Singberg, Kalten-eichen, Gorgány, Goldberg, Rakatyás, Omlás-hegy, Burgberg, Rotberg, Gárdu, La-vranicza-szászuluj, La-bulbuk, Badina-csorogarilor, Runku-kapitanuluj, Gyálu-prihogyesti, Pojána-miszi, Priszlop, Szoroset, La-dosz, Gropele, Strimba, Fotra, Gansor, Gropata-mika, Csindrel, Frumosza, Hanaja, és Stefflesd-hegyin a déli vonallal egyesül.**

Olvasóink orientálása okáért idejegyezzük a helységeket is, melyek felett elvonul. Minthogy pedig oláhfalvaig egy, és ismeretes vonalban jő, csak itt kezdjük jegyzetünket: délre és keletre **Nagy és Kis-oláhfalu, Remete, Kénos, Lokod, Bágy, Ege, Magyar-dálya, Darocz, Petek, Bene, Pálos, Sövénység, Szász-fejéregyház, Moha, Puszta-woszling, Hégen, Nethus, Jakabfalva, Prépostfalva, Apátfalva, Magare, Zalakna, Vecsérd, Felső- és Alsó-gezés, Vurpod,**

Kakasfalva, Nagy- és Kis-csür, Mág, Teliska, Sina és Dus. Északra és nyugotra a következő helyek fekszenek tövében: **Máréfalva, Székelyudvarhely, Patakfalva, Telekfalva, Sándorfalva, Héjasfalva, Dersfalva, Rádós, Szászbuda, Messe, Szászdálya, Apold, Almakerék, Szászújfalú, Nagy-kapus, Rionfalva, Nemsá, Sz.almás, Mártonfalva, Rovás, Saldorf, Sajkó, Bolya, Isztina, Szelindek, Vizakna, Toportsa, Omlás, Ecsellő, Rodt, Polyána, Sina, Dobra és Dus.**

Tulajdonkép ezen hegyágazatból ered a Maros, az úgy nevezett Lóhavas részeiből, honnan ez ágazat is kiindul; belőle ered a Kis- és Nagy-kükülő, Sebes, Nyárad. *)

bb.) Szamasi hegykar a Maros és Szamos közt vonul el. Kezdetét veszi az észak-keleti triplex confiniumtól 12 órára, Bistricsora nevű csúcsnál Tordamegye és Beszterczevidék határain; s onnan délnyugotnak tartva 70 órányi csavargás után, az Aranyos és Kis-szamos eredete között, a nyugoti hegyvonallal össze jő. Átfutja Kolozs- Tordamegyét, Doboka és Alsó-fejérmegye széleit. Eredetét veszi az észak-keleti triplex confiniumnál Strunyora nevű hegyen, s az alább irtakan folytatja futását: Bistricsora, Priszlop-skurt, Pojána-koffa, Dere mie, Pisku-mik, Pojána-tomi, Branischter-wald, Salzwald, Reichsdorf, Pustye, Branyistye, Koppenberg, Wiesberg, Karpin, Gyálu-uhnilor, Kaulberg, Höhlenberg, Nyámzu, La-koltau, La-padure-mike, Gyálu-gisuji, Vurvu-askuzit, Gyálu-bessericze, La-rékicz, La-krucse, Kintses-csup, Hegyes, Grujeczu, Padure-bessericzi, La-kapus, Gyálu-kiserdő, Gyálu-szamosa, Gyálu-szoporuluj, Deaszupra-funacze, Tuffelelele, Gyálu-ör, Strázsa-máre, Strázsa-mika, Sáros, Krucse-szinti-joani, Felek, Peana, Mogura, Pédim-ratyisuluj, Csicsera-german, Margine-benzerilor,

---

*) Lásd Lenk Lexicon I. 48. lap.

Testio, Tirtava, Perse, Dobrinu, Ciroul-dobrinuluj, Vurvu-fenesuluj, Kapacina, Balamireasza, Gyalu-zebi, Nemesoja, Vurvil, Kulme-afenesuluj, Batrina, és a Galinyasza hegyen a nyugoti hegyvonallal összeér.

Ezen vonal a következő helységek felett teszi a futását; u. m. délre Gledény, Monor, Vajola, Ludvég, Oláh-újfalu, Szászbányicza, Komlod, Oroszfája, Kőböl-kút, Visolya, Budatelke, Nagyczég, Kissármás, Novaj, Botháza, Tótháza, Berkenyes, Szopor, Mezőcsán, Ajton, Ród, Bányabük, Szelistye, Csűrűye, Szelicse, Oláhléta, Hesdát, Albák és Skerisora; északra pedig: Tihucza, Felső-Alsósebes, Kissajó, Paszmos, Péntek, Teke, Szászakna, Szász-erked, Oláh-Solymos, Kecsed, Lompért, Kapor, Katona, Pusztakamarás, Szombattelke, Mocs, Felső-szovát, Arany-kút, Mező-őr, Bós, Pata, Györgyfalva, Oláhrákos és Magura.

Érednek belőle: a Bisztricz a Strunyorából, a Sajó Pojána-tomiból, a Hidegszamos; délről a Ludaspataka a La-padure-mikből. *)

S az elősoroltakon kívül egy sereg hegyágazatot említhetnénk apróbb vizeink mentében, mert minden folyónak, víznek, pataknak meg van két partján saját hegye: és oly számmal hogy igazán méltán nevezhetik magyarhoni rokonaink honunkat girbe-görbe országnak. De ezek elősorolása hosszas lenne; s törpeségök miatt, mivelhetők lévén, mint közönséges felületet, úgy lehet tekinteni.

9. §.

A HEGYEK MAGASSÁGI TEKINTETBEN.

Hogy Erdély minden szomszédjánál magasabban fekszik, az köztudomás. Egyike Europa fenföldjeinek, hol az emberek is szabadabban lélegzenek. És oly magasan fekszik, hogy rónáink is megütik

*) Lásd Lenk Lexicon IV. 7. lap.

helyen helyen a 2000 lábat, a mi, geographi fogalmok szerint, már valóságos hegy a tenger színe felett. Közép magasságu hegyek dolgában hová geographi nézetek szerint a 4—6000 lábra emelkedőket számlálják, bőkezű volt a természet, bőkezűbb mint 6000 bankó forint jövedelem osztogatásában. Úgy nevezett nagy hegyeink, 6—10,000 láb magasságuak is vannak oly számmal, mint 60—100,000 forint jövedelmes embereink.

Élő kellene már adnunk hegyeinket magassági tekintetben, de e részben hegyeink igen ismeretlenek. Holott egy ország és részei fekvését, hegyeinek tiszta mekkoraságát, mappa nem, csak számok fejezhetik ki. De nem csak a hegyek, határok magasságának tudása is, mindennapos szükségünk közé tartozik. Mert a mezőgazdának a hely magas fekvése, nagyobb veszedelme, mint bár mily agyagos föld; mivel tudjuk mikép bizonyos geographiai magasságon túl őszgabona, szőlő, gyümölcs meg nem terem, a világ minden trágyája felett is. A magasság tehát majd a tágosításnál Erdélyben a legfőbb szerepet játszadoandja.

Magasságra eddigi mérések szerint legnagyobbak: a Szurul, Bugyezláz, Bucsesd, Retyezát és Paringul (Húnyadban). Eddigi kísérletek megegyeznek abban, hogy első rangu hegyeink 7—8000 lábbal emelkednek felül a fekete tenger színe felett. Különbben ezen első ranguakkal több is vetekedhetik, de méretlenek lévén nem sorozhatjuk; ilyek az északi határvonalon: Galacz, Gergeleou, Nyegrileszu, Vurvu-gyáli, Vurvu-gádzsi, és Vurvu-rossu; a keleti vonalon: Vurvu-omuluj, Pietrosz, Kalimanel, Bistricsora, Strunyoru, Tibul, Tunseri, Szuhárdzefu-majorenilor, Ousor; azonban ezek csak másodranguk lehetnek; a nyugoti vonalon nagyobb: a Galinyásza, Balameriásza, Hanasoja, Riska. *) Délin

*) Lenk Lexicon II. 124.

nem számítjuk, minthogy ott a nagyobbak alkalmasint mérve vannak.

Egyébaránt következő hegyek magassága mértékével szolgálhatunk:

A déli vonalon:

Negóe, Fogaras földin	1340° b. öl v.	8040'	láb
Vunutura-butján Fogaras földin	1326°	— „	7956'
Bucsesden:			
La-omu	} Brassótól délkeletre	1319 ⁰²⁸	— „ 7915'
Sztruga-mare		1094 ⁰³⁴	— „ 6026'
Guczau Commando		767 ⁰⁵⁶	— „ 4586'
Vurvu-curla Fogarasfd.	1309°	— „	7854'
Surul, Verestoronytól nyugotra 3 óra	1209 ⁰²⁶	— „	7259'
Retyezát, Hátszegtől 5 óra	1309 ⁰¹¹	— „	7854'
Vurvu-petri délny. trip-lex confiniumnál	1156 ⁰²⁵	— „	6937'
Presbe Verestoronytól északra 1 óra	922 ⁰⁷⁰	— „	5536'
Királykő Brassóvidékben	1183 ⁰⁵	— „	7101'
Schuller Bucsesdtől északkeletre	953 ⁰⁹	— „	5723'
Csukás Brassóv. Zajzónnál	1036 ⁰²	— „	6217'*)
Muntyele-dragusuluj	1132°	— „	6796'
Vurvu-kazavej	1088°	— „	6528'
Vurvu-skerisori	1096°	— „	6040'**)
Czenk Brassó felett	522°	— „	3136'

Keleti vonalon első rangú csúcsok nincsenek, legalább nem ismerünk, pedig kelet népe vol-

*) Ezen mérések nagy része a közelebbi háromszögmérés alkalmával történt. Közlék Brassai Samu és Gáspár János a Természetbarát 1846. második félév 125 és 251 l.

**) A három utolsót lásd Lenk Lexicon II. 125. lap. Toiseokban van kifejezve; de a toise a bécsi öllel tökéletesen egy. Lásd Litrows Vergleichung d. Masze Gewichte u. Münzen. 16 lap.

nánk. A délkeleti hegykanyarulatban következőket jegyezhetjük fel:

Lakocza		940, ⁰ ³ b. öl.
Csilhános	} Zabolakörnyékin	849, ⁰ ⁷
Mosató		795, ⁰ ³
Nemere (Észtelneknél)		862, ⁰ ⁷
Unőkő, Radna mellett		1193, ²⁸
Csuha, 2 óra M.lápostól		399, ⁰ ³⁴

Az északi vonalon:

Cibles, Szuplaj helységnél	959, ⁰ ³⁹
Gutin, Márm. Szathmár és Erdély hárm. határán	750, ⁰ ¹⁰
Muntyele-mare, Lápostól 3 óra	959, ⁰ ³³

Nyugoti hegyvonalunk annyival érdekesebb, mivel az minden vonalok közt legcsoportozatosabb; de látom keleten nyugotan egykedvűek vagyunk a kísérletekben; következőleg, csak keveset említhetünk pl:

Bihar, az Aranyas forrásánál	971, ⁰ ⁴⁰
Vulkán, Abrudbányától keletre 1½ óra	666, ⁰ ⁵³
Mogura, Körösbányától délkel. 2 óra	475, ⁰ ²²

A hon beljében a következő helységek, és hegyek magasságával szolgálhatunk:

Maros völgy talpa K.Fejérv.	127, b. öl.
A csillagdában K.Fejérvártt	133 ¹ / ₂
Kutyfalvi hidasnál:	151, ¹⁹
Kis-küküllő völgy talpa Kele- mentelkén	182, ⁰
Nagy-küküllő Kis-búnon	194, ³⁵

Vargyaspataké és Ólté:

Oloszteleknél	271,
Bölönnél	257,
Bucsecs-es Királykő-alyitér talpa:	
Törcsvárnál:	397, ⁶⁹
Brassónál:	298,
Kis-szamos völgy talpa Kolosv.	183,
Mezőségi bércz Ludasnál	259, ⁷²

Udvarhelyszéken Konostető Soly-	
mosnál	369, ³¹ b. öl*)
Ouszur	858, ⁴⁰
Lapul	866, ^{9 92}
Gogosza, Borgótól két óra Ilova-	
mare helység mellett	839, ^{0 77}
Toldics, Bethlentől 1 óra délre .	319, ^{0 67}
Viránykő, Beszterczétől északra	
2 óra Péntek h. mellett . . .	379, ^{0 15}
Háporton, Nagy-enyedtől 3 ó. ész.	259, ^{0 33}
Bidbe, Megyestől északra 1½ .	314, ^{0 41}
Szeben, a szásztemplomnál . . .	228, ^{0 79}
Az observatorium 1 órára Sze-	
bentől a Vizaknára vezető út	
mellett egy hegyesúcson: . .	271, ^{0 5}
Scholten Nagysinktől keletre 2 ó.	
sz. Csanád mellett	365, ^{0 34}
Csáklyai-kő Fejérvártól 3 óra	
északkeletre	639, ^{0 31}
Hajtó, Negy-ág mellett	550, ^{0 26}
Godgán (.	875, ^{0 90}
Surián (Szászvárost. délny. 5-6 ó.	1086, ^{0 29}
Ivanest (.	740, ^{0 45}
Vurvu-curatului, a Vajdahúnyad és	
Hátszegközti úttól 1 ó. kel.	493, ^{0 31}
Rukor, Kissinknél	384, ^{0 6}
Kőhegy, (Steinberg) Kőhalom és	
Segesvár közt	399, ^{0 6}
Várhegy, Krizbánál Brassóvidék. .	584, ^{0 0}
Bodoki-havas, Sepsibodoknál . . .	629, ^{0 5}
Pilisketető, Bikfalvánál	646, ^{0 2}
Fogaras fekszik	227, ^{0 0}
Feketehalom	301, ^{0 4}
Brassó	306, ^{0 5}
Kézdi-vásárhely	296, ^{0 7}

*) Ezek prof. Brassai saját mérései. Lásd Természetbarát
1846. 8 szám 126. l.

Következésképp Nagoe-hegynek, Bucsesdnek, hóvonalba kellene esnie, 8000' körül lévén körülünk a hóvonal: de köztudomás, mikép nincs Erdélynek hegye, havasa, melyen augustusan át kinyaralna a hó, kivéve az északos oldalakat, gödröket, szakadásokat. De az igaz, hogy a déli hegyvonalon, nyárban is elégszer havaz *)

10. §.

RÓNASÁGOK.

Erdély rónái csaknem mind, nagyobb folyók partjain nyulnak el. Mert a kisebb folyók terei legtöbb helyt csak annyi szélességűek, hogy egy kis áradás kell s már az egész róna egy tenger. Innen Erdélyben, vízpartok síkjára épült falut, nem igen láthatni. Nagyobbszerű róna van a.) Gyergyóban a Maros jobb partján, mintegy 2 □ mrfld. b.) Egy más terjed el Háromszék és Brassóvidéken, a Feketeügy és Ólt partján, nagysága 14 □ mértfld. Ez legnagyobb térsége Erdélynek. c.) Fogarasvidéken az Ólt partján van egy más, mely mintegy 8 □ mfld. d.) A Szeben partján Szebenszékben más, 1½ □ mrfld. **) Továbbá az ismert hátszegvidéki róna, a Kenyérmező a Maros partján, Szászvárosszékben. Ismét vannak Dobokamegyében Budakpataka partján; az Érmélyékin Szilágyban; a Keresztes-mező, Tordamegye és Aranyasszék határszélén s tb. Összesen is oly kevés még is, hogy a térségeket alig tehetni az ország ½ részének.

11. §.

A VÍZEK ÁLLADALMA.

Erdélynek sok szép vize van, de Priznicz, s

*) Lásd Ackner M. 1838. aug. tett útazását a déli Kárpátokan. Archiv für die Kenntniss v. Siebenbürg. I. B. II. Heft. 338.

**), Flächen Lenk's Lex. I. 365.

nem **Fulton** a felistenök, mert nagy részének alig veszik más hasznát, mint itatni. **Benkő** mintegy 600 kisebb nagyobb folyót számlál. A ki ismerni akarja őket vegye elé **Lenket**, s lehet oly időtöltése, mint azon ángolnak, ki a biblia betűit számlálá meg. A folyók körül, két balvéleményt kell előre tagadnom: első az, hogy Erdélybe folyó víz nem foly bé, mert igen szép patakok folynak be a határon. Második az, hogy vizeink nem három, hanem több folyamban egyesülve hagyják el az országot, minthogy kifolyások csak rendes pataknál nagyobbbszerűen is, 15 helytt történik. Pályafutások után mérve, folyóink vagy olyanak, melyek magok nevék alatt a honból kifolynak, vagy olyanak, melyek más nagyobb folyóba szakadva, már a honban elenyésznek.

Először a honból kifolyók futások hossza után mérve a következők:

1.) A **Maros**. Ered **Gyergyó** délkeleti havaiból **Fenvalómező** és **Feketereczé** nevű hegyekből, a melyek déli oldalából aztán a **Kis-ólt** forrása is eredetét veszi. Átfolya **Gyergyót**, **Tordamegyét**, **Marosszéket**; **Küküllő-** és **Alsó-fejérmegyét** **Tordamegyétől**; **Alsó-fejérmegyét** **Aranyosszéktől** elvállasztja, tovább ismét **Alsófejér-** és **Hunyadmegyén** átmenve kifoly **Magyarországra**. Forrásától a határszélig futása tart 86 órát.

Görbűleteit felvéve, a forrásától **Topliczáig** tart 12 órát. Innen **Palotáig** 3 ó. Innen **Maroskövesdig** 6 ó. Innen **Vidrászegig** 16 ó. Innen **Miriszlőig** 14 ó. Innen **Gyula-fejérvárig** 8 ó. Innen **Tordasig** 11 ó. Innen **Kiskázánig** vagy is a honbóli kifolyásáig 14 órát. Magyarországon aztán **Szegednél**, 21 mrföldnyi futás után, szakad a **Tiszába**, s úgy **Titelnél** végre a **Dunába**.

A **Marospart** lapályok **Erdély** felszínéből elfoglalnak 424 $\frac{992}{1000}$ □ mfdet. Például: **Alsófejériben** 79 $\frac{1324}{1000}$ □ mfdet, s van rajta 215 helység; **Felsőfejér** 7 $\frac{182}{1000}$ □ 25 helység; **Hunyadból** 86 $\frac{1500}{1000}$ □

míldet, van rajta 366 helység; Kolozsból 17^{592/} □ míldet, s van rajta 53 helység; Küküllőmegyéb. 26^{1312/} □ míld terével 118 helységével egészen elfoglalja; Tordamegyéből 82^{277/} □ míldet 185 helységgel; Zarándból 1^{612/} □ míldet, 9 helységgel; Aranyosszéket a 6^{120/} □ míldével s 22 helységével egészen; Marosszékb. 24^{1200/} □ míldet, 130 helységgel; Csíkszékből 19^{200/} □ míldet, 17 helységgel; Udvarhelyszékből 29^{1336/} □ míldet 105 helységgel; Szébszékből 6^{904/} □ míldet, 11 helységgel; a 11^{472/} □ míldből álló Medgyesszéket 27 helységével egészen; Szerdahelyszékből 3^{1052/} □ míldet 11 helységgel; Szászsebesszéket egészen 8^{1000/} □ míld és 11 helységgel; Segesvárszékből 8^{304/} □ míld, 13 helységgel; Szászvárosszéket egészen 7^{696/} □ míld és 14 helységével. S így 424 □ míldnyi fő és mellék lapályán 1329 helység áll. A fő folyamat magát jobbján 67, balján 64 helység ékesíti; a többi 1198 helység pedig mellék folyóinak partján vagyon.*)

2.) Az Ólt második folyama Erdélynek nagyságára. Két ágban ered felső Csíkban. A nagyobb ered Lóhavas, Magasbük, Megyes, és Csofronka nevű hegyekből; a kisebb ág Fenvalómező nevű hegyből, az előbbentől egy óra távolságra. A nagyobb ág 5, a kisebb ág 3 órai futása után, egyesülnek Csík-szentdomokosnál. Futása a forrástól a határszélig 77 óra.

Görbületeit kísérve, egyesülésénél útját mindjárt dél nyugotnak kezdi, és folytatja 27^{3/4} órányi téren, a Feketeügy beleszakadásáig; ott egy 2^{3/5} órányi kanyarulást tesz nyugotra; onnan egy mást 9^{3/5} órányit északra; onnan futását nyugotnak veszi, és folytatja 25^{1/2} órán át Szakadátig; végre délre fordul, s 7^{1/2} óra alatt Erdélyből kifoly Oláhországba. Átfutja Csíkszéket, Felső-fejérmegye egy részit, to-

*) Lásd bővebben. Maros-Fluss. Lenk. III. 38.

vább határolt lesz Brassóvidék és Sepsiszek, Felső-fejérmegye és Miklósvárszek között; továbbá ismét Felső-fejér más részén, tovább ismét köztte, és Köhalom- Fogaras Nagysink- és Szebenszek között határt von; végre Szebenszekben kifoly hazánkból 36 mérföldnyi futás után. S Oláhországban a Dunába szakad.

Part-lapályai 218 ^{1326/} □ mfdet foglalnak el 445 helységtől népesítve. Magába foglal Alsó-fejérmegyéből ^{607/} □ mfdet 2 helységgel; Felső-fejérből 20 ^{40/} □ mfd 50 helységgel; egész Fogarasvidékét, 31 ^{600/} □ mfdet; egész Miklósvárszeket, benne 5 ^{500/} □ mfdet; Kézdiszekből 11 ^{101/} □ mfdet 35 helységgel; Orbaiszekből 7 ^{1400/} □ mfdet 19 helységgel; Sepsiszekből 10 ^{160/} □ mfdet 38 helységgel; Csikszekből 25 ^{1100/} □ mfdet 61 helységgel; Udvarhelyszekből 15 ^{600/} □ mfdet; 31 helységgel; egész Brassóvidékét 30 ^{1320/} □ mfdet; Szebenszekből 31 ^{130/} □ mértfdet 49 helységgel; Újgyházszeket egészen 4 ^{1500/} □ mfdet; Nagysinkszeket egészen 11 ^{100/} □ mfdével, Köhalomszeket egészen 10 □ mértfdével; Segesvárszekből 1 ^{700/} □ mfdet 4 helységgel. E helységből 35 fekszik jobb, 33 pedig bal partján az Oltnak. A több 65 helység beléje szakadó mellék folyók partjain vagyon. *)

3.) A S z a m o s harmadik a nagyobb vizek közt. Két ágból egyesül, Kis- és Nagy-szamosból. A Nagy-szamos ered Beszterczevidéken, Vurvu-jáli, Vurvu-gazsi, Paltineszu-prelutsilor, Lapatna, Ptyátraszeuluj, Vurvu-satzelu, Vurvu-omuluj, Szuhardzelumajorerenilor, Persa, és Kukureásza nevű hegyekből. A Kis-szamos-azon ága, mely Hideg-szamos nevet visel ered Kolozs megyében, Balamireasza nevű hegy-, a Hév-szamos a biharmegyei határszélekeni határ-hegyekből, s miután Hév-szamos nevű falun alól ^{1/2}

*) Lásd bővebben Alt-Fluss. Lenk I. 16.

órányira egyesülnek, Kis-szamos névvel neveztetnek. Ezen Kis-szamos Dézsnél aztán a Nagy-szamosmal egyesül, s itt lesz álladalmi jelentőségüvé.

Pályája a Hév-szamos forrásától a határszélig 61, a Hideg-szamosétól eddig 60, a Nagy-szamosétól 52 1/2 óra. Körül belől 30 mldnyi út.

Görbületeit csak az egyesüléstől kezdjük számítani. Dézstől északnyugotra tart Besztolesig 11 órát, innen délyugotra Óroszmezőig 6 1/2 órát, innen északkeletre Erdélyből kifolyásáig 12 órát. Mint egyesült Szamos Dézstől Rognáig foly Belső-szolnokmegyében, innen Szurdukig határt von az említett megye, és Kővárvidéke között; Turbuczától Ormezőig Dobokát vállalstja Közép-szolnoktól; Sülelmedig Közép-szolnokban foly, innen Gardánfalváig Közép-szolnoktól Kővárvidéktől vállalstja el; innen befoly aztán Magyarországra, s beszakad a Tiszába.

Partvidéke a hon felszínéből 248 ¹²²²/₁₀₀₀ mldet foglal be, s rajta 737 helység terül. Például: Dobokát 52 ²⁷²/₁₀₀₀ mld, s 177 helységgel egészen; Kolozsmegyéből 55 ²⁰⁰/₁₀₀₀ mldet, 136 helységgel; Belső-szolnoktól 58 ²⁰/₁₀₀₀ mld és 202 helységgel egészen; Közép-szolnokból 18 ²¹⁶/₁₀₀₀ mldet s 76 helységet; Tordamegyéből 1 ²⁰⁰/₁₀₀₀ mldet 3 helységgel; Kővárvidéket 18 ¹⁵¹²/₁₀₀₀ mld s 92 helységgel egészen; Beszterczevidékből 44 ¹⁷²⁰/₁₀₀₀ mld 53 helységgel. E helységek közül a Szamos két partján, van 87 helység. A többi 655 helység a mellék folyók partvidékein fekszik. *)

4.) A Krasznavize. Eredetét veszi ugyancsak Krasznamegyében, a megye déli hegyeiből. Északi irányban foly Kraszna- és Közép-szolnokmegyében. Partvidéke elfoglal Erdélyben 21 ²⁰⁰/₁₀₀₀ mldet. 21 órai futás után, Királydaroczon alól kifoly Magyar-

*) Szamos-Fluss Lenk Lex. IV. 109.

honba, hol miután az ecsedi lápot képezte, a Szamos bal partjába szakad. *)

5.) A Fejér-körös. Ered Zarándmegye keleti hegysorából. Felvesz jobb partján 14, bal partján 16 nevesebb patakat. Erdélyben partvidéke 21²⁰⁰/ □ mfd, 95 helységre fekszik rajta Zarándmegyének. 19 órai futása után Biharmegyébe kifoly Baltyele falun alól. Ott a Fekete-körössel egyesül. **)

6.) A Berettyó. Eredetét veszi Krasznamegyében, a megyéről délre eső hegyekből. 15 órai futás után a Száldobágyi prediumnál Magyarhonba foly. Erdélyben partvidéke tesz 10⁶⁰/ □ mfdet, fekszik partján Krasznából 31, Közép-szolnokból 6 helység. Magyarhonban egyesül az Ér-vizével, s csakugyan Berettyó név alatt Mezötúrnál a Körösbe szakad. ***)

7.) A Sily-vize. Ez két ágban ered, Oláh- és Magyar-sily nevű ágakban. Az Oláh-sily ered Oláhországban, honnan egy órai futás után Erdélybe jő, s 11^{1/2} órai futás után Livádzelen alól a Magyar-sily jobbjaiba szakad. A Magyar-sily ered a déli Kárpátokból Húnyadmegyében. Miután a más Sily felvette, még 2^{3/4} órát mulat a honban, s forrásától 10 órai folyás után, kifoly Oláhhonba, hol nagy folyót képez. Partvidéke hazánkban 19³⁰⁰/ □ mértfd, fekszik rajta 22 helység. Oláhhonban a Duna bal partjába szakad. *****)

8.) Az Ér-vize. Ered Közép-szolnokmegye Szerkes, és Kápu-suorás nevű hegyéből, két ágban, e két hegyről vett nevezet alatt. Miután 6 patakat balján felvett, Magyarhonba foly. 8⁷⁰⁰/ □ mfdet tesz partvidéke, 29 faluval. Futása a honban tart 13 órát, Giroltnál hagyja el Erdély földét. *****)

*) Lásd bővebben Kraszna-Fluss II. 364. **) Fejér Körös-Fluss Lenk I. 321. ***) Berettyo-Fluss I. 124. *****) Sily-Fluss. Lenk IV. 26. *****) Ér-Fluss. I. 301.

9.) **Bodza.** Két ágban ered: a **Nagy-bodza** ered **Felső-fejérmegyében** **Tatár-havas**, a **Kis-bodza** **Tararucz** nevű hegyből. **Partvidéke** $13^{1000}/$ □ mfd **6** helységgel. $9\frac{1}{2}$ órai futás után **Oláhbonba** foly.*)

10.) **Sebess-Körös.** Ered **Biharmegyében**, négy órai ottani folyása után **Erdély** határához ér, ott a határszélen folyva **2** óra hosszában **Bihar-és Kolozsmegye** között határvonalat képez. Ott becsap a honba, s **8** órai futás után újlag kimegy. **Partvidéke** $13^{500}/$ □ mfd, **35** helységével **Kolozsmegyének**. Magyarhonban a **Fekete-körössel** egyesülten a **Fejér-körössel** egybeszakad **Tarcsánál**, s úgy a három **Körös** együtt megy a **Tiszába**. **)

11.) **Aranyas-Besztercze.** Forik az északi határvonal **Galacz** nevű hegyéből, vagy **8** órai hosszaságon határvonalul szolgál **Erdély**, túlfelől **Magyarhon** és **Bukovina** között. **Moldvába** folyta után lesz aztán jelentékenyebb. ***)

Hátra van a kifolyó folyamok nagyobbjaiból még négy, de minthogy a **Tatros** csak **7**, a **Bisztra** **7**, a **Lotra** **5**, a **Putna** már csak **4** óráig foly határainkan, álladalmi tekintélylyel hazánkban nem bírnak.

Második osztályba sorozzuk azon folyókat, melyek már e honban más folyóba szakadnak. És ezeket is folyások hosszúsága után a következőleg sorozhatjuk:

1.) **Kükülő** kettő van **Erdélyben**, **Nagy-és Kis-kükülő**. Ered mindenik az ólti hegykar **Kükültő-mező** nevezetű hegyéből **Udvarhelyszéken**; a **Kis-kükülő** nevezetesen **Parajdtól** $5\frac{1}{2}$ órára, a tőle keletre eső hegyek között. A **Nagy-kükülő** **42**, a **Kis-kükülő** **36** órai folyása után, **Balásfalván** alól egymással e-

*) Lásd bővebben **Bodza-Fluss.** I. 156. **) IV. 31. ***) **Goldener-Bistritz.** II. 29.

gyesül, s lesz belőle az egyesült Kükülő; honnan négy, összesen 46 órai pályafutás után a Marosba szakadnak. Partvidékekbe esik 329 helység. pl. Alsó-fejérből 37, Felső-fejérből 25, Kükülmegyéből 94, Marosszékből 18, Udvarhelyszékből 105, Szében-székből 9, Medgyesszékből 27, Köhalomszékből 1, és Segesvárszékből 13 helység. S ebből a Kis-kükülő terére esik 115, a Nagyéra 190, az egyesült Kükülő terére 22. *)

2.) Az Aranyos. Ered a nyugoti hegyvonalból Alsó-fejérből két ágban, Kis- és Nagy-aranyos nevezet alatt. A Kis-aranyos ered Felső-vidrán felyül a Romuna és Kukurbata-biheriből; a Nagy-aranyos a Kukurbata-biheritől kezdve a Kalinyászáig eső hegyekből. Topánfalván felyül $\frac{1}{2}$ órával egyesülnek, a kisebb ág 7 órai futása után. Vajdaszegen felyül $\frac{1}{2}$ órára belé szakadnak aztán a Marosba. Partvidékibe 103 helység fekszik pl. Tordamegyéből 63, Alsó-fejérből 27, Kolozsból 3, Aranyosszékből 10. Futása összesen 35 óra.

E kettőn tutaj jár; az alább következendők jóval kisebbek lévén, álladalmilag nincs annyi fontosságok, hogy rendre a fennebbiek szerint felvegyük: azért geographiára bizva bővebb ismertetéseket a következőleg sorozzuk:

3.) L á p o s	szakad a Szamosba,	futása	24	óra.
4.) H o r t o b á g y	„ Oltba	„	21	„
5.) S t r i g y	„ Marosba	„	22	„
6.) N y á r á d	„ Márosba	„	13	„
7.) F e k e t e ú g y	„ Oltba	„	18	„
8.) S e b e s s	„ Marosba	„	16	„
9.) C s e r n a	„ Marosba	„	16	„
10.) A l m á s	„ Szamosba	„	15	„

*) Lásd bővebben Kukul-Fluss II. 379. és Kleiner-Kukul-Fluss. II. 303. Lenk. I. 60.

11.) Sajó szakad a	Szamosba, futása	„	13
12.) Besztercze	Sajóba	„	13
13.) Burcza	Oltba	„	13
14.) Szeben	Oltba	„	14
15.) Homorod	Oltba	„	14
16.) Maroslúdas	Marosba	„	14
17.) Ompoly	Marosba	„	13
18.) Maroslekencze	Marosba	„	13
19.) Járápataka	Aranyosba	„	12
20.) Görgény	Marosba	„	12
21.) Hévszamos	Szamosba	„	12
22.) Vidonbach	Oltba	„	12
23.) Ilova-pataka	Szamosba	„	12

A több folyók, 12 órai futásnál hamarabb más folyamokba érnek, s így álladalmi tekintélyre nem emelkedhetnek.

Egyébaránt nagyobb vizeinkre, még visszatér-
rendünk, a kereskedés rovata alatt, hol mint vízi-
útainkat, a rajtak folyásba levő kereskedéssel egy-
bekapcsoltnak fogjuk előadni.

12. §.

TAVAK.

Valamire való tava Erdélynek egy sincs. Régi és újabb geographok több tavakat emlegetnek, főleg a határszéli hegyek között; de ezek többnyire olyanok, hogy koronként elapadnak, és ismét megtelnek. Képzeltetni innen, hogy kiterjedésök sem valami nagy fontosságú.

E hegyitavak között nevezetesek:

a.) Szentannatava Csiktusnád és Torja feletti fenyves hegyeken. Sokan tenger-szemnek tarták eddig, sőt némelyek beszélték hogy ott koronként tört hajó darabok vetődtek fel; de újabb vizsgálatok ezt

*) Lásd Hydrographie Lenk. II. 151.

merőben lerontják. Többek közt 1840-ben Mentovich és Jánosi urak, különböző helyeken megmérték, s a közepén is 5—6 öl mélységűnek találák. Egyébaránt is vize iható édes. Hogy némi hullámozása van, azt magam is tapasztalám de ez teljességgel nem tengeri hullámozás. Inkább regényessége teszi nevezetessé, minthogy igen magasán, egy hegy-csúp crater alakú, bikk- és fenyvekkal borított mélyedésében fekszik, s a nép búcsút szokott járni a 2—4 öl szélességű szép pázsintos partja tisztásán. Kerülete mintegy 1000 bécsi öl; óraszám szerint rendszeren $\frac{3}{4}$ órára teszük.

b.) Eféle tenger-szemnek hitt kis tó van még egy, a Bucsecs-hegy völgyei közt is. Valamint van egy más, a Mucsed-tó az északi hegyvonalon.

c.) A Retyezáti tavak a Retyezát nevű hegy vidékin. Némelyikök koronként kiszárad. Valamint

d.) A Píricskei-tó is Gyergyó nyugoti hegyein. Ez is inkább azon hiedelemtől kapta nevezetességét, miszerint úgy vélekednek, hogy a felette elrepülő madarak kénes kigőzölgéseiért bele hullanak.

e.) Kis- és Nagy-jezure a Garareu nevű falu feletti hegyeken, Szebenvidéken, mely a Szeben-vize forrásaiból gyűl tóvá.

Második ágát teszük tavainknak a mezőségi tavak. Ugyan is a Mezőség, mely Kolozs-Torda-Dobokamegye, és Marósszék egy résziből van alakulva, egy sereg hegycsoportozatból áll, melyeken több apró patakocskák veszik eredetöket, folyásnak indulván, minthogy ezen hegycsoportozatokból a hely kevés esése miatt, kifolyást bajosan kaphatnak, tóvá látszanak összecsoportozni. Hogy a régibb időkben ezen tavak mélyek lehettek, azt a hagyomány, és a mindenütt mutatkozó iszap bizonyítja. Jelenlegi mélységök oly csekély, hogy a legmagasabb vízálláskor is a 24 lábat alig éri el. Nagy részök pedig, az őket fentartó gátok alapzatánál sem igen mélyebbek. E tavak többnyire eső- és hóvizből veszik táplálé-

kukat, honnan száraz években egy csepp kifolyások sincs. Sokan lecsapolák, miuthogy az iszap igen jól kamatoz a mezei gazdának; de minden lecsapolás nélkül a hegyekből leomló vizek, néhány évtized alatt csaknem egészen betöltik, s e tavak kitörlődnek Erdély mappájáról. *) Ezen tavak következő nevek alatt ismeretesek. Egy része Hódos vagy Czegei tó név alatt Dobokamegyében; s ez a Kis-szamosba foly ki, Szamosujvárnál. Más része mezőségi tavak, vagy is méhesi, záhi, tóháti-tó név alatt, ennek kifolyása Lúdasnál a Marosba vagon. Nagyságok hosszában 3—3 mfdnyi, s a Marostól egészen a Szamosig terjednek. Honnan sokan azon gondolatra jöttek, hogy e tavak tömkelegét szabályozva, csatornát nyissanak, mely a Szamost a Marosnál, s az egy részben annyira dús, a más részben annyira szegény Mezőséget a világgal kapcsolatba hozzák. De a terv kivitele helyett lecsapolás foly, s ezen álmunkról le kell mahólnap mondanunk. Pedig e két tótömeget csak egy hegy szakasztja egymástól el. Szélességök rendszeren akkora mint a Marosé, irgalmatlan sok apró darabban.

Csatorna a szó teljes értelmében egy sincs. Maguk a folyók is a sok szírt, gát, hajós-malmok miatt, még a tutajozást is csak tavaszi áradások alkalmával bírják. De szabályozva többen lehetne járni. A Marost és Szamost lehetett volna leghamarább összekapcsolni, de ez is ábránd marad. S vizeink kifolynak a nélkül, hogy valami hasznukat vennők. S bezárjuk azzal, hogy Csehonban a Moldva kiszáradt vala az 1842-ki szárazságban. Lanna hajó építő, a Rosenbergi tóból hirlapok szerint 2000 pgő forint ára vizet vett. Ugyan mikor érünk Erdélyben ily borzasztó csodákat? Ma bár borunk kelne, a vizet felejtjük eladóvá tenni.

*) Lásd Magy. Orvosok, és Természetvizsgálók V. gyűlése munkáiban gróf Wass Samu értekezését a Mezőségről 86. l.

MÁSODIK SZAKASZ.

TERMÉSZETLEIRÁSI ÁLLAM.

13. §.

LÉGKÖRI (ATMOSPHERICUS) ÁLLADALOM.

Miután előadtuk a hon felszínét, elé annak magasságát, azon meggyőződésre jöhetünk, hogy Erdély mint olyan ország, melynek völgyei is 2000 lábnyira emelkednek a tengerszín felett, s mely merőben hegyekből áll; mint ilyen fekvésű hely mondom, szomszédainál, s a vele egy fok alá eső helyeknél kedvetlenebb tenyészetű erőben vagyon.

De nem csak a földleirati és természetani fekvés mind az, mi az ország lége jellemét elhatározza; mert a fekvéssel mint más tényező, szemközt áll a légkör: s ezen két tényező sokszorozásából jó ki azon factum, mit égaljnak neveznek.

Az égalj vizsgálata álladalmilag igen nagy fontossága, mert ettől függ növénynek, állatnak jelleme, nagysága, véralkata, sőt mondhatni, az emberi szívnek dobbagásai is. Mert ember a törpe Lapon is, de hogy törpe testileg, puja szellemileg, azt égaljának köszönheti. S az égaljnak köszönheti az egyenlítő alatti föld azt, hogy övé a föld legnagyobb, legfűszeresb, legerősebb növénye, állatja, míg a sark felé minden törpül és silányul, míg a tenyészet is elenyészik.

Az égalj jellemzésére három van kitűnő hatással: a.) a lég melegsége, b.) a lég mozgása, vagy a szelek, és c.) a légbeni nedvek.

a.) A lég melegsége nálunk nagyon is mérsékelt, nem csak mivel mérsékelt égöv alá esik hazánk, hanem azért is, mivel miként említők, a tengerszín felett igen magasan állunk. Már geographi fekvésünk-

nél fogva, ránk az áldott nap sugárai, nem csak hogy soha függőlegesen nem sütnek; de a napsugárok, legmagasabb állasukban is oly árnyat vetnek, mely a test mekkoraságának mintegy $\frac{2}{3}$ -vel egyenlő. Vagy is, ha Kolozsvártt egy tíz ölös karot felállítanánk, annak árnyéka nyár kezdetin lenne 4, a tavasz és ősz kezdetin 10, tehát akkora mint maga a karó, és tél kezdetin lenne 26 láb. S mivel a napsugárok e függőlegesebb vagy harántékosabb állása határozza el leginkább a lég melegségit, s állítja elő a tél tavasz nyár őszt: azért álladalmilag ez igen praedisponens valami. Innen száll reánk aztán legrövidebb téli napunk 8, s leghosszabb nyári napunk 16 órai közép hosszúsága; valamint az, hogy nálunk a téli közép hőmérték $1\frac{1}{2}^{\circ}$ a nyári közép hőmérték pedig $32\frac{1}{2}^{\circ}$ napjában.

Az egész évi közép hőmérték nálunk, képviselőül Kolozsvártt véve fel, lesz: $7,17^{\circ}$. Hónapok közép hőisége, valamint több évek közép hőmértéke kimutatására szolgáljon a következő táblázat, melyben P. Hornyai Ambrus úr által, a kolozsvári csillagász toronyban tett kísérletek, 13 évi jegyzéke foglaltatik. *)

---

*) Légtüneménytan. Irta Berde Áron. II. 37.

A lég melegsége Kolozsvárt 13 év alatt, hónapoként felvéve:

Évszám.	Jan.	Feb.	Mart.	Apr.	Máj.	Jun.	Jul.	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.	Évi köz.
1833	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6,77
1834	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6,47
1835	-9,0	1,0	5,5	6,4	13,5	16,0	14,7	14,7	11,8	8,5	-1,0	-6,5	6,83
1836	-7,5	-3,0	6,5	8,0	8,75	15,75	16,3	15,3	13,2	8,8	0,5	2,0	7,20
1837	-2,2	-1,8	0,9	8,7	11,8	14,5	15,0	16,2	11,8	5,95	3,2	-1,14	6,66
1838	-6,1	-2,2	2,2	6,9	12,8	15,6	13,2	14,7	14,0	5,01	3,9	-2,83	6,42
1839	-4,6	-1,3	0,23	5,9	13,0	17,5	17,95	15,5	13,4	9,0	5,7	-0,7	7,08
1840	-3,8	-3,93	-1,04	6,87	11,50	14,90	18,09	14,60	10,60	5,13	4,96	-7,03	6,64
1841	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	8,57
1842	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6,71
1843	-0,16	4,50	1,90	7,60	11,40	14,58	15,55	15,47	11,43	8,68	1,79	0,39	7,76
1844	-4,90	-0,30	1,60	6,84	13,03	14,93	16,61	14,39	13,33	9,14	4,80	-2,12	7,28
1845	0,85	3,56	0,74	8,30	13,10	15,40	17,26	15,16	12,93	8,12	3,41	0,10	7,65
Közép szám	-4,80	-0,50	2,22	7,18	11,37	15,42	15,92	15,10	12,49	7,53	2,98	-2,63	7,17

Ily különböző phasisain megy át levegőnk a melegségnek évenként; de ez még nem minden, mert ezen kívül naponként is tetemes melegségi ingadozást tapasztalunk, hogy néha egy huszannégy órában 23° melegen is átmegy légkörünk. Legalább Berde számítása szerint annyi bizonyos, hogy tiszta időben közép számítással minden téli napon 6° , minden tavaszi és őszi napon $9, 5^{\circ}$, és minden nyári napon $12, 3^{\circ}$ melegkülönbséget kell tapasztalunk az éj és nappal között. És ezen órák, napok, hónapok és évek közötti meleg különbség az, mi mezőgazdaságunk termékeit, s főleg a bortermés minőségét, csaknem minden évben más más fokán állítja elő a jóságnak, legtöbbször a rosszaságnak. Mert általán el lehet mondani, hogy hőmértékünk e szeszélyességének, Europa nyugoti fele nincsen így kitéve: a midőn nálunk gyakran nyárban is, főleg árnyékos időben, az ember csak amugy didereg, s legszebb nyári napjaink reggelein is Horaccal elmondhatjuk: *Matutina parum cautus nunc frigora mordent.*

A szél járása áll második helyen, mint egyalj határozó. Határszéli hegyeink a szelek körül, igen nagy szolgálatot tesznek, főleg az északi szél mérséklése által. Szeleink járására következő jegyzeteket tehetünk. Nálunk inkább a keleti és nyugoti szél uralkodik: még pedig a keleti, minthogy Ázsia száraz földéről jó igen száraz, s főleg télben a pogányságig csip szárazsága; a nyugoti az Atlánti tengerfelől jöven nedves szokott lenni, minél fogva nyárban frisit, télben bizonyos melegséggel önti el gőze a levegőt. Oly szeleink, melyek órához, évszakhoz lennének kötve, nem igen vannak: emliti ugyan Berde, hogy Háromszéken inyáran déltájt a nép számat tartt arra, hogy a hegyek közül egy bives szellő leszáljan; emliti hogy Verestoronynál őszzszel és tavaszszal egy passátszél féle meleg szél szokott hozzánk bejárni: de ily periodicus szél, mi az egész Erdélyre kiterjedne nincsen.

Különben nevezetesebb szelekként a következőket említhetni: a kalotaszegit **Három-** és a **tordahasadékit Aranyosszéken**, melyek borzasztó hosszadalmasságokról kaptak nevezetességre. Vannak azonban olyak is, melyek drasticus modort követnek, ilyen az, mely a vulkáni passusan ront be, minden passus nélkül, s a contumaciával se gondolva, a **Sily partjára**, s mely főleg a déli hegylánc ormán az ugy nevezett tábláknál, oly hatalmasan dühöng, hogy van példa reá, mikép egyszer potentiose **Húnyad** egy pár derék egyénét ott találta, s az egyiket sántává tette, a másnak, ki egy keresztbe fogodva igyekezett magán segíteni, újjait lefagylalá.

Legátalkodottabb azonban a **Nemere szele**, mely főleg a tavaszi éjnap-egyenkor **Moldvából Háromszékre** oly gonoszul ront le, hogy rakott szekereket feldönt, fákat töből kifacsar, épületeket elbont, állatokat embereket földre sujt, avagy télben hóba temet, megfagylal. **Honnan Háromszéken** rendszeren ugy építenek, hogy az épület ajtaja a **Nemere szelével szembe** ne essék.

A szelek igen nagyon hatnak a tenyészetre; ha sokáig uralkodnak a föld, élőfa nedvét merőben kiszáritják: s hogy ez nagyon is igaz, tanu **Il de France** azon tüneménye, miszerint az ottani délkeleti szél a fákan azt eszközzi, hogy a feléje fekvő oldalán egy fa se terem gyümölcsöt. Nálunk is **Háromszéken** a **Nemere szele** uralkodását bő gabona s szűk gyümölcs termés előjelének tartják.

Oly helyeink is vannak, hol a szél csaknem örökös, ilyen a **Felektető**, a mezőségi bércz **Lúdasnál**, **Déésnél** a hármás völgy találkozása. sat.

Forgószeleink is említést érdemlenek, mint melyek kisebb nagyobb mértékben koronként itt amott mutatkoznak. Hogy minőségökről fogalmat adhassunk ide igtatjuk egynek leírását, mely is így hangzik: *) **Udvarhelyszéken Martonosan majus 26-kán 1846**

*) Erdélyi Híradó 1846. 151. szám.

miután a hosszas szárazság után, néhány félhóból essőt reméllénk, figyelmünket magára voná egy mély völgyből, rémitő forrongás és zúgás közt felgomolygó ködfelleg, melyet a szél vert oda felülről le. A jelenet minden esetre bámulandólag nagyszerű vala. A lég alatt meleg volt. A zúgás és ropogás jégzáport gyanította jöni, de azt sehol sem láttunk. Mi volt tehát? Forgószél, milyenre itt lakók nem emlékeznek. Közel e ködforongás alatt volt egy eszténa ház boronafákból építve; ezt egészen fesodorta a légbe, ott nem csak 200 ölnyi körterületbe szorta szélyel, hanem a boronafákat egyenkint is 2—6 darabba zúzta szét fenn a légben. A házban létező mindennemű portékával hasonlóul bánt. Csebret, kártyát, savóskádat, szekrényt, üstöt, edényt, ruhákat, s egy szóval mindent 30—40 ölnyi magasra felsodort, s ott diribdarabra szaggatván, úgy szelyelhordta a határon, hogy az estenától egy óra járás távolságban is kaptak meg portékákat. Egy új favállut a földről felvett, és a légben szétzúzván, darabokban hullatta le; sódarabokat vitt el 50 öl távolságra. Az esztenaházbeli üstlábakat — két izmos czöveket — a földből, melybe keményen bevoltak verve, kifacsarta, és a légben szétzúzta; két embert lábáról felvett az országúton, s 3 öl magasban meghordozva, földre terített. A mezőn élőfákat gyökerestől kifacsart, némelyeket ágaitól teljesen megfosztott. Élőfadarabokkal, melyek 1—4 mázsások voltak, és galytalanok — tehát nehezebben hordozhatók — sűrűn béterítette az eszténa környékét. Egy ily nagy ág 5 juhót ütött le. És mind ez — mint képzelhetni — néhány percz műve volt“. A tudositás igazságáról a tudosító ismert egyenisége jót áll.

Harmadik helyen említjük meg a vízi tüneteket, melyek: harmat, köd, dér, eső és jégeső sat. E két utolsó lévén inkább álladalmi fontossága, e kettőre vetünk figyelmet. Hogy mennyi lehet az Erdélyben lehulló eső mennyisége, a következő táblázat mutatja.

K o l o z s v á r. *)

Hónapok.	1844.	1845.
Januar.	45	20
Februar.	126	55
Martius.	140	75
Aprilis.	105	435
Majus.	320	1030
Junius.	303	163
Julius.	319	392
August.	571	652
Septemb.	577	172
October.	197	672
Novemb.	234	378
Decemb.	0	64
Átalában.	2977	4108
Ennek magassága teszen.	20''5'''	28''4'''

K. F e j é r v á r.

Átalában	2050	2694
Ennek magassága.	14''2'''	18''7'''

Miből kitetszik az, hogy Kolozsvár képviseli Erdély havasokkal szomszédos, így esősebb részit, Fejérvár a szárazabbat, Évszakok közt nálunk nyárban hull legtöbb eső. Átaljában, mi nem igen szűkülünk meg eső dolgában; még szűk éveinket is esős idők szokták előidézni, milyen a többek közt az 1617- és 1817-beli nagy éhség sat. Jégeső, ezen gyakori ostora határainknak is megérdemli az említést, mint a melyek néha, mint 1761-ben **) s közelebbről is

*) Légtüneménytan. Irta Berde Áron II. 126. 127.

**) Fridvalszky Mineralog. Magni Principat. Transs. 4 lap.

1815-ben Kükülmegyében tyúktojás nagyságban ostromlák a házakat, s verék agyan az apróbb házi állatokat.

Zápor és fellegszakadás is, gyakran meglátogat. Milyen vala **1843-an** egy Bardoczsékben, hogy oly sebesen omla le a Hargitára, s oly nagy árt képeze, hogy egy temetés hátulsó része alig vouthatott el árja elől, s Baczon felét meglepte s elseperte; milyen vala Nagy-enyeden **1819-ben** a köztte átfolyó patak medrén; hogy mind a kettőnek sok épület, állat és ember lön áldozata, oly rohanó sebességgel lepi meg tájainkat.

Tűzi tűneményeknek is, milyek a villám, menkő, bolygóúz, bőviben vagyunk, de ezek az állati és növényi életre kevés befolyással lévén, nem oly fontosak álladalmilag. Égi-háborunk majustól augusztusig van rendesen, s nagyszerűleg szárazság után mutatkozik. Hegyeinken természetesen gyakoribb és keményebb. Csillag-futás (Sternschnuppen), az északi fény is fel feltűnedez: gyermekkoromból egyre, mi napokig vala látható éjenként, s az **1833-ki** csillag-futásra is a gyermekkor elevenségivel emlékezem, mind kettő igen rendkívüli vala. *) Fény-jeleneteink is megjegyzendők, milyen a gyakori szivárvány, kettős hármás ívével; a nap és hold udvar, három négy kőrrel. S megjegyzendő a hosszas est és reg pirány is: lapály fia csodálkozni fog nálunk, mikor látja, hogy naplemente után még óráig is tart nappalunk; vagy hogy hegyek között nyári hosszú napon le megy **6** órakor a nap, s **9** órakor sötétedik.

Ily égalj és légkör mellett is elmondhatni, hogy honunk elég erőteljes, elég egészséges mind az állatok- mind a plántákra. Mi betegségeinket illeti, arra azt mondhatjuk röviden, hogy aféle lengyelfürt féle

---

*) Olbers szerint e csillag-futás 1799. 1833-ban mutatkozott legszebben; s mindig november 12--14-ig 1867-ben ismét mutatkozni fog.

honi (endemici) betegségeink nincsenek ugyan, de a pokolvert, csömört, hagymázt, egy értelmes orvosunk szava után ilyeneknek számítom. *) Járványok (epidemici) gyakran belátogatnak keletről, milyen többek között a pestis, s az újabb időben a cholera: mi azonban pityokánkat még sem fogja el, mint a német alföldieknek.

Ily veszedelmes pestisről emlékezik historiánk 1073. 1480. 1490. 1550. 1553. 1603. 1678. 1709. 1718. 1719. 1738. 1742. 1756. 1770. 1813.; és az 1831- és 1835-beli cholerára. Kisebb járványok u. m. vérhas, skárlát, holyagos himlő ottan ottan elfog egy egy vidéket. Szörványok (sporadici), mik nem ragadnak pl. hideglelés, tüdőgyulladás sat. dolgában mindig jól állunk.

14. §.

2.) FÖLDKÖRI (GEOSPHERICUS) ÁLLADALOM.

Hazánk, légkörének némely mostohasága mellett is, a föld áldottabb országai közé tartozik; azon országok közé, melyek saját zsírjokban is megfőhetnének, ha lehetne. A természetnek oly sok fele áldása fordul elő naponként, hogy méltán elmondhatni, mikép drága gyöngykép emelkedik ki a magyar koronában. Arany és ásvány-víz, só és gabona, állat és egészséges levegő, bor és jó kenyér honvágyat önt fiába begyeinek. Nem hiába vereté Tráján az emlék-pénzt, melyen Ceres van a bővség szarvával

---

*) A cholera Keletindiában honi betegség. A pestis ismét tán a törököknél, legalább azt mondják, hogy míg 999 temetőbe nem száll, még nem is gondolnak vele; akkor aztán imádkozni kezdenek. Nálunk 1755. kezdették gyógyítani. Brassóba ekkor 6677 esett bele, s 2374-et Chenot kigyógyít. L. Chenot Tractatus de Peste Transylvanica. 26 lap.

áll ily felirással: *Abundantia Daciae.* *) Nem hiába nevezék hajdon kincses Erdélynek, **) mert ha igaz mit Hene hiteles írók után mond, hogy a rómaiak 170 évi uralkodásuk alatt, hetenként két mázsa 8 font aranyat hoztak napfényre: úgy páratlan föld e tekintetben, mikor ma is bányái évben több aranyat adnak, mint egész Európáé. A földköri állam feloszlik: Életműtelenek, és Életművesek országára. Mi minthogy a természet tökélye lépcsőin kísérjük fel Erdély álladalmát, a műszeretlenek országát vesszük előbb fel.

ELSŐ CZIKK.

ÉLETMŰSZERTELENEK ORSZÁGA.

15. §.

a.) VEGYTANI TÜNEMÉNYEK.

Vegytani tűnemények közé sorozzuk a földgömb belső életének mindazon különös műveleteit, melyek nem minden táj sajátjai. Milyek:

aa.) *A Vulkának*, ha volnának... Hármat kívánok e rovat alatt röviden megjegyezni.

Először, hogy nekünk van ugyan egy Vulkán hegyünk setét oldalokkal, de ezen vulkáni kitörés semmi nyoma.

Másodsor, hogy a torjai kénes barlangok, s a Szentanna tavát tartó mélyedésnek krater szerű alakja vulkánt gyaníttat, mely valaha égett, s még ismét kigyulhat. És harmadszor, hogy 1843 év őszén Ófáhlapádon Enyed mellett, egy rögtön támadt földrepedésen csak omlani kezdett a láng és hamu, s kevés időre elszűnt ugyan, de a körébeni források

*) Notitia Princip. Transsylvan. auth. Martino Schmeiczelio 1717. l. 28. Ezt Bonfin is megjegyzi.

**) Marchtalerus De rebus Sigismundi 11. l.

kénességök miatt hetekig ihatatlanok maradának. *)
Ma mi nyoma sincs.

16. §.

bb.) ÁSVÁNYOS VÍZEK.

A hideg fürdők (savanyu- kénes- sós-vizek.)

Erdélyben, az ásványok dús országában, ásvány-víz gazdagon van. **) Ugyan is ízökre rendszeren savanyuk, sósok, keserük. s th. De mi itt ásványos vizeinket inkább mint fürdőket vesszük fel, s innen felosztjuk: hideg és meleg fürdő vizekre.

Hideg fürdők neve alatt hármat kell eléadunk: az úgy nevezett borvizeket, a sós, és hideg kénes fürdőket. Előre meg kell jegyezniem, hogy Erdély Balneographiája oly gyenge hitelben áll, mint legtöbb fürdő vendég hitele, s hogy e mappán is a statistika író kissé setétben jár. ***)

*) Erd. Hiradó 1843. Hogy magasan állunk a tenger part felett, az még nem jele annak, hogy nálunk vulkán ne lett legyen, minthogy a világ, Leonhárd szerint 183, mások szerint 200 munkás vulkánai közt néhány, nálunknál magasabban fekszik. Tengertől távolságunk sem ellenök; mert azon régibb tapasztalási adaton, hogy egy vulkán sincs a tengertől 20 mfdnél távolabb: Ázsia belföldi vulkánai kifognak.

**) Mikor lesz, hogy mi is megmondhassuk hány helyt van, mint Frankon mondja 1000 helyt. Galletti Világismere. Vállastól II. 9. 4. l.

***) Egyébaránt Erdély érczes vizeiről igen sokan, és igen sokat irtak, de aligha világosabbak reánk nézve mint a praescriptiok. Bővebben irtak: Johann Craner, Beschreibung der Mineralisches Brunnens Österreich. Monarch. Lukas Wagner: De aquis medicatis Transsylv. Nyúlas: a Radnai vasas borvizek bontásáról. Békely: Erdély minerás vizeiről. Ezeken kül Barbenius, es orsz. főorvos Neustädter a Siebenbürg. Quartal-schrift lapjain s a th.

Dr. Tognio Lajos, ki a magyarhoni érczes vizek ismertetése körül érdemeket szerzett, 27-et számít Erdélyben, bárha nem is mindeniket kereszt nevéen. *) Ígende Fichtel már régen megjegyzett 55-t **) s Barbenius egyedül Háromszéken 20-ról emlékezik 1791-ben. ***)

Borvizek közül mint fürdők és ivásra használt vizek keresetebbek: a borszéki, előpataki, radnai, korondi, homorodi, rákosi, kovásznai sat. Ezeken kívül híresek még a belbori, bodoki, polyáni, ****) száldobosi, Csikszeredai, málnási, zaláni, pávai, bálványosi, sósmezei (a Büdösnél) sat. oly bőségben, hogy malmat hajthatna némelyik. Vannak ugyan borvizeink Kövárvidéken s más felé is, de leggazdagabb víz dolgában Erdély keleti része, a Székelyföld, s ennek is leginkább a határszéli tája. Mint fürdő- és ivó-ziz leghíresebb, ha rendre vesszük:

Borszék. Feltalálása 1773-ra esik, a mikor is Bánfi Dénes vadászatában bolyongva, rá akadt. Felfedeztetése után csak hamar a gyengélkedő Zimmethausen bécsi tanácsosnak egészsége helyre állítására ajánlják; lejö, útat vágat a járatlan erdők fenyeséin át, s híressé teszi. Vize egész Erdélyben, némelyek szerint egész Európában legjobb. Az 1834-i földrengés azon csapással sujtolá, hogy forrását eltemette volt, s alig tudák a jelen jóságra hozni. Tulajdonosa Ditró, és Szárhegy, Gyergyó két végső faluja. Jelenleg százok birják üveghutájával, vizével, fenyesével együtt hasznobérbe 6600 bankó forint-

*) Az 1843-ki Házibarátban.

**) Fichtel Mineralogija I. 55 l.

***) Siebenbürg. Quartalsch. II. 353. Die Gesund-brunnen. sat.

****) Ad vocem Pojáni! eszembe jut, hogy Gallettiben Válas fordítása után, Borszék és Poján két leghíresebb borvizként említetik. Így ismeri Erdélyt Magyarhon is.

ért; holott a seltersi borvíznek, pedig csak délelőtt van szabad merítés, évek-előtt már 100,000 forint felé járt hasznobére. Mi 1841-ben jul. végén naplójába pillantánk a hasznobérlőknek, s csupán a legegő bér, lótól napjában 1 v. k.czárt számítva, 3000 forint körül járt. *) Hol járhatának a többi rovatok? A borvizért jövő szekerek szintugy hadat képeznek a kút körül. Egy hiteles egyén számítása szerint, minden minutában megtelik 2 czilinder, s három eső lévén egy óra alatt 360, a mivel egy szekér megakadhatik; és mégis napokat kell a jó székelyeknek töltésre várakozniok annyin vannak. S minthogy éjjel nappal töltenek, 24 órában 8640 üveg telik meg: mi évenként a tölthető időkbén, mintegy 3,000,000 üvegre megy. Ezen szép számnak egy harmada a honban marad, $\frac{2}{3}$ részét pedig Oláhbonba, s fel Bécs felé viszik. S vegyük a 3 millió üvegnek közép árát, csupán 10 v. krajczárba üvegit: mégis maga a víz $\frac{1}{2}$ millió váltó forintot hoz évenként forgásba. Ezen kívül a fürdő vendégek mit nem hoznak be, mikor a lakbér napjára szobájától 1 pengő forint. Sőt van lak, melynek bérít hat hétre 100 aranyban fizette Moldva fejedelme; holott ugyan ezen lak néhol, pl. Erzsébetváraszon 10 pengő forintot ha hajtana. A csupán fürdőnek szolgáló 7—8° melegségű forrás, az ugynevezett „Lobogó“ Borszéknek egyik nevezetessége.

Előpatak jó a-második helyen, mint a mely gyönyörű új épületei, s keresettsége után itélve, legközelebb áll Borszékhez. Legnagyobb baja az, hogy közös ló, 18 birtokos kezében. A lakbér itt sem olcsóbb, s mégis becsületesen tömve van. Baja még az is, hogy fekvése fátlan, erdőtlen, honnan kevésbé festői; holott Borszék, fenyves sziklái között a nyári hőség ellen jótékonyan véd. Borvize eladásra nem igen használadik, nem főzi a bort. 1843-ban julius

*) Lásd bővebben Székelyhonról Kőváry László 193—6.

16-ig 2300 vendég fordult meg völgyében. Rendszerint **900 — 1500** vendége van az újabb években. *Dr. Marusi vize minőségét a seltersivel hasonneműnek mondja.* *) Vendégei ennek is inkább Oláhhon bojárjai, kik igen szép aranyokat hagynak benn érte. Azonban Csehországtól mi mégis igen messze állunk, 3 milliója lévén, még az is aligha nem pengőben, érczes vízeiért évenként tiszta bévétele. Előpatak **18** birtokosának figyelmébe ajánljuk azt, hogy Marienbad ez előtt **40** évvel Csehhon geográphiájában csekély jelentésű volt, s egy erélyes férfi fellépése, egy Nehr, világ hirüvé emelé oly kevés idő alatt.

Még a **Korondi** és **radnai** fürdők azok, melyek legtöbb vendéggel dicsekszenek; s e vendégek csaknem kirekesztőleg erdélyiek. A korondi borvíz eddig sokat gyengült, fürdeni használt sós vize igen hideg arra, hogy vendégeit magához édesgesse. Eddig szép számu úri vendég látogatá, s a fürdői élet nagyban ment, csak hogy ne csökkenne. Azonban reményünk lehet, hogy jelen birtokosa, gr. Toldalagi Ferencz úr erélye, bizonyosan e fürdőt máholnap a legcsinosabbak közé fogja emelni. Egyébaránt is, a hely regényes fekvése, jó útja, a kellékek és lakbér olcsósága igen ajánlatossá teszik. Mert **Korondon** váltóban meglehet azon kényelmet szerezni, mit a más kettőn tán ezüst pénz-mennyiségben sem lehetne. Fürdő vendégei összes számát évenként **500**-ra tehetni.

A gyönyörű, regényes fekvésű **Radna** egészen más, olyan mint ha classica nevezetesség lenne; mint ha nem is lenne az időnek alája vetve. **Radna** volt a mult század fénye s ma sem látszik igen hanyatlani. **Dr. Nyúlas**, **1800**-ban kiadott munkájában **Rad-**

---

*) **Dr. Marusi** vizsgálatait Előpatak körül a Vasárnapi-újság 489 st. számaiban, s a Magyar-orvosok és Természetvizsgálók V-ik gyűlése munkálataiban közlé.

náról úgy értesít, *) hogy 1798-ban volt Radnán 316 vendég, 50 kocsi 248 darab lóval; 1799-ben már 430 személyt említ, 76 kocsi 364 lóval; kik részint Erdély- részint Magyarhon- Gallicziából, és Jassiból gyűltek vala össze. Ő felbonczolja a radnai borviz 6 kútját, s a dombhátit jeleli ki legjobbnak. Megjegyezvén, hogy a Mogura hegyen, egy □ mfl-den legalább is 25 iható borvizet számlálhatni. Felveti mennyi borviz fogyott el naponként, és úgy találta, hogy ivás- elhordás- s egyéb szükségekre kiadott a domhádi kút naponként 9300 fertályt, s így egy éven közel 1,000,000-t vagyis 30,000 vedret.**)

Radnának is van „Lobogója“ mely bizonyos nagy vendégről „Autonia fürdő“ nevet visel.

Említhető tovább a Zajzoni fürdő is Brassó mellett iblanyszikeges vizével.***) Nehány éve hogy neve ajkon kezd forogni, s irományok, bonczoltatások által mahólnap a szászok fürdője lesz. Dr. Nyúlas így ír hajdonában Erdélyről: Némely viz minden helyes ok nélkül, mint harapodzó tűz elhiresedik; ereje mindenfelé kikürtöltetik, de hirtelen ismét a maga régiségibe visszaesik. Példa ebben Szamosujvárt a Szentignác kútja, példák az inakfalvi Aranyos, nem különben a lebenlangi csodatevő kútak.****) Ezt inkább csak Balneographiánk jellemzésére közöljük. Az életből vett satyrák, fájdalom, minden időben találunk.

Ezekén kívül leginkább keresik még a többek között a Kovásznait, Homorodit sat. de ezekről

*) L. Dr. Nyúlas. A radnavideki vasas borvizeknek bontásáról. 3. kötet.

***) Nyúlasból többek közt azt is megtanulhatjuk, hogy az akkori borvizes üvegek 2 kupások voltak. Mikor érik oda eszünk, hogy $\frac{1}{2}$ kupás, v. $\frac{1}{4}$ -s is legyen?

****) Dr. Gross Frigyes után. A Természetvizsgálók munkálatai V. k. 90. l.

*****) Dr. Nyúlas említett könyve. III. 2. l.

valamint több apróbb fürdőinkről is hiteles adataink nincsenek.

Vannak több hideg fürdőink is, a kénes és vasas fürdők. Sok helyt vannak ugyan, de használatások szempontjából indulva ki, nevezetesebbek ezek: a kéreői Szamosujvár mellett, a gorbónácsi (Kővárvidéken) melynek luganyosságát Dr. Tognio az első rangúak közé számítja egész Magyarhonban.*) A Természetvizsgálók kolozsvári gyűlésére küldtek volt belőle, s 2 újniyi vastagon feküdt fenekén a setét ülepedés. Ilyen a zoványi Szilágyban, ennek is vize igen gazdagon tartalmaz vasas részeket, s köszvény ellen igen hatásnak állítják. Ennek is az a baja, hogy sok a birtokosa, honnan épületei legalább 1839-ben igen gyenge állapotban valának; s vendége 20—25 vala. **)

Megjegyzendők még a fortyogók (Shlammvulcáné, sárokádók): Torján, Hatolykán, Oroszfalván, Málnáson, melyek felett ha nap feljötté előtt madár röpül el, gyakran bele húl, oly hatalmasan gőzölögnek. Legnagyobb szerű azonban ezek között a kovásznai pokolsár, melyet ugyan a mi szemünk, sárnak éppen nem talál, de igen oly kénes kigőzölgésűnek, hogy a szélín padokan ülve is néha alig állhatják ki betegei. Felülete mintegy 3 □ öl lehet. A szomszéd lakosok házat fejíritenek vele. Vannak még hideg ásványos források az említett Borszéken, Dálnokin, Szombatfalvin kívül még Szilágyban is a többek között, milyen ott a Jázi tó, a Rezen, a szép körű Pokoltó a Magurán, a Kántorfürdő a kis-dersidai erdőken sat. oly számmal, hogy előszámlálni, ha ismernők is, nehéz lenne.

S végül megjegyzendő egy kénes forrás Kis-

*) 1843-ki Házibarátban.

**) Lásd Föld és Országgtani vázlatok Szilágyról. Irta Kőváry László. Tudománytár 1840 8-ik füzeté.

sáros mellett Kükülmegyében. Felszine mintegy 4 □ láb, s egy láb mélységű lehet; mint a melyből a feljövő gőzt meg lehet gyűjtani, mi addig ég, míg vagy erős szél, vagy sebess eső el nem oltja. *) A falu gyermekei gyakran meggyújtják, s törökbúzáat sütnék mellette. Éssős időben megtelik vízzel, de azért mégis meggyújtható. Szagja egyébaránt nincs.

Sós-fürdőink is vannak, milyenek a borvíz ivással összekötött korondi; a tordai, szóvátai, zsábenyiczai sat. képzelhetni mily bőségben lehetne, mikor mintegy 120 helyt van sós forrás Erdélyben.

A korondi, minthogy sóskút, nem oly kedvező helyzetű mint a többié. Mert az utolsók egész tavakat nyitnak fel a fürdők kényének, melyeknek, a test melegénél melegebbek lévén, sokkal több kilátásuk van. Egyébaránt legrégibb mint épületes fürdőhely a zsábenyiczai.

A tordai 1840 körül kezdetett épületekkel ellátodni, s mintegy 500 tán 2 ½ pengős részvényen alapult. Lételet köszönheti b. Kemény Farkas, dr. Hankó József, gyógyszerész Velics Lajos uraknak. S ma 7—8 igen csinos fürdő épülete van, mindenik több szobával. Van egy szabad fürdője alján bepadolva, melynek csak padolása 1000 pf. körül került, főleg a víz kiszivattyúzása miatt. S ma oly számmal látogatják, hogy naponta 20—30 v. forint a fürdésérti rendes bevétel. Csak az a baj, hogy a várostól ½ órányira fekszik, s ott helyben minden oly kopár. S édes vize messze van. Egyébaránt Torda lége e-gésséges, az élelem, lakhér elég olcsó.

Szóvátának hasonlóan több tava vagyon; de

---

*) Lásd gr. Haller Iguáciz ismertetését, A Nemzeti Társalkodóban.

egyét használnak különösen, minek melegsége igen érezhető, s az az előnye, hogy bogarak benne nincsenek, mint a tordaiban, s főfájást soha se okoz. Tája igen regényes, havasok aljában, fejező sós-sziklák között, festői édes és sós-tavakkal az erdős hegyek völgyeiben. Vidékiek régtől használák. Első fürdő lak-épületet **Simén György** bárónó, s **Tolnai János** úr építtete 1844-ben; addig a faluba szállásoltak a fürdeni kívánok. A kún építési eszme egyébránt a **Dózsa Danié**.

1846 nyarán egy ásványos víz nyomaira is akadánk.

17 §.

MELEG FÜRDŐK, KESERŰ- ÉS CRUSTÁLÓ VIZEK.

Meleg fürdőink életét régebb látjuk a historia terén, mint a hidegekéit. Hévíz már a rómaiak idejében ismeretes. A Kiskalánit is ismerék. Ma is láthatni ott egy roppant szikla-kádat, melyet fürdőül használtak, ma pedig a lakosság kendert áztat benne. Olvassuk, hogy **Algyógyon 1629-ben Bethlen Gábor** életének utolsó hónapjaiban gyógyíttatá magát. **Bázna 1672 nyarán** gyűlt ki, s lett ismeretes. *) Legmelegebbek a kiskaláni 24° , az alsóváczai 25° , és az algyógyi mely 28° meleg **Reoumur** szerint. **) Legnagyobb hitele van **Algyógnak**, kristály vize három forrásban buzog, mit fedeles kővizek tartók fognak fel, még pedig oly bőségben, hogy minden fürdő új vízben fürödhetik. A báznai körül gondos lépéseket tesznek naponként, s mind inkább kezd divatba jöni. Emlitendő az, hogy

*) Ezen felfedezést **Frankenstein** szász gróf versekben leírja, innen tudom. *L. Seivert Nachrichten v. Siebenbürg. Gelehrten a Siebenbürg. Quartalschrift* lapján.

) **Dr. Grosz Frigyes után. *Természetvizsgálók V. gyűlése munkái* 93. l.

kénes gőzét (melynek tudományos meghatározása még vegytanárát várja) felfogják, azzal világítanak, mi honunkban egyszersmint az első gőzvilágítás. Hanem nagyon fonák eljárás az, ha igaz, hogy a meleg gyógyerejü mocsárba, mit különös kedvvel használt 1845-ben egy orosz, tövisset hánytak volna, hogy az által költségesebb fürdőt kelljen használnia. Hévíz ma csak malmat hajt (legnagyobb hidegekben is) annyira lejárt neki. Van még meleg víz Zernyestnél a Fontina domnilor. *) Egyébaránt a tordai és szóvátai sós-fürdőknek is van melegségök. Főleg a 8-as számnak nevezett tónak Tordán, hasonló iszapos meleg feneke van a szóvátáival. Némelyek e melegséget, nem a napnak hanem fenekei vegytani dolgoknak akarják tulajdonítani.

Keserű források is bőven vannak kis hazánkban, s mind ezek leginkább a fátlan Mezőségben. Fridvalszky keserű forrást Kis-czég, Novaj, Sármás, Bonczida közül mintegy 300-at talált. **) Gr. Vass Samu Kis-czég mellett négy ily forrásról emlékezik, melynek egyike ki van ásva, és fával kirakva, mint a mely leghíresebb. ***) Ezen víz egy font vízben 105 szemernyi kénsavas szikeget tartalmaz; s egy más Kis-czégtől $2\frac{1}{2}$ órányira Ölvésen, egy font vízben 104 szemernyi kénsavas keser földet. ****) Gr. Vass még két forrást említ, egyet Domb helység, másit Kisczég és Sármás között, melyek bővségben a Kisczégit mind felyül múlják. Ezeket köszvényben és fekélyben sínlődők használják inkább; a Kisczégit üvegekre töltve mint gyógyszerert árulják. Egy félkupa megivására rendszeren 8—10 szék is áll elő. Ha ezen források

*) Fichtel Mineralog. I. 55. l.

**) Fridvalszky Mineralog. Magn. Princ. Trans. 197.

***) L. Mezőségről irt értekezését. A magyar Orvosok, és Természetvizsgálók munkálatai V. 88. l.

****) Ugyanott Dr. Grosz Frigyes. 94 lap.

csodasó gyártásra fordítatnának: Erdély gyógyszer-tárai nem szorulnának külföldre e részben. *)

Kérgez ő (crustáló) vizeink legismeretesebbike az, mely a homorod-almási barlangokban csepeg. Ez állítólag kötēj (Lac lunae), mely legszebb pyramis alakokban stalactites spatosává szilárdul. Ilyen vagyon a Csetátye-Boliban, Húnyadmegye hasonló alkatu barlangjában, valamint egy más a bodzai passusnál is. Huszti a gyalui patakról (Kolozsmegyében) azt jegyzi meg, hogy medre egészen incrustálódva volt. **) Ásványos vizeink is nagyobbára bírnak ezen crustáló tulajdonnal.

Vannak más csodálatos vizeink is. Ilyen Ójtoznál a deget vagy dohot, melyet most szekér kenni használnak, s igen használhatónak vélik nyirkas ház oldalak vakolása alá. Majd majd hajóinkat is ezzel fogjuk bekenni a víz ellen. Homorod körül van egy víz, valamint Arapatakán egy forrás, ezekkel a lakósok zekéiket feketére festik. **Csegez** (Aranyos-székb.) alsó felén egy forrás, nyárban hideg télben meleg; van Barótnál (Erdővidék) egy más, mely esső előtt 2—3 nappal elapad. Van Tordamegyében az Aranyos mellékin **Pocsága** nevű havasi faluban egy más ismét, a mely vizét csak hosszú és rendetlen időközök után, és akkor is csak kevés időre önti ki. Van Olasztelek határán egy más, mely darázkövet alakít maga körül. sat.

18. §.

cc.) GROTTÁK. KÉNES BARLANGOK. CSIGAHALMOK.
KÖVESEDÉSEK.

Hegyeink nagy része mészkőből állván, grottá-

---

*) Protomed. Neustädter a Siebenbürg. Quartalschrift lapjain V. 31. lap. Jó szerinte hideglelés, hypocondria és aranyérben; csodálkozhatni hogy írónk oly kevésbé ismerik. **) Ó- és Új-dáciajában.

kat mutatnak fel. Hogy számos apró barlangokat számíthatnánk, az igen könnyen megfogható. Mi a nevezetesebbeket fogjuk itt megjegyezni. Nagyságára és ismertségire legelől áll a homorodalmási kőlyuk; vagy barlang, a Nagymál nevű szirtgyomrában; száda egy magas nyílt sziklahasadék keleti oldalán van. E hasadék igen regényes, a mennyiben ormozatát, bükk és gyertyán lombok borítják. Oldalánál tisztán látható mint szűrődik be odvába a Vargyas vize, benn azonban folyását még senki sem látta, mivel a járt lyukak, néhány öllel a viznél magasabban állanak. Benkő még azt mondja róla, hogy bűdös leve miatt bemenni nem lehet. *) Ma már e vélemény le van győzve, mert mérnök Fekete István úr az egész barlangat, kiszárván oda megjárta, s mügondal felmérte, s az egész barlang hosszát 400 ölnynek találta. Következéleg lerontá a járhatlanság véleményét, valamint azon hitet is, hogy azon át egészen Gyergyóba lehet eljutni. Ürege mindjárt bementénél derék szeglet alatt elágozik kétfelé, délre és napkeletre. Ezen üregek 1—5 öl magasságuak; vannak mégis helyek, hol görnyedezve kell egy új tágosságra jutnunk. Nehezíti a járhatást az, hogy a fenékén heverő kődarabok, főleg a minden útzótól visszajöhetés tekintetéből jegynek elhányt gyom, s egyéb ülepedésektől igen mocskosok, s maga a fenék is sok helyt vízes és sárós **) Historiailag nevezetes róla, hogy a nép ezt tatár futásnál oltalmul használta, miért száda köfállal volt, és van (ma is kevésbé) berakva. Regéileg pedig az, hogy a szász gyermekek a mese szerint Hamelából itt bujtak volna ki. Most rémitő számu denevérek tanyája, melyeknek csak szemete oly halom, hogy övig süllyedhetni belé.

Második a tordahasadéki barlang. Ezt

*) Imago Specuum Magni Princip. Transsylvaniae. Aut. Josepho Benkő.

**) Fekete István a Homorod-almásiról egy füzetkét irt.

is gyakran látogatják a természet barátok. Vízről hasított hegyrepedés oldalában esvén, külső alakja hasonlít az almáshoz. Ezt Dr. Hankó mérte, s a déli barlang magasságát 20—25, szélességét 3—4 bécsi ölnyinek találta. Száda ennek is kövel be vagy on rakva. *) Ezt Balika várának is nevezik II. Rákoczy ily nevű kapitányáról, ki a kurucz háborúk viszályai között itt meg húzta volt magát, s innen rabolni ki kiűtött. A Tordaiak aztán föbe verték, s teste sokáig ott feküdt.

Harmadik helyen említjük a Barczavidékieket, melyek egy múlt század végéni ismertetés szerint következőleg állottak. A Ferenczlik (Brassó mellett) szádán alig fér be egy ember, benne mélyebben roppant mélységek és tágosságok. Azon időben csaknem ismeretlen, mert azt tarták, hogy a ki bele megy, valami vadállat szétszaggatja. Tatárok s más ellenség csoportok ellen ez is buvó lyuk volt. Ebben is van kőtej, s erről azt tartják, hogy a belőle alakuló csepegő-kőnek pora, ha megisszák, állat vagy ember tejét is meghozza. Van egy más, Törcsvárnál, a Pestre, mint mondják nyolcz nyilással. Egyike ezeknek olyan, mint egy kápolna; van egy más melyben az oláhok a múlt század végén még imádkoztak. S ma ott tán a kalugerek tartozkodnak. Van egy más, a Kappelenberg déli oldalán, az úgy nevezett Apácák barlangja, azon vidéki oláh apácák-ról neveztetve. Közel e hegyhez van ismét egy más, hol a görög szertartásuak nagy szerdán a husvéti bárányt nagy ünnepélylyel megszokták volt enni. Délre ettől van a Salamon-vára, hol a mondaként Salamon szerencsétlen királyunk Traciábani megveretése után (a bolgároktól) itt tartozkodott. Szádán egy ember alig fér be. Belől sütökemence alakban nagyul, mint-

---

*) Dr. Hankó „Tordáról“ a Magy. Természetvizsgálók V. gyűlésére nyomott kis füzetje után.

egy két öl átmérőű nagyságra. Egy hasadékon nap süt bele, és víz csepeg. *)

A húnymegyei **Bolivár** (Csetátyeboli) nevű, Erdélynek legszebb barlangjáról Józsika leírása **A-bafiban** a természetnek hű festése. Nem kisebb gyönyörrel ismer reá a „villám fürdőre“ is, a regényt olvasott utazó. A barlang belső ürege akkora, hogy százakat fogadhat öblébe. Hát-részeiben, a pokol sötétségben egy öl szélességű víz, hihetőleg a **Krivazia** pataka, két ölet esik, s lehullása után a földben ismét eltűnik. **) **Toroczkó-Szentgyörgy** határán, egy más csaknem gömbölyű alakú barlang márvány falai oly erősen visszhangzanak, hogy nagyon beszéllőt lehetlen érteni benne. Temérdek denevérei közt ritkább fajok is vannak. Neve „**Hosszukő** lyuka.“ A vulkáni szoross tisztí házától valami egy órányira esik a gyönyörű csepegő köves **Balejn** a barlang; ily gyönyörű s egyszersmind csepegő köves a **runki** barlang is. sat.

Vannak kénes barlangok a torjai hegyeken, melyek ugyan üregeik mélységire nem vetekednek ezekkel, de azért éppen oly híresek. Az üregek ismertebbje a **Büdös**, szája messzire sárgállik, s belőle az öldöklő meleg pára láthatóan reszket fel. Sokan használják fürdőnek, főleg a szemet igen erősíti. A hártvás részeket (mily a szem fül sat.) igen csiklándos ingerrel rohanja a fenekéről feljövő melegség. Nagysága a **Büdösnek** csekély, magassága lehet $1\frac{1}{2}$, szélessége **2**, hossza **4** öl. Magam félignél beljebb jártam, néha a lehellést nem igen ostromolja.

*) Siebenbürg. Quartalschrift. III. év.

**) Lenk's Lexicon III. 292. l. „Én“ így szól egy barátunk kézirati közleménye: „a Boliváron átfolyó sok helyt gubbenős patakat 1838 nyarán néhány barátimmal fenyőszövetneckekkel végig kísértem veszély nélkül, mit sok részben egyes vezetónéknek, egy a helylyel apróra ismerős havasi oláh leányunk köszönhetünk.“

Némelyek szerint a puskát ellőhetlenné teszi. A más barlang ennél nagyobb, mélyebb a hegy alján az úgy nevezett Gyilkos. Fejedelmeink itt kénkő bányászatot űztek, mit igazol a monda, igazol a Torjaiak kiváltsága, és az, hogy még az 1785-ki országgyűlési lajstromban a torjai kénbányának képviselője van. *)

Ezen cikkünk a vegytani jelenségekről, igen határos lévén a geológiával, sietünk befejezni. Minden vitatás nélkül kívánjuk megjegyezni, hogy sokan egy valahai tenger nyomait nyomozzák Erdélyben; mire bizonyosságul hívják a gyakori tenger maradványokat, csiga-halmokat, milyen a többi közt nevezetesen a Felső-vidrai, a Kis-aranyos völgyében, melyből Kolozsvárnál a Felek hegyvonala is képződött. **) Mások ismét a föld élete tüzi vagy vízi revolúcióját látják azon mésztörek (Breccia calcarea) és pénzded (nummulites) csigákban, melyek Gyerő-Vásárhely körül egész dombokat képeznek. Ezen pénzded csigafajából létesült dombokat, Dr. Barra ***) a hajdoni tenger vizétől mondja összemosottaknak. Dr. Brüchmannak láttam egy kis füzetkékét, melyben e csigákról terjedelmesen értekeznek, de nem tudja meghatározni, hogy eredeti termék vagy kővecslés ****) A nép szent László pénzinek nevezi, mit Isten változtatott volna aranyból, a szent király akkori kérésire, mikor látná, hogy serge az űzetett kúnok elszort pénzeit szedi, a helyett hogy kergetné. *****)

*) L. Benkő Jós. Comitia Transsylv.

**) A tenger itt létiről láss „Természet és szentírás szava“ című igen jeles könyvben. Mi teljességgel nem lehetlen, mikor még a Chimborasson s Himaláján is nyomait találják.

***) Dr. Barra István M. O. és Természetvizsgálók Munkái. V. 84.

****) Ernest. Brüchmanni Histor. Natur. Num. Lapid. in Tr.

*****) E regét Brüchmann és Benkő is említi.

Egyébaránt ezeknek eldöntése nem statistika dolga; annyi igaz, hogy érczes vizekkel gazdag hazánk, igen sok nyomait láttatja a természet csodajátékainak. Petrificatumok bőségben vannak. Találhatni a teremtmények majd minden rendiből, Benkő egy egész egerfát említ, hogy a brassai kőbányákból kivontak volna; Fridvalszky egy egész gerendát a dézsi sóaknákból, mely azouban néhány napra légen megrothadt. Ezeken felül állatcsont kövecsüléseket bőségben, köztök elefánt és unikornis részeit. Az erdélyi csigákról, mikben igen gazdag, Fichtel megyenként felvéve értekezik. *) Nevezetes, hogy Fichtelként egy kerti csigát a zalatnai bányákban 30 öl mélységre találtak volt.

19. §.

b.) FESTŐI RITKASÁGOK. HEGYREPEDÉSEK. A DETONATA. ZUHATAGOK. sat.

A festőiség eszméje oly határozatlan lévén, nem annyira a szépet, mint a szokatlant kívánjuk kiemelni. Hogy mi igen sok szép tájat találhánk Erdélyben, az igen természetes, pedig elismerjük azon rettenetes hiányt, hogy hazánkban a vizek, miknek legnagyobb hatalmokban van a szépség, igen keveset tesznek honunk festőiségére. A természet nem látszik egy tájat is bevégezettnek mutatni, hol részletek volna előtérül, nincs hátrész, s viszont megfordítva. A lapályok közül, Paget Utazásában a Maros Déván felyüli terit olyannak mondja, hogy víztől hasított földet keveset ismer, melyet ennek elébe tenne. Pr. Nagy Ferencz az Ölt terit Óltszemen felyül dicsérte meg Reminiscentiájiban. Vannak méltóságos váraink, gyönyörű kerteink, de e czikk tárgya pusztán a természet mesterkéltég nélküli nagyszerúsége. Ilyenek

*) Ez ágban sokan bőven irtak: Fichtel, Fridvalszky, Benkő Ferencz Erd. Mineralogiájában. Benkő Jós. Transs.

A hegyrepedések közül a tordahasadék az, mely nagyszerűségével meglepi az embert. Hossza, Dr. Hankó után 4—500, magassága 150—200, szélessége 10—20 öl. Regényességét nevelik az oldalábani barlangok, és a köztte elfolyó patak, s a felette álló monostor templomával; s még azon rege, hogy ezt Isten nyitotta volna szent László kérésire, mikor a kúnok üzték volna. Lóva patkója helyét ma is mutatja a nép. Nagyságára szinte mérkőzik ezzel a töröcsvári néhány száz ölnyi hosszú hegyrepedés, mit regényesít a hosszan szirtbe vágott passusi útvonal, és Töröcsvára, egy magas szirt-ormon. Nagyszerűségben szinte mérkőzik ezekkel a homorodalmási barlang is. Említendő még az, mely T. Szentgyörgyön alól, Kákova felé vagon, az úgy nevezett Kő; és a minden kétségen kívül egy eddig csak kevesek által ismert szirtnyílás Felgyógy és Magas falvak határai között. Oldalait nyír s egyéb falomb festőileg borítja, fene-kén a diódi patak zúg, mely felett egy pontnál a re-pedést nagyszerű szikla-ív kapcsolja össze.

Legnagyobb azonban a Detonáta a nyugoti sziklahavasok fenyveinek setétében, Abrudbányától néhány órára. Oly ritkaság, mit Europa száraz földje tudtommal nem mutat. Azon túl is tán csak Scotia és Szentilona szigete ily nagyszerűségben. Ez egy 1000 ölnyi kerületű bazalt oszlopokból alakított hegy. *) Mennyire áll a tengertől nem tudom; a hegy tővétől melyen emelkedik, Paget 200 ölre teszi emelkedését. Fél öl átmérőjű oszlopai egy darabban 8—10 öl magasra emelkednek, onnan más, és ismét más folytatván tovább. Alakja ez oszlopoknak három négy sőt hat szegletre is van idomitva; eleje le van sülyedve, s egy része ez oszlopoknak a hegy lábánál leomoltan hever, a más rész orgona-síp alakban foly-

*) Mércünk Ansichten v. Siebenbürgen után 54. lap.

tonos rendben, a legmeglepőbb élvezetet nyújtja szemlélőjének.

Zúhatagja Erdélynek nincs, mi ezen nevet igazán hordhatná. Apróbb vizesései vannak, pl. melyet a **Csetátye-Boliban** e barlang mély setétében említünk két öl eséssel; más a nyugoti havasok között, a **Kis-aranyos 10** ölnyi esése, mit utazóink igen magasztalnak. **S** van egy harmadik **Rápolyt** felett (**Déván** felyül) hol egy patak néhány ölet esvén igen szép látványt ad, mit nevel a zúhatag alatt fejlődő két lak, s messze tetején a hegynék setétlik egy falu, templomával. Szép azon táj és zúhatag is **Toroczkón** felyül, hol az úgynevezett **Buvó-patak** sziklákán **10** ölet esik, s azután a hegy alá, min által buvik, bemerül.

Igen érdekes vízképeket tár fel a déli hegyláncz, főleg a **Szeben-víz** partjain. Különösön a **Nagyszeben**, mely szünteleni esésekben jő, a **Kis-keresztényszigeti** favágás közelében két szikla által összeszorítottatik, az oláhoktól úgy nevezett portán kiront, s esésiben egy szirt által kétfelé szakasztatik. Más felségesebb esést képez a két **Szeben** összefolyásához közel, **Gurarentól** mintegy két órára, hol **5—6** ölet esvén, gyönyörű szivárványokban inkább essőkép hull alá; a szirtek melyeken megtörök, s a regényes vad-táj, a legelragadóbb szemlét adják az útasnak. *)

Ezekon kívül vannak sok rejtett szépségek, mert hányan látták csak a **Szentanna tava classicus** szépségét is? mely egy czukor süveg alaku hegy csúcsán erdők koszorujában rejtődzik. Mennyi szépséget rejthetnek háttárszéli hegyeink, tán senki se tudja. Sajnálunk lehet, hogy **Szathmári Károly** festőnk „Erdély képekben“ című munkáját, melyben Erdély festőibb tájait akará képben adni, a **7-ik** füzetnél megszüntette. E füzetek áttekintése, festői helyeinkről több fogalmat adhatnak.

*) L. Archiv f. d. Kenntniss v. Siebenbürg. I. B. II. Heft. Ackner utazása. 343. lap.

20. §.

c.) ÁSVÁNYOK ÁLLADALMA.

Most jövünk álladalmunk azon czikkére, mely Erdélynek legtöbb szerencsét, és szerencsétlenséget hozott. Ásványaiért vala e hon örökös piacza, örökös csatatére az ellenségnek. Ezért tűnt fel és tűnt le ez ország historiájában annyi nemzet, míg egy a magyar megtudá tartani birtokában. Róma a világ királynéja is 170 évi uralkodás után kénytelen volt városait, útait másnak engedni. E czikkben tisztán csak álladalmi adatokat adnom szinte lehetetlen. Mert ki az, ki geognosia, geologia, phisiograph-álladalom és mineralogia közt a biztos határt a tudományok sötét mappáján kitudná mutatni. A mennyivel többet irtak a mineralogia mezején, unalmas névsort s más ilyeseket adva érczeinkről, annál kevesebbet a két elsőről, s legkevesebbet a physiograph-státistikáról. *) Megvalljuk, e czikk tengerére felve bocsátjuk magunkat. Nem mintha félnénk attól, nehogy a kormány tilalmasaiba vágjunk; nálunk is regále az, mi másutt is az; s azokan kívül magunknak maradt az ásványok országából a föld minden felszine, a márvánnyal együtt minden kő, igazi es fattyu drága köveinkig, az üvegnek való kavicsig. Nekünk maradt az égények osztálya egészen, gazdag kőszén rétegeinkkel. Nekünk a konyhasón kívül, minden egyéb só anyaga. S nekünk az érczek egy része egészen, a más nemesebb részében is törvényeink szép jusról biztosítanak. Csak ne engedjük magunkat megvakitatni, s átlátjuk, hogy e hon reánk nézve is oly

*) 1801-ből láttam egy könyvecskét, melyben az addig irt mineralogusok nevei fel vannak jegyezve. Addig irtak volt róla 25. Ezek közt szerinte hazai: Köleséri, Barra, Fichtel, Filtsch, Hager. (Hát Fridvalszky, Benkő Ferencz, mit vétettek?) A többi idegen. Agri Sabosien-sis Topogr. Miner. Joan. Arc. l. 3

gazdag, hogy a föld ekkora területe akár melyikétől sincs mit irigylenünk. Átlátjuk hogy nem a szántó földben, hanem ásványainkban van letéve gazdagságunk, győzhetlenségünk. Antaeus Homernál győzhetlen volt míg lába érte a földet, Erdély is sebhetlen, legalább halálra nem sebezhető, míg lábai érni fogják bányáink földét. Gondolatom szerint legalább fel-lábunk még elég szilárdul áll rajta.

Négy osztályban futjuk át az ásványok országát, s ezek lesznek: a földek, ércnyek, savak, és érczek osztályai.

21. §.

aa.) FÖLDEK. KÖVEK.

Erdély földe (humus) nem a legalkalmasabb a gabona termésre. Mész és agyag-föld lepi el egy részit tájainknak. Az érczek is sok helyt terméketlenné teszik vizeikkel. S a fekete föld, a tiszta búza e hazája oly kevés, mintha a plánta maradványok is mind kifolynának.

A földeket felosztjuk: mészföld, agyagföld, és kova-földre. Megjegyezni kívánjuk előre, hogy mi a föld és a kő között csak szilárdságban látunk különbséget, azért a föld neve alatt, mindig a köveket is értjük.

Honunk alapjának csontjai gránitok, s mi rajta emelkedik többnyire mészföld, vagy ha jobban tesszik, mészkő-szirt. *) A mészföld tehát az, mely a föld után legnagyobb szerepet játszik. Meszet mindenfelé égetnek, de sehol nem oly nagy mennyiségben, mint a Hargita tája és Kalotaszeg, mint a mely két vidék messzi kereskedést üz vele. Az alabástrom (gypsum densum) igen nagy mennyiségben van Torda mellett Mészkőn. Mily nagy mennyiség-

*) Fichtel's Mineralgeschichte. I. 140. l.

ben van Kolozsmegyében, írja Dr. Barra, szerinte Gyerőmonostornál elkezdődik, s egészen Nagy-kapus közepéig nyúlik. Igen finom, kemény, simítható, fényesíthető lévén műdarabokra igen alkalmas. Fekete-tónál jegyeze meg egy más mészkő nemet, mit az ottani lakosok fekete márvány név alatt, sirkőveknek szoktak használni. *) Ezen kívül azonban csakugyan vannak márványaink, főleg hamúszin Toroczkó körül. **) Legnevezetesebb a zsibói veres és szürke márvány, mint a hol egy pártized előtt bányát is nyitottak, s külföldről hozott faragóval faragtatták vala. Ma mindennek vége, még a bányája is be van omolva. Fejér márvány van Hátszegvidéken Hátsádselen, hamúszin Kalotaszegen, van még az almási barlangnál. Van ezeken kívül, mint említők is, darázkő (tophus), csepegőkő (stalactites), melynek egy nemét büneinkért átváltozott gabonának hiszi a nép.

Az agyag-föld nemei közül van porcellán-agyag Talmácson Szebenszékben, Báron, Batizon, Görgényben, csupán a két utolsó helyen veszik hasznát, porcellán edényeket gyártván belőle. Fayance-agyag fejér van Báron, Alvinczen, Somboron; a sárgából Szoszényon készítik (a Honul hegyből) az ismeretes borgai pipákat. Közönséges edény-agyag minden féle van az országban. Leghíresebbek közé tartozik a korondi, sz. lónai és járai, ebből a legjobb holyagos kancsok készülnek enyvesége miatt. Van ezeken kívül sokféle festő-pecsétés- és szappan-agyag. ***)

Köva-kövek dolgában is elég gazdagon vagyunk. Üveggyártásra nagy kinézésünk, a havasokan

*) M. Természetvizsgálók munkái. V. 84. l.

**) Fridvalszky és Benkő Jós. ki mint maga valja, az ásványok földén a Fridvalszky vitulussával szánta.

***) Benkő Ferencz Mineralogiájában 26—29 l.

fánk is hozzá. *) **Kőbányászatunk** igen kevés értékű. Legnagyobb a csicsói, hol a malomkövet a classicus Csicsó-vár pinczejében vágják, s onnan hengerítik le. Ezen s a csíkszentkirályi és zsögödi malomkő vágáson, s a szucsági, dézsi, szászfenesi, és persányi épület kőbányán és faragáson kívül más alig érdemel említést. **Drága kőveket** is lehet találni, de azt senki sem keresi, pedig az ilyszerű ékeket szerető oláhnépnek kevés simitással is jó pénzen lehetne eladni. Találnak nálunk: topázt, **) krisolitot, ***) Szilisztia nevű havason Szehenszékben; fattyu ametistet Parkurán Húnyadban; jóféle gránátat Toroczkon, a Silyban, és Szólcsván, ****) közönséges fekete barna veres gránát gazdagon és sok helyen. Fattyu opál Toroczkon, sárdus, onyx, chalcedon, carneol, achat, jaspis sok van, és igen sokféle színnel. *****) Az hom. almási barlangban a fennidézett mérnők egy rakás ritka kőnek mindenféle neveket adott, s azok bővebb kutatásra várnak. A feleki, gagyai, martonosi, s más porond rétegek közül kiforduló gömbölyeg kővek, csak természettanilag nevezetesek, eredetők, alakulások feladata még nem lévén megfejtve.

22. §.

bb.) ÉGÉNYEK. (BÜDÖSKŐ. KÖSZÉN. sat.)

Erdély földje igen olajos és érczes, s egyszersmind sok szurkos fát terem, honnan igen természetes az égények gazdagsága. Búdöskő több helyen van; főleg a bányákban igen sok mutatkozik. Leggazdagabb mégis ebben a torjai hegy, melyről nem tudom ki megjegyzé, hogy belje, mint Nápolyban a

*) Természetvizsgálók Munkái. V. 27.

**) Benkő Fer. Mineralog. 50 l.

) Fichtel's Mineralgeschichte. I. 139. *) 149, 50. l.

*****) Fridvalzky Mineralog. I. 7. és 178.

Terra di Lavoro hegy, tele lehet bődöskövel. **Hogy** a fejedelmek idejében bányászták tanunk az, hogy az országgyűlésen még azután is képviselték; ma bánatlatlanul hever. **Gyeptőzeg** (torfa) mily mennyiségben van, nem tudhatni, mert még ismerni sem akarják hazánkban. **Fridvalszky** azt jegyzi meg, hogy az **1717-i** szárazságban a **Mezőségen** sok helyt meggyúlt és égett. **Egy** ily fátlan helynek, melynek mint gondolják még csak kőszene sincs, minthogy sehol ős erdőnek nyomát se láthatni; mily becsülhetlen tüzelő anyag lehetne a tőzeg, ha felkeresnék.

Kőszénnek még neve is idegen nálunk. **Látszik** hogy gyáraink gyenge lábon állanak. **Mi** mozgatja nyugot gyárait, hajóit? **Mi** teszi olcsóvá a tüzelhetést? **Mi** emelte **Anglia** és **Belgium** iparát oly magasra, hogy velek olcsóságban alig mérkőzhetik **Europa**? a kőszén. **Belgium** évenként **100** millió mázsánál jóval több, **Anglia** pedig **400** millió mázsa kőszenet ásat és emészt meg évenként: *) és nálunk az almási kőszénbányát e tizedben fel kelle hagyni azért, mert **Kolozsvárig** vevőre nem talált, itt pedig a fuvar-bért sem akarák megfizetni. **Mennyi** kőszén rejlik e hon földében gyanittatják a rengeteg erdőségek, melyeknek mahólnap csak nyomai maradnak. **Találtak** ugyan is: **Dánfalván Csikban, Oláhköblösön, Solyomtelkén Kolozsban, Sebesnél Szeszcsoron, Száráján Fogarásföldin.** sat. **) **Fichtel** e megjegyzettein kívül még találtak a **Volkánban, a Kis-síiban, Ohábán a Strigy** mellett; **Erdőszentgyörgyön Marosszéken, Májadon a Szilágyban.** sat. **Láttam** egy német ember értekezését az erdélyi kőszeneokról. ***) **Felvévén,** mikép a legjobb kőszének tulajdona, hogy mélyről

*) Galletti Világismerete. I. és II. füzet.

**) Benkő Fer. Mineralog. 104. l.

***) Siebenbürg. Quartalschrift III. Physisch. Ökonom. Urtheilung d. Siebenbürg. Steinköhlen. sat.

ásassanak; kemények, könnyűk, és fényes feketék legyenek, széles darabokban törődjenek, ne legyenek könnyen gyúladhatók, s meggyúlván világos lánggal égjenek, s végre hogy szagjok ne legyen igen kénés és szurkos. Ezen szempontokból megvizsgálva, úgy találja, hogy az erdélyi kőszének a legjobbak közé tartoznak. Ezen vizsgáló halt kovács szénnek hiszi rétegeinket feketesége- és az erek párhuzamosságáért. Nehézségére a faszénnél félszer nehezebbnek találja. Mily roppant kincse hever bennök a hazának, ha egyébre nem használnák is, mint timsó főzésre: egy mázsa ad mintegy 25 font hamút, ezen hamú mennyiség 8 font timsót. Csak ennyiben használva is, mennyi pénzt és munkás kezeket hozhatna mozgásba. Mikor mind ezek mellett éhezni látunk egy se-reg embert, igazán elmondhatni, hogy hazánk leggazdagabb és legszegényebb földje a világnak. A természet mintegy minket figyelmeztetni látszik a Vulkanban, a Magyar-sily vize mellett, hol a hegyaljban napfényre ül ki, s 1782-3-4-ben egymás után három évig égett e kőszén, 12 öl hosszúságban. *) Van még egy nevezetes égényünk, a dohot vagy deget név alatt ismeretes föld-olaj, az ójtozi passusnál. Szekeret kennek vele, ez minden mire használják.

23. §.

cc.) SAVAK. (KONYHASÓ. HAMÚZSIR. sat.)

Erdély mindenek felett gazdag a konyhasóban. Egy kifogyhatatlan sóbánya e hon, mely egész Európát ezredekiig kitudná sóval állítani **). Róma Tordán a II-ik században ásatja már a sót. Tubutum kéme is, mikor Erdélyt megjárta, s visszatért

*) Benkő Fer. Magyar Mineralog. 105. lap.

***) Ezt Fichtel állítja: Beyträge zur Mineralgeschichte Siebenbürg. II. 76. §.

urához, elbeszéli hogy itt sót ásnak. *) Ily historiai bizonyításokat egész a mai napig lehetne hozni, de legnagyobb tanujel, a mindennapi élet, mely só nélkül régen úgy mint ma, ellenni nem tudott. **S** képzelhetni innen, mennyi sót adának ki a mai napig bányáink. Régen mi költségtelen lehetett e bányászat, gondolhatni onnan, hogy még akkor só-szikláink a földszínen állának, s fa ékekkel igen könnyen basítgatók darabjait, mit mutatnak a tordai só-sziklák, s a Marosújvárnáli felfedezések. **S** később is, mikor a földszíni szikláit lefogytak, bűnös rabjaikat 10—20 ölnyi mélységre leküldék, s elég sót hozának fel. A mai napon a bányászat igen költséges: bányászaink 50—60 ölre leszállanak a föld gyomrába, úgy annyira, hogy gyertyáik mellett fennől varjaknak néznek ki, melyek valamin rágódnak. A kihuzás most emberibb módon, lóvakkal történik. Használható só-rétegeink mélységét mintegy 80 ölönnek gondolják a földszíntől lefelé számítva; de ily mélyre be nem hatolhatnak, nem lévén tanácsos a fakadható víz mián 60—64 ölen alól hajtani aknáinkat.

Nyitott sóaknáink száma most hat: a marosújvári, tordai, kolozsi, dézsaknai, vizaknai, és parajdi; mert a széki a marosújvári kinyiltával 50—60 év előtt bezáratott. A maros-újvári legnevezetesebb, mint a honnan kereskedő hajók Magyarhoubá évenként sót szállítanak, s mint a melynek mind külsején mind belsején legtöbb gond és ipar. Itt van az erdélyi egyik vas-pálya (de nem gőzösre) melyen egy ember 30—40 mázsa terhet taszit a Maros partjára. Só-sziklája nagyságát 380 öl szélességű- 480 öl hosszúságúnak tartják, mélységét mintegy 80 ölönnek, mint más só-sziklákét is Erdélyben.**) A ró-

*) Ogmand azt mondja: ibi foderetur sal, et salgenia. Anonym. Belae. Reg. Notar. XXV. Cap.

**) Ezen adat a Magy. Orv. és Természetvizsgálók Kolozsvártt tartott gyűlése munkáiból, Kovács János Kamara-

maiak ásását a Maros iszapaiban 1790 körül fedezték fel; mikor annyi kutatás után elérődött azon cél, hogy a Maros partján lehessen valahára akna. Az előtt Torda, Kolozs, és Szék nyujták a hajókra a sót. Most 80 sóvágó mindent kipotól itt. Mivelését 64 ölön belől nem merik hajtani, nehogy víz fakadjon, azért ma már a IV. V. és VI. osztály van munkában. Darabjait szabályos darabokba vágják le, melyeket a porsóval együtt, mi tonnákban megy, Magyarhonba küldenek; helyben természetes sódarabokat árulnak.

A tordai akna érdemel második helyet, nem csak azért, hogy én is saván nőttem, hanem azért is, hogy ez legrégibb aknája Erdélynek, s ma is szorgalmasan ontja kincsét. Miként Fichtel (tanácsos 1779 tájt) felszámítá: e bányák ásatása 3500 évek előtt kezdődheték, tehát azon időben, midőn Erdélyt lakni kezdték. *) Hogy 1364-ben mivelék, bizonyítja azon felirat, mit 1763-ban találtak meg. **) E volt a rómaiak kedves Salinaeje. Fridvalszky korában még roppant szorgalom foly üregeiben, mert csak a Marosan le 400,000 mázsát küldé 100 ember keze után. ***) Windisch pár tizeddel később, a marosújvári negyiltával nagyon lecsökkenve látta, szerinte 1790 körül már csupán 200,000 mázsát hozza évenként napfényre. ****) Huszti szerint 1800 5 aknája még 240,000 mázsát ad. És ma évenként csak 20—25,000 mázsát, s az is oly kevés kelendőségre talál, hogy bezáratásán gondolkodnak, ha igaz.

ispán, jeles értekezése után van véve. 191 lap. Szerinte a rómaiak a Maros és a Bánca völgy árjai ellen a földbe lejtő bányaikért 5—6 öl magas halmat hánvtak volt.

*) Fichtel számítása alapja az, hogy 70 öl bányából 20 millió mázsán felyül, ergo ennyinek, kellett kijöni sat. Beyträge II. 76. §.

***) Windisch Geograph v. Siebenbürg. 386. l.

****) Fridvalszky Mineralog. 160 l.

*****) Windisch Geographiájában... Huszti Ó- és Új-dáciájában.

Dézsakna mint kamara-ispányja mondja, a hegy hágása szerint **32** öltől fogva, legfeljebb **50** öl mélységre mivelhető, mivel már ott a kőszikla fe- neke repedezett és vízerestű; mely okból a sószikla lefelé használható vastagsága legfeljebb **35** öl. *) Mennyit ásnak nem tudom, de gondolom a tordaival egyenlő.

Parajdon 1784 körül a sót, még napfényen vágák. **) Ma benn mivelik. **Fridvalszky** **50,000** mázsát mond évenként róla. Ennek közelebbről fel- jebb kelle menni, mert egyik derék ismerője állítása szerint **40—45,000** mázsával csökkenté kelendőse- gét a csempészet. Már pedig ma is vágnak évenként **20—25000** mázsát.

Vizaknának vidéke nagy lévén, nagyban mehetne bányászata; évben mintegy **40,000** mázsát vágnak. — **Kolozs** **25** sóvágója évenként **70—80,000** mázsát ad napfényre; miből szekereken é- venként mintegy **30,000** mázsát kivisznek **Váradra**.

Ezen bányák nálunk is mint szinte az egész vi- lágon, régálék. Az volt az **Árpádházi királyoktól** fogva ***) az utolsó időkig. A vegyesházbóli ki- rályok közül **János Zsigmond Széket Kendi Ferencz- nek, Martinuzzi Kolozst egy Mikolának conferálá**, hon- nan kiindulva, mégis nem valának mindig kincstári kezelés alatt.

A fejedelmek alatt ki van mondva, hogy a só a **fiscus kereskedési birtoka**; ****) de a földes úr a határán termő sót vágathatja saját, és azon helység- ben lévő jobbágysai használatára, de abból sem pén-

*) Magy. Orvosok kolozsvári gyűl. Berény Emmanuel 138. l.

**) Benkő Fer. Mineralog. 95 l.

***) Zsigmond király decretuma 20. art. Innen fizettet az udvar több tisztjeinek; pl. a Nádornak 2000, Dalmat- hon és Croatia bánjának 1000, a temesi grófnak 1000, az udvar-mesternek 500, sat. Az erdélyi vajdának 3000 forint értékűt.

****) Approbat II. R. VIII. Tit. I. Art.

zért sem ajándékba adni nem volt szabad. *) E törvény máig is érvényes, mennyiben a kincstár vagy megváltja, vagy sósvizzel kicseréli.

Hogy a só eladás megcsökkent, azt egyes bányáknál láthatók, s mily arányt mutatának ott, oly szerüleg csökkent az egész honban, mit részint a só ár felemelésinek, **) részint a Moldvábóli csempészetnek tulajdonithatni; mely utolsó azonban má már lövöldözések, kobzások, s más hatás lépések után erősen megszűnt. 1780 körül, honnan egyes bányák adatait vevők, az egész honban egy millió mázsa körül járt a só mennyiség; ma e mennyiséget 1833—1837-ig közép számmal évenként 775,690 mázsára tehetni. ***) Akkor Fichtelként 300 hajó horgonyolt Marosportuson, s minden hajó egy kedvező nyáron háromszor evezett le Szegedre, mindenkor 600 kő-sót emelve, vagyis számokban fejezve ki, vittek Magyarhonba 600,000, a temesvári Bánátba 120,000 összesen 720,000 mázsát. ****) Ma Fényes szerint Magyarhonba összesen, közép számítás szerint csak 339,065 mázsa és 13 font érkezik; minek ára mégis a mai napon is évenként 1,117,771 Rft. és 21^{1/2} xr. pengőben.

Az említett sóaknákan kívül, még igen sok helyt van az úgy nevezett spuria só, melyek sziklái pi-

*) Approbat. III. R. XV. Tit. 1. Art.

***) 1765-ig a nemesek székelyek és a bevett vallások papjai egy málna sóért 6 xrt. fizettek, nemtelea ember 21 xrt. Ekkor 50 krajczárra emeltetett s ma 3 forint 6 xr. pengőben. Benkő úgy vélekedik, hogy egy málna 6 mázsát tett volna. Transsilv. I. 83. lap.

****) A Fényesével, a mi adataink is egyeznek. Magyarhon Statistika I. 58. §.

*****) Ezen mennyiségen, a millió kivül, még minden évben szerinte 4—500,000 mázsa apró sót tettek félre, használhatlanná. Mi annyit tesz, hogy a mely só darab, 84 fonton alól volt, nem tekintödvén normalisnak, mint mondják a Marosba vettetik. Mig Ferencz császár bent járván megtiltá, s ma Magyarhonba leviszik.

szokkal, tövissel berakva messze fejezlenek. Fichtel korában ily nemű só 30 helyt őriztek; ma bizonyosan több helyt vannak a kontrások, hajduk, és katonák. Csupán Szóvátán, mely csakugyan a leggazdagabb helye a bántatlan savaknak 16 hajdu, és 49 katona őrzi hét várda-házban, s még most mint haljuk szaparítani kell az őrizetet. Azon felyül a sós kútak a tenger sok só ıt mindenfelé gyanittatják. Csak Fichtel ily sós kút ıt 121-et számít elő nevenként. *) Leggazdagabb azonban só dolgában Udvarhelyszék, mint a hol néha a pincze falát is sósziklán vágják át; és legszegényebb Erdély nyugoti része, mint a melynek még sós kútja sincs. Ugy látszik, hogy a sóerek vonala, mely Oláhhon és Moldván felfelé jő, ıt Erdélybe becsapván, mintegy Tordánál végződik; s innen ismét Galliczia felé véve útját, kicsap Magyarországra. Ismételjük, oly iszonyu bőségben van, hogy Benkövel fejezve ki magunkat: Ausztriát világ végéig eltarthatnák. Azonban Benkö még nem tudá azon szomorú tudományt, hogy 60—70 ölen belől már viz fakad bányainkba.

Egyébféle savakra sem hiányzanak az anyagok, de gyártások, készítésök átaljában elhanyagolódik; csupán a hamúsó v. hamúzsír az, melyet félig-meddig főznek; azonban ha meggondoljuk, mennyi ős fa rothad el erdeinken, ki kell mondanunk, hogy nem főznek annyit mennyit lehetne. Timsót a mult században gyártottak Sebesnél az Olt mellett; de ma fel van hagyva. Sokkal czélarányosabb lenne megkísérteni a termés timsót, mit a Búdös egyik barlangjában, valamint Dálnok mellett a Nádas gödriben, Zaványan sat. igen szép mennyiségben található. Salitromsót a mult században hasonlólag gyártottak Fejérvár körül, de haszon és nyom nélkül. Sziksót, sóstavainkból, és sóshelyeinkből eleget lehetne készíteni. Különben Káli nevű növényünk

*) Fichtel's Mineralgeschichte. I. 147.

is van, (miből Spanyolhon gyártott eleinte) Torda és Kolozsmegyében. *) Gálicz sem hiányzanék. De mind ezek csak annyiban üzetnek, hogy nagy részök, sőt csaknem mindenikök egész mennyiségét, külföldről kell potolnunk.

24. §.

dd.) ÉRCZEK. ARANY- ÉS EZÜST-BÁNYÁSZAT.

B. Seeberg, a buccowi kor legbecsülendőbb fő-kormányi tanácsnoka, honunk jólléte alapjának a bányászatot állítá. S igen helyesen, mert ne lennének bányáink, néhány év eltelte alatt, egy fillér se maradna a hazában. De a jó Isten Erdélyről is gondoskodott, s oly gazdaggá tevé a föld gyomrát, hogy Perutól sincs mit irigyelnie. Ha ásványai mind vérvé válhatnának, a föld leggazdagabb országává lehetne.

Arany és ezüst, e czikk vala az minden időn át, melynek annyi jót, és annyi rosszat köszönhet Erdély. Ezért volt middig a versengés arany almája. Herodotus kora már dicséri érceinket, s felénk kacsiingat. Róma csupán aranyaért hódítá meg Dáciát; aranya volt a bálvány, melyért 170 éven át útakkal, városokkal felruházta, s nemzetének egy részét ide telepítette. Tuhutumnak is az arany és só ingerlé felvágását áthágni az erdős hegyeket, s legyőzni az oláhok fejedelmét. **) A régi idő bányászata tökéletlensége mellett is bővebben kapta az aranyat. Róma arany hegyeinknek csak felszínét rombolá igne et aceto Pliniusként, mint láthatni ezt Verespatakan a Csetátyán, és a vele szembe elnyuló hegyláncza-

*) Opinis. Deput. Systhemat. 1793—4.

**) Ognand Tuhutum kéme Erdélyt így dicséri urának: et quod in arenis fluviorum arum colligeretur, et aurum terrae illius optimum esset, et ubi foderetur sal. sat. Anonym. Belae Regis Notar. Capite XXV.

kan; ott barnáslanak még a hegyek tetői, hol Liviusként *ardentia saxa infuso aceto putrefaciebant*: s mégis e tökélytelen bányászat mellett, ha igaz mit Hene (fejérvári praepost) hiteles kútfők után mond, *) s Benkó is helyeselni láttatik, **) úgy ők hetenként két mázsa és 8 font aránynyal szegényíték hegyeinket. Hogy ezen dáciai arany mind Erdélyből került volna, nem állítjuk ugyan, de hogy Erdély volt a főbányászati hely, hogy Zalatnán (*Auropolis*) volt a dáciai arany-bányászati felügyelőség közép-pontja, a *Collegium aurariarum*, az köztudomás. ***) Azon innen sem szűnik meg gazdagságáról tanubizonyságot tenni a historia.

Historiánk mondja, hogy Radna régen oly fényes bányász város volt, hogy 1242-ben benne 40 ezer bányászt öltek le a tatárok. Turóczi Erdély gazdagságát emlegetvén azt mondja: *aurum terrae illius optimum est.* ****) Hogy később mily nagy darabokban kapták a termés aranyat beszéli Köleséri, *****) beszéli Oláh Miklós esztergomi érsek, sze-

*) Hene s *Beyträge zur Dacischen Geschichte* 92. l.

***) *Est qui scripsit ex solis dacicis Aurariis praeter lustrale aurum ac coactos census... hebdomadatim binos centenarios cum octo libris auri intulisse.* Benkó *Gen. Transsilv.* l. 18.

****) A régi kor gazdagságát bizonyítja a sok régi arany és ezüst pénz, mit naponként kapnak földben s közelebb-ről is találtak a Firtosan nagy mennyiségben, még pedig a legszebb aranyat. Bizonyítja az, hogy a nép a Darius kincsét maig is keresi és emlegeti. Legtöbbször találunk *Lysimachus* aranyat, utána: *Maced. Filep, Nagy Sándor, Darius, Pergamus, Hercules, Milo, Semiramis, Cotison, Sármiss* pénzeit. Rómaiakét *Commodus, Domicianus, Gordianus, Constantinus Magnus, Deocletianus, Maximilianus* pénzeit. A rómaiaké többire ezüst, minthogy *Plinius* után, ők ezüstet vettek adóba. *Tröster Dáciaja* 473. lap.

*****) *Chronic. Hungar. Pars II. Cap. 29.*

*****) *Auraria Romano Dacica. Cap. II.*

rinte ugyan is Abrudbányán egy ember 1600 = ezerhatszáz darab arany értékű szabad aranyat kap; s 1591-ben hasonlóan egy 800 darab arany értékűt. *) Bizonyoságot teszen az, hogy régen hazánkat terra auri-nek nevezik, **) s hogy annyi ezreden át mind ássák hegyeinket: s Erdélynek még egyetlenegy hegyét is a vizek színén alól soha nem ásák. ***) Ilyesmikről tesz említést a historia, csak az a kár, hogy nem fekszik benne több vigasztalás, mint Perunak abban, hogy a termés ezüstet 8 mázsás tömegben is lelik.

Az erdélyi bányászatot az austriai ház fellépésével kezdik nagyobb erélylyel, nagyobb szabályszerűséggel folytatni, s azóta mily roppant sebessen hág a természet, annak kimutatására következő laistromát idézzük a szabad arany váltásnak.****)

Évszám.	Termés arany.	Különbség.
1710-ben	13,630 nehezék	—
1720 „	34,949 „	több 21,319 nehezékkal.
1730 „	49,450 „	„ 14,501 „
1740 „	52,195 „	„ 2,645 „
1750 „	59,856 „	„ 7,661 „
1760 „	82,311 „	„ 22,455 „
1769 „	88,483 „	„ 6,172 „
1780 „	89,711 „	„ 1,228 „
1801 „	78,106 „	kevesb 8,930 „
1820 „	91,328 „	több 51,453 „
1830 „	135,413 „	„ 44,085 „

Ezen tizes számok lépcsőjéni futtatás is szemmel láthatóvá teszi a haladást; s ha szerző után meg-

*) Ezen darab aranyat Bátori Zsigmond Hetruria hercegének ajándékozta; s a herceg érette komédiásokat, énekeseket, kötél-tánczosokat, párfümekeket volt kegyes küldeni. Wolfgangi de Bethlen Histor. Lib. VII.

**) Bernárd Libr. IV. De Considerat. ad Eugenium.

***) Fridvalszy Mineralog. Magni Princip. Trans. 15. l.

****) Az Erdélyi Bányászat Ismertetése czimű, adatokban gazdag könyvéből Szentkirályi Zsigmondnak. l. 42. l.

jegyezzük még azt is, hogy a nem tizes számok termése, a 10-sekét gyakran sokszorosán felyül is multa, úgy még jobban meggyőződhetünk. Mennyiben halad azóta is, idejegyzek egy más felszámítást, mely magában foglalja az arany és ezüst hajtást 1830—1835-ig:

Évszám.	Arany.	Ezüst.
1830-ban	2,550 gira	3,508 gira
1831 „	3,087 „	4,593 „
1832 „	2,655 „	5,197 „
1833 „	2,861 „	4,323 „
1834 „	3,029 „	5,431 „
1835 „	3,388 „	5,801 „
Összesen	17,570 „	28,853 gira *)

Ha már most következtetést akarunk vonni, úgy találjuk, hogy azon hajtás, mi 1710-ben tett 13,660 nehezéket vagyis körül-belől egy és egy fertály mázsát: 1835-ben tett szinte 17 mázsa aranyat; és már 1842-ben 3598 márkát (félfont), vagyis 10 font híján 18 mázsa aranyat. **) S következésképp mit akkor egész Erdély hajtott, ma annál Nagyág egyedül többet hajt.

És ezen erő-fejlés nem hogy apadna, sőt naponta újabb erőben mutatkozik. Naponként újabb bányák nyílnak, még pedig oly arányban t. i. hogy 1800—1817-ig nyílt meg összesen 450 bánya; már 1817—1835-ig 750, tehát csaknem két annyira adott szabadalmat az országos bányászati törvényezék; s mind azt csaknem mind arany-ezüst bányá-

*) Szentkirályi Zsigm. Bányászat. Ismertetése. I. 51. l. A gira tesz $\frac{1}{2}$ fontat, egy girában van 53 $\frac{17}{20}$ piseta vagy nehezék.

**) Tafeln zur Statistik der Österreichischen Monarchie für das Jahr 1842. Zusammengestellt von der kais. könig. Direction der Administrativen Statistik. Lásd a Bergbau czikk 1. lapját.

szatra. **S** így az erdélyi bányák összees száma (vasat mindent ide értve) mi **1800**-ban csak **1200** volt, azóta **2403**-ra nevedett. *)

Rakhelye az érczeknek Erdélyben azon hegy-ág, mely az nyugoti határszélén délre lenyúlik, az ugynevezett Csetrás hegyvonal, melyet délről a Maros, északról a porkurai völgy vize, keletről az almási patak, nyugotról a Káján-pataka határoz. Melynek négyszeg felülete mintegy **6**, hossza pedig **2** mértföldet teszen. Ezen hegy magába foglalja Erdély leggazdagabb bánya-helyeit, pl. Nagy-ágot, Csértést, Boiczát, Rudát, sat. Tengerszín feletti magassága hol legmagasabb **4,092**, a Maros feletti **3,473** láb.

N a g y á g lévén legerőteljesebb bányánk, ismertetése szolgáljon a többinek is némi ismertetéseül. Érei **400** ölnyi hosszú, s **360** öl széles üregbe szorulnak. A főér az ugynevezett Magdaléna, már is majd **200** öl hosszan, és közel **200** öl mélyen ismeretes. Az apróbb erek hálóként vannak egymásra átszöve. A magdaléna-ér **2—3** láb vastagságu, a többiek csak néhány hüvejknyiek, sőt néhol csak egy vonalnyiak. A szürke, fejer és sárga tellurérczek arany és ezüst tartalma, közép szám szerint, **80—120** lót aranyas ezüst egy mázsától. Egy márka aranyas ezüstben rendszeren van **100—250** dénár arany. Egy újabb bánya ércei, **1400** lót aranyas ezüstet tartanak. Tapasztalt dolog, hogy az arany bőség inkább délkeleten felfelé, az ezüst bőség inkább északkeleten lefelé vonul.

N a g y á g o n legelőbb **1746**-ban nyitottak bányát. De minthogy azon magasságban nem fizetett folytonosan, **1765**-ben egy mást nyitottak **120** öllel alább a József-bányát; s hogy e sem fizetett **1835**-ben a Ferencz-bányát nyiták, a József-bányán alól még

*) Szentkirályi Zsig. Bányászat Ismert.

74 öllel. Ez az, mely most ontja kincseit **300 öl** mélységről, honnan vas-útan egy ló egyszerre **90 mázsa** terhet hoz napvilágra. **S** ma Nagyág **200,000** pengő forint értékű érczet hajt ki, miből **30—50,000** p. forint a nyereség. A bányászat keletkezése óta adott ki Nagyág:

Aranyas ezüstet . . . **110,308** márkát.

Eennek pénz értéke **17,957,201** forint pp. *)

Nagyág után gazdagságban jő a nagyrészt gr. Toldalagi Ferencz **12** apostalról nevezett rudai bányája. Ebből közelebből kihajtának:

Aranyas ezüstet . . . **70,206** p. fra.

Költség ebből . . . **47,534** p. frt.

Jövedelem tehát . . . **22,672** p. frt. **)

Nem sokkal szegényebbek aránylag a z dracholczi, vulkoi (Mihály, Péter és Pál), és a boiczai bányák. Ezeken kívül aranyban gazdagabbak: Húnyadban: Csertés, Toplicza, Fúzesd, Porkura, Nagy-almás, Pojána, Oláhpián; Alsó-fejérmegyében: Zalatna, Abrudbánya, Kerpenyes, Topánfalva, Bisztra, Bucsum; Zarándmegyében: Faczébája, Tresztia, Herczegán, Gienel, Stánisa, Dupapiátra, Körösbánya; Beszterczevidéken: Radna; Kővárvidéken: Kapnikbánya. sat.

Ezen bányák természetesen, mint mindenütt az egész világon, az aranyat más érczekkel, főleg ezüsttel szövetkezve tartalmazzák. Innen van az, hogy mi a két ércz bányászatát egymás mellé rendelők, vagyis igazábban szólva, az ezüst bányászatát, mint-hogy az aránylag csekély, merőben alárendeltük az aranyénak.

Minőségre termés aranyaink többnyire, pl. a

*) Knöpfler Vilmos jeles értekezése után. Magyar Orvosok Munkái. V. 71—75. lap.

**) 1844-ki Bányászkalendáriom. 118. lap.

fáczébájai, oláhpiáni, tresztiai, csertési, topliczai, bucsumi, vulkoji, s meg a verespataki, mind finomabbak 15—14 karátosnál. *) Helyén látjuk megemlíteni, hogy Erdélyben igen sok ismeretlen szokatlan arany terméseket is találnak. Ezek egyike az úgynevezett problematicus arany, mely Stütz abbás szerint 60 rész tellurt, 30 rész aranyat tartalmaz. **) Másika az úgynevezett aurum nativum, miről Fridvalszky ***) és Köleséri, ****) tesznek említést. Az első említ egy szőlőgerezdet, 7 arany szemmel, mit a mikesfalvi szőlőkben a Kis-kükülő mellett találtak 1765-ben. A utolsó említ egy mást, mit 1701-ben találtak a fejérvári püspöki szőlőkben; s egy harmadikat, mit az örményesi határon egy csemetébe benőve találtak. Mind ketten megegyeznek abban, hogy valóságos aranyak voltak, s őket a harmat, a kigőzölgés arany-termésinek tartják, melyet Tokajban is találhatni. Mi ehez sem jót sem rosszat nem mondunk egyebet, minthogy úgy tudjuk, mikép az arany-növés, a jelenleg érvényes physiologiai elvek szerint nem valószínű. Az ezüst fajaiból álladalmi tekintetben említést érdemel a veres ezüst, mit a Trajka hegyében Trestyántól egy órára, és Kis-muncselen a Marsinánon találtak. *****)

Mennyiségét véve tekintetbe azt meghatározunk igen bajosan lehet. Az arany mennyiségére igen világos adat az, hogy még 1710-ben csak 13,630 pisétát (mintegy 1 1/2 mázsát) ásnak, s onnan fel szünteleni nevedését már kimutatók. Már 1771—1790-ig közép számitással 2000 márka arany termésről mutat tabellát a 1791-ki országos

*) Fichtel's Mineralogische Aufsätze. 1794.

**) Stütz's Beschreibung d. Gold- und Silber-Bergwerke z. Szekeremb. 148. l.

***) Mineralogiája 3. lap.

****) Auraria Romanodacica. 53. lap.

*****) Benkő Jos. Gen. Transsilv. I. 93. l.

rendszeres bizotmány munkálata, mi 10 mázsát teszen, ámbár a mi tabellánk e tájra csak 8—9 mázsát mond. *) Az idézett tabella 1835-re 16—17 mázsát említ. A bécsi statistikai hivatal által kiadott tabellák 1842-re az arany termés öszvegét 3598 markára, vagyis 18 mázsára teszi 10 font híján. **) S így Erdély annyi aranyat terem, mint egész Europa.

Az ezüst mennyisége aránylag nem oly nagy, mint az aranyé, de azért azt sem lehet csekélyleni. Szentkirályi idézett számítása 1835-ben az egészet 5801 girára, vagyis 29 mázsára teszi. A hivatalos tabellák pedig 1842-ben 5881 markára, mi ismét a 29—30 mázsa között áll.

Érczeink a XII-ik század elejétől kereskedés tárgyai valának jó darabig: most az Approbata értelménél fogva meg vagyontiltva, hogy senki aranyat vagy ezüstet plikben a honból ki ne vigyen. ***) S egyszersmind az arany- ezüst- kéneső- ólomra nézt a kincstárnak azon kiváltság adatott, hogy azokat csak egyedül maga válthatja be. ****) Régen minden érczet a pénzverő-háznál váltának be, de ezen mintegy század előtt igen nagyat könnyítének az arany-váltó hivatalok felállításá által. *****) Ma arany-váltó hivatalok állanak fenn elszorva a bányász vidékeken u. m. Zalatnán, Abrudbányán, Topánfalván, Brádon, Csertésen, Oláhpiánon és Alsó-jarában. *****) Fő arany-váltó hivatal van Zalatnán, mint az erdélyi bányászat fő helyén, minthogy itt van ezen kívül a fő kohó-hivatal, az országos bányászati törvényszék. sat.

*) *Opinio Deput. Systhemat. in Commercialibus.*

**) *Tafeln z. Statistik d. Österreich. Monarch.*

***) *Approbat. II. R. XVI. 1. cz.*

****) *Approbat. II. R. IX. szak. 1. 2. cz.*

*****) 1757. Aug. 19-én költ udv. rendelés által.

*****) Megjegyzendő, hogy a termés aranyat ezek közül akár melyik beváltja. Oláhpián csak az ott mosottat. Ismét, hogy a directios bányák csak Zalatnán válthatják be. *Bányászkalendárium. 156. lap.*

A váltási ár némethoni ármérték szerint van szabályozva. Vagy Szentkirályival fejezve ki magunkat: az arany ár-beese az ezüsthöz, főleg mióta macedoniai Filep az első arany-pénzt verette, csaknem mindig az 14—15 között áll, s ezen arányt találjuk az erdélyi váltásnál 1832 óta. Így az aranyat gira mérték szerint (félfont) 366 p. frt. 53 ¹⁷/₁₀₀ p. frton, az ezüstet 24 p. frton váltja, *) s még pedig az aranyért arany- az ezüstért ezüst-pénzt fizet a kincstár. Megjegyzendő azonban, hogy ezen az áron csak a kincstár által igazgatott bányák aranyát fizetik, mert a magánosok arany terményinek nehezékiért (egy girában 53 ¹⁷/₁₀₀) csak 3 p. frt. 42 xrt. fizetnek, mi 200 p. frtat sem tesz girájáért. Így szinte csak fél annyiban váltják, mint a kincstári igazgatás alattiak aranyát.

Ha most már a költség és nyereség között párhuzamat akarnánk vonni, úgy találjuk, hogy a bányászat, mint nemzeti vagyon kétségkívül jövedelmez, minthogy kétséget nem szenvedő igazság, mikép a nemes ércz, ha a munka-bér árát ki nem hajtja is, az országot magát gazdagítja. Hogy azonban a mi bányászatunk fordít tiszta hasznat is, a következő számítás kimutatja. Ugyanis Nagyág bányászat, keletkezése óta aranyas ezüstet 110,308 márkát.

Ebből 5 száztóli tűzbeli apadás lesz	5,498	„
Haszon maradék	104,810	„
A fennebbi ércz pénzérteke	17,957,201	p. frt.
Ebből olvasztás verés költség- és rabotra levonunk	3,885,896	„ „
Marad nyeresemény	14,071,305	„ „
Ebből a Bánya költség tesz	10,305,854	„ „
Tiszta haszon marad	3,765,451	„ „

*) 1532-ben egy márka ezüstet 7 frt.jával számított a kincstár a kolozsvári polgároknak. Kéza Cronic. Hung. 156 l.

Ennyit hajtott Nagyág oly kevés időn, pedig hozzá kell gondolnunk azt, hogy mennyibe kerülhetett a háromszori bányanyitás; s ha e ne történjék, mennyit nem hajthatott volna? s mégis fenn marad a legtisztább **3,765,451 p. frt. *)**

Azonban mint egyesek életmódja, mennyire nem jövedelmes, mutatja bányászaink szegénysége. **10,410** adóilag összeirt és kiváltságosított bányász rombolja a bányák odvait, **) s mintegy **1500** stomp töri terményeit, melyeknél csak **3** annyi nőt, cselédet és gyermeket gondoljunk dolgozni, **50,000** dolgozó bányásznál többet találunk. ***) Ezen munkások mi csekély napibért húznak elgondolhatni onnan, hogy a **Bányászkalendárium 1844**-ki füzetében **8** nevezetesebb bánya jövedelme költsége fellelvén számítva, úgy találjuk, hogy a **8** bánya

évi költsége	269,114 p. frt.
évi jövedelme	354,010 „ „
tiszta felesleg	84,896 p. frt. ****)

Mi napibér jut ebből annyi embernek, könnyen felvethetni. Legjobban vannak jó időben a tulajdonosok, kiknek közép számban a nyolcz bányá-

*) Magy. Orvosok Munkái. V. 78. lap.

**) Alsó-fejérben van bányász férfi 4567, Zarándban 1152, Húnyadban 2822, Tordamegyében 913, Aranyasszékben 195, Csíkszékben 231, Szászsechesszékben 225, Szászvárosszékben 305. Összesen: 10,410. 1844-i Bányászkalendárium 119—121. lap.

***) Nagy botránkozást okozott a bányász nép között Hocheder nevű biztos megjelenése, ki némely külhoni tőkepénzesek nevében 1846-ban bejön Abrudbányára, s a 100 pengős részvényeket 125 aranyával is fizet; s minden áron leakarja rombolni arany hegyeinket, mint ezt hír szerint Brasiliában is tevő. Mint mondják 4 millió p. fr. áll keze alatt e célra.

****) Ezen 8 bánya: a nagyági, topliczai, csertési, offenbányai, boiczai, rudai és a vulkoi. Bányászkalendárium. 118—119. lap.

ből egy bányára 10,000 pengőnél több jövedelem esik. Még azon kívül tekintetbe veendő az is, hogy ezen bányák többnyire kincstári igazgatás alatt vannak, következésképp tőlek egy mázsa aranyat 73,000 p. frtnál többel fizetnek, holott a magánosak aranyának mázsáját még 40,000 p. frtal sem váltják. Ha már most ezeknek, kik majd két annyit kapnak terményeikért, jó időben is csak $\frac{1}{2}$ a tiszta haszon, mi hasznok lehet a többieknek? Érezte ezt a kincstár is mig maga is bányászkodott, s hogy ezen segíteni bajos, bizonyítja az, miszerint csaknem minden bányáit eladta volt. S bár ma minden embernek szabad bányát nyitni, ha belőle az illő tizedet megadja; mégis ma csupán csak a földtelen oláh-nép üzi; *) magyar székely ésszász az ekeszarvánál marad... Hogy nálunk a bányászok ismerete igen csekély, bizonyítja az, hogy Erdélyben egyetlen egy bányász-iskola van, Nagyág falujában, ez is csak előismeretekre szánva. S hogy mennyi előhaladást tettünk a bányászat mezében, elmondja Becker, ki szerint bányászatunk (Verespatakan) a rómaiak idejétől lőpor, vantalló és fúrón kívül, új valamit föl nem mutathat. **) Hogy ezen a kincstár segíteni igyekszik, tanuja az, hogy azon bányákat, melyekre közvetlen befolyása van, egygyel mással kiállítja. Ily közsegély a négy kobó: egyik Zalatnán, a többiek Offenbányán, Csertésen és Radnán; holott a mult század csak a zalatnairól és csertésiről tesz említést. Tanuja továbbá a kormány pártfogásának az, ha igaz, hogy consil. Debreczeni Márton, a csigafuvó tökéletesbitéséért akkor

*) Az 1741 ki IX. t. cz. szerint az érczből bizonyos részt meglehet önhaszonra tartani. Az Approbat. II. R. XVI. cz. 4. art. szerint, a poraranyat mit ön jószágán kap, tizedén kívül minden megtarthatja. S fel van hatalmazva a pénzverőház, hogy mindennek saját szükségére kívánt aránylagos mennyiséget pénzért nyersen is adhasson.

**) Becker s Bergmännische Reise. II. 168. lap.

mindjárt 100 darab aranyat, most pedig évenként tán 200 p. frt. tisztelet díjt buzna. E találmányféle historia igazán becsületünkre válik, minthogy eddig a derék Rómával abban leheténk vetélytársok, hogy mi is mint ők mi újat se találtunk fel. Egy austriai bányásztiszt Pagetként, abban találja az erdélyi bányászat békóját, hogy a bányásztisztek Bécs híre nélkül egyet sem léphetnek. Nagy orvosa lehetne ennek az országgyűlés is, honnan a bányákat 1791-en kizárták. *)

A r a n y - m o s á s. Az erdélyi bányászat alladalmában jókora szerepet játszik a pórarany-mosás. Fridvalszky egyedül az Aranyasról azt mondja, hogy több aranyat iszopolt el, mint a mennyit Erdély évenként minden bányáiból hajt. Már pedig Erdélynek csaknem mindenik folyama arany fővényt tart; mégis leggazdagabbak az Aranyas, Maros, Strigy, Héves és Hideg-szamos, Ólt, Ompoly, Sebes-körös, Seben, Burcza, Tömös, Csanád. Hogy eddig mily nagyban űzték az arany-mosást, gyaníthatni onnan, hogy cigányaink a régi könyvekben, mint pórarany mosásból elődő nép jönnek elő. Csakugyan van is valami belőle, mert nyomait látjuk, hogy az uratlan arany-mosó cigányság 1747—1832-ig egészen külön vajdaság alatt állott. **) De most ezen országos vajdaság el van törölve, helyébe 12 aranyász társulat alakult; s ezen társulatokat 6 arany-váltó hivatalnak rendelték alája. ***) Sőt ma is nem csak cigány családok, hanem egész faluk keresik belőle, ha nem is egész élelmöket, legalább élelmök egy ré-

*) 1585-ki lajstromban Abrudbánya, Zalatna mellett, még a csíkszentdomokosi, torjai bányákat is hongyűlésen látjuk. Dietae sive Comitua Transsilyv. Jos. Benkő. 63. l.

**) 1832. mart. 5. 2308. udv. szám alatt költ. rendeleténél fogva.

***) Az I. és II. társulat a zalatnai; III. és VI. a csertési, a IV. V. VII. VIII. az oláhpiáni, IX. a brádi, X. XI. a torozkai XII. a radnai arany-váltók alá van rendelve.

szét, ilyen faluk: **Czebe, Riska, Karács, Riskolcza** **Körösbánya** körül; valamint **Csigmó, Kerpenyes, Topánfalva**. sat. Főhelye mégis az arany-mosásnak **Oláhpián, Szászsebesszékben**; mint a hol legtöbb kedvezés van körülé, s mint a hol az arany legtisztább nemét találják az egész Európában.*) Ezen pórarany lójtat a váltó-hivatal **2 frt. 30 xr.**, tisztázva is csak **2 frt. 45 xron** váltja be. Honnan elgondolhatni, hogy nagy része ezen aranyászoknak, inkább csak adómentesség, s egyéb ilyszerű kiváltságokért aranyászsza ki az illetéket, vagy is a minden aranyászra kiszabott minimumat. A mosott aranypór mennyiségét éven át **Benigni 7—8 mázsára teszi.** **)

Hogy mind az arany-bányászat, mind az arany-mosás gazdagságát kézzel foghatóvá tegyük, idejegyezzük mind azon kisebb nagyobb helyeit a nyugoti hegyvonul ágainak, hol arany vagyon. Ilyenek minden rend nélkül, mint azokat egy bányász-mappából kiirtuk: **Czebe, Ruda, Lunkoj, Sztánisa, Dupapiátra, a Piátra-szaka, Fáczebája, Niágra és Sibold** hegyek, **Ormingye, Kajanel, Herczegány, Boicza, Tresztia, Fűzesd, Nyavalyásfalu, Hondol, Cseretés, Szekeremb, Nagyág, Déva, Offenbánya, Verespatak, Bucsum, a Botes, Vulkoj és Bráza** hegy, **Oláhpián, Kapnikbánya**. sat. ***)

25 §.

TELLUR. RÉZ. VAS. OLOM. sat.

Mily terjedelmes tért kelle nyujtanunk a nemes ércz bányászata ismertetésének, oly szük körben kell forognunk a nemtelen- és fél-érczek álladalmá leírásában. Honnan azon igen alapos megjegyzést vonhatja magának az olvasó, hogy nálunk min-

*) Lenk's Lexicon III. 217. lap.

**) Statistik v. Siebenbürg. I. 60. lap.

***) L. Karte d. vorzüglichsten Bergwerke in Siebenbürg.

den bányászati szorgalom a nemes érczek körül központosul. Előbbi czikkelyünkhez a tellur álladalmával tartoznánk olvasóinknak. Mert annyit hall az ember az erdélyi tellurról, hogy azt kellene himni, máholnap mint a platinából egy újnemű pénz fog kilépni; halljuk, hogy Zalatnán a Fáczebája bányában, valamint Offenbányán is terem, s hogy Nagyág benne egész Európában leggazdagabb: *) s mi lesz statisztikai adatunk körüle? az hogy egy pár telluros stufán kívül egyebet femutatni belöle nem tudunk.

A réz. Réz-bányászatunk igen csekély. Nem mintha rezünk nem heverne a földben, hanem tán csak azért, hogy a rézedény és rézpénz ugy is kimentek a divatból. 1780 körül csaknem merőben Magyarhon fedezte rézbeli szükségünket; már 1791 körül ugy látszik elég rezünk vala. **) A réz-bányászat kevés helyt foly, tulajdonkép kevés kelyt is van rezünk; ily bánya-helyek Kazanyesd, Lápusa, Veczel, Déva, Csikszentdomokos. ***) Napjainkban legnevezetesebb a dévai és csikszentdomokosi réz-bányászat; s ezek közt is főleg az utolsó, melyet a kincstár 1816-ban 2000 pengő frton adott volt el a Zakariás testvéreknek. Ma a bánya összes érteke az 500,000 p. frtat meghaladja. ****) S valamelyik közelebb mult évben a jövedelem, levonva minden költséget, éppen 9075 p. frt. volt; még pedig a következő számítás szerint:

Jövedelme volt . . .	58,760 p. frt.
Költsége „ . . .	49,682 „ „
Nyereség . . .	9,075 p. frt. *****)
Következőleg Csikszentdomokos évi természet-	

*) Ansichten v. Siebenbürg. 51—52. lap.

**) Opinio Deput. Systhemat. III. R. §. 3.

***) Ezen állításunk a következő czimű térkép után van:
Karte d. vorzüglichsten Bergwerke in Siebenbürgen.

****) Bányászat Ismert. I. 53. lap.

*****) Bányászkalendár. 1844. 116. lap.

ménye **1100—1200** mázsa között áll. A **1842**-ki hivatalos statistikai tabellák szerint azon évben kincstári természetű volt **245**, magán természetű pedig **1389** mázsa; mi összesen **1634** mázsát tesz. **Benigni 2—3000** mázsára teszi évenként. *) Legyen bár melyik, mindenik igen csekély, oly csekély, hogy **Brassó 2, Tömös, Orlát, Csíkszentdomokos** sat. rézhámorának, s annyi rézműves számára lehetetlen hogy elég legyen.

A vas. Ezen nemtelen, de minden rangtalansága mellett is e leghasznosabb érczet, Erdélyben nem igen keresik. Pedig az csak volna elég hegyeinken, úgy hogy több kohó éveken át csak a földszinén hányódó vaskövekből olvaszta és dolgozott, milyen a fülei, kiruji, újabb időben a miklósvári. sat. Kisebb nagyobb mértékben, tudtommal a következő helyek foglalkoznak vas-miveléssel: **Toplicza, Gyálár, Olimpert, Náprád, Zalassd, Vajda-húnyad, Barcsen, Kaszabánya, Sebeshely, Kudzsir, Toroczkó, **)** Hátzádsel, Bóré, Oláhlápos, Radna, Füle, Magyar-hermány, Kiruj. sat. Bibarczfalván is keletkezik. Legnevezetesebb ezek közül: a húnyadi kincstári, és a toroczkai magán bányászat. **Húnyadon** szép látni a Cserna partján a sok kohót, honnan éven át újabb időkben **20—25,000** mázsa vas szokott kijöni. Volt idő mint mondják, mikor **1 p. xr.** vala évi jövedelme. ***) **Toroczkó**, az erőteljes szorgalmas stíriai telep kezében évenként **11—12,000** mázsát ad, legalább **1838**-ban **11880** mázsát ad **11** kohóból. ****) Az apróbb kohók természetű-

*) Benigni s Statistik. I. 61. lap.

***) Eddig Karten der Bergw. in Siebenb. czímnű mappából.

****) A húnyadi bányászat igen régi. Egy talált felirat Róma nyomára mutat. Fridvalszyk Minerá. 93. lap. Mások egy szomszédos Talmis nevű falu, s egyebekből zsidók nyomait látják körülte. Benkő Gen. Transsilv. I. 90. l. Eredetét hitelesen 4 századnál felebb vinni nem lehet.

*****) A Nemzeti Társalkodó. prof. Nagy Ferencz.

nyit nem igen tudjuk. Van mégis adatunk arról, hogy a fűlei 200 pengős részvényeken álló kohó évenként 1000—1500 mázsát szed össze a földszinről; ugy Kiruj nehany év előtt mintegy 200-at; Hátzádsel 1000-et. sat. Az újabb időben ezen iparág főleg Húnyadon, és Toroczkón a fogyni indult fa miatt igen szenvedni látszati. Innen jövődjöje van a fás helyeknek, milyen pl. Fűle, hol Udvarhelyszék 5 p. frt. évi díjért annyi szenet hagy égetni, mennyit a kohó megemészthet. *)

Egyébaránt, minden adat hiány mellett is, Erdély vasterményit fel lehet 60,000 mázsára tenni. Csak az a baj, hogy nem járnak utána az elkészítésnek. A többször idézett udvari statistikai tabellák 1842-re következő adatot adnak: a kincstár Vajdahúnyadon tesmeszte nyers vasat 31,912, öntöttet 2509 mázsát; magánosak nyers vasat természetének: 19,244 mázsát; mi összesen 53,665 mázsát tenne; de meg van itt is jegyezve, hogy ez adatok hiányosok.

Ólom. A mult század végén még csak annyit bányásztak, hogy bányászati szükségekre is 1000 mázsát hozatott a kincstár Karinthiából. **) Ma is igen gyenge lábon áll, pedig nehány helyt tartanak ólmot bányáink, mint Offenbányán, Kis-muncselen, Lapusán, és többek közt Holló s Tölgyes között is van. S mégis mint bányászat a kis-muncselin, pojána-meruluin (Fogarásf.) sinkain és a radnain kívül alig érmei valamelyik álladalmi fontosságot. Radna, mikor még váras volt, a mongol járáskor, igen virágzott; ma is mint ólom hajtó, első helyen áll... 1825-ben 3152 mázsát váltta be a kincstár. ***) 1842-ben a statist. tabellák szerint kincstári termék volt 1780, magánosoké 988 mázsa, összesen 2768 mázsa. Fe-

*) Vasárnapi Újság. 1847. Első félev.

**) Opinio Deput. Systh. III. §. 6.

***) Erd. Bányászat. Ismert I. 47. lap.

jér ónat nem bányásznak; pedig Radnán és Nagyágán bőven kapható.

26. §.

KÉNESSŐ. VITRIOL. sat.

Félérczeink is volnának, de azokat senki sem hajlandó felkeresni, és bányászni. Azt mondják: Mán gán terem Vajdahúnyádon, Nagyágon, Resináran; Antimonium Offenbányán, Csertésen, Nagyágon, Zalatnán; *) Arsenicum Nagyágon, Csertésen, Kapnikbányán; Piskolcz ugyanott. sat. De mind ezek csak földismereti adatok.

Alladalmilag említendő a kénesső vagy higany-termesztés Zalatnán, mely 1842-ben 28 mázsát tett. Eder e század elein 60 mázsát talált volt, tehát hátrafelé megyünk. **) Van egy más említendőnk még a vas vitriol, mely a fennebbi évben 63 mázsára ment, a tabellák tudomása szerint.

Ha már végezetül egy lapon kívánjuk Erdély ásvány körüli államát kimutatni, az 1842-ki termést véve fel, a következő táblazatot adja:

Arany	3597	márka, vagyis	. . .	18	mázsa.
Ezüst	5881	„	„	30	„
Réz	„	„	„	1,634	„
Vas	„	„	„	60,000	„
Ólom	„	„	„	2,768	„
Kénesső	„	„	„	28	„
Vitriol	„	„	„	63	„
És ennek az ára	. . .	. . .	. . .	1,764,227	p. frt.

Megjegyezvén, hogy a tabellák csak 53,665 mázsa vas árát számíták, a mennyi vasról értesítve volt.

*) Benigni's Statistik. I. 63.

**) Erd. Ismert Zseng. 14.

MÁSODIK CZIKKELY.
AZ ÉLETMŰSZERESEK ORSZÁGA.
A.) A NŐVÉNYEK.

27. §.

A TERMŐ FELÜLET MINŐ- ÉS MENNYISÉGE.

Hogy Erdély kenyere nem a földészet, azt geographiai fekvése nem mondja ugyan, de igen a physicalai. Ily roppant hegyek tömkelegében, melyek szélesecske lapályt csupán a vizek partjain engednek; s azokat is 1500 lábra a tengerszínétől: csak a mindenható csodatevő ereje virágoztathatná fel a földészetet. Hanem annyiban mégis gondoskodott a természet, hogy a terméketlen, a csak gyümölcs tenyésztésre is alkalmatlan Gyergyó mellé, mindjárt a a kanahán joságu Háromszéket, és Húnyadat egy hazába alkotá. Honnan méltán elmondhatni, hogy nálunk van helység, mely csaknem a hideg égöv, s van mely közel a meleg égöv erejét szenvedí vagy élvezí. Innen van aztán az, hogy hazánk a havasokan mint a Hargitán, s Marosszék havasain a hideg Izland és Siberia növényeit; melegebb részein pedig a meleg-öv figéit, szőlőit és borostyánját termí. *) S bár mily csodaszerü legyen is e változatosság physicalai tekintetben, álladalmilag nekünk eddig csak szegénységet nyujtott; mert a minden hajtásra változó égaly és földterület maig is ismeretlen lévén, sehol megalapított termesztés, gazdálkodás vidékileg

*) Az izlandi móh, gyógytáraink e kelleke böven terem. Valamint prof. Brassainál van oly növény, mi csak Siberiában terem (senecillis glauca). Nálunk termöhelye Radnán a Korongyis hegy.

nincs. Egy két évi tapasztalás örömét, egy harmadik év másszerű fordulataival, merőben feldönti.

Ha már ezen természetnél, oldalosságánál és agyagosságánál fogva sovány termő felületet, használatilag akarjuk osztályozni: úgy találjuk, hogy a termő felület minden gyenge ereje mellett is nem áll kellő arányban azon sok szájhoz, mely belőle várja élelmét; s nem áll arányban azon részszel, mely majd semmit sem terem, vagy ha terem is, fekvése miatt el nem lehet használni. Ezen arány kimutatására szolgáljon a következő táblázat, mely véleményem szerint minden számítások közt leginkább megközelíti a valót.

	Austr. hold.	□ mfl.
Szántó-föld . . .	2,768,000	— 276
Szőlő	320,000	— 32
Rét, kert	1,140,000	— 114
Legelő	1,166,000	— 116
Erdő	2,768,000	— 276
Összesen	8,162,000	— 814 *)

Ha már most Erdély 1054 □ mfl területéből kivesszük, marad 240 □ mfl; mit útakra, tavakra, folyók medreire, faluk és városokra kell számitanunk. Ha ezen méretből megjegyzéseket akarunk vonni, úgy

*) A többször idézett statist. táblázatok a következő arányt adják:

Szántó-föld	1,286,398 hold.
Szőlő	101,963 „
Rét, és kert	620,000 „
Legelő	620,000 „
Erdő	4,500,000 „
Összesen	7,128,361 „

Igy áll a hivatalos táblázat. De ebben, ha több anomalia nincs is, az erdő viszonya bizonyosan az, mert szerinte az ország felét erdő borítaná, mi nem áll. Ide jegyezzük azok számára, kik összehasonlítva a kettőt, egy harmadik tökéletesebbek akarnának kimutatni.

találjuk, hogy a szántó-föld, és erdőség egyforma nagyságu, valamint a legelő s rét is szinte ide rug: honnan Erdély felszíne egy része erdő, más legelő, s csak a harmadik szántó-föld, mi a földészet igen silány állására mutat. Holott Franciaországban a következőleg állanak egymáshoz:

Szántó-föld . . .	25,559,152 hectare. *)
Rét	4,834,621 „
Erdő	7,422,314 „
Puszta és legelő .	7,799,673 „

Honnan első pillanatra láthatni, hogy a rét, erdő, legelő, a szántó-földnek csak $\frac{1}{3}$ -ával ér fel; holott nálunk a szántó-föld egész mennyisége az ország felszínének szinte csak $\frac{1}{4}$ -t teszi. Ily szomorú arányban állunk Frankhöz. De nem csak Frankhonnal hanem az austriai tartományokkal is úgy találjuk, hogy a műveletlen föld nálunk 15, Felső-austriában csak 9, Karinthiában 6, Alsó-austriában csupán 4%. Így áll tehát a nemzeti tőke, melyből legtöbbben várják élelmöket.

28. §.

ERDŐK.

A növényeknek iparilag legalsó osztályán áll a fa és fű, mint a melyeket plántálás nélkül hazánk is terem. Hogy fában mily gazdag volt, neve mutatja, s mily gazdag pedig florája, azt egy Baumgarten gyűjteménye mütathatná fel, melyet jelenleg 5000 p. frton árulnak idegeneknek; mint a melyért az öreg német ősz fejét, sok napsugár és zivatar tarolá. Így van hazánk mindennel; hogy Nagyágon tellur van, idegen tudatá velünk, s most e gyűjteményt is kivive, majd a külföld új felfedezéseket fog beküldeni.

Tudományos tapasztalás mutatja, hogy mérséklett égaljunk alatt, hatad rész földnek erdőtől kell bo-

*) Galletti Világismerete. 91. lap.

ritva lennie, hogy a levegő egészséges, a föld termékeny, a vizek dúsak és jóízűek legyenek. Hazánk e részben is felyülmulja gazdagságával a $\frac{1}{6}$ részt. Ezen arányban 185 □ mfd leendene az erdők maximuma, de az jelenleg 276, mások szerint 286 □ mfd-en lengeti koronáját; *) honnan hazánk csak erdei miatt is jóval zordonabb, mint geographiailag lennie kellene. S ki fölszámítja, hogy erdeink 101 □ mfdel boritnak el kelletinél többet, a ki elnézi hogy a Királyhágótól a Surulig, a Ciblestől a Vulkánig, hegyeinket csaknem szakadatlan erdő futja át, s a ki tudja, hogy határszéleink zordon havasai rengetegek, még fejszétől nem irtott törzsököknek ős lombjai azt hiendi, hogy a fa nálunk nagy bőségben vagyon. De ki tapasztalást indult magának szerzeni, meggyőződik, hogy az ország közepén, Torda-Doboka-Kolozsmegye mezőségén a marha ganéj is kedves tűzelőszer; **) hogy távolabb az ország szivétől a cser- tölgy- és bikk-erdőket barbár kezek letarolták; a határszéli hegyek pedig úgy alkotvák, hogy onnan a fát el nem szállithatni. Innen van erdős hazánk erdőtlenisége, s a mérges drágaság, mely vendéglőinkben 10—20 váltó xrijával fizettet egyszeri nyomorult melegítést, s p. frtjával egy lábnyi átmérőű sasfát az erdőségek közepette is. Valóban szomorú elgondolni, hogy ezen legjövédelmezőbb czikkje Erdélynek, mely a brassaiaknak (juharból) mintegy 40,000 palaczkát ad Oláhországba viendőt; Szében-szék, Csík, Gyergyó, Udvarhelyszék, Alsó-fejér-Tordamegye egy részének, s Borgónak deszkái, karrói, léczei, boronái gerendái által élelmet; sőt a hazában a marosi tutaj-kereskedés által legalább is egy millió p. frtat hoz forgásba: azon termék mondom

**) Nemzeti Társalkodó. 1844. II. Félév.

**) A mezőségen nagy kiterjedésű erdőnek sehol sincs nyoma, s mi fa ma is terem, inkább észkas helyeken szent. M. Orvosok V. Gyül. Munkái. 87. l.

egyének, községek, megyék, székek, törvényhozás gondatlansága miatt, csaknem végpusztulásra jutott, úgy hogy maga Gyergyó máhólnap nem foghat hegyei közül oly diszes gerendákkal elő állhatni; vagy ha igen, még napszáma sem lesz megfizetve, úgy oda van a partvidék a rendetlen vágás miatt. Valóban csodálkozhatni, hogy az ország egy része megbecsülhetlen kenyér-fája, mely tiszta-fáival asztalásokat, juhar-fáival esztergályosokat, különböző fáival szekereket, kádárokat foglalatostkodtat, mely timárokknak gubacsot, csert, sertéseinknek makkat, gátjaiukra vesszőket nyújt: egy ily fontos czikk a törvények intézkedései ellen is, mely már 1791-ben hatalmasan feláll mellette; s 1811 (34 art. 3. §.) ben pedig az erdőt pusztító tulajdonostól is sequestrum alá akará rendelni, s a pusztító személyét magát parasztnak nyilvánítani; a törvény így intézkedni akarása mellett is a mindennapi sövény-kertek újjittása, utak hidak ágakkali töltése, s rendetlen erdőlés által, már majd csak a havasokon kap tenyészési helyet. Mária Thérésia rendelé, hogy erdeink évszámokra osztályoztassanak, de azért ma a teremi uradalom, mely 30 – 33 éven át kerülve vágja erdő tábláit, a n. enyedi collegium, melynek 80 éves táblái vannak, s némely kamarai erdők és szászhelységek csak kivételes példaként vágják kerülve erdő tábláikat. Napoleon continental systemája miatt juhart kezdénk vala ültetni, levéből czukrot főzendők; akkor mohon ültetének, ma azonban mi nyoma sincs. Későbbi rendeletek a galagonya-sövények meghonosításában fáradoztak; de azért fontkert helyett galagonya ültetvényt alig láthatni. Annyira, hogy ha a Meszest, Rikát (3 □ mld) Sárkányt, Vadast, Mikó-erdejét, s a Pisztrangost kivesszük, a többi erdő csaknem cziher. Ezek is a határszélekhez közelebb fekszenek, mind a középhez. Pedig Északamerika sok sebes növésű és hasznos fajú fát terem, melyekkel parlagainkat kopár hegyeink

homlokát beborithatók. S hogy könnyen meg is honosodnának, mutatja más európai országok példáján kívül, nálunk is az ákác- és olasz nyár-fa elterjedése.

Összehasonlítva az ország különböző részeit úgy találjuk, hogy a hont környező hegyek merőben erdőborítottak, annyira, hogy néhol 6 mldre is tehetni szélességét az erdőségnek. Ezen erdőség a hon közepe felé aránylag mind fogy, míg a hon közepén a mezőségen, állítólag csak vetett erdőt találunk, azokat is az északokban. Legnagyobb erdők a mezőségen az örményesi Bánfy József, a bányiczai Bethlen Domokos, a vajdakamarási id. Bethlen János grófoké; van még Frátán, Pusztakamaráson s másutt is több helyen, de ezek mind területök, mind fabeli nagyságukra az előbbiektől messze maradnak. De összesen is csak annyi a mezőségnek minden erdeje, hogy a 60 □ mldnyi kopár helyen 4—5 □ mld fás helyet alig találhatni. *) De az teljességgel nem áll, hogy a mezőség fa-termésre alkalmatlan lenne, mert a szép gyümölcsösök, szép szőlők, miket Örményesen s más helyt is a mezőség közepén láthatni, azok a lehetetlenség ideáját lerontják. Erdőtlenesége miatt a mezőségnek igen természetesen ivó-vize rősz; s legkaposabb tüzelőszere a nád.

29. §.

SZŐLŐK ÉS BOROK.

Európa legjobb borai a földgömb 40—50 fokai között teremnek, s ott is főleg a vizek partjain, mint a hol a föld fővényesebb, következőleg essőt és nap-sugárt jobban iszik, s e felett bő harmattal s langy éjjekkel kedvez a fűrtőknek. Hazánk mind két tekintetben bortermő hely lehetne, ha oly magasan nem fekünnék a tengerszín felett.

*) A mezőség nagysága akkora, hogy akármely irányban is kell 12—14 órai gyors hajtás az átutazására. Ezt én két irányban közelebről próbáltam.

Legjobb boraink teremnek a Maros és Kükülő mentein, *) ily helyek: Rápolc, Krakkó, Czelná, Borosbocsárd, Igen, Sárd, Csombord, Bábólna, Nagyoklos, Déva, M. Lapád, Sülye, M. Herepe. B. sz. Miklós, Vadverem, Fugad, Hosszuaszó, Ozd, M. Apahida, Miriszló, Felgyógy, Kercesd, M. Bükkös, Káptalan, Dombó, Balavásár. sat. Azonban az Erdemlyék sem áll ezeknek utána, valamint más egyes hegyek jobb fekvésű szőlője sem. Híres a tasnádi, sződemeteri sat. a Szilágyban ereje és tartósságáért; s az egész Szilágy általán igen jó borhely volna, ha a borát a vízzel oly szoros érintkezésbe nem hozná. Különben szőlőhegyeink ha délnek fekszenek, nagy részében az országnak meglehetősen tűzű és zamatu bort adnak. A belföldit a szilágyinál egészségesebbnek tartják.

Az összes mennyiséget tisztán kimutatnunk adatok hiánya és kétsége miatt lehetlen. Adó alatt van 18,678 hold, a mi táblánk 320,000 holdat mond összesen, miben azonban mi kétkedünk. A hivatalos táblák 1,500,000 austr. vederre teszik, mi 7,500,000 erdélyi vedret tenne.

Benigni **) 1,000,000 austriai, tehát 5,000,000 erdélyi vederre számítja. Ez oly csekély mennyiség, melyből Erdély egy egy fejére 2 vedernyi jut, holott nem egy embert ismerek hazámban, ki 40—50 vedret tölt évenként mértékletes asztali italul önszemélyébe. — S így Erdély be nem éri borával, s azon kevés helyébe, mit innen északfelé kivisznek, a székelység, melynek igen kevés része ismeri a szőlőgerezdet, a Barczaság s a nyugoti havasos hegyek: Moldvából, Oláhhonból és a Bánátból tetemes mennyiségű bort szállítanak évenként. S ha sok borunk volna is, a kevés becs, a terhes harminczad miatt,

*) Kükülőmegyének szőlőgerezd a címere; mégis Alsófejéré az elsőség.

**) Handbuch d. Statistik. I. 54. l.

melyet az austriai örökös tartományok felé mázsájától 2 p. frtban számítva, értékével csaknem egyenlő, s más bajok miatt, ha több és jobb volna is mondom, kivinni igen nehézé válnék. Vannak ugyan kik a czelnait oly jónak hiszik, hogy az egyenlitőt is kiállaná; ismét maga Tröster is a berthalmít a tokajival hasonlítja össze; de valamint az utolsóról Timon helyesen mondja, hogy Tröster tokait tán soha sem ivott, úgy az elsőről is ilyesmit méltán megjegyyezhetni. Vannak ugyan boraink, melyek jó években, mint vala a 1811, 1827, 1834, 1841, 1846, igen tűzesek és zamatosok, de a 7-ik év is gyakran megcsal; s ha a 34-ki vedre 2—4 pengőnkél; hat éven át 2—3 váltón is alig birjuk eladni. Ismét tudunk más borokat, melyek jó elkészítés után még drágábban is mentek; ilyent hallottam B. sz. Miklósan, melyet budainak készítve 6 pengőre becsültek nem régiben; viszont köztudomás, hogy Simén Elek a november végén szűrt Kis-kükülmönti 34-beliét kis flaskonként egy p. frtjával árultatá. — Azonban, hol a szőlőket gondosan el kell a föld alá földni, hogy meg ne fagyjanak, hatalmas karóhoz kötni a szélvésznek dühe ellen; hol malozsa csak rendkívüli szárazságkor aszalódik, essős évben pedig mint 43-ban ihatatlan savanyun marad: ott a szőlő-termesztéshez annyi reményt kötni, annyi munkás kezeket fordítani, mint nálunk valósággal kötnek és fordítanak, nem igen mély számításra mutat. Vagy ha már ennyiben üzik, jó lenne fajait nemesíteni, s erre nézt egy országos venyige-iskolát létesíteni p. o. Kolozsvártt, mert ennek égalja a szőlőt bizonyosan el nem kényeztetné. Továbbá hatalmasan ellent állani a bor hamisításnak, melyet országszerte igen nagy mennyiségben, és igen nyilván üznek; más irányt adni a nép pálinkakorságának, mely mióta szeszgyáraink és a gallicziai zsidók bekaptanak, még inkább kezd harapodzni. Főleg a vízzel elegyítése a

mustnak az, mi legnagyobb méteyként rágodik. *)
 Viz nélkül is boraink nagy része 13 próbán mind
 alól áll, s legjobbaink is a 20 fokot nem ütik meg.
 S tán nem csalatkozunk ha ezekhez hasonló rosznak
 mondjuk, a borok pancsolását festésit is mérges sze-
 rekkal: holott egy része borainknak különben is me-
 szes földön teremvén, a mejjét szárasztja, a vért sű-
 riti, s az életet rövidíti.

Átalában bor álladalmunk tökélyesítésére kettő
 hiányzik u. m. okszerű kezelés, mely mind ter-
 méseinket inkább biztosíthatná, mind a föld említett
 ártalmas hatásának ellene dolgozhatnék; és a sző-
 lőfaj nemesítés. Síralmas látni mikép nevelnek
 sokszor a legjobb helyeken is szerencsétlen hóvív
 és ágasfarkokat. A válogatott koránérő rajnai,
 oportói, Cenese, orleansi, burgundi, van
 der Lahn, Chasselas sat. fajok megszerzése és
 szaporítása bortermesztésünknek egészen más ábrá-
 zatot adhatnának. Annál inkább ajánlandó ez, mivel a
 kereskedelmi politíca elvei hova tovább józanabb for-
 dulatát kapnak, s kivitelünknek is jobb jövődőt ígér-
 nek. A szőlők körül különösön említendő Déési H.
 István sorostélyi (Alsófejérm.) szőlőfa-gyűjteménye,
 ki 1829 óta fáradozik szőlőfajok nemesítésében, s
 annyira vitte, hogy a Vasárnapi újságban közzé tett
 lajstrom szerint 123 nemes fajtaival szolgálhat a venni
 kívánoknak. **) De minthogy a nemesebb faj 1 p.
 és 1 rfrt 20 xrra is felhág darabjáért, bajosan re-
 mélhetni elszaparodásukat. ***) A borok körül b.

*) Frankhonban milliókra megy a bor, mely tönkölyléből
 czukor és bűdösköböl készül. Nálunk a csigert csak
 agyaggal dörzsölik fel, s kész a must. Frankhonban
 a jó szőlők arpentja 10—15000 frank (egy arpent 949
 □ öl. Litrov) *Traité sur les Vins* sat. 18. lap.

**) Bosc Frankhonban (1828.) Luxemburgban a kormány
 meghagyásából 1500 fajt gyűjtött volt. *Traité sur les
 Vins de le France* 1842. 18. lap.

***) Lásd Vasárnapi Újság 1847. 668. szám.

Kemény Dénes említendő, ki csupán e végre utazott volt, most évenként bizonyos mennyiségben pezsgőt készít csikmántori borából.

30. §.

GYÜMÖLCSÖSÖK. FAISKOLÁK. GYÜMÖLCSÖK.

Bár égaljunk az egész honban megszenvedné a gyümölcs tenyésztést, az egy Gyergyót kivéve: mégis merőben elhanyagolva látjuk. Meg van minden nemesnek a kilencz szilva fája, s van minden faluban egy pár zöld fa nyaranként, de a gyümölcsnek ezen egészséges szépítő szernek, igen szükiben vagyunk. Dicsérettel kiveendők innen a szász faluk, hol némelyik falu olyan, mintha egy kies ligetben volnának házai elszorva. Mint pl. Nagy-disznod, melyet közelebb egy német lap úgy hirdet vala, mint erdőbe larakott gyáros telepet. A szász föld után említendők a magyar helységek, utánok a székelyek, s legvégül állnak hanyagságban az oláhok, kik jobbagy telket lakván, nem kívánnak oly magat elvetni, melynek gyümölcséről nincsenek biztosítva. Birtokosaink is úgy látszik eddig csekélylették ezen ipar ágot, de az utolsó években valóságos mügondot kezdenek sok helyt tenyésztésére fordítani. S ily mügonddal ápolit kerteket ha meg kell neveznünk, következő helyeken fognánk találni: **S z e b e n b e n** a Vajda és Bayer kertét; **F r e c k e n b.** **B r u c k e n t h a l** ismeretes angol-kertje gyönyörű gyümölcsösökkel vagy on összekötve; **S z e l i n d e k e n** a szász pap nagyszerű gyümölcsöse tudományosan van elrendelve; **F e j é r v á r t t** a püspöki- és a Czirjék-kert dicsekszik nemes gyümölcsökkel: **F e j é r e g y h á z á n**, **Z ó l t á n b a n** Erdély legelső gazdája, néhai gróf **H a l l e r János** keze nyomai ez iparágban is láthatók. Van továbbá szép gyümölcsös **K e r e s d e n g.** **B e t h l e n Gábor**, **B o n y h á n g r.** **B e t h l e n Farkas** és **Ádám** szép kertjében; **A b a f á j á n b.** **B o r n e m i s z a Pál** és **Jó-**

zsef; **Sárpatakan** gr. **Teleki Lajosnénál**; hol már **15 év előtt 80** fajnál többet lehetett alma- és körtvéből találni; **Gerendre** gr. **Kemény József** éppen **Párisból** hozatott csemetéket. Negyszerű ipar koronája még az örményesi kertje gr. **Bánfi Józsefnek**, s b. **Bánfi Pálnak Nagy-czégén**, melyek a mezőség szívében kis paradicsomat képeznek jeléül annak, hogy a fátlan mezőségen is lehet szép kertet állítani. Az utolsóban az alma-faj **100-an**, a cseresnyéje pedig **80-nan** felyül áll; **Árokalja**, **Drág** és **Bonczi** da is méltán említendő. **Zsibó**, az annyira nevezetes **Zsibó** itt is kitűnő, nem hiában, hogy **Erdély** egyetlen példány gazdasága. Termésbe induló szilva csemetéje közel **100,000** darab van, nemes alma- és körtve-fával a **8** faluból álló uradalom mindenütt be vagyon ültetve. Szép gyümölcsösök vannak ezeken kül **Szombatfalván**, **Kucsulátán**, valamint a székely-földön: **Koronkában**, **Szentbenedeken**; **Havadon**; **Küsmődön**, **Siklodon**. sat. De mint láthatjuk, többire mind nagy, és nem kis birtokosok tulajdona.

Valamint újabb népet tökélyesbitett iskoláktól, úgy jobb gyümölcsstenyésztést faiskoláinktól várhatunk. A nevelés ezen ágában következő helyek érdemelnek méltánylatat: **Berthalom** és **Medgyes**, mint a hová nem régiben állítottak iskolákat és igen jutányos áron adják csemetéiket; **Szászsebes** széken **Wellman Mihály** és **Máelsz Ferdinánd** urak iskolái **32** körtve, **56** nemes alma-fajjal dicsekszenek; **Brassóban** **Imrich** úr tenyésztí nagyban, úgy annyira hogy évenként **Oláhhonba** ezrenként küldi a kész oltoványokat. **Beszterczevidék** ez előtt **11** évvel meghatározá, hogy minden falusi iskola mellé egy faiskola is állitodjék, s az ily nemű iskolák legvirágzóbb, vagyis leglevelezőbbje **Bessenyőben** van. **Enyedén** **Dr. Várad**i és **Milota**i urak iskolája ajánlkozik a legkitűnőbb változatossággal, hol a veres-szőlőtől fel, minden gyümölcsnek találhatni ne-

mesített fajtát; **S z á s z r é g e n b e n** Szoltész urnál 110 féle legritkább alma és körtve oltványt kaphatni jutányos áron; **K o l o z s v á r t t** nevezetes a Bodor Pál és Schitz József uraké, kik hasonlóan Oláhhonból is kapnak megrendeléseket; valamint méltánylandók még a néhai **C s e h J á n o s** és **D o b a i** urak hanyatló félben lévő kertje is. **F o g a r a s b a n** gyógyszerész **S t e r z i n g** úr úzi ügy, hogy Oláhhont évenként adoztatja oltoványiért. **V a s á r h e l y t t** gyógyszerész **B r a n d e k e r S i m o n**, **H a j n a l J ó z s e f**, **G ö r ö g K á r o l y**, és **D o b o l y i S á n d o r** uraké érdemel tiszteletet; **S z e b e n b e n** a **L e r c h e n f e l d** és **S i g e r u s é**.

Különös jótékonyága, valóságos közhasznú fa-nevelést említhetünk hármát: első a **n a g y s i n k s z é k i** egyesület, melynek célja nemcsak a honi, hanem egyszersmind a külföldi nemes gyümölcs-fajákat is a székben honosítani. Ezen egyesületnek saját iskolája leendő és kertje, honnan az oltoványt lehető legolcsóbban, s az oltóágokat pedig ingyen adandja. Második **Z i l a h o n** van a prof. **H i r i F e r e n c z é**, ki néhány év előtt iskolája gyermekeinek föld-táblákat osztott ki, s úgy kedvelteté meg, s tevé szenvedélyévé sokaknak; mire sokat tesz az, hogy minden gyermeknek szabad saját oltványát haza szállítani. Harmadik helyen jő **K é z d i - v á s á r h e l y e n** a katonai iskola mellett felállított faiskola, mely t. n. b. **P u r c z e l** derék ezredes által, úgy van csaknem saját áldozatával alapítva, hogy belőle az oltoványokat csaknem ingyen osztogassák. **S** valóban nemesebb oltványait **H á r o m s z é k e** derék katonának köszöni. **)

H a már igazságos vallomást kell tennünk magáról a gyümölcs mennyiségéről, a szükséghez képest igen szomorítónak találjuk. Némelykor, kevés

*) A prof. Hiri iskolája 1843-ban gyümölcsfát 200, eperfát 2000 darabot adott el; az elsőket 30, az utolsókat 3—4 váltó arzával. Mezei gazda 1843-ban.

**) Ezen becses adatokat a gyümölcsösök és faiskolákról a Mentor I. kötetének köszönjék olvasóim.

rosz termés mellett piacaink drágaságban London piaczával vetekednek. Mennyiségi tekintetben alladalmilag a beszterczei szilva jöhet legelől tekintetben, mint a mely minden faluban othonos, és akkora tekintélylyel bír, hogy gyümölcsöseinket róla köz névvel szilvásoknak szokták nevezni. Ez, mint-hogy csaknem minden szökő esztendő cziklusában egyszer jól szokott teremni, a mikor el nem szöki: igen nagy becsületben van, mint a mely asszogyümölcsöt és szilvoriomat ad, mi az mai napig az erdélyi nemesség fekete kávéja. E gyümölcsöt a nép sok helyt, többek közt Szilágyban is a zsidókhoz még zöld korában beissza. Legtöbb terem Húnyadban, és ott is Rengeten, Nagyalmásón, Branyicskán, és itt nagy czikke a kereskedésnek. Némely pálinka főző 10—20,000 vékát is beszed. — Más kereskedési gyümölcs a cseresznye, melylyel aránylag benn az országban tán legnagyobb mozgás üzetik. Bő és híres cseresznye termő helyek Disznod, Segesvár, Brassó, Mada, Décsé, Zilah, Vér-völgy, Siklód, Bürgözd, Kákova, Idecs, Ósdola. sat. A brassai holyagos cseresznye kupája 10—16 v. xron oly nagy mennyiségben kél, hogy évenként már pár tized előtt 60,000 v. Rft. árut adott el. *) Szebent Nagydisznód állítja ki cseresznyés erdeiből; **) Kolozsvárt pedig Kide környéke; és Zilah tartja szilágyi termékkel, hol junius végétől már szekerek állanak meg-
 rakodva, s a legnagyobb kelendőségnek örvendenek. Alladalmi tekintetben még az alma érdemel említést. Vannak ugyan többféle almáink, jó gyümölcsök főleg jó alma termő helyeink, kivált a Maros és Kükülő partjain, hol a szőlő is jól terem, de mégis kereskedési czikké szinte csak a gyógyi alma

*) Marienburgs Geograph. I. 43. l.

**) Az idén brassai lapok szerint jun. 1-én már volt ért cseresznye — a szárazság miatt.

válhatott, mely levessége, szép piros színe, s főleg az által, hogy aratásig is eláll, magát leginkább kelendővé tette. Ezen alma mennyiségi tekintetben is igen jó karban áll, mert Felgyógy, Gáld, Diód, Csáklya, Mindszent, s más szomszédos faluk akkorában termesztik, hogy nem csak Fejérvár, Enyed, Torda, s Kolozsvár piaczeit kiállítják, hanem hajókán le Magyarhonba, Bánátba is szállíthatnak. Többi gyümölcsök inkább csak ephemeri újdonságok piaczainken. Pedig asszu-gyümölcsessel a gyümölcstelen Orosz-hon felé jól lehetne kereskednünk, most pedig nekünk sincs elég; s az ezzeli kereskedést egyedül a székelyek között látjuk, vaczkor- és asszualmával.

31. §.

VIRÁGHÁZI GYÜMÖLCSÖK. EPERFÁK.

Hogy nálunk igen kevés virágház vagy onnan gondolhatni, hogy telenként egy camelia virágot (nem tőt) 2–5 p. frtan is alig kaphatnak, mióta a divat szeszélye a felső körben kapossá tette. Virág van csaknem mindenik nagyobb kertben, de álladalmilag nem sok hasznat hajtának. Füge, citrom, narancs legkedveltebb virágházi gyümölcsök, s van is sok felé, de kerteink között aligha megközelíti egy is a gróf Haller József fejéregyházi citrom-tenyésztést, főleg régiség tekintetében, hol 2–300 éves fákat láthatni, s mint a hol évenként háromszor szedik, s mindenkor 2–3000 darabat. S ezen iparág, 100-át 5 p. frtan számítva szépen hajt. Mégis a derek gazda gróf nyilatkozata szerint üvegtörés, s egyéb kezelési költség majd mind felemészti. Hasonló citromosa van báró Bruckenthalnak Frecken, ki hasonlóan mintegy ennyit szüretez évenként, s gyümölcsit Oláhhonba szokta eladatni.

A eperfa-tenyésztés újabb időben nálunk is lábra kapott, de minthogy csak az újabb időben, nagyra nőtt epresek nincsenek. Apró csemeték tenyésztésében következő helyek és birtokosak méltánylandók.

Báldon gróf Béldi Ferencznél meghaladja a 20,000-et a 8 évesek száma, azon kívül roppant sok apró van. Gerenden gr. Kemény Sámuel urnál 5,000 darab, ma már 9—10 évben jár. Haddban b. Wesselényi Farkas évenként 1,200—1,500 egy két éves csemetékkal szaporítja szép eperfáját. Tartarián Barcsai Jánosnének 15,000 fája van; Zsibon is meghaladja a 100,000-et. Ezeken kívül olyak, melyeknek számát nem tudjuk, s mégis nagyságra ezekkel mérköznek, vannak: Bethlenben gr. Bethlen Ferencznél, Bonczidán gr. Bánfiaknál, Brassóban tanácsos Lang urnál, Gorbón b. Józsika Jánosnének (kiről elmondhatni, hogy egyszerűs mind az itteni selymészet alapítója); van még ezen kívül ez erélyes birtokosnőnek Mikésen, Zentelkén, Búzáán, átaljában minden jószágában; van még eperfása Nagyalmásán gr. Csákinak, Piskiben gr. Csákinének, Sáromberkén gr. Teleki Ferencznek, M. Vásárhelytt Brandecker Simon urnak, Koronkában gr. Toldalagi Ferencznek. Ebesfalván is keletkezett e végre egylet. Zilahon pedig prof. Hiri tenyésztet hasonlóan tanítványaival. 1842-ben 4—5000 körül volt csemetéje, s földje vagy 100,000-re elkészítve. *) Hogy több helyt is vannak főleg kisebb mennyiségben eperfák, az igen természetes. Igazán e gazdasági ágban, melynek kísérleti költségeit csak is birtokosaink hordozhatják, igen méltánylandók mind azok kik felléptek. Majd a nép is követendi sikeres munkájokat, s egy új, egy ismeretlen jövedelem forrás nyílik meg általa szegény hazánknak.

32. §.

RÉT ÉS LEGELŐ.

Mely arányban áll a rét és legelő a szántó- és

*) Ez adatokat is a derék Mentor I. kötetéből kölcsönöztük.

egyéb földekhez, felebb kimutatók; hogy az aránylag igen nagy, sőt hogy marhatártásunkkal sincs aranyban könnyen kimutathatni: ugyan is **2,200,000** hold (**220** □ mfl.) lehet kerek számban Erdély legelője és rétje: annak közép termésben (**20** mázsa holdjáról) **44** millió mázsát kellene adnia; azonban mi valóságos szénává lesz, alig számíthatunk egy holdra felvett mennyiségből **3—4** mázsánál többet, miuthogy még az is mi valóságos rétnak használódik, a rossz gazdálkodás miatt igen silány termést ad. Legelőink pedig, kivéve a havasokat, csak oly osztályba jutnak jószág tekintetében, hogy **5** hold is kellene egy tehén illő legelésére. Havasokkal pedig Marosszéken Udvarhely **9** faluján, s a határszéli falukan kívül, nem sok hely dicsekszik. *) De hogy azzal marháink ki nem jöhetnek, tanú a nélkülözhetetlen ugar, mely nélkül némely falu teheneit is alig tarthatná. Tanú az, hogy marháinknak, főleg a juhaknak egy része Oláhokban telel; s mint felszámíták **1791**-ben, úgy ma is **200,000** forintját évenként a telettésért bizonyosan kiadja az ország. Újabb takarmány növény majd mi sincs, csupán a luczernát kezdik okszerűbb gazdák alkalmazni. Pedig mily hasznos, példa a szomszéd Morvaország és Felső-austria, melyek addig, mi luczernát természeteni nem kezdetek, éppen annyi marhát hajtottak be külföldről, mennyit most ők hajtanak ki eladás végett.

33. §.

SZÁNTÓ-FÖLD ÉS GABONÁK.

Hazánkat a török kis-paradicsomnak nevezgeté, s még most is a vérmes reményűek szeretik hinni, hogy hazánk megfőhet saját zsirjában. De ennyi sok

*) Udvarhely- és Marosszék havasaira nyaranként csekély díj mellett teméntelen marhát hajtát fel nyaralni. Marosszékben egy nagy marha 6 v. xr.

deficit után, mely oly gyakran elő jő álladalmunkban, azon szomorú igazságot kell megtanulnunk, hogy paradicsomból rég kiesénk, s hamarabb megfővünk verjékünkben, mint zsírunkban. Pedig semmi úgy nem demoralizálja a népet, mint a kenyér-szükség, és semmi úgy fel nem emeli, mintha kenyérére büszke; s mi itt kéntelenek vagyunk megvallani, hogy nekünk alig terem annyi gabonánk, a mennyivel becsületesen kijöhetnénk. Mint kimutatók **2,768,000** austr. holdra terjed szántó-földünk, vagyis **276** □ mfdre, s így a honnak csupán $\frac{1}{4}$ részit szántjuk és vetjük, holott Frankhonban mint kimutatóm felét szántják az egész országnak, s mégis csak a kívánt mennyiségű gabonát aratják: és ugyan a mű sovány helyünkről hogyan arathatnánk eleget? Aztán még azon rettentő nyűgben is vagyunk, miszerint ugaras gazdaságunk lévén, a búza-földnek majd fele évenként számításba sem jöhet. Váltó gazdaság tán az egy zsibói uradalmat kivéve, egy sincs. És nem is lehet, tagosítás nélkül annyi sok apró és nagyobb birtokossal semmire menni, kik az avas slendriánnak esküdt barátjai. S még az a bajunk is van, hogy oldalon fekszenek földjeink, és igen sok trágyát kívánnak.

a.) A búza, a gabonák ezen királya nálunk Csikat, Gyergyót, s Abrudbányát némely havasos helyekkel kivéve, mindenütt megterem. Mégis mint jeles búza termő helyet a Háromszék s Brassóvidék **14** □ mfdnyi rónáján, s a marosparti Apályokon kívül, mást alig jegyezhetni meg. Mindazáltal Kenyérmező is a Maros partján méltán hordja nevezetét, szép és nehéz magjaival. Legelől megy e gabona körüli gazdálkodásban Háromszék, mint a hol kísérleteket is tesznek körüle, milyen volt a közelebb elprobált egyiptomi több soru búza vetése. Ugyan szép volna, ha nálunk az egyiptomi, mi honában **300** szemet is ad, bár **50** szemet adna, holott a mostani búzánk alig ad **5—10** szemet, ezeriben egyszer legjobb helyeinken **14** szemet. Aztán még e parányi

termésből, a vetés viszont rengeteg sokat visszanyel; mert van esztendő, mily az 1845-ki is, hogy felit vissza kelle ismét vetni jövendőre. Emlitendő Háromszék azon érélye is, miszerint több tiszta liszt malmokat állita, s ez által nehéz tiszta búzáját még kelendőbbé tette.

Magában Háromszékben is különösön említendő az ugynevezett Szépmező piros színű, kék belű tiszta búzájával, mely az Olt és Feketeügy között mintegy 12 falu összerugó határán terem. Ezen tér annyival is kedvezőbb a búzára, hogy homokos lévén, a hó róla hamar elmegy, s még kemény tél sem vesztí el a gabonát benne oly hamar, mint másutt. Lisztje igen sikeres; de mégis e falvak közt is legsikeresebbnek a dálnokit gondolják, legalább a tiszta liszt készítőik, s a brassai sütők leginkább ezt keresik. *) Az évi búza-termést közép számban 7—8 millio erdélyi vékára tehetni.

b.) Rózsát és elegybúzáat természetnek, hol a fekvés a tiszta búzának nem kedvez. Különösön termesztí a hegyesebb vidék, főleg a székelység, miből sok pálinkát, s még sert is főznek ön számukra. Újjabb gazdáknál igen sikerült az ámerikai vagy bokros rózs, miből csak $\frac{1}{6}$ -at kell vetni, és mégis 20—30 szemet is megad. De baj hogy igen jó föld kell neki, valamint az is, hogy másféle búzanem közepett elkorcsosul. Ara volt 1845-ben vékájának 3 Rft v. Az összes rózs termést is fellehet 7—8 millio vékára tenni.

c.) Árpát, főleg a Barczaság termeszt, mint a melyből Brassó kását készítvén, meglehető kereskedést üz. Egyébaránt termesztik mindenfelé; mégis az összes termést évenként 1 milliónál feljebb tenni nem lehet.

d.) Zabát egész országban tenyésztnek, mint

*) Kis Mihály „Székely népelet“ című sajtó alá menendő kéziratából.

mint csaknem egyetlen lóabrákat; természetük különösen a hideg székely-földön, és oly nagy mennyiségben, hogy köblét sokszor pengő huszasával is megvehetni, mi rendszeren a tiszta-búza árának $\frac{1}{6}$ — $\frac{1}{10}$ -de. Leginkább szereti Erdővidéken, úzik Csík-Gyergyóban is, pedig néha, mint az anekdota mondja, még szánon is történik behordása. Ide számítjuk az alakort, tönkölyt, mikből nagyon keveset és kevés helyt vetnek. Ezek évi közép termékét a zabéval együtt, 4 millió erdélyi vékánál nem lehet többre tenni.

e) Török búza, ezen legszerencsésebb gabonanem, mely Európába nem régiben átplántáltatva, ma már Erdély gabona-termesztésének egy nagy, és pénzügyi tekintetben mondhatni legfontosabb részét teszi. A XVII-ik század elején még híre alig van *), s a XVIII-ikban **) már csaknem vakdühvel van terjesztve. És mondhatni nem háládatlan terményt kegyeltek, mert kóroójában ezukrat és takarmányt, csuszájában tűz anyagot ad, lisztjében pedig a szegény oláhság mindennapi kenyerét, a málét; s az összes erdélyi népnek puliszkájával reggelit és vacsorát ad. E felett ad pálinka-főzésnél, mint a miből csaknem kizárólag főzik, vékájától 3—5 kupa pálinkát, marha hizlálásra moslékat; és majorság hizlálásra több nemű tápanyagot nyújt. Ezen kívül, bár kalászos gabonáinaknál jóval kényesebb, de termése a vető-maghoz legdúsabb arányban állván, egy szem egy töt nevel, s egy tön 1000 szemet is teremhet; mi ugyanannyi földről több nyereséget ad, mint akár mely gabonánk.

Azonban nem tagadhatni minden jósága mellett is, hogy hideg essős idők könnyen tönkre tehetik, s innen következik mindjárt egy évi rossz termésére hazánkban, az égre kiáltó éhség; melyet 1817-ik év látott, mikor a csusza megörlött lisztje, sokaknak é-

*) 1611-be kezd mutatkozni Stoltz s Darstellung. Siebenbürg. 19. l. a Siebenbürg. Quartalschrift lapjain. l. 123.

**) Dr. Wolf Beschreibung d. Fürstenth. Moldau. l. 87. l.

des eledel leende, de azt sem kapának. Ha nem terem, akkor 1,000,000 oláhságnak veszett el kenyere Erdélyben; honnan törökbúzánk az elegyes búzával csaknem egy áron szokott mindig kelni. Igen czélszerű lenne a kormánynak egy ily gabona eltartásáról, mely száz évig is eláll csuszáján, gondoskodni; mert így Isten számába hagyatva, Fáyként az egy sovány téhen, mind a hét kövért benyeli. — Az összes terményt, az adózókéit $2\frac{1}{2}$, a nemesekét $1\frac{1}{2}$ millio austriai mérőre számítva, 10 millió vékára tehetni.

f.) Kölest, haricskát csak Barczaságon, Háromszéken természetnek, de itt oly bővségben, hogy virágzásakor egész rónák fejezlenek virágától. A haricska legkedvenczebb helye Erdővidék, mert már Háromszéken sem ereszt úgy, mint amott. A haricska a székelység és urak izletes puliszkája; a kölesből Brassó készít kását, s vele kereskedést üz. A két termény mennyisége felérhet 250,000 vékával.

34. §.

VETEMÉNYEK.

E cikk nálunk, hol annyi bőjt van, s hol annyian bőjtölnek vallások szertartása, és szegénységök határtalansága miatt, igen nagy szerepet játszik. Nem mint kereskedési növény, hanem mint olyan, mit minden természet, és vele kenyerét ha nem marasztja, száraz ízét legalább vele elveri. Hüvelyesek közül a paszuly v. fuszulyka említendő elől, mely nem csak az oláhságnak, de fel a fejnagyobb asztalokig a bőjti eledelek leggyakrabbika. Magára is, de leginkább törökbúza közé fészkelik; s már Benkő 20 félét ismer. *) Ehez legközelebb jár a borsó, hasonlóan mindenfelé természetve, mint a mely mind zöl-

*) Jos. Benkő Transilvania. I.

den, mind szemesen igen gyakori eledel. Kalotaszegen legtöbb terem. Harmadika a lencse, mely ritkább, s inkább nagyobb házoknál használják. A hiedelem szerint, minden vékában van egy szem, mely szépitő erővel bír, mások minden szemet szépitőnek tartanak. Egyéb haszna nem sok, ámbár minden hüvelyesek között legtöbb tápanyagot tart; de nehéz eledelnek hiszik. A bab nagyon ritka, s különösen barmokósnak, mire teremtett, igen kevesen használják; holott más országokban e tekintetben jókora jelentékenységű.

A gyümölcsös vetemények között említendő a dinnye, főleg a sárga, mert görög dinnyét nem igen nevel meg földünk. A sárgát pedig akkorára, hogy 1845-ben a Híradó Freckről egy 18 $\frac{1}{2}$ font dinnyéről tudosita, 2 láb 10 hüvelyk hosszúsággal. Maros-vásárhely és Szamosujvár körül legtöbbet termesztetik, s szekerekkel hordják szét. Görög dinnyével Erdélyt Magyarország tartja, jó pénziért. A dísznő-dinnyét is a törökbuza földéken közbe vetve sertések hizlalására igen termesztik. Ugorkát is lehet mindenütt látni, bár igen sok hideglelést okoz, mint saláta ugorka.

Lombos vetemények vagy zöldségek feje a káposzta; a magyar, s különösen a híres kolozsvári töltött káposzta kelléke. Sok alakbani ehetőségiért csaknem mindenütt külön káposztásokat láthatni. Ennek savanyított levét szörpölve rágja puliszkáját az oláh, czikájával eszi oldalosát a magyar; ezen folyul nyersen és sózva igen sokféle jó ízű ételképen jelenik meg asztalainkan. A kártifiol, saláta, karalábé, különösen a két utolsó, igen elterjedett.

A gyökeres vetemények legkedveltebbike a pityóka, krumpli, vagy miként is nevezzem annyi neve közül. Emlékeznek még embereink, mikor felsőbb rendeletek, csaknem botozással nógaták ültetésére a népet, s ma alig félszázad mulva nincs egy vetemény is, mint vetemény terjedettebb. A mily se-

bességgel terjedett a dohány, ép oly lomhán terjedt Amerikának e másik növénye. Némelyek azt mondják, hogy csak a mult század végén hozták volna a székelyek rajna-melléki táborozásukból. De jött legyen hazánkba bár mikor, annyit látunk, hogy mind e mai napig is annak tenyésztése csak úgy megy, hogy sertéseinknek alig jut egy pár véka; pálinkának pedig csak most kezdik megkísérteni, s mainap is kivált télen, oly ára van (néhol 20 p. xr.) mint jó gyümölcseinknek. A székely-föld most csakugyan kezd mozogni körüle, s a hidvégi szeszgyárhoz Háromszékről 20—25 v. xrijával köblét már is vehetni, de kevés mennyiségben. — Utána jő a hagyma a szászoknak, főleg Régen körül, igen terjedelmes kereskedési czikke. A hagyma az oláhság szalonnája lévén, tarisnyájában mindig lelhetni; valamint a fokhagymát is mindenfelé termesztik. A czukorrépa újjabb időben honosulni kezd, s úgy látszik haszonhajtóságát átlátja a nép, mert gyáraink közelében meglehetősen iparral termesztik. Egyéb nemű gyökéres veteményt: répát, murkat, petrezselymet, s retket, csakis asztali étkekül termesztnek. A murkat magyarosan készítve minden magyar eszi; a retket pedig reggel méregnek, délbe éteknek, estve osvosságnak tartja, és terjedelmesen termeszt. Híres a kolozsvári piaczon a szentmihályfalvi retek, mely az Aranyos jó vize mellett fővényes lapályon terem. A paprika (nálunk törökbors), bors helyett még nincs használatban, inkább csak az eczettel savanyított ugorka adalékjának mivelik. Igen kitűnő szerepet viszen a vetemény-tenyésztésben Kolozsvár külvárosa.

35 §.

KERESKEDÉSI NÖVÉNYEK,

A dohány legterjedtebbike kereskedési növényeinknek, s nincs egy, melyet egész Európában

ekkora entuzsiásmussal fogadtak, s mégis annyit tiltottak volna. Anglia terhes adó alá veti, királya könyvet ír ellene, Oroszország orrlevágás büntetését teszi rá; a pápák átok alá veték a vele élőket. Mimagunkat illeti, nincs egy fejdelem, egy ország mely annyi törvényt annyi mozgást költött volna ellene, mint éppen Erdély: s tán éppen e tilalom daczára pipáznak annyira, hogy még a tanuló gyermekek is korán elkezdik, s a cigány purdénak néha még ölben a szájába adják a pipát. 1670-ben *) már kél ellene a törvényezikk: hogy a ki dohányt hozna be (minthogy Erdélyben akkor még nem termett), minden vele levő java elvétessék; s vele élő mágnás és szabad nemes 50, egyházu nemes 12, nemtelen 6 forintra büntetessék. Azonban e kemény cikk daczára is terjednie kellett, mert 1683, 86, 88-ban ismét kelnek a törvényezikkek, míg végre itt is tetőpontját éri az ellenei békétlenség, s 1689-ben természetjére minden javai elvesztését, a vele élőre a 200 forint büntetést kimondják. De tán minél nagyobb vala a büntetés, annál inkább ingerlé a vágyot, míg végre a törvényhozás belefáradt, minthogy a törvényhozók is alkalmasint pártfogóivá leendettek. E hirtelen terjedést a törökkeli szoros viszonyoknak leginkább tulajdoníthatni, hol csak hamar ismeretessé lett. Némelyek szerint Bátori Kristóf kapta az első dohányt és pipát 1576-ba egy török követségtől, legalább áll, hogy ekkor látták előbb Erdélyben. De azért ekkor senki; s még Bethlen Gábor alatt se pipáznak. S most bár mily terjedelmes is uralma, úgy látszik haladása befejezve nincs, a szivarok egy egészen új korszakat idézének elő. Franciaországban, mióta (1830) a

*) Fejérvári XIII. art. Hogy mikor jött Európába, mikor Erdélybe, tisztán nincs tudva, némelyek szerint Hernandes küldé az első magat 1559-ben. Elég hogy azon században még sehol sem természetik, s mi az elsőik közé tartozánk használásában.

szivar világ beállt, **80** millió frankat hajt a kormánynak, az előtt alig felit. **S** nálunk is már **16** p. xros szivarokat nemes fiak is kezdenek szini. **S** igen o-hajtható lenne a cigarró készitést, mi most csak házilag megy, gyárilag folytatni. Erre most némely hazafiak részéről léptek vannak téve Kolozsvártt, miről az ipar rovat alatt szólandunk is. Spanyolország lát-szik Európában a szivargyárok hazájának, hol egyedül Madrid mellett egy gyárban **2000** ember dolgozik. *) Pedig Lábos Jánostól **) le maig sokan kimutaták, hogy a spanyol legjobb dohánynyal a magyar nem csak mérkőzik, de még felyül is múlhatná. És valóban csodálkozhatni, hogy egy ily ország mint Erdély, mely a dohány természetéről szabadon rendelkezik, (holott Europa minden álladalmi között csak **13**-nak van telyes szabadsága, ***) s melynek oly jó zamatu dohányai vannak; legalább szivar dolgában nem tud gondoskodni magáról. Jó utánzás, méreg drága ár egy pár évig, s az inyeket hazánkknak fogjuk adoztathatni. Mert ha nem elég drága, vevőre nálunk nem talál. **S** tán e józan taktikából **30—40** xr. egy font dohány már is, holott Benkő idejében **4—5** xr. vala. †) Az összes terméket **40,000** mázsára tehetni. Ebből **30,000** mázsát számítva a belfogyasztásra Fényes azon erő-ségénél fogva, hogy a török és magyar tán minden nemzetek között legtöbbet dohányzik: fenn marad még vagy **10,000** mázsa, mivel nem csak az idegen dohán-yokat ki lehetne rekeszteni, de egyszersmind a török felé, ha inyök szerint készitenék hatalmas kereskedést lehetne folytatni. Mert az austriai örökös tartományok

*) Galletti.

**) Dissertatio de cultura Tabacae.

***) Ellenben 3-ban különös törvények békozzák; 5 álla-dalom bérbe adja természetit; 6 pedig tisztán egyed-árusságot üz vele. Lásd Mezei-gazda. 1843. II. félév.

†) Transilvaniája. I. 110. l.

felé, hol a monopolium oly iszonyu zárvonalt gyakorol vámjaival, mely már 12 p. forint is volt, reményeket gerjeszteni haszontalan. Azonban hogy e vám dohány-termesztésünket tönkre tevé, hogy a tenyésztés igen kevés helyt üzetik, onnan láthatni, hogy honi dohányaink mázsája őszszel is az abaldótól kiszámított áron (5—7 p. frt.) jár, tavaszon pedig jóval drágább; a szemerjai dohány pedig, mint leghíresebb a hazában közép áron 50—60 rfton kél, sőt Kolozsvártt fontjával 50 xron is. A szemerjait megközelíti a m. vásárhelyi, a batizi, fogarasvidéki, melyek piaczainken igen jó hírben állván, egy pár vidéki falu dohányja is elkel nevők alatt. Ilyek a cserefalvi, szentpéteri, alvinczi, sat. Igen jó dohány a dézsfalvi is. De általános hibája termesztőinknek, hogy napfényen szárítják, a jó leveleket roszaktól nem igen választják meg, s hogy az összerakáskor megvívezik, s nyirokban tartják.

Len, kender a mindennapi kenyérrel egyforma szükségű kellék, azért még se igen üzik, kenderet csak vetnek mindenütt, nehol saját kenderes kertek is vannak; de lenet az egy Barczaságot kivéve, csak annyit, hogy magjának olajja tán a nagypénteki bőjtre se lenne elég. A székelyek kitűnnek még is a kender vetésben, mert nem is székely-nő, ki sokat nem fon és sző; honnan maguk mindig új fejréműt viselvén, az avatéggal szekerek rakodnak, és mennek a vásárookra egész Kolozsvárig. A székely gyölcs is jó hírben áll, de ára a gyártmányokéval csaknem egy léven, nem igen tehet nagy szerencsét. A székely házi szövetek, köntösnek, nadrágnak viselő kaputnak pár év óta divatba kezdenek jöni. A lentermesztőkre nézt is az újjabb honi czikkek körüli mozgalmak, tán ingerül szolgálólandanak; s annyi teméntelen pénzből, mi külföldre, s különösen Austriába kimegy, valamit ben maraszthatunk. Igen méltánylandó volt e körül az erdővidéki gazdasági-egylet, mely jutalmakat tűzvén ki czérnára, vászonra, a szor-

galmas székely nép között mozgást csinált. De ennek is tán a lesz sorsa, mi vala az 1772 körül felállított fonal, czérna, nyers kender- és len-vásároknak, melyek országosan állitva, a legtöbbet vivőknek jutalmat osztogatának, s a czéhoknak is azon kiváltságot adák, hogy 10 óráig csak magok vásárolhassanak. A concurrentia gyöngesége hamar tönkre tevée. S ma mint híres kender-vásár csaknem egyedül a bonyhai őszi-vásár áll. Sigy már 1799 körül vászonszövetekért 150,000 rftat adánk ki, *) a kivitel pedig nyersen 64,082, czernában 37,432 frt. vala; **) következőleg ma a divat haladtával jóval többet veszünk... Itt a kereskedési növények névsorát bevégezve látnók, de még van néhány, melynek jövője van, vagy jelenleg is némi fontossággal bír. Ilyenek:

A skumpia (Rus octinus. Linne). A még eléggé divatozó kordován esizma bőréhez kívántató szer. Hazánk megteremné a kellettő mennyiséget. Fridvalszky 1772-ben felterjeszté a főkormánynak, hogy Húnyadmegye havasain vadon terem; a főkormány-szék fel is szólitá a kincstárt, hogy uradalmában tenyésztését eszközölje; de semmi sem lett belőle, s így csak a törökre valánk szorulva, hogy az evi mennyiséget, mi 1000 mázsa körül jár, beszolgáltassa.***)

A Búzér (Rubia tinctorum); festő csülleng (herba glastum), a festő szerek ezen két igen hasznos neme is terem hazánkban. A mult század vége még jobban járt utána, s különösön a búzért a bécsi festők a hollandinak is elébe tevék. †) A Búzér gyökere minden harmadik évre megérik, a csüllenget is háromszor arathatni évenként, s mindenütt megteremnek. Az itt termő csülleng az indigónál

*) Opinio Deput. Systemat. 11. §.

***) Ballman s Statistik. I. 63.

****) Opinio Deputation. Systemat. 14 §.

†) Opinio deput. Systemat. 13. §.

kevésbé mondják alábbvalónak. A dolog valósága az, hogy kifejlett gyáripárnak az is, ez is kelléke lenne.

K o m l ó , m u s t á r többnyire vadon terem, a mustár inkább Maros-vásárhely körül. A repczét 1846-ba kezdék, s vetének Borsán, Mocson, P. kamaráson, Záhon, Gyekébe, Iklódon. Ezen repczevetés következése volt egy Kolozsvártt felállított olajgyárnak. A gyáros egyezményre lépe több nagyobb földbirtokossal, s maga ada új fejébe repcze magát. **S** több száz holdat irtak repcze alá, s vetének be repczével. A repcze öt vékáját 8 Rftal váltá be. Mi nem kis nyeremény, mikor egy hold rendszeren 80 vékát is megad.

S á f r á n y t természetnek a kertekben, mint ritkaságot. Átalában Austria gondoskodik rólunk, még pedig oly áron, hogy közmondássá lett, drága mint a sáfrány. Éder emlékszik hogy 1790-ben Szeben körül termeszték. *)

A mák keleten opium nyugoton olaj adó növény; nálunk magvát kalácsba mibe használja főleg a székelység; miért is kivált Háromszéken bőven termesztik.

G y ó g y s z e r t á r i n ö v é n y bőven terem hazánkban, mégis mellettök legtöbb gyógyszer-tár Bécsből és keletről hozatja növényeit. Keletiek ellen kevés szavunk, mert a forró óv a legkeményebb gyógyplánták hazája; de mi északról jó, arra nézt nem tudom mivel volna gyógyítóbb északra a szénsavany, légeny, viz és ásvány mikből a plántát Isten tenyészni rendelé. Az 1794-ki országos rendszeres biztonság ezt szivére véve, az akkori protomedicus Neustädternek meghagyta volt, hogy gyógyszer-tári növényeinkről egy lajstromat készítvén, jegyezze ki mind azon honi növényeket, mikkel gyógytáraink élnek és nem élnek; s hogy hazaiakkal éljenek lépéseket tett. **)

*) Éder Erdélyország Ismer. Zsengéje. XIX.

**) Opinio Deputat. Systhemat. §. 4.

Hogy egyebet ne emlitsék, édes gyökeret erdeinken még falusi gyermekek is ásna; Kővenden (Ara-ryosszékbén) magam is láttam eleget. Az izlándi moh (lychen islandicum) pedig a Hargita földét Háromszék havasait gazdagan teríti.

36. §.

VISSZATEKINTÉS FÖLDÉSZETÜNKRE.

Ily arányban állítva meg egyes gabona nemek évi termés-mennyiségét, a következő táblázatot adja:

Búza	7,500,000	véka.
Rózs	7,250,000	„
Árpa	1,000,000	„
Zab, alakor, tónköly	4,000,000	„
Törökbúza	10,000,000	„
Haricska, köles	250,000	„
Összesen	30,000,000	„

Ezen mennyiség koránt se sok, sőt mind a földterület, mind a népesség arányában igen csekély: honnan ezt a középtermés számításának kívánjuk tekintetni. Benigni 8,361,570 austr. méröt számít, *) mi 20–21,000,000 erd. vékát tenne; de ez oly csekélység, hogy ezzel Erdély 2 milliót haladó népessége teljességgel ki nem jöhetne; mert ebből egy főre csak 10 véka jutna. A hivatalos táblázat 14 millió méröt állít meg 1842-ben, mi 35,000,000 erdélyi véka lenne. **) Mi évszámhoz nem kötjük számításunkat, hanem oly közép számnak vesszük, mely középtermésünkkel lesz ugyanaz.

Ha ennyi, sőt néha másfél ennyi is nem terem, akkor honnan főznék a terger pálinkát és sert; honnan vihetnék jelenleg is a sok gabonát a szükségben sinlő Magyarhonba. Mert az mit ide a két Oláh-

*) Handbuch d. Statistik. I. 50.

**) L. Tafeln z. Statistik sat. Landwirtschaftliche Production.

lonból és a Bánátból behordanak, csak pálinkafőzésünket se fedezné.

Ha vesszük a gabonatermést, mint a $1\frac{1}{2}$ millió földet turó nép munkabérét, ugy is csekély e mennyiség; mert a napibér mellett ki kellene kapnia a földben fekvő tőkepénz kamatját, a marhákban és eszközökben elhasználandó pénzt egészen, s még azon felyül a nyereséget; de 30,000,000 vékából ennyi minden ki nem jut. Egy véka törökbúzának és rózsának 1, a tiszta búzának 2 Rft szokott alsó ára lenni rendesen; ebből kevés nyeresemény lehet.

Ha vesszük mint felosztandó tápszert, ugy is csekély. Mert tudjuk hogy a forró-öv alattiak alig esznek napjában félfontat, s mentől tovább a jégsark felé, annál több eledel kell. Erdélyben 3—4 font eledel bizonyosan kell. Mert csak az három udvari czipó is rendesen 2 font, s ehhez még étel is majd annyi megy. Egy vékából 50 czipó jő ki, innen felvethetni hány embernek terem Erdély három czipót napjára.

Honnan azon aggodalmas véleményre kell jönnünk, hogy Erdély népereje nemzeti gazdaság tekintetében szinte hasztalan pazarlódik, hogy Erdély fekvése nem a földmivelést adta e nép kenyérének, hanem barom-tartást, és annyi fa, annyi sebess patak mellé a gyárok szebb jövőjét. S bár miként támogassák politicusaink hogy földészetünket szent István tizede, nagy Lajos kilenczede, Zsigmond első pénzadója, s Zápolya örökös jobbágyságával füzé békóba: én azt mondom, hogy azon sem Mária Theresia úrbéri kedvezései, sem II. Józsefnek az örök jobbágyság megsemmisítése gyökeresen nem segít, és nem fog segíteni sem az úrbér, sem az ősiség eltörlesztése, sem a birtokképeesség megadása, nem az örökváltság, nem a tized eltörlesztés, nem semmi; mind ez csak palliativ szer elszegényülésünk ellen. Én azt hiszem csupán csak a gyárok leendenek megváltóink; gyáripár s egy nagyszerű barom-tartás, mely búza földeinket zabbal, legelőinket luczernával fogja előn-

teni. És ennek úrbér és örökváltság beáltával okvetetlen következnie kell; vagy minden kis birtokos uzsorássá lesz, hogy napszámhoz juthasson, s a nép tönkre megy. Hegyi lakósoknak gyár a kenyere és baromtartás.

Addig is míg ezen boldog idők eljönének, vessünk számot mily fokán áll földészetünk az okszerű gazdálkodásnak. Ha külszágokéval akarjuk párvalnalba tenni, ugy nagyon szomorú helyzetben találjuk. Nálunk még a római ugaros gazdálkodás megy, holott a külföld váltó-gazdaságot üz. Másutt a földviszonyok rendezve, tagosítva, rendőrséggel elvaanak látva; nálunk ezredes szokások békőiban sínlik. Másutt egyletek, gépek állanak, s hogy e tekintetben mennyire ebredénk tájékozásul a főbbeket megemlitjük.

Gazdasági egyletünk van kettő. Egyik a központi Kolozsvártt. Keletkezett 1844-ben, részvényese 200 körül. Első évben ekeversenyt és marha kiállítást rendezett Kolozsvártt; másod évben a kiállítást három helyt rendezé. Továbbá a kolozsvári lóvásár gyarapulására fordítá figyelmét. És most gyümölcs és szőlőiskolát terveze Kolozsvártt. *) Honnan láthatni, hogy eléggé fáradozik a földészet körül is, de nagyobb gondja igen helyesen a baromtenyésztés felé van. Honnan a földészet körül az egy bokros rozson kívül, életbe a kísérlet mezejéről még alig lépett általa valami. E rozsnak ugy látszik jövője van.

Más egylet a száz gazdasági egylet, mely 534 taggal, 4170 p. forint tőkével 1845-ben nyilvánítá magát egyesültnek; hatásáról adataim nincsenek.

Mint egylet emlitendő a 3 éves kölcsönös jégkármentő. Jelenleg tőkéje 3,083 frt. Díjja: hol ritkán jár, a törökbúzának 100 pengőtől 1 Rft 21 xr. búzának 1 frt. 38 xr.; hol gyakran jár törökbúzáz-

*) Kolozsvár erre éppen most ada 98 holdnyi földet, Aszszupatak nevű birtokát, mi 12,000 frtat ér, és csupán 6,000-be adá a nemes vállalat elősegítésül.

nak 2 forint 38 krajczár, a kalaszásoknak 3 forint 6 krajczár. *)

Gépelek dolgában vékonyan állunk. Legnagyobb gazdáinknál akad meg ittott egy szécska-vágó; úgy hogy derék gépészünk Rajka Péter urnak Kolozsvártt, minden érdemei elismerése daczára is, 10—12 egyénre terjedő gyárában alig van mit dolgoztatnia. Mint emlitém elől áll népszerűségben a szécska-vágó, úgy látszik követendi a törökbúza és búza cséplő-gép. Az utolsó gép meg van Sármáson g. Teleki János, Bonyhán gr. Bethlen Farkas, Kucsmán báró Löwenthal uraknál; s mi jótékony, mikor egy pár ember, és egy ló naponként 50 kalangyát kicsépel. Majd eljő ennek ideje az úrbér bejövételével, mikor a most három napszámu zsellér, csak egy nap fog szolgálni. Ha ezeket s a Mancz berkenyesi örlő-gépet megemlitjük, alig marad említetlen valami.

Legnagyobb akadály a földészetünknek, hogy nálunk nem tanítják; még a falusi iskolák is hamarább tanítanak Romáról, mint a szántásról. Az egy kolozsvári lycaeumon kívül sehol tanszéke nincs; itt is csak elméletileg. Gyakornokság is az egy Zsibon megy, ott is inkább csak a birtokos saját jószágai számára. sat.

Igy állunk a földészet, s főleg a szemes termények államával. Hogy egyéb termények mennyisége körül öszveget adhassunk, a táblázatok számítását ide igtatjuk. Szerinte ugyan is terem:

Bor	7,500,000	erd. veder.
Dohány	40,000	mázsa.
Széna	11,000,000	„
Szalma	8,000,000	„
Fa-kellék	2,000,000	□ öl.

*) Vasárnapi Újság 1847. 667. szám.

HARMADIK CZIKK.

B.) ÁLLATOK ORSZÁGA

37. §.

FÉRGEK OSZTÁLYA.

Két rendet említünk meg: a csigákat és pio-
czákat vagy vérszipókat. A csigák egy részét
annyiban, mennyiben főleg az úriabb asztalokon az
az: külföldiesebbeken megfordulnak. — A vérszipó-
kat mint olyakat, melyeket néhány év előtt zsidók
szorgalmasan szedtek álló tavainkban, s nagy men-
nyiségben vittek ki. Ezen kivétel annak volt követ-
kezése, hogy a frank orvosok érvágás helyett vér-
szipókat kezdték használni, s mázsája azért Pá-
risban 2500 frankra hágott. Itt 3—400 v. frt. le-
hetett, mint fizetik ma az Oláhországokban, hol most is
szedik. Egy mázsába bele megy 30—35,000 darab.

Ma a szedés nálunk nem megy, gyógyszer-tá-
raink is darabját ezen mindenütt bőven találtató fé-
regnek néhány p. xron adják, némely helyt még ak-
kor is, ha már kétszer is szívattak velők. A jó na-
dályaink ismertető jele kék-sárgás csik háta két fe-
lén, és karcsusága. Mindenfelé terem.

38. §.

BOGARAK OSZTÁLYA.

A bogarak szárnyatlan rendéből bővölködünk
pókokkal, kaszás és kaszátlan, mérges és mér-
getlen, keresztes, kereszttelenekkel: úgy hogy ha a
francia académia tökélyre viszi azon eszmét, pó-
kóktól selymet nyerni: hazánk világhírű kereskedést
fog folytatni. *) Rák is meglehetősen terem csak-

*) A kísérlet gyengén biztat, mert a selyembogár selym-

nem minden vizében hazánknak. Brassó vendéglőiről következtetve, azon vidéken legtöbbet fognak. S a bogarak ezen legnagyobbika igen kedves és keresett eledel. A hon közepén százanként véve, darabja egy váltó xrba jó.

A két szárnyuak oly bőven vannak, hogy Hol-
lándiával hasonlítván Benkő*), itt 8 annyit is talál. Statistikai hasznuk, hogy a restet felcsipik szunyad-
ásából. A négy szárnyuak, s általában a 15 ezer bogár faj ártalmasságait kárpótolja kettő: a méh és selyembogár.

A méh tenyésztés nálunk legrégebb időktől egyik gazdasági czikk vala. Oláh Miklós**) (Hungariájában) már virágzónak találja. A fejedelmek alatt folytonosan kereskedési czikk. Innen 1775-ben azon czikkekk között, melyeknek házolva vásárlása idegen görögnek, örménynek és töröknek megtiltatott, elől említődik. Igen sokat tett emelésére ennek is Mária Thrésia buzdító rendeletével, melynek erejénél fogva minden méhkast 10-en felyül, az adó alól kivé-
tetni rendelt; ***) de azt, hogy a 40—100-ig való kast elő mutatókat, a mi vég vidékünkön is aránylag jutalmazta volna, bizonyosan nem tudjuk. De hogy az régtől fogva a katonai széleken, Háromszéken és Barczaságon s a Mezőségen áll legjobban, azt bizonyon állíthatjuk. Bár mint iparkodott e kis része Erdélynek, a többi ma is csak itt ott üzi hanyagul; következésképp egy kis viaszon kívül, ki (Lengyelhonba) egyebet alig vihetnek. Ha vittek is, tul Moldva- és Olahország felől nyomult be a sok népetlen pusztaság rosz méze, melyet még augustusban a fia-

---

nél 5-ör gyengébb és nehezebbnek találtatott; s évben csak 750 lábnyit ad: a selyembogár 19,000 lábat; különben is együtt egymást megölik.

*) Transsilvániája. I. 137.

**) Esztergomi érsek a XVI-dik században.

***) Költ 1766-ban 11-ik januarii.

sításokkal együtt kinyomnak, s a sok éledő mézet reánk hozzák. Újabb időkben a czukor-gyárok ugyan általánosan csökkenték, kiütvén a mézet divatból; de a mélteenyésztésnek csak $\frac{2}{3}$ áll mézben, $\frac{1}{3}$ viaszban, s így jövendője van. Marienburg *) 1813 körül 470,000-re teszi a kasok számát, de ez nagyon sok nálunk, hol ma (s tán akkor is) egyesnek 300 kasnál tenyésztése többre nem igen megyen. **) Nagy Ézékiel Zágónban (Háromszék) az, ki hirt szerzett a haricska jó illatu mézével folyó kanahánban, ki úgy szólván tudományosan kezeli, útaztatja havasokon, miként ezt Szilágyban is teszik a somfák alá. Szilágyban Szarka Sándor a szenvedélyes méhész, kinek egy kézi könyvét is vevők sajtó alól. Barczaságon tenyésztésére egyesület alakult, s felsőbb erősítést nyerve 1845 szeptemberében tartá első gyűlését. Brassóban is éppen egy ily egyesület létrehozásával foglalatoskodnak, mi méhser kereskedésének, mely régtől igen jó hírben áll, új nyomaték lesz; valamint a tordai és kézdi-vásárhelyi mézes pogácsa sütésnek is. Vannak erdei méhek is, de ezek csak a háziak elbujdosottjaiként tekinthetők, fába fészkelvén be magukat. Közelebbről is a Híradó Ilondáról (Belső-szolnok) egy ily lelt métanyáról tudosita, melynek felvert méze 8 veder volt. Igen ohajtható, hogy ezen ingyen gazdaságot, ezen két jó portékát a mézet és viaszt, mit Isten ingyenélő bogarakra biza: gazdáink ne hagyják a hervadó virágokkal ismét a semmiség méhébe vissza süljedni évenként.

A selyembogár tenyésztés, mit Isten öregek és gyermekek munkájául látszott rendelni, Erdélyben is terjedni kezd; és ez nem felsőbb parancs, hanem a legjobb oktató a közszükség, és némely lel-

*) Geographiája I. 65. lap. Kijött 1813-ban.

**) Az igaz, hogy Siebenbürg. Quartalschrift szerint 1793 körül a Barczaságon némelynek 6—7—800 kasa meg volt. —

kes nagyok nógatására. II-ik József, az anyyi szép gondolatok embere, ennek tenyésztését is beakará országaiba hozni; e végett Erdélybe *) Gallerati kapitányt be is küldé 1000 forint fizetéssel, hogy itt ingyen osztva eperfa magat selyembogártojást, a kitelhetőségig sarkalja. Sőt szabadabb mozoghatására ingyen előfogatat, szállást rendeltete számára. Kétszer be is utazá Erdélyt, Szeben mellett szövő-gyárt állita, módjáról kézi könyvet ada ki magyar, német, és oláh nyelven, és ingyen osztogatta; a gubókat 40, 35, 30 xron mind beváltatta, fenmaradván a másnak is lehető eladhatás. A kormánynak, s egyeseknek ily erélyes befolyások által annyira ment volt, hogy a termesztés a 1764-i 80 font termésről 1784-ig 12,989 fontra hágott. **) Ma a következő mozgalmakat említhetjük meg körülé, minthogy eddig senki se mozgatá. Ugyan is báró Józsika Jánosné ő exc. állított egy selyemlekerő-gyárt (filanda) a kolozsvári népkeriben. Báró Wesselényi Miklós zsi-bói kisededőjával epertenyésztést kötött össze a gyermekek számára, s a gubókat díjazva váltja be. N. Enyeden dr. Váradi tenyészt selyem-hernyókat, és egy munkát is adott ki e tárgyban. Továbbá több száz fa van ültetve Bonczidán, Báldon, Gerenden, Zsibón, Górbón, Drágban, N. Almáson, Mikesen, Bethlenben, Dobokán, Sáromberkén, Brassóban, s egy társulatnak Ebesfalván sat. Átalában ugy látszik a mozgalmak mind inkább kelnek ügyében, s remélhető, hogy a mozgás mely körülé Angliában, Svédhonban, Oroszországban 1825-től kezdve lábra kapott, nálunk is elharapodzik, pedig ezen tartományok égalját némelyek eddig kétségbe hozák. Sőt reményünk van egy filatorihoz (fonógyár) Chevalla Antal bécsi gyáros ígéréteből, mi szerint mihelyt Erdély 50—60 dolgos keze alá gubót adhat, azonnal állittand a népkertben. Ma a gubok mennyiségit 1000 fontra tehetni.

*) 1765-ben april 13-kén költ rendeleténél fogva.

**) Opinio Deput. Systhemat. §. 20.

39. §.

HALAK. KÉTLAKUAK (AMPHIBIÁK).

Benkó azt mondja, hogy folyóink igen gazdagok halban, *) Benigni pedig, hogy nem igen gazdagok. **) Ily kifejezések az igaz nem sokat érnek, mégis baj, hogy ily homlok egyenest ellenkeznek. Annyi bizonyos, hogy nálunk a hal igen drága étel; s magában Kolozsvártt is telenként alig fordul meg egy pár szekér harcsa a Marosból, s ugyan annyi csík, s egyéb ilyneműek. Tulról ismét bizonyos, hogy különösen sós halat bőjtölő görögeink, külföldről kapnak; s hogy Orsova felől Alvinczre a katalin napi vásárkor nagy mennyiségben hozott vizát, országszerte hordják. Bizonyos továbbá, hogy a két Kükülőben a sósság miatt csak igen ritkán, és csak forrásától messze találhatik hal; s hogy Zsibón egy halászat, nagy lánczos halászat, melyen magam is jelen voltam, a Szamos tág medréből alig nyert elégséget a halászók személyére. Hasonló okokból sem Benkőre, sem Benignire nem hallgatok, s hazánkat szegénynek mondom hal dolgában, mint a mely, e nem igen sok halat evő népet sem tudja kiállítani, annál kevésbé mint árut kivinni. A Maros és Ólt kétség kívül jó halászatokat adnak, de csak ha a szerencse is úgy akarja. Egyébaránt terem bennök: csuka, harcsa, kecsege, márna, menyhal, székhal, orsó fark, posár, paducz, balint, néhol czombó vagy czigányhal, zsem ling, kárász, ángina sat. a havasi patakokban és a retyezati tóban van pizstrang, galocza, csík, s van főleg csík a csíki tavakban, és Barátos mellett (Háromszék) az ugy nevezett köznádban; van hal a mezőségi nagy tavakban is főleg potyka. Fognak is mindenütt szigonynyal, varsával, maszlaggal, kosárral,

---

*) Benkó Transilvan. I. 134.

**) Benigni s Statistik. I. 47. lap.

rúdas és vető hálóval; de az oly csekély, hogy Torda évi halászati szabadságot ad az Aranyosban mindekiének, egy váltó forintért. sat.

Kétlakuak majd említést sem érdemelnek. Mi békát megesznek nálunk, az nagyon csekély. Nevezetesebb az, hogy Benigni viperákról emlékezik a melegebb tájakra; és az, hogy 1670 Szeben mellett szárnyas gyíkot találtak. *)

40. §.

MADÁR ÉS MAJORSÁG.

Madaraink igen közönségesek lévén, igen kevés becsűek. Vadászaink leginkább a császár- és fogoly madarakat keresik. Régen igen keresett madár vala a solyom, nem csak mivel vadászatra használák a közép korban, hanem egyszersmind adó lévén a portára, arra végre rendelt solymárok valának, kik beszerezzék. — Egyébaránt mi a mennyiséget illeti, az nem hiányzik. A mocsár madarak rendéből a vízi-sneff, a tatárok elől hínárba bujt erdyéliek keresésére használt libucz, a vándor daru, gém és golya; az úszók közül: vadlud, récze és hóda; az éneklők közül: pinty, csiz, tengelicz, czínege, pacsirta, sármántyu, rigó van elég; s különösen a szentelen veréb oly számmal, hogy a népnek évenként veréb fejeket kell adóként beszolgáltatni már több tizedektől. Ezekén kívül van egy sereg ragadozó sas, kánya, verese, ölyv, bagoly sat. valamint holló, varju, csóka, szarka sat. De mind ezek között nincs egy, melylyel csak árnyékát is üznék a pénz forgatásnak.

A majorság tollával és húsával bár igen nyeményes kilátást enged, mégis igen csekély men-

*) Miscellenaë Curiosorum. V. VI. év. 228. lap.

nyiségben neveltetik. A táp drágasága, a piac nem léte miatt, nálunk mi nyereséget sem hajt. A lud egy véka törökbúzával hizlaltatik, és alig 5—6 fontra, nem 30-ra mint Franciaországban; a pujka 240 dióval egyenként arithmetikai arányban nevelve fel 15-ig és vissza, de felneveléséhez égaljunk mostoha. A tyúk még ennyi nyereséget sem ígér, kivéve ha tojásait százanként télire városba szállíthatjuk. Legtöbbet tartanak mégis tyúkat, ez mindennek van; utána közönségesebb a récze és lud, főleg a ludak folyamparti falvaink rétjeit oly föltonként lepik, hogy őrzésökre sok helytt külön pásztorokat fogad egyén és falu. Pujka csak nagyobb nemesek és udvarok kegyenczei. IX-dik Károly francia király lakadalma ette Európában az első pujkahúst, s mint-hogy nem oly rég volt, még remélhető bővebb elterjedése is. A fáczán még alig ismeretes, igen nagy gondot kellvén reá fordítani; télben égaljunk elől föld alá kell szoritani, nyárban pedig terjedelmes berek kivántatik számára. Zsibó évenként szép számmal adagat el, másutt sehol ily nagyban. Minden egyéb majorságainkat a

Fényüzési szárnyasok közé kell számítanunk. Ilyenek a pézsmarécze, pávasat. melyekből azonban keveset birunk; ámbár sas, túzok, golya, gém, gyöngytyúk s egyebek páronként több helyt találtak. Figyelmet érdemelnek a fényüzési apróbb madarak is, melyek alatt nehogy papagályokat értsen valaki, hanem mátyásokat, baglyokat, hollókat, csókákat, az éneklők nagy sergéből kánárit, pintyet, tengeliczet sat. s különösen a magyar nemes annyira kedvelt galambjait.

Átalában az egész szárnyas osztály inkább házi szükségünket pótolja, minthogy igen kevés falunak jut az a szerencse, hogy marha-hús birtokában maradhasson héten át, ha csak jég-veremben nem tartja. S innen különösen a székely-föld azon megjegyzésre adott alkalmat, hogy vendég érkezével a

tyúkok iszonyu ijedtökben mind futásnak erednek előre. Tollaikból is a zsidók ha visznek ki valamit, különben a pelyhet, és a lágy nyugvást szerető erdélyi nép, nem örömet adja el.

41. §.

EMLŐSÖK.

a.) V a d a k.

Erdős hazánk mig erdős vala, igen nagy bőségiben vala a vadaknak; de az erdők pusztulása a középben, s főleg a henye élet beállása, mi magyar nemesből mint született katonából született vadászt teremté: a vadat igen kipusztítá. Apáinkról már Anonymus *) megjegyzé hogy igen jó vadászok valának: fiaik is, hogy ez ősi dicsőségnek részesei lehessenek, reggel és estve, télben és nyárban rohannak emlős és nem emlős vadakkal harczat próbálgatni; s ha mind így, mahólnap oly drágán eszünk nyúlat mint az erdőten Albion. **) A mult idők megtilták még a nemesnek is, hogy törökkel, csövekkel, kaptányokkal, más kárt tevő eszközökkel vadásszanak; ***) egy századdal azután, ismét látjuk vadászatunkat törvényhozás mezején, s ekkor már csak a paraszt embernek tiltják törrel és csövel, 12 frt. büntetés alatt; †) a nemesről pedig semmi szó sines: s ily hanyag intézkedések után a vadtalanság állapotára jutánk... A kipusztult vadak közt említendő a bölény, melyből még 1775-ben a fülei erdön (Bardoczszék) látának; kevéssel az előtt Gyergyó borvizeire is szoktak volt levonulni a nyári hó-

*) Cap. VII. Hungari sunt praeceteris] gentibus meliores in venatu.

**) Angolhonban egy nyúl, egy arany.

***) Aprobat. V. LII. edict. 1571.

†) XXXVI. art. az 1668-ki beszterczei országgyűlés.

ség elől; s az erdőken még ma is látszanak a gödrök, melyek megfoghatásukra valának ásva. *) Kipusztulandók a szarvas, vad-disznó és a zerge, melyekből ugyan ma is nem csak látnak, de lövöldöznek is a magasabb bérczek, s különösen a határ-szélek lakosai. Legnépesebb még a lemhényi havas a Retyezát és a bodzai passus vidéke keleten. Nagyobb vadak közül medve és őz az, mit gyakrabban találhatni minden nagyocská erdőben. Farkas aránylag annyi, hogy arra évenként megyeileg szoktak néhol kimenni. Róka, borz mindenütt. Nyúl igen kedvelt eledel lévén, tavasszal fiasan is ellövik s így ritkulni kezd ugyan, de mégis szaporaságánál fogva legbővebb mindenek között. Patkány, eger sat. csaknem kenyeres társa minden erdélyi embernek sat. A mennyiséget meghatározni a vadak országában nem lehet, annyi bizonyos, hogy saját szükségünket is csak annyiban pótolják, hogy azokat mint ritka falatokat kell tekintenünk. Azonban míg Moldva és Oláhban szomszédunk, addig vad és vadság mindig lesz. **) Legnagyobb és legsikeresebb vadászatokat a görvényi havasokon és a Cziblesen tartanak, hol a magyarláposi, s domokosi lakó vadászai bátorsága bámulatra ragadja az embert, a medvékkel szembeni hidegvérűségében. Szép vadászatok esnek medvére, s néha zergére még a Retyezáton is, és a Zsily mellett a Páringon. Bőrükből bundás nemzetünk alig hagy valamit kimenni; nyulbőr pedig alig ha kalap szükségünket pótolja, csak téli szőre lévén jó. A székely-földön nem rég egy párduczat löttek el, honnan tévedt, gyanítani is bajos.

Vadaskerteket nagyjaink nem igen tartanak. A zsibói kétségkívül legnagyobb volt, míg ki

---

*) Benkő Transilv. I. 131. l.

***) Az 1845-i országos vadászatán Oláhországban 2000 farkas, 300,000 nyúl esett el. Erd. Híradó 21. szám.

nem bocsáták; jelenleg mintegy 40 szarvasból áll. Van még gróf Nemes Jánosnak Ligeten, szarvasa és vad-disznoja. Van vadas-kert Küküllővártt és A. Szombatfalván is.

Nem mellőzhetünk egy megjegyzést a vadakra, mint fényűzési czikkre. Medvét özet farkast rókát tartani, kis nemeseinknek mindig kedvencz foglalatossága volt, sőt nagyjainknál is megy; s több példa van már, hogy ezek embert gyilkoltak. Így gyilkola meg 1845-ben is Bikafalván egy medve egy nőt;*) sőt néhány év előtt Kerlésen egy őz tette volt ugyanazt.

A házi-nyúlak is néhol divatban vannak; de csak mulatságul, nem étel czikk gyanánt mint másutt, kivált Frank- és Spanyolhonban.

42. §.

b.) SZELID EMLŐSÖK.

Diszno. Kecske. Juh.

aa.) Diszno. Aki látja, hogy Erdély a diszno-húst legtöbbre becsüli, legdrágábban fizeti majd minden húsok között (húsát kétszer, szalonnáját 4—5-ször jobban mint a marha-húst) nem foghatja meg, miért van a diszno-tenyésztés annyira hanyagolva. Igaz hogy makkos erdeink pusztulandók, de a török-búza, disznó-dinnye, pityoka, moslék, általában minden eledele lévén a sertésnek, könnyen nevelhetni. Még is évenként ezerekre megy, mit a szomszéd Moldvából, főleg pedig Oláhországból télenként hizottan szállítanak piacaink mindenikére. Bár enné a török, hogy ne hozhatnák, s mi is szaparitanok. Oroszhon csak sertét évenként 5 millio rubel árut visz ki; mi ugyan mennyit el nem hányunk? **) Leginkább te-

*) Erd. Hiradó II-ik félév. 1844.

**) Oroszhonban mintegy 16 millio sertés után: a serté ki-

nyészi a Szilágy és Kővárvidék, mint a hol még a makk is meglehetősen terem még. Beljebb is van csaknem minden szegénynek legalább egy malackája; de a szalonna és kenyér lévén munkásaink elege, s disznósír konyhánk fő kelléke; tetemes pénzt adunk ki érte. Az 1772-diki összeírás 251,309 disznót talált, hogy ma talán adó alól ment, s egyszerűsment távoznak az időtől, mikor meg vala törvényesen határozva, hogy egy sertés egy forintot érjen, *) tetemesen szaporodik; úgy hogy a mai napon a disznók számát 350,000 darabra tehetni; e számot találtuk a táblákban is.

bb.) **Kecské** az erdők igen nagy pusztítója lévén, a kormány igen gyakran tilalmazta, de haszontalan. A szegénység, főleg a földhez ragadt oláhság maig is tehen gyanánt használja; s minthogy télen át is, kivéve nagy fagyokat, erdön feltálja élelmét, kevés költséget és nagy hasznat ígér. Bőrét kordoványnak, fadgyát gyertyának igen keresik, s az utolsóval a szebeniek meglehetősen kereskedést üznek. Húsa becstelen, (egy egész kecskéjé mint egy váltó forint); nem igen eszik, kivéve az örményeket, kik szárasztva bozsenyicza név alatt igen szeretik. Bélet elhányják, minthogy nálunk húrokra nem nagy még a szükség. Átalában elmondhatni, hogy gyapjájuk akár szőrének, semmi hasznát sem veszik, nem igen nyirják. Az összes mennyiséget körül-belől 75,000-re tehetjük. Legtöbbet tart Szilágy és Kővárvidék, átalában a határszélek; az oláhok a középen is tartanak. Tehenet nem tartható szegény adózónak rendesen két kecske tartás megengedődik.

A Juh bár igen kockáztatja a benne fekvő tőkepenzt mételyes helyeink miatt, mégis számára nézt

---

vitel, egy rubelt kerek számban 5 p. húszasra számítván, 25 millio húszas. Így egy sertés sertéje egy kupa zsírnál többet ér. Galletti Világismert. 260. l.

*) Decret. Tripart. R. I. Tit. 133.

legterjedelmesebb minden állat fajok között. A turó és sajt igen kedves eledele főleg az oláhnak, gyapja és bőre öltözet kelméje oláhnak, székelynek, szásznak; mindazáltal azon bizonytalan haszon, mely a magyar juhól aránylag jó, nem igen érdemli a kezelést. És ennek oka az, hogy durva gyapjok van, abból is csak 1—5 fontig adnak (a merino 9 fontot is ad); s e legbizonyosabb czikk, mintegy váltó forint hasznat hajt. Ezen ugy nevezett magyar fajból leghíresebb a fogarasvidéki, tömöttebb és fodrosabb gyapjáért. Száma csak az adó alattiaknak 1 millio felé jár. Ebből a hon belrészére esik 300,000, a többit (700,000) a szomszédos Moldva, Oláhország sőt Bulgária is szokta teletetni, többnyire a kaszálás és leéetés alá nem jött lában száradt fűvén. E teletetési mód igaz hogy kormányi engedélyeken alapszik, *) mégis az ezen tartományokban is terjedő földmivelés miatt ugy annyira hanyatlani indult, hogy az 1828 adótáblák 952,000 ily vándor juhat találnak, az 1843-ki csak 705,000-et: így majd 250,000-rel kevesebbet. Legnagyobb szerepet játszik az ily tenyésztésben Hétfalu környéke Brassóvidékben, hol némely gazdának, milyen egy Csuta Máté és Cirka 10—20,000 darabja is meg vagyon; s a határszélen tavasszal a nyiróknak egész serge koppasztja az áthajtandó nyájokat. Ezen szín alatt nem megvetendő juhat számot hajtának hazánkba, az általuk régiának nevezett firma alatt. S így e szám alatt nem lehet mind erdélyi juhat érteni. Mennyivel czélszerűbb lenne ezen teméntelen mennyiséget a gyapju finomságával pótolni, mire mahólnap reá szorítanak szomszédaink; vagy legalább berkével cserélni e durva szórt.

A juhak összes mennyiségét a táblákkal ke-
rek számban 2,000,000 tehetni. Hova a finom szó-

*) 1818. aug. 28. költ rendelésnél fogva az így teletetett marhákért csak fele adó fizettetik.

rü juhak is belefoglaltatnak, melyek száma azonban nagyon kevés. Tettek ugyan nálunk is kísérleteket finom juhokkal. Már Mária Thrésia *) megparancsolta vala, hogy Magyar- vagy Törökhonból vékonyabb gyapjasokra tegyenek szert; sőt később a kereskedelmi bizotmány által ingyen osztogattata spanyol és páduai kosokat. De mind e kegyes intézkedésinek, a régihez átkozottul ragaszkodás miatt semmi sikere sem lett. Újabb időben báró Wesselényi Miklós Farkas és István kezdének elől menni a selyem-juhak tenyésztésében, s bebizonyítani kezdik főleg azt, hogy éghajlatunk, úgy mint Angolhon, fedelek alatt, essős években is képes tenyészteni. Aligha nem legnagyobb minden tenyésztőké között a b. Wesselényi Miklós nyája, mely 13—14,000 darabból áll. **)

A báró Wesselényi Miklós juhgyapjának hitele Pesten ép oly nagy, mint a magyarországiakénak, mázsájáért 120—35 pengőt is bevesz. Birkát tartanak még: id. és ifj. b. Wesselényi Farkas, gr. Béldi Ferencz, b. Bruckenthal Károly, id. és ifj. gr. Bethlen József, b. Bánfi Dániel, kinek különösen Thaer féle gyönyörű kosai említendők; sat.

A magyar-juh árát Werbőczy 1 magyar forintra határozza, Benkő idejében bárányjával ért 3 magyar frtat, most ősszel 4—5 magyar frtat. Ugyan mi tartja becsben tovább is nálunk, a birka-tenyésztés akadályára ha nem az előítélet? holott Magyarországon egy pár megyén tul, magyar juhat csak itt ott láthatni. ***) Aztán bár turóját készítenék jól, de a székely turón kívül mást alig lehet megenni. Főleg a csiki kászú-turó fenyő-kászúban az, mit a kolozsvári piaczan is keresnek, de évenként egy pár

*) 1771. Mart. 9. költ.

**) B. Wesselényinek Zsibón 1840 körül mintegy 8000 darab volt s évi jövedelme belőle 30—35,000 v. ft.

***) Fényes Magyarország Statistikája. I. 174.

mázsánál többet alig szállítanak. Gyapját Brassó és Szeben dolgozza fel posztónak, flánelnek, moldonak; *) valamint a nép is szövö és fonja mindenütt, mert székelynek oláhnak ebből van nadrága és felöltő zekéje. sat. Húsa ősszel csak elkél a juhnak, és a báránynak tavaszszal; mégis nem mellőzhetjük megemlítés nélkül mint haladást, hogy itt ott zahánák kezdenek állani vén juhak kifőzésére. A székely-földön és brassóvidéken már több ilyen munkálkodik. Milyenek Bodolán (Felső-fejér.) gr. Bélieknek, gr. Mikesnek; a kökösi hídnál Ujváriak; Feketeviznél bizonyos szászoknak, más Zágomban sat. Haladás hasonlóan a gyapjumosó intézet is Brassóban.

Átalában el kell ismerni, hogy Erdély juhászata terjedelmes, de abból egy kevés pokroczan, flánelen kívül egyéb a határszálen ki nem megy. Egyébaránt a táblák az erdélyi összes gyapjú mennyiségét 40,000 mázsára teszik... Csak a selyem-juhak gyapja alkat, és alkathat hasznos kereskedelmi cikket.

43. §.

ÖKÖR. TEHÉN. BIVAL.

Hazánk fekvésénél fogva egy más Svájcz lehetne, egy téjjel vajjal sajttal bővölködő ország. Van ugyan minden mozogható embernek legalább egy tehénkéje még a városokban is, azért mégis a tej szűk, vaj kevés, sajt belöle szinte semmi. Ami kevés tehén-sajt készül, azért Szászvárosszék érdemel némi figyelmet. Egyéneké közül említendő gróf Bethlen Leopold 32 darab svájczii tehén utáni sajt készítése; és azon svájczii családé, mely a Ózibles alatt Egres nevű faluban megtelepedett. A gr. Eszterházy féle svájczieráj hihetőleg elenyészett.

*) Egyedül Brassó 1 millio v. frt-ra. dolgozott már 1813-ban Marienburg Geograph. I. 55 l.

***) Angliában a júhszám 50 milliora megy. Galletti 46. lap. Pedig csak ötször nagyobb Erdélynél.

A szarvas-marha nagyságára nézve nálunk nem oly nagy, mint Magyarországon, s több kísérletek mutaták, hogy a legszebb érmelléki faj is eltörpül; de munkásságára és tartósságára nézve különös figyelmet igényel. Bár Erdélynek a szarvas-marha igen szép kilátásokat nyújt, mégis nemesítésére igen csekély gondot fordítanak. Csak olyat se fordít senki, mint gr. Teleki János sármási jószágában, hol a mezőségi meleg levegő, s az egész vidék pusztai alakja is hozzájárulván, kitünő szép szarvas-marhák állanak elő.

A sármási tehenészet 100 fejős tehenet számlál, s igen nagy gonddal vannak összeszerezve. Ezen csorda egy rajt adott ki b. Henter József kelementelki jószágára, hol a legnagyobb gazdasági figyelmet fordítja a báró reá, ez is figyelemre méltó. A hozott 12 tehén darabjának ára 80, a bikájé 200 pengő forint. Történtek újabb időben mozgalmak másutt is körüle, pl. gr. Rédeiné erdőszentgyörgyi jószágára néhány év előtt 8 hollandi tehenet s egy bikát hozatott volt, melyek a miénknél 3-4-szer tejesebbek lévén, igen megkedvellődtek. A tehenészet összeromlott; de a faj elterjedése azon vidékben igen jótékonyan hatott. Kerlésről is jött vala hírlapilag felszólítás, hogy svájcezi tehenekre bizományt adjanak gazdáink, de aligha lett eredménye. És annyival kedvezőbb volt ez ajánlat, mennyivel inkább tapasztaljuk, hogy a kicsiny bogár-szarvu mokány tehén éghajlatunknak kedveltebbje, mint a mely a többinél jóval tejesebb és zsirosabb. Jelenleg a mellett hogy teheneink kevés tejet adnak, egy sereg betegségnek, járványnak, dögnek is ki vannak téve. Igen kártékony uraságaink azon eljárása is, miszerint benna beteges bikáikat faluikra rátolják, csak hogy napszámra szert tehessenek. Valamint az is, hogy barom-orvosokat nem igyekeznek állítani, honnan a nép oly tudatlan oly babonás, a téj körüli betegségeket varázslatnak hiszi. Azon megjegyzés is,

hogy a nyári nap tejünk zsirját kiveszi legelőinken, méltó figyelmet érdemel. Azonban hogy nálunk a barom-tenyésztés még csak a természet vad munkája, élő bizonyossága marad az, hogy szarvas-marha orvos egész hazánkban alig van. Számra nézve az ökröket, bikákat 250,000, teheneket 550,000-re a borjakkal együtt bátran számíthatni. Némelyek, kik Erdélyen át csordákat látnak kifelé eregelni azt hiszik, Erdély ökreivel kereskedést üz. Igen, a mennyiben örmények, s főleg gyergyószentmiklósi örmények mennek utána Moldvába, s Erdélyen át ki vele Pest és Bécs felé. Mig fel nem ébredénk, azt hívök hogy igen nagy termesztők vagyunk: kereskedést akarunk s nincs mit eladnuuk.

Azsia adományai között a bival is igen jótékony. Azon kevés országok között, melyek tenyésztik, Erdély az első között áll. Azonban tekintve azt, hogy ereje, teje annyi mint két tehénnek, s hogy e felett száraz istállóban hulladékkal, szalmával koróval is kitelel, méltán nagyobb pártolást igényelhetne. Nagyjaink, sőt a kis nemesség között is elterjedett; de alább a tőle előitéletes irtozás, félés miatt bajosan fog terjedni. Csak minden 20-dik tehenre számítunk egy bivalat, mégis 25—30,000-re tehetni. Néhol fejer bivalokat is tenyésztenek, valamint ellenben fekete teheneket

44. §.

LÓ. ÖSZVÉR. SZAMÁR.

A minden házi-állatok legszebbike a ló, az erdélyi embernek is legtöbb hasznat ígér; s bátran állíthatni, hogy egyetlen egy gazdasági czikk sincs, mely több pénzt hajtana gazdáinknak, mint éppen a ló-tenyésztés. Erdély lovait még most is, miután a magyar fajt, a lábot szedő, főt magasan hordó idegenek elkorcsíták, még most is mind tartósságára, mind sebességére a legjobbak közé méltán számítják. A

hegyi fris levegő, könnyű tiszta forrás víz, hegyein-
keni mászkálás, tüzet és győzősséget maig is meg-
tartották. Különösen a vad Csík, Udvarhely, és Hát-
szeg tája az, hol az eredetiséget még keresni lehet,
s főleg Udvarhelyszéken Zetalaka, Oroszhegy, Sól-
falva, Olábfalva havasai azok, hol a keleti főt, rövid
füleivel még leghamarább megtalálhatni. **S** mind e-
zek közt fő helyen áll Oroszhegy, csinos, természetes
szűgyes lovaival; fris vize és lége, gyéritett havasos
legelője, még soká épségben fogja a székely ló-rá-
czát tartani. Azonban az idegenek, mint egyebekről
ugy lóvainkról is az ősi typust levonák, elkorcsosíták. **S**
most miután annyi korcsosítás után az arab és spa-
nyol faj veszni indult, miután magában Spanyolor-
szágban öszvér és szamár állottak a hajdon híres
lovak helyébe, miután Angolhon is a lóverseny-pá-
lyákat rövidíteni, a terhet könnyíteni kezdi, s egész
Európában a győzőség a sebesség arányjában fogy-
ni kezd: ezek után mondom tekintetet vetének a ló-
ismerők reánk, s mahólnap az erdélyi eredeti faj meg-
drágul. Már is a székely bitelesebb lovakat 80 pen-
gön is vásárolják, még pedig naponta szorgalmato-
sabban, és oly lovakat, melyek 14 markosnál nem na-
gyobbak; sőt az oroszhegyiek a 100 pengőt is meg-
merik kérni, és meg is kapják. Csak igen nagy baj
az, hogy e kevés eredeti vér is, mit eddig megtart-
hatánk, mi a törökkeli hozzas viszony miatt, legin-
kább arabbal elegyedett; most a császári korcs, és
más korcsosabb udvari ménnek által merőben tönkre
megy. Az arab ada szépséget, gyorsaságot lova-
inknak, de erejét és kitartóságát igen fogyasztá; s
most e korcs ménnek adnak nagyságot, de mahólnap
oly puhák leendenek, hogy többé a virgoncz huszár-
ság lóvainkra vágyódní nem fog. **S** azon dicséret,
melylyel a ló-ismerők eddig tetézték, melylyel Oláh
Miklós (Hungariájában) s más historicusok magasz-
talák főleg a székely lovat: félő hogy meg fog szűn-
ni; s akkor éghajlatunk miatti törpe lovaink, vevőre

többé nem találunk. Még e század második tizedében emlékeztek Császáriban gróf Wass Miklós 6 szürke mén fogatára, melyek 26 éves korokban s a leggyengébb ápolás mellett is, mind hibátlanok valának. *) Ha e tartosságot elvesztik lovaink, becsők oda lesz.

Legrégibb ménesek, melyek legalább anyai lineán az erdélyiekkel tiszta vérségben valának, a Bethlen Pál, Wesselényi Miklós és a Daniel féle ménesek; ezen törzsökökből származtak aztán a mostaniak kisebb nagyobb részben. Báró Wesselényi István volt jó részt az első, ki Erdélybe 1740 táján spanyolhágó-lovat hozott, s utána jöttek a többiek. **) S így származott aztán azon 80 ménes, mit e század elején összeszámítának. ***) De melyekből maig igen sok, leány ágra szállás, az 52 darabon alól esés s egyéb ismert okok miatt feloszla. Jelenleg mennyi ménes van meg, meghatározni nem tudom. A fent említett lista remonda szedők összeírása vala; s mint-hogy szedők többé szét nem járnak, vásárokat állítatván fel e végre a kormány; tehát ily összeírással sem szolgálhatunk. Ha oly értelemben vesszük a ménest, mint a székely, ki egy lovát is ménesnek nevez, úgy jó serget találunk; de ha csak 52 darabot veszünk, mint melyet mint aviticumat, mint ménest felosztani nem lehet a testvéreknek; úgy 80 ménest bajosan találunk. Az angol-vérrel párosított ménesek számát Paget 20 körül határozza. Első nemesítőnek, ki angol televért székelylyel párosíta báró Wesselényi Miklóst mondja, s legtökéletesebbnek a bonczidait; †) melynek darabjéért mégis 100 fontat (1000 pengót) sokallana. Mégis a zsibói árverésen 1843-ban (oct. 2-án) 100 darab ló költ el, s érette

*) Ansichten v. Siebenbürgen 1818. 68. l.

**) B. Wesselényi Miklós. A zsibói ménesről. 23. l.

***) Ansichten v. Siebenbürgen. 64—67 l.

†) Utazása II. 231. l.

28,000 pengő jött be (darabjára **2—300** p. esik); s volt darab mely **450** darab aranyan költ, így jóval felyül a **100** fontan. Kik ez árverésen jelen voltak, bámulták a messzeséget, honnan vevők sereglének. S itt a székely kanczák kimutatók, mi rangba tudják helyzeni fajtájokat.

A mi számát illeti, azt csekélynek fogjuk találni. Nehány ezernél többre tenni nem lehet a nemesítettet. De bár mily csekély a szám, mégis ennyinek is alig van piacza. A kolozsvári juliusi vásárt a gazdasági egylet minden mesterkedése sem tudja jelentékenynyé tenni; a szentpéterit még a rémonda szedőkért inkább látogatják; következésképp nincs semmi verseny és csőd; a vásárok gyengék, lóversenynek csak hírét irmerjük, s nincs mód, nincs ösztön a tenyésztőkre nézt méneseiket kaposakká tenni. Az angol embert ki évenként **50—60,000** pengőt költ lóversenyekre, nálunk sokan bolondnak tartják. Azért igen méltánylandó tábornok Stahl úr azon mivelete, mi szerint az erdélyi lovakat az ezredeknél napjainkban újra kapossá tette, s így évenként **1500—2000** darabnak megszerzé vevőjét. Az általános lómennyiséget **350,000** tesszük. Ennyit talál Benigni, ennyit a táblázatok. Az utóbbi szerint a katanai vidékekre esik **16,631**. Legtöbbet tartanak a szászok, kik **4** lóval szokták munkájokat tenni; utána a székelyek, főleg Csik- s Udvarhelyszék és Marosszék havas alatti része, mint a kiknek a fuvarozás egyik élet módjok. Ménesekben legtöbbet tartanak a hétfalu-siak, hol egynek több százakra megy darabja. A Barczaságon már **1793** körül oly nagyba ment, mikép írják, hogy némelynek **7—8** ménese is volt. Ezen lovak azonban nem igen ápoltatnak, s a **14** markon lól állanak, de hegyi útainkat úgy járják, mint a legbiztosabb számár. — Mi javításukra történik, az a kormány által felállított magló intézet által történik. De ezeknek **30** levén száma, nem jut minden megyébe, mint hogy néhol, mint Háromszéken bárom darab is

van. Ezek ingyen hágnak; főhelyek Dézsen van, s évenként 3—4000 pengőbe kerülnek az országnak. Közelebről gróf Teleki Domokos, Wesselényi Miklós s Ferencz bárók, és Paget János egyesültek ily végre, s mindenik egy egy nemes mag-lovat állít ki hágatásra 40 pengőért tavaszonként. Igen o-hajtható lenne, hogy ily hitelbiró férfiak egyesülnének a tiszta erdélyi faj érdekében is, s állítanak meg kiveszését azon fajnak, melyen őseink napokat lovagláznak, s mely annyi előny és eredeti szépséggel van felruházva. Ugyan is az erdélyi ló bélyege: közép magasság, tetszőleg hajlott fej magasán hordva, szép hosszú fül, nagy tűzes szem, hegyes száj, keskeny pofa, hosszú izmos nyak, széles szügy, erőteljes test, izmos ágyék alatt alkotva, hosszú gömbölyű far; végre első lábai alsó szára hosszúsága is bélyegzi, mint a miért előlábaival maga alá játszik. S valóban miután VI. Károly alatt a spanyol, és most az angol ménnek fajbélyegét annyira kitevék az elfajzásnak, igen méltányos lenne az idegen fajok ápolása mellett, az erdélyi eredeti fajt is szemügyre venni. Vagy tán arra várunk, hogy ebben is más országok segítsenek rajtunk; mi valóban be is kezd látom állani, mert Magyarhonban több lóismerő mezőgazda ur az erdélyi fajt ménesenként kezdi tenyészteni. Ilyenek Jankovics Antal Szőlősgyörkön, Csuzi Pál Bécsehelyen, b. Orczy Új-szászon, b. Podmánczky Aszodon, b. Vay Lajos Alsó-zsolczán, gr. Venkheim Kigyóson, b. Venkheim körös-ladányi s több jószágaiban, Bogdánovics Tövesegyházán, Kelemen Szerepen, gr. Haller Gezden, néhai gr. Csáky Beregböszörményen, gr. Rédei Ferencz Nagyvárad körül, gr. Péjácsevich Antal Rétfalun, gr. Péjácsevich Péter Rumán *)

Említendő Erdélyben gr. Teleky Sámuel sáromberki, és gr. Haller Lajos szentpáli arab fajtát ló-

*) Lásd Mátyus Lotudományáb.

tenyésztése. Különösen az első gróf igen sokra vitte. Az igaz, hogy az angol is fajtájának keleti vérrel elegyítése által nyerte az úgy nevezett angol fajt: mind jó, csak a nehogy mese kutyájaként az, arnyért a meglevőt koczkáztassuk. Mert nekünk új fajt 20—30 darab angol mén elő nem állit.

Szamarat minthogy helyöket lóvaink pótolják, inkább csak udvarokban, iskolák körül, s juhak mellett víz s egyéb teherhordóknak tartják, igen kevés számmal. Gr. Kemény örkei jószágán vala egy kis ménes belöle.

Öszvér még kevesebb, lassúsága meddősége miatt-e vagy azért, mert eddig az efféle korcs teremtményeket nem kedvelék? Nem tudom. Igen kitartók erősek lévén, fuvarosságra nagyon alkalmasok; s táplálásuk csekély mint a szamaroké. Ára egy öszvérnek rendszeren 8—10 arany. Közelebbről Oláhországba be néhányat 100 aranyan is vivének.

45. §.

KUTYA. MACSKA.

Az állatok e két hizelgőbbje naponta kevesedik. A kutyák közül a derék komondorok falukra kezdenek szorulni, s közelebből már Kolozsvártt kutyaadóról terv kezdett indulni. A vadász-kutyák hajdani dicsőségünk e szereplői is kezdenek ritkulni; meguntta a föld áldását ingyenélőkre árasztani. Paget János indítványára csakugyan egy vadásztársaság keletkezvén Kolozsvártt, egy angol fajú kopó nyájt hozatának 1000 p. forintért Magyarországról.—S meg lehet e többet is von maga után, mert valamint a kutyabőr, úgy egy pár kopó vagy agár, a nemességnek mindig kedvencz butora volt.—Az arszlán világgal az apró ölebek is kezdenek divatba jöni. Statistikai tekintetben nem sokat érnek, minthogy csak egyszer volt Budán kutya-vásár. Azonban Magyarhon már kezdi külföldre szorni pénzét érette.

16. §.

JEGYZÉSEK BAROMTENYÉSZTÉSÜNKRE.

Ekkora legelő ennyi kost mellett azt mondhatni, hogy szomorú lábon áll barmászatunk. Ugyan is összeállítva a következő táblát adja:

Ló van	350,000	
Ökör	250,000	
Tehén	550,000	
Juh	2,000,000	
Kecske	75,000	
Disznó	350,000	
Az állatösszeség .	3,565,000	
Méhkas mintegy . .	13,000	
Gyapju nyeresmény .	40,000	mázsa.
Selyem gubó	1,000	font.

Ha már ezen számokat a lakósok összes számára kivetjük, úgy találjuk, hogy mindenféle marha faj egész összevegéből se jut másfél darab állat egy lakósra. Juh szinte minden lakósra jutna egy; de szarvas marha csak 2—3 lakósra, ló pedig csak 5—6 főre jut egy. — Ha vesszük a földterület arányát úgy találjuk, hogy ló 300-, szarvas-marha 700-, juh 1800-nál jut valamivel több 1 □ mfdre. Mert az egyéb állatok száma keveset nyom.

Ha felvesszük továbbá, hogy Erdély felületének erdő rét és legelő felét elfoglalja, s hogy a szántóföld is feles szalmatakarmányt ad: akkor az aránytalanság még jobban kitűnik. S ekkor látjuk át, hogy Erdélyben egy □ mfden mintegy 2000 nagy marha s mintegy 4000 apró tud megélni. Holott ha külfölddel fogunk hasonlítani, úgy találunk, hogy 19—20 ennyi bátran élelmezethetik. Innen van aztán az általános szegénység hazánkban.

Azonban az okszerű gazdaság eszméi nálunk is fejleni kezdenek, s így alakult a gazdasági egyesület,

mely, mint programjában áll, munkálkodását egyelőre az annyira alant álló földműveléssel, s az azzal szoros kapcsolatban levő szarvas marha-tenyésztéssel kívánja megkezdeni“! *) Ez nagyon kívánatos vala, mert ha az adó-táblákról következtethetni, úgy Erdélyben a marhák évenként nem csak fajulnak, de egyszersmind számokra is kevesednek. Az 1828-ki táblát az 1843-kival egybe vetve így áll az apadás:

	1828-ban	1843-ban	kevesebb
Ló	131,139.	104,435.	26,704.
Szarvas-marha . .	422,419.	388,913.	33,506.
Juh és kecske . .	1,269,549.	988,384.	281,165.

Következésképp évenként mintegy 2000 az apadás. A juhokban az apadás ugyan 281,165; de abból 247,178 darab kevesedése a határszéli vándor juhokra esvén, az ország belrészeiben a 2000 körül marad a juh is. De a határszéleni apadás még sajnosabb, minthogy tiszta jele annak, hogy a számszéd telelő helyek szántóvá kezdenek válni, s minket végtére onnan kiszorítanak. S ha ily arányban fog a kiszorítás haladni még e században haza szorulunk. Ezen legelőért hazánk a két Olábhonnak mintegy 200,000 v. rftat fizetett évenként a mult század végén, ma mennyit fizet nem tudom.

Mi kilátásunk lehet a jövőre a barom-tenyésztés körül, azt bajos meg mondani. Elég hogy a gazdasági egyesület reá veté figyelmét, s már az idén négy szarvas-marha kiállítását rendezte, egyet Zsibón, mászt Enyeden, harmadikat Kereszturtt, s negyedik volt a kolozsvári; mindenike jutalmazá a legszebb fiatal marhákat. Legnagyobb bajaink egyike az, hogy állatorvosi katedránk gyakorlat nélkül szűkölködik, honnan barom orvosaink nincsenek.

*) E végre kitanulni törekszik a gazdaság ezen ága alant állásának szülő okait, eltávoztatni az akadályokat; módokat találni gyarapítására; találmányokat, ismereteket nem csak pártolni, de ereje szerint életre is segiteni. Lászd programját. Erd. Híradó 1844. I. Fél év.

Ha egyletek, s egyéb korszerű emelcsökről akarnánk számot adni, akkor nagyon megszorulnék. Mert a két gazdasági egyleten, a barczasági méhtenyésztési egyleteken, a császári ménlovak, és a négyes lóhátagató társulaton kívül, egyéb ily szerű vállalkozásu egyletet Erdélyben nem tudok.

Azokat, kik az adó alatti föld, termék, és állat őszvegét kívánták volna megkapni, azokat útaljuk a második kötet Adó című rovatára. Addig is a fő-őszveget ide igtatjuk, még pedig a földekét als. austr. holdakban. Volt ugyan is

Adó alatt 1843-ban:

Szántóföld	777,546	hold
Szőlő	18,678	„
Rét	361,573	„
Összesen	1,157,797	„
Ló volt	104,435	darab
Szarvas-marha	388,913	„
Juh és kecske	988,384	„

De erre megkívánjuk jegyezni, hogy ebben benne van egyszer a katonai határszél adozó földje is; de az ma nem adózik. Továbbá az állatok őszvegében 15,976 lovat, 7986 szarvas-marhát, és 705,005 juhat, vándor marhának kell venni, mint a melyek a szomszéd Oláhokban telelnek; és fele adót fizetnek.

HARMADIK SZAKASZ.

EMBER KÖRÜLI PHYSIOGRAPHIA.

ELSŐ CZIKKELY.

A NÉPESSÉG.

47. §.

A NÉPESSÉG SZÁMA.

Igen nehéz feladathoz fogunk, mikor a népesség számát akarjuk kimutatni. Hol conscriptio nincs, hol a conscriptiot a nemesi szabadság felség sértésének tekintik: ott bizonyos adatokat a népesség körül senki elő nem mutathat. Innen van aztán az, hogy csaknem minden író más más mennyiséget vett fel: pl Windisch 1,100,000; *) Eder 1,460,000; **) Lebrecht 1,458,559; ***) Ballmann 1,523,371; ****) Marienburg 1,500,000; †) Leonhard 1,569,000; ††) Benigni 2,034,373 †††) Hét irótól hétféle vélemény, még pedig oly különbséggel, hogy Windisch és Benigni között majd egy millio a számkülönbség; arány szerint amazé ennek nincs $\frac{2}{3}$ -da. Az első kél 1890-ben a Benignié 1834-ben. Tisztább különböztetés okáért megjegyzém, mindenik melyik évben

*) Geograph. des Grossfürst. Siebenbürg. 1790.

**) Erdélyország Ismertetésének zsengeje. 1796.

***) Versuch einer Erdbeschreibung d. Grossfürst. Siebenbürgen. 1804.

****) Statistisch. Landeskunde Siebenbürgens. 1801.

†) Geograph. d. Grossfürst. Siebenbürg. 1813.

††) Lehrbuch der Kenntniss v. Siebenbürg. 1818.

†††) Handbuch der Statistik und. Geogr. Siebenb. 1837.

vette fel. Ennyi ellen véleményt csak egy országos összeírás czáfolhatna meg hitelesen, de ilyenhez reményünk nincs, mert még 1811-ben is, mikor azt a rendek tervelik, meghagyák ugyan házanként feljártni az országot, de csak a nemesekén kívül. *)

Ezen nemesi jog féltéséből eredett eleitől fogva az, hogy Erdélynek mind a mai napig népe hitelesen összeírva soha se volt. Van ugyan nyoma hogy az austriai ház alámenet kezdetével az adónak a három nemzet közötti arányos feloszthatása tekintetéből népszámlálás volt, pl. 1698, 1703, 1718, és 1721-n; de ebben az adó félelme miatt a lehető legkisebb számot adá és adhatá ki mindenik, nemzet. 1737-ben újlag bele egyezének a rendek egy új népszámlálásba, de a mód felett megegyezni nem tudának. Majd 1750-ben elkezdék újlag a számlálást; s e volt az melyre az 1754-ki adórendszer alapult.

Második József császár is össze akará iratni Erdély népességét, ugy katonai felügyelet alatt, mint azt az örökös tartományokban tevé: de a kormányzó felirá, mikép nálunk a nemes úr levén önjószágán, katonát be nem bocsát; magát ezáltal a parasztokkal egy kategóriába tétetni nem engedi. Udvarukat pedig cum collatione juris totius regii birják, vagy mint a magyar nemes kieszokta fejezni magát: jószágán a földgyomrától a csillagokig még a levegő felett is úr lévén: földén összeírási táblákat meg nem szenved, mint az örökös tartományok urai. Mert meg vagyon írva, hogy Erdély azon provinciák normáján igazgattatni nem fog. Így a katonai összeírás több évek alatt a nép és nemesség több ellenszegülése, és a kormány többszöri hatalmas leirása után, több féle úton és módokon ugy a hogy lehetett véghez ment. S szerinte találatott Erdélyben:

*) Lásd e tervet jegyzőkönyv 184-ik ülés.

Város és falu	2,583
Népesség a polgár földön	1,416,035
Katonai határszélen	134,144
Összesen	<u>1,550,179</u>

Ez az első hiteles összeírás hazánkban.

Van később 1828-ból egy összeírás, melyben 1,800,000 főt s még felyül valamit számítanak; ezen épült legtöbb újabb számítása a népességnek. De mi volt kulcsa nem tudom. Végre 1831-ben jelent meg egy tábla. *) Ennek összege 1,483,119 lett; de hozzá kell azt vetnünk, hogy szinte 400 helységnek nincs meg benne a népessége. Aztán még azt is, hogy Kolozsvártt 18,000, Szebenben 17,000, s Brassóban is csak 22,000 főt talál; mi oly csekélység, hogy kételkednünk kell felette. S így a többi számokat is kicsinelhetjük. Azon felül azon összeírás hibás voltát tanúsítja az is, hogy benne összesen csak 2,780 lakhely számittatik, holott ma 2,840-ről van tudomásunk. S hogy azóta 60-nal szaporadott volna a lakhelyek száma nem valószínű. Azóta is folyt a megyéktől beküldése a nép számának, de hogy azt a megyék nem számlálák évenként, és mégis küldének új számokat, azt tudjuk. S így lett az, hogy utóljára az 183%-ki számlálásnál ez is megszűnt. És most a számítás nem megy.

E szerint sem az írók egyeztethető véleményére, sem tökéletes összeírásra nem támaszkodhatván, új véleményt kell felállítanunk. Az országos összeírás a két milliót még ugyan soha meg nem üté, de mi azért a népességet két million jóval felül valónak hisszük. Még pedig a következő okokból:

Először mert Benigni, dr. Becker legújabb két statisticus a 2 million felül teszi; másodsor, ha

*) Ilyszerű czímmel: *Consignatio statistico-topographica singulorum in M. Princip. Trans. exist. locor. Civit. sat. Ad nutum B. Decretor. aulicor. sat. Ordine alphabetico efformata.*

a katonai vidék 1786—1832-ig 32,849 fővel szaporadott annyi háboru és kivándorlás daczára; ugy a polgári helységek népességének is szaporadnia kellett ily arányban. Hogy Erdély népessége igen szaporodik, abban minden vélemény megegyez.

A faluk száma 1786-tól fogva 152-vel szaporadott. És többek közt Turnbull Austriáról irt útazásában felszámítá mikép Erdélynek, az 1819—27-ig lett szaporadás arányában 52 év kell, hogy népe ismét ennyire szaporadjék, holott Magyarországnak 75 év kell. S így Erdély népe 1786-tól 58 év alatt, az akkor is hiányos számításához még egy anyit szülhete.

E három okhoz még egy negyediket is számítottok állításom erősítésére, és ezt a politicalai számítási módból húzom, mely azon elven alapszik, miszerint születése és halálakor minden (?) ember paphoz kerül, s így szerinte a születtek és megholtak számából lehet következtetni az összes népességre. Európában rendszerint 36 emberre számítanak egy halottat. Erdélyben, melynek hegyi égálja benszültötteinek oly izmos alkotat ad, s hol a fűzés vétkes szenvedélye csak a magas körökben divatozik: következőleg ezen 36 számot 40-re bátran tehetni. A ki sokallaná gondolja el, hogy a fűzött anyák magzatjaiból minden 50-ik meghal, holott a nem fűzöttekéből tudomás szerint csak 1000-ből hal el egy; fontolja meg továbbá azt, hogy Europa igen sok országaiban a legnagyobb halandóság 50 éves kor előtt már beáll: Erdélyben pedig a 60—70 év között áll be, mint az annyira egészséges és sokáig élhető Oroszországban. *) S ha az e szerint megállított 40-nel szorozzuk az 1842 évi holtak számát (57,571) akkor

*) Galletti (Világismeret) a legnagyobb halandóságot 60—65 év közé teszi. Nálunk 100 éven felül évenként 60 70 hal el. Vessd össze Oroszországgal. 256. lap.

MAGYAROK FÖLDE.	1846-beli.	1844-beli.	1828-beli.
Felső-fejérmegye	47,150	41,063	51,467
Alsó-fejérmegye	208,200	178,972	174,724
Kükülmegye	93,150	81,535	84,239
Tordamegye	142,450	123,978	115,283
Kolozsmegye	177,100	154,387	148,721
Dobokamegye	139,150	121,630	100,807
Belső-szolnokmegye	114,450	99,122	78,763
Hunyadmegye	155,250	135,564	130,553
Közép-szolnokmegye	98,900	86,956	82,512
Krasznamegye	85,100	74,405	60,505
Zarándmegye	51,750	45,288	27,550
Kővárvidék	49,450	43,386	35,296
Fogarásvidék	63,250	55,683	55,151
Összesen	1,425,350	1,241,696	1,145,571
A SZÉKELY-FÖLDÖN.			
Udvarhelyszék	98,600	84,325	82,683
Marosszék	87,400	76,868	77,523
Háromszék	93,180	81,020	103,038
Csikszék	138,000	120,673	77,726
Aranyosszék	23,000	20,809	21,566
Összesen	440,150	383,695	362,536
A SZÁSZ-FÖLDÖN.			
Szebenszék	101,200	88,884	78,208
Segesvárszék	25,300	22,168	20,664
Medgyesszék	40,250	35,346	37,124
Nagysinkszék	25,300	22,465	23,844
Kőhalomszék	26,450	23,769	17,275
Szászsebesszék	16,100	14,949	17,936
Szerdahelyszék	19,550	17,296	18,004
Újgyházszék	12,650	11,710	11,833
Szászvárosszék	21,850	19,355	18,147
Brassóvidék	111,550	97,954	89,073
Beszterczevidék	34,500	30,957	31,000
Összesen	434,500	385,853	372,108
Fősumma	2,300,000	2,011,244	1,880,215

Népeisége sokaságára e szerint mérközik, vagy éppen felyül haladja a Dan-, a Sciciliai-, a Görög-, Hannoverai-, a Württembergi és Szász-királyságok, és a Helvecziai köztársaság népeiséget, s ezen hat királyságon kívül több népe van mint akármelyik herczegségnek. Népeiség száma tévén a status tekintélye egyik tényezőjét, minthogy political axioma, mikép 9—10,000 fő kell egy □ mfdre hogy az ország virágzóvá legyen: e tekintetben is versenyez Europa nagy részével. A hon egy □ mfdere 2175 esik; tehát népesebb mint Oroszország, hol egy □ mfdre 629, mint Spanyolország, hol 1407, mint Törökország, hol 1012, Svéd- és Norvéghon, hol 302, Dánország hol 736, mint Görögország hol 1125, és Portugal hol 1583 fő esik egy □ mfdre *) Azonban ismét nem oly népes, miként némelyek aggódva gondolják, mert mint látjuk Erdélynél népetlenebb országa Európának csak 7 van, és a többi mind jóval népesebb. S vannak országok hol 2--3 annyi is él és jól táplálközik. Különbben is legyen a 10,000 fő csak theoria, de hogy Belgiumban, Europa legnépesebb országában 7,470 fő becsületesen él, az praxis, az köztudomás. E földön is 7—8 millio ha gyárak honává váland Erdély, boldogul megélhet, boldogabbul, mint most a sovány föld szük adományából. A hon összes kiterjedésével szemben mint mondok, 2175 lélek esik egy □ mfdre. Ha pedig a hon egyes részeit vesszük fel, akkor a magyar-földön 2172, a székely-földön 2136, a szász-földön 2286 lélek. Így legtöbb esik a szász-földön; utána népesebbnek tetszik ugyan a székely-föld, de az csak onnan van, hogy a székely nép nagyon kevés helyre van szorulva, minthogy földének nagy részit erdő borítja. Legtöbb népe van Also-fejérmegyének = 208,200. Legkevesebb Újegyházszéknek = 12,650. Atalában Erdély földének e nép még nem terhes, s adja isten, hogy 52 évre még ennyire szaparadjék.

*) Lásd Galletti Világismeret I. füzet.

48. §.

NÉPSZAPARITÁSI ESZKÖZÖK.

(Telepítés, házasság, lelenczház, kórházok, kisdédóvók, szegény-intézetek, halottházak, és a himlő-oltás).

Minden józan igazgatás szíven hordja a népszaparitás eszközlését. Legnagyobb uralkodók alatt mindig szaparadni látjuk: csak zsarnok akadályoztathatja. Két-kép lehet egy országot népesíteni, idegenek telepítése és a szülöttek ápolása által. A telepítés az igaz hogy legkönnyebb módja volna a népszaparításnak; de tapasztalok közelebből is, hogy egy betelepült pusztá nélküli országba mily bajos idegen telepet beszállásolni. Ezen tapasztalást 1846-ba meríthetők, azon 100 sváb család ügyéből, kiket dr. Roth indított vala be, s egy részinek vissza kelle ismét mennie Würtenbergbe, honnan jövének. *)

Jó szaparítani a népességet hason nyelvű néppel, de valamint utóbbi módját Poroszország a házasság szentségtelenítésével (annak lehet tekinteni a morganicus kötések törvényesítésit, a nőnemet demoralizálván) hibásan kívánta használni a népesség szaparítására: ugy mi is feddendők lennénk, ha népességünket szaparítandók, új idegen elemet vennénk nemzetünknek annyi idegen elemektől hányatott hajójára. S ha csakugyan telepíteni akarunk, van Moldvába vagy 50.000 magyar, kik részint 1420-ban Magyarhonból a Huss vallásáért száműzetének; **) részint a mult század utó felében Erdélyből inség elöl oda futának, s ma is szaparadnak. ***)

*) Tudtommal telepedett mégis le Besztercze-vidéken 6, Szászvárosszékre 46, Romoszon települt le ismét 9 család. A többinek letelepülési helyét nem tudom. Lásd Híradó 1846. 361. lap.

**) Lásd Tudomángtár 1842. Jul. füzetét.

***) Schwartner s Statistik. I. §. 21.

Ezekre s a ben szülöttek házasságára kell tehát figyelmünket fordítanunk, ez utolsóban rejlik a magán álló népnek magva jövője. Ennek állama kimutatására ide jegyzem az 1843-ki számítást a házassultak, szülöttek és megholtak összeségéről.

a.) Házassultak száma 1843-ban:

Férfiak	24 évig	24—30	30—40	40—50	50—60	60-n felül
Magyar-fd.	7560	2561	1191	517	184	49
Székely-fd.	1375	977	355	157	55	16
Szász-föld.	2112	1033	433	209	67	16
Összesen	11,041	4571	1979	883	306	81

Férjhez ment:

A nőnem.	20 évig	20—24	24—30	30—40	40—50	50-n felül
Magyar-fd.	7846	2381	1032	513	233	57
Székely-fd.	1234	1021	413	185	61	21
Szász-föld.	2395	788	371	196	94	26
Összesen	11,475	4190	1816	894	388	104

És így a magyar-földön történt az 1843-ik évben 12,062 házasság; a székely-földön 2,935; a szász-földön 3,870; összesen 18,867. 1842 történt vala 16,087; következőleg 2780-al több mint az az előtti évben. Átalában véve megházasodik minden 150 főből egy pár a mi számításunk szerint véven az összes népességet. Holott közép számítás szerint 107—113 főből szokott Európában egy házasság történni.

b.) Szülöttek száma 1843.

Eről is csakugyan azon nyomon egy más tábellát közlünk, melynek hiteléről jót állani nem tudunk, minthogy azt sem tudjuk bizonyosan, minő biztos úton gyűl össze.

Élve születtek száma.

Született	fiu	leány	törvé- nyes	törvény- telen	Élőszü- lött összesen
Magyar-földön	21,277	20,208	40,765	720	41,485
Székely-földön	6,466	6,191	11,985	672	12,657
Szász-földön	6,603	6,214	12,281	536	12,817
Összesen	34,346	32,613	65,031	1,928	66,959

Halvaszülettek száma.

Született	törvé- nyes	törvény- telen	A születtek fő- összege
Székely-földön	261	12	41,788
Magyar-földön	23	9	12,689
Szász-földön	179	17	13,013
Összesen	493	38	67,490

Egyes megyéket véve fel, legtöbb törvénytelen születik Háromszéken, s úgy áll a törvénytelen a törvényeshez mint **1: 8**; Zarándmegyében hol legkevesebb mint **1: 182**. Ország-részenként hasonlítva, legtöbb törvénytelen úgy is a székely-földön születik, s úgy áll mint **1: 17**; megközelíti a szász-föld, s úgy áll mint **1: 23**; a magyar-föld jóval kevesebb törvénytelen szül, s úgy áll a törvénytelen a törvényeshez mint **1: 56**; az összes országot véve úgy áll mint **1: 34**. A halvaszülettek száma aránylag legnagyobb a szász-földön, s úgy áll mint **1: 65**; utána jó a magyarok földje, s áll **1: 152**; az ép egészes székelyföld igen kevés holtat szül, s áll mint **1: 204**. A fiak száma itt is mint egyebütt felül mulja a leányokét, de köztudomás, hogy a leányok nagyobb halandósága az egyensúlyt **14** évig kiegyenliti, sőt az érettebb korban itt is, mint másutt kevesebb nő lesz mint férfi.

c.) **Lelencz- és árvaházok.**

Ha elgondolja az ember a fentemlített 1966 törvénytelenül született gyermek sorsát, önkénytesen azon ohajtása merül fel, vajha szülő-lelencz- és árva-házokat építtetne a hon. Szülőház nincs, valamint lelenczház sincs, mit valódilag így nevezhetnénk; egyedül a szebeni árvaház az, hol néhányat évenként letesznek. Arvaház is csupán kettő van a honban, egy Brassóban más Szebenben. Kolozsvártt is van némi intézkedés körülek, de árva-háznak nem nevezhetjük. 1843-ba a két első a következőleg állt:

	ágy	gyermek	költség
Szebeni	11	11	651
Brassai	—	—	395
Összesen	11	25	1,046

Az 1829-ki év status papirokban 24,806, magánosoknál 65,482 pengőre teszi a Theresianum capitalisát.

A szebeni árvaház a mult században épült vala Austriából Carinthia- és Carnioliából szükség miatt bevándorlottak számára. Hogy üresen hagyták, Maria Theresia fordítá e szent czélra, s azon alaptökén kívül, mi a ház fentarthatására kiadva volt, ajándékozá még: a szász-földi fiscalitásokból 2000 frt. s évenként 2500 köből gabonát. Ezen kívül a dispensationis taxát, mit a nem catholicus a koronának fizet, s a lotteria jövedelmét öt évig, valamint ez ideig az oláhoni borra vetett harminczadi vám azon részét, mi 10,000-n felül esik. Továbbá egy püspöki hagyományt és az Ettingerét 10,604 frtokban; gróf Battyáni esztergomi érsek ajándékoza végre 20,000 forintat, s ebből állott össze a szebeni árvaház tőkéje. Bevesz mindenféle gyereket, oláhot ugy mint magyart. A lelenczéket törvényeseknek nézi. Mig csecsemő, addig kűm falukan fogadott dajkákkal neveletti. Het

éves korában intézetbe jő, s ott marad **15 éves** koráig; akkor is gondoskodása mellett az intézetnek a fiu mesterségre, a leány szolgálatba lépik. **S** a fiunak czéhba állása, a leánynak férjhez mentekor még **50** forintat nyújt az intézet, s gondoskodását levesszi. *) Legalább alapítási irománya így hangzik.

d.) A kisdedóvók is mint népszaparitási eszközök igen nagy szerepet kezdenek játszani. Egyéb jótékonyágai mellett a gyermek terhétől megmenekszik az anya, dolgozik, dolga saját jóllétét segíti, s a jóllét elősegíti a népesedést; de azon felyül hány gyermek lett ez előtt a gondatlanság áldozata főleg **7 éves** koráig, a mig t. i. ezen intézet elfogadja. Fő apostola b. Wesselényi Miklós, kinek pár évtől fenálló zsibói kisededóvódája nem csak gyermekeket nevel, de egyszersmind kisededóvókat is képez és küld szerte a hazába. De minthogy a kisededóvódára mint tanító intézetre vissza térendünk, bővebb ismeretetését a tudomány és művészet címzetű szakaszra halasztjuk.

e). SZEGÉNYINTÉZETEK, ÁPOLÓ- ÉS KÓRHÁZOK.

Hogy a szegénység akadályára van a népeség szaparadásának, azt könnyen átláthatni. Hogy pedig Erdélyben a szegények száma igen nagy, az természetes. Mert a hol gyár nincs, a földmivelés urbéresek által megy, ott napszámosra szükség kevés vagyon. Következőleg hazánkban egy sereg proletarius drágácska esztendőben koldulásra van mindjárt kárhoytatva. Különben koldusunk is annyi, hogy minden **300 lakosnak** egy koldus jut. Azért sehol sincsenek a szegény intézetek jobb helyt mint nálunk.

Minthogy e háromféle intézet kisebb nagyobb mértékben egy szint visel, egy hasábba sorozom. **S** mindenik államát számokban fejezem ki úgy, mint azt **1843-ki** számvevői hivatali tabellák foglalják.—

*) Lásd diplomáját 1770-ik év mártius 25-ikről. A Teleki könyvtár becses cartofilacoeuma köteteiben.

aa). Szegények kórháza.

	száma	ágy	egyen	költ- ség	holt el	joszá- g- jöve- delem	status papir- ban	tőkéje
Ebesfalván.	1	—	70	285	—	—	—	2630
Kolozsvártt:								
Erzsébet kórh.	1	—	190	4181	19	1571	—	57,973
Bertalan kórh.	1	—	6	139	—	—	—	7,702
Szábel kórház.	1	—	6	240	—	—	—	4,000
Szamosujvártt.	1	12	12	400	—	—	—	9,692
Udvarhelytt.	1	7	7	86	—	—	—	1,440
M. vásárhelytt.	1	—	6	138	—	—	—	2,180
Szebenben.	2	—	109	889	3	—	400	20,190
Segesvártt.	1	—	16	123	—	—	—	—
Medgyesen.	1	—	10	—	—	—	—	80
Brassoban.	4	—	130	1880	14	—	—	42,939
Catholicus.	1	22	53	628	7	—	—	12,280
Beszterczén.	1	36	56	1814	1	—	—	12,793
Összesen	17	77	671	10,803	14	1571	400	173,899

bb). Apoloházok.

Kolozsvártt.	1	—	12	500	—	—	—	960
Szebenben.	1	—	119	2608	19	—	3400	28,678
Segesvártt.	1	25	84	1375	6	2665	—	4677
Medgyesen.	1	—	12	264	—	—	—	4,400
Brassoban.	1	—	8	132	2	—	—	5,754
Összesen	5	25	235	4879	27	2665	3400	44,469

cc). Kórházok.

	száma	ágy	beteg	költ- ség	holt el	jo- szág- ból	status papir- ban	tőke
Kolozsvártt.	1	40	397	9020	40	9288	—	68,689
M. vásárhelytt.	1	18	140	1038	7	—	—	20,000
Szebenben.	1	2	13	244	1	3525	1896	1960
Brassoban.	1	32	294	2192	15	—	—	6489
Összesen	4	92	844	22,494	63	12,873	1896	97,138

Innen a következő igen szomorú igazságra jövünk, hogy Erdély népiből esztendőn át csak 1650 fő jó köz ápolás alá, ugymint 836 nő s 814 férfi. Hogy mindössze ápoló intézet van 26 s egyszerre csak 194-nek van ágya bennök. Nagyon csekély, de ha elgondoljuk, hogy nagy részök egyesek adománya, úgy mégis elég. Valójában nincs ohajtandóbb dolog mint az, hogy honunk legtevékenyebb nője b. Józsika Jánosné ő exc-val honunk lelkesebb női kezet fogjanak a szegények ápolásában, s e nyomorult nép-tömegben a nősziv szánakodási hajlamánál fogva—segítsenek. Ohajtandó volna hogy az 1811-n Kolozsvár- M. vásárhely- Szamosujvár- és Enyedre tervelt országos kórházok újabban szönyegre jöjjenek. *) Ohajtandó volna hogy valaha már a vakokról, siketnémákról is gondoskodják e hon elgondolván, hogy minden 500-ra egy vak esik, siketnéma még kevesebbre. Ohajtandó volna, hogy a kormányzék által tervezett örültek-háza létre jöjjön; hogy minden megye legalább egy alapítványt 2200 pftat megajánljon, minthogy az összes tőke hírlapok után már is 6681 pengő forintra rug. És igen ohajtandó végre, hogy a himlő oltás mélyebb gyökeret verjen, tudva lévén, hogy a beoltottak közül az ezredik, a be nem oltottak közül, minden tizedik elhal. S különösen az, hogy jobb gond fordítódjék, ne kelljen azon szomorú esetnek többé eléfordulni, miszerint egész helységeket fekélylyel oltsanak be. És ohajtandó legvégre az, hogy Hufeland azon számítását, mikép koporsojában minden 100-ból 6 föl-ébred szivünkre véve, állitanánk halottházokat, minthogy a világ egy orvosa se tudja a halál bizonyos jelét bebizonyítani, míg a rothadás be nem áll.

Ily kevés s ily gyenge lábon állanak mindazon intézetek, melyek a népnek erejében kényelmet, betegségiben ápolást nyújthatnának. Semmi sincs tehát

*) Lásd 1811-beli országgy. jegyzőkönyvében.

mi a népességet inkább szaporíthatná mint a házasság, mi nálunk 150 főre egy szokott éven át esni. Régen a szászoknál törvény vala, hogy senkit addig czéhba nem vevének, míg nem nősült. Ugy a székeleyek is ős szokás szerint korán szeretnek házasodni, s oly termékenységet idéznek elő, mely megett a magyar messze marad. S a mily czélszerű Bajorhon azon intézkedése, mikép háztűz nélkülinek tiltja a házasságot, éppen oly méltánylandók mindazok, kik a nős férfinak a nőtelen mellett elsőbbséget adnak, és adni ohajtanának a hivatalokban. A házasság elősegítése mellett igen fontos teendő, akadályozni a törvénytelenek születését; mi lehetlen lévén, szülő- és lelenczházok felállításával kellene a bukott egyént a további sülyedéstől menteni, a gyermeket pedig a hazának megtartani. Chinában egy éven át, mintegy 2 milliót szoktak disznok s más állatok eledelül kitenni; vallyon azon 2000 körüli gyermek, kik nálunk jogtalanul születnek a hon polgáraivá, nem nevelnék-e a hon népességi erejét? Holott így ápolatlan, a velők jární szokott erély miatt a legtöbbben lesznek a hon átkaivá. Ily segélytelen látva a népet nem lesz végre érdektelen közölni a halálozás fő özvegét, hogy lássuk ezen hegyvidéki országban, mely tiszta levegője, fen fekvése által hosszas életet adhatna: mik által és mily arányban halnak el; s meg kellene orvosolni, hogy a nép illő életkort érhessen.

A következő laponi táblázat, melyben a halálozás módja ideje van kimutatva, egy azon dolgok közül, melyek az országot és népét leginkább jellemzik. Azért ennek évenkénti tiszta tudása a statisztikus legsürgetősebb tudomásai közé tartozik.

1843-ban megholt fi és leány.

Megholt	férfi	nő	1 éve- sig	1-4	4-10	10-20	20-30	30-40
Magyar-fd.	16,518	15,323	7003	4879	3005	2296	2073	2239
Székely-fd.	4560	4445	2131	1572	830	601	534	536
Szász-föld.	4737	4690	2055	1181	655	530	585	685
Összesen	25,815	24,458	11,219	7632	4490	3427	3192	3433

Megholt	40-50	50-60	60-70	70-80	80-90	90-100	100-an felül	Összesen
Magyar-fd.	2282	2631	2564	2785	856	195	33	31,851
Székely-fd.	590	658	715	544	232	54	8	9005
Szász-föld.	688	339	1008	805	329	56	8	9417
Összesen	3560	4128	4287	3134	1417	305	49	50,273

Megholt	közön- séges beteg- ségb.	Jár- ványb.	Himlő.	Öngyil- kosság.	Ebdüh.	Gyil- kolt.	Törté- netesen	Kivé- gezete- tett.
Magyar-fd.	27,935	306	3268	13	6	31	279	3
Székely-fd.	7710	261	885	19	3	15	121	—
Szász-föld.	8943	228	141	10	2	10	84	—
Összesen	44,588	795	4294	42	11	56	484	—

Lehetlen e táblán fel nem tűnni a következen-
dőknek: hogy a férfiak halandósága nagyobb mint a
nőké, mi ha folytonosan ugy lenne, minthogy több nő
születik mint férfi, több nejlésre vezethetne. De tud-

juk, hogy a nők mindenütt tovább élnek egy pár évvel, s korosabbakká lesznek mint a férfiak. Feltűnik az, hogy a 10 évek utáni legnagyobb halandóság a 60—70 év között áll be, tehát igen tartosak az emberek; s hogy 100-n felül 49 halt meg. Feltűnik továbbá az, hogy himlőben 4294 hal el; de fel az is, hogy egy csendes évben járványban 795. Mit mondanak aztán ehez pestises, choleras éveink, melyeket a szomszéd oláh országok gyakran eszközlenek: milyek voltak az 1073, 1480, 1490, 1550, 1553, 1603 (mikor egyedül Segesvárt 2700-an holtak el; inkább Básta nyomorgatásából származott), milyek tovább az 1678, 1709, 1718, 1719 (mikor 100,000-nél több holt el), 1738, 1756, 1770 sat. S különösen közelebbi 1831- és az 1835-iki choleras év.

49. §.

A LAKHELYEK ÁLLADALMA.

Nagy Katarina czárnő, ki 200 várossal szaporitá országa felvirágzását, egyszer beútaza birodalma nagy részét, s ministere útjába mindenütt kicsinosittatá a falvakat, s másutt újakat épittete, hogy elhitetné, mikép egész országa jó karban áll. Tanúságunk ebből az, hogy egy ország virágzása leginkább épületjeiből tetszik ki. E tekintetben Erdélyt igen szegénynek találjuk: városai kicsinyek, falvai nyomorultak.

Városai négyfelé oszlanak: királyiakra, taxások- nemesek- és mezővárosokra. Különbség köztök az, hogy a királyiak megérdemlik a város nevezetét, a nemes városok a mezőváros nevezetét, a taxás helyek s mező-városok nagy része, csak nagyocskafalu. Királyi város van 11, u. m. Kolozsvár, Fegyervár, Szamosujvár, Ebesfalva, Maros-vásárhely, Szeben, Brassó, Segesvár, Besztercze, Medgyes, Szászsebes. E városokban van némű műiparunk, de az is nagyon csekély; a többi városok lakói félmester-

ember félföldművesek. **T a x á s** helység mely országgyűléseken épp oly képviselettel bír, mint akár mely megye van **13**, u. m. **Abrudbánya, Vizakna, Vajdahúnyad, Kézdi-vásárhely, Hátszeg, Sepszi-sz-györgy, Udvarhely, Illyefalva, Bereczk, Csíkszereda, Zilah, Szék, Kolozs és Oláhfalv**, mely utolsó csakugyan falu, vagy is láncz-szem a természet szakadatlan lánczában. **Nemes város** van három: **Torda, Dézs, Nagy-enyed**. Ezeken kívül van **50** mező-város: u. m. **Alvincz, Balázsfalva, Benedek, Borbánd, Borberek, Magyar-igen, Sárd, Tövis, Zalathna, Kükülvár, Egerbegy, Görgény-Szentimre, Gyéres, Szászrégen, Toroczkó, Bánfi-húnyad, Bátos, Gyalu, Teke, Retteg, Tasnád, Kraszna, Nagyfalu, Somlyó, Déva, Dobra, Illye, Körösbánya, Kapnikbánya, Fogaras, Sztás-keresztur, Gyergyó-szentmiklós, Szereda, Felvincz, Kund, Feketehalom, Földvár, Prázmár, Rozsnyó, Berthalom, Riomfalva, Nagy-sink, Sz. Ágotha, Szeredahely, Kőhalom, Ujegyház, Szászváros**. Nehányat kivéve csak annyiban városszerűek, mennyiben heti- s országos vásárai piaczkul kijelelik.

Ezek után jó **2658** falu, **95** prédiom, és **10** passus. Az utóbbiak is néhány házból állván, mint lakhelyeket is megjegyezzük. Annyival inkább, minthogy falvaink közt is vannak igen csekélyek, ellenben kitűnő nagyok általában nincsenek. Igaz, hogy havasaink egy órajárásnyi hosszak is vannak, de aztán házaik igen távol fekszenek, úgy hogy utszát sem képezhetnek. A faluk többnyire földből, sövényből és boronából építenek, fedelök rendszerint szalma vagy nád. Csupán a szász-falukan lehet kőházokat cserép fedéllel találni. A szászoké után csinosságra jönnek a székely-falvak, mert csakugyan a székelység csinosan kezd építeni. Városaink három nagyobbika: **Kolozsvár Brassó Szeben** épületeik közt emeletes házokból mutatnak ugyan egész sorokat, de a többiben csak egy néhány van a piacz körül; rendes fedelök az apróbb házoknak inkább deszka és zsin-

dely. Innen aztán a gyakori égések, melyek gyakran egész helységeket tönkre sújtanak.

Van a lakhelyeknek még egy más neme, melyek épp oly figyelemre, sőt nagyobb figyelemre méltók, mint a faluk és mező-városok: és ezen lakhelyek — a várak.

Várfalakkal kerített városunk van hét: **K. fe-jérvár, Szeben, Brassó, Besztercze, Segesvár, Med-gyes, és a falait jelenleg ontó Kolozsvár.**

Épebb váraink: a húnnyadi, dévai, verestoronyi, törcsvári, szamosújvári, vécsi, görgényi, kükülővári, m. vásárhelyi. Mert a keresdit, szentdemeterit, radnotit, gyaluit, fejéregyházit, czelnait, várhegyit, bonczidait, marosújvárit, csíkszeredait sat. csak kastélyok-nak lehet tekinteni. Ezek régi idők maradványai, még e kastélyok is legalább régi várak romjain épültek. De a mennyiben hadi erősségek lehetendé-nek, annyiban mint erősségeket, ezek ismertetésit a második kötetre halasztjuk, a hadi erő rovatába.

Ily kastélyoknak tekinthetők a szász templo-mok várai egy része, s ily nagyobb szerű templom-kerítéssel a következő faluk dicsekedhetnek: **Háság, Kisselyk, Berthalom, Sáros, Kisdisznód, Nagydisznód, Nagysink, Olczina, Botfalu, Sz. hermány, Moha, Bongárd, Doborka, Nagy-apold. sat.**

Továbbá igen nevezetes pontoknak tekintem a várromokat is, melyeken ha mai nap a kőhalmaz nem oly nagyszerű is, mégis az által, hogy a hely már várhelynek ki van jeelve: figyelmet érdemel az anyagi álladalomban. S ily várhelyekkel a kö-vetkező helységek vannak ellátva: **Arany, Alvincz, Aldorf, Asszonyfalva, Bálványosvárálja, Bátos, B. Bocárd, Bedecs, Boicza, Borberek, Bethlen, Bokaj, Bágy, Csicsóújfalu, Déés, Diód, Ébesfalva, Enyed, Feketehalom, Földvár, Folt, Hadad, Hőltövény, Ilye, Kővár, Kőhalom, Krizba, Kusaly, Kisselyk, Ke-resztény-sziget, Kis-disznod, Mező-sámsond, Ma-gyarléta, Mikes, Martonfalva, Marosbogát, Majgrád,**

Malomvíz, Nagy-almás, Nagy-ida, Nagy-pestyén, Nagy-disznód, Paszmos, Rosnyó, Ilyésmező, Székelyudvarhely, Sóvárad, Sebeshely, Sz. lélek, Szilágy-somlyó, Szász-fenes, Szász-lóna, Szilvás, Szelindek, Szász-orbó, Szász-kézd, Szilágy-cseh, Szilágy-szeg, Szászváros, Szászsebes, Toroczkó, Toroczkószentgyörgy, Torda, Torja, Tasnád, Totfalud, Talmács, Várhely, Várfalva. sat. Ezek volnának tudomásom szerint a nevezetesebb várhelyek vagy romok, s hogy még ezeken kül is sok nevezetes lehet, megengedém.

Ezek bővebb ismertetésibe sem bocsátkozom; minthogy e tant merőben parlagon kaptam, csak hiányosan adhatnám. Különb is a régi maradványok napjainkban állását, statistikáját, mikor azzal készen leszek, regéikkel, historiai emlékeikkel együtt külön igyekezem adni.

S ha már számokban akarnok kifejezni a lakhelyek államát, a következő táblázatot kapnok.

Van királyi város	11
Kerített város belőle	7
Taxás helység	13
Nemes város	3
Mező-város	50
Tehát város van	77
Falu	2658
Prédium	95
Passus	10
Összesen lakhely	2840
Vár, kastély, várrom több mint	100
Ház lehet Erdélyben	412,000
Család benne	436,000 *)

Kimutatásáért annak, melyik országországban, melyik megyében, székben hány a város és falu, szükségesnek láttam a következő lajstromat ide mellékelni:

*) Ilyszerü számokat adnak a házok- és családokról a táblázatok is, de azokba a határszéli katonaság beleszámitva nincs.

Magyar-földön.	K. vá- ros	M. vá- ros	Falu	Pré- dium	Passus	Össze- sen
Alsó-fejérmegyében .	1	13	195	8	—	217
Felső-fejérben . . .	—	—	72	5	1	78
Dobokában	—	1	171	5	—	177
Húnyadban	—	5	376	16	2	390
Kolozsban	1	5	205	13	—	274
Krasznában	—	2	69	5	—	76
Kükülőben	1	1	114	2	—	118
Belső-szolnokban . .	1	1	195	5	—	202
Közép-szolnokban . .	—	2	147	4	—	153
Torda-megyében . . .	—	6	170	12	—	188
Zarándban	—	2	102	—	—	104
Fogaras-vidéken . . .	—	1	63	—	—	64
Kővár-vidéken	—	1	90	1	—	92
Összesen	4	40	1960	76	3	2083
Székely-földön.						
Aranyas-széken . . .	—	1	21	—	—	22
Három-széken	—	4	93	10	1	108
Maros-széken	1	1	126	2	—	130
Csikban	—	1	86	3	2	92
Udvarhelyszéken . . .	—	2	132	2	—	136
Összesen	1	9	458	17	3	488
Szász-földön.						
Besztercze-vidéken . .	1	—	53	—	—	54
Brassó-vidéken	1	4	26	—	3	34
Szeben-széken	1	1	57	—	1	60

Szász-földön.	K. vá- ros	M. vá- ros	Falu	Pré- dium	Passus	Össze- sen
Újgyházszékben . . .	—	1	11	—	—	12
Medgyes „ . . .	1	6	20	—	—	27
Szeredahely „ . . .	—	1	10	1	—	12
Nagysink „ . . .	—	2	20	—	—	22
Kőhalom „ . . .	—	1	17	1	—	19
Szászsebes „ . . .	1	—	10	—	—	11
Segesvár „ . . .	1	—	15	1	—	17
Szászváros „ . . .	—	1	13	—	—	14
Összesen	6	17	252	3	4	282
Következőleg van:						
A magyar-megyékben	4	40	1960	76	3	2083
Székely-székekben .	1	9	458	17	3	488
Szász-székekben . .	6	17	252	3	4	282
Igy Erdélyben . . .	11	66	2670	96	10	2853
S ha kiveszünk minthogy kétszer jő elő . . .			12	1		13
Lesz összesen . . .	11	66	2658	95	10	2840

Innen azon kedvetlen eredmény jő ki, mikép nálunk város aránylag nagyon kevés van, s hogy van megyénk, Felső-fejér, hol város éppen nincs; s csaknem ily várostalanok közé sorozhatjuk Dobokát, Fogarast, Krasznát, Kükülmegyét, Közép-szolnokot, Kővárvidéket, Aranyos-széket, Csikat, mint a hol ha van is egy kis város bejegyezve, de ezen bejegyzettek aránylag igen kis városkák, nem piaczosak; innen volt, van és lesz nagy hátramaradásunk. Ugyan is esik:

	Hány falura 1 kir. város	Hány falura 1 m. város	Hány□ mfdre 1 kir. város	Hány□ mfdre 1 m. város	Hány falu 1 □ mfdre
Magyar-fd. mintegy	520	52	172	14	2 ² / ₃
Székely-földön „	488	50	206	23	2 ¹ / ₃
Szász-földön „	47	16	31	11	1 ² / ₃
Az egészet véve	258	43	100	17	2 ¹ / ₃

ha a prédiumokat és passusokat is falvaknak számítjuk.

A városok mikénti államára a következő lajstromot mellékeljük, mely ha a népességet nem is mindenikben, de jövedelmi állását 1843-ról kimutatja.

Magyar-földön.	Bévé- tel p. p.	Kiadás p. p.	Tőke pénz p. p.	Más activ hirtoka	Népes- ség
Kolozsvár k. város	51,460	50,988	8314	13,956	24,000
Fejérvár - -	9902	4506	21,257	3771	12,000
Szamosujvár - -	32,420	27,668	67,463	19,131	4000
Ebesfalva - -	19,600	17,165	52,886	6270	2200
Thorda m. város	9899	8000	14,884	7825	8000
Nagy-enyed - -	6704	6674	27,282	7204	5500
Déés - -	11,379	9106	23,351	3969	5350
Vízakna - -	5582	3161	12,408	3902	
Abrudbánya - -	4691	3312	17,066	5667	4200
Zilah - -	2928	2457	11,898	885	
Szászrégen - -	27,571	22,453	100286	16,255	
Szék - -	815	737	2288	178	
Fogarás - -	—	—	—	—	4900
Bátos - -	1951	912	790	825	—
Teke - -	1926	1665	1884	—	—
Dézsakna - -	701	701	68	688	—

Magyar-földön.	bevétel	kiadás	töke- pénz	más ac- tív bir- toka	népes- ség
Balázsfalva - - -	—	—	—	—	4000
Kolozs - - - - -	—	—	—	—	6000
Zalathna - - - -	—	—	—	—	—
Gyéres - - - - -	—	—	—	—	5000
Körösbánya - - -	818	593	541	106	—
Déva - - - - -	—	—	—	—	3800
Székely-földön.					
M. Vásárhely k. v.	21,054	19,899	38,289	22,344	13,000
Kézdi-vásárhely m. v.	5024	2851	7368	2252	4850
Sepsi-szentgyörgy	—	—	—	—	—
Gy. Szentmiklós	—	—	—	—	—
Csikszereda - - -	1982	327	2255	—	—
Bereczk - - - - -	1112	1096	3069	240	—
Udvarhely - - - -	720	638	4500	—	6000
Felvincz - - - - -	1329	1113	4156	631	—
Székely-keresztur	378	360	2254	188	4600
Szász-földön.					
Szeben k. város	49,717	53,547	17,580	66,661	24,000
Segesvár - - - - -	12,622	12,285	24,747	15,395	6500
Brassó - - - - -	70,262	113,117	13,600	28,215	30,000
Medgyes - - - - -	9655	6601	8932	35,408	6200
Besztercze - - - -	13,003	14,408	8503	5628	6600
Szászsebes - - - -	6,818	8974	12,604	28,665	5000
Nagysink m. város	1,317	1376	585	841	—
Kőhalom - - - - -	2,122	1677	298	492	2200
Szerdahely - - - -	1,866	1425	9386	6047	—

Szász-földön.	bevétel	kiadás	tőke- pénz	más ac- tív bir- toka	népes- ség
Uj-egyház - - -	634	717	625	1	984
Szászváros - - -	7,766	6633	17,321	8503	3500
Szászkézd - - -	767	635	442	658	—
Feketehalom - - -	4,777	4,105	8,524	2,668	3,546
Földvár - - -	5,525	6,012	3,550	3935	—
Prázsmár - - -	4,209	3,965	9496	2516	—
Rozsnyó - - -	3774	5038	17,906	7818	3,780
Berethalom - - -	—	—	—	—	3,300
Musna - - -	809	826	1,686	486	—
Riomfalva - - -	510	509	—	—	—
Borberek - - -	1,132	1,458	1030	1620	—
Kis-selyk - - -	1212	1207	512	5289	—
Nagy-selyk - - -	1602	1684	106	293	—
Ágotha - - -	1,460	1502	1360	—	—

Szász faluk, melyeknek 1000 pengőn felyül áll bevételök:

Felek (Szeben székben)	2713	2709	6780	18,180	2115
Fenyő-falva - - -	2448	2634	1203	6453	774
Keresztény-sziget -	5558	1807	31,441	23,570	1655
Gurareu - - -	2756	677	8514	8450	1536
Szent Erzsébet - -	1419	924	4311	2259	841
Disznod - - -	3550	1964	13,488	9276	2796
Mooh - - -	1896	1953	7535	3044	948
Kis-torony - - -	1487	735	1824	2252	1250
Paplaka - - -	1476	579	6432	2452	1826
Resinár - - -	7700	4202	33,680	18,891	3779
Sellenberg - - -	1524	725	6145	2509	600

Czód	1787	875	10,292	3309	1256
Holdvilág (Segesv. sz.)	5032	5206	850	1394	—
Szent László	1616	1115	2363	3545	—
Bot-falu (Brassó vid.)	2314	2157	2686	723	—
Höltövény	2169	1828	—	466	—
Hermány	2479	2092	4006	3907	—
Neustadt	1342	1714	1291	797	—
Magyaros	1161	1200	3590	1647	—
Sent Péter	1100	1080	—	611	—
Vidombák	2062	2049	413	114	—
Volkány	1098	968	5385	991	—
Paratély (Medgyes sz.)	1005	1104	1095	2266	—
Sáros	1350	1082	1401	2605	—
Király-németi (Besz. v.)	1475	1190	3459	2392	—
Besenyő	1158	725	2039	409	—
Lekenceze	1731	670	5204	1735	—
Szentgyörgy	1466	422	—	1263	—
Aldorf	1649	927	8558	1145	—
Lámkerék (Sz.sebes sz.)	2234	1940	740	9340	—
Péterfalva	1717	1667	5766	4141	—
Felmer (Kőhal. szék)	1803	1460	1041	628	—
Szász-ugra	1248	1219	737	2466	—
Homorod	1621	1313	232	596	—
Nagyapold (Szerd. sz.)	2034	1371	1979	8404	800
Kisapold	1006	596	28	1014	—
Olczina (Uj-egyház sz.)	1246	862	1056	2579	—
Balomir (Sz. város sz.)	1380	1033	2256	801	—
Felkenyér	2741	1255	19,100	2688	—
Kásztó	1701	1169	11,904	1166	—
Romosz	1535	1343	7742	—	—
Siboth	2226	1770	6177	4600	—

E laistromot szeretnők a magyar falukan is át vinni, de ezek jövedelmét a falusbiró és esküttjei nagy részint elszokták dorbézolni, s így lepel van felette. Csupán ez évben kezdé Marosszék kisdédóvokra szakasztani belőle. Mit nem lehetne véghez vinni ily gazdag 5—7000 pengő forint jövedelmű faluk pénztárával, azt közhaszonra fordítva; és mit mondanak olvasóim Szászrégen egy kis mező-város 100,000 pengő tőkéjéhez?

50. §.

A LAKOSOK, NYELVÖK SZERINT.

A sokat sehol se bánja meg inkább egy ország, mint a nyelv sokaságában. Erdély is e hajóban van. Vannak részek Erdélyben, hol egész napokat mehet az ember a nélkül, hogy magyar nyelvet hallana; a ki nem tudná hogy Erdélyben van azt gondolhatná, hogy szász, vagy oláh országban jár. Az orosz összes birodalom szinte száznegyven különböző nyelvet beszélő nemzete, nem ily bábeli csoportozat; mert közülök Europa felére, mit az europai Oroszhoz elfoglal, nem több mint csupán 17 nyelv esik. Átalában nem ismerek tekénken 1000 □ mföldnyi tért, hol ennyi nyelvet beszélének. Ha ma is igaz volna szent István azon káros axiomája, mikép, unius lingvae, uniusque moris Regnum imbecile et fragile est: *) úgy Erdély Chinát és Frankont a világ e két legegynyelvűbb, legerősebb országát, méltán mosolyoghatná.

Van ugyanis jogos nemzet három: Magyar, Székely, Szász; más féle egy sereg u. m. Oláh, Örmény, Görög, Zsidó, Czigány; még ezeken kívül: Morva, Lengyel, Orosz s egyéb maradványok.

---

*) Decret. Libr. I. Cap. 6. §. 3.

51. §.

A MAGYAROK.

E r e d e t e. Mint historikusaink mondják, a harmadik ízben kijött magyarok utodai, kik Scytiát elhagyván, az árpád-féle hét vezérség alatt jöttek s foglalták el Magyarországot. Hogy Tuhutum az első, vagy Gyula a második hét vezérség egyike hozta be őket Erdélybe, azt eldönteni itt nem kívánjuk. *) Annyi bizonyos, hogy megérkezvén a Duna partjaira, azonnal fegyverüket éreztették az akkor itt uralkodó oláh-nemzettel, s e földnek 895 körül urai levének, s az oláhság Esküllónél a magyarok hűségére felesküdt.

Mennyi lehete a magyarság száma akkor, mennyi most, meg mondani egyaránt bajos. Bejövetelekkor összesen 210,000 főnyi táborát említenek történet-íróink, de hogy közülök mennyi jött át Erdélybe, lehetlen meg is közelíteni. Mennyi van most az szinte oly kétséges, mint az első, mivel az soha összeszámlálva nem volt. Hozzávetőleg Leonhard és mások**) Erdély népessége $\frac{1}{10}$ -töd részének gondolják, mi két millioból 400,000, az általunk felvett öszvegből 460,000 főre menne, mi telyességgel nem lehetetlen. Azonban megmaradunk a 400,000-rel.

J e l l e m e. Ambár az idő viszontagsága sokképpen igyekezett a magyart ősi jellemétől megfosztani, mégis Erdélyben aligha sikerült. S nem hogy ő kölcsönözött volna, de sok részben mind az oláh-, mind a szászra ruházott át mind nyelvéből mind öltözetéből. És bár a szász-nemzettel elegendést azon törvény sok részben akadályozza, mely a magyart a szász földön birhatástól elzárja: mégis Kü-

*) Ugy fejtik fel némelyek, hogy az első hét vezér, kiket Anonymus említ u. m. Almus, Eleud, Kundu, Ound, Tosu, Huba, Tuhutum a vándorlásban előregedvén, helyöket ide érkeztekkor, Árpád, Gyula, Kund, Szabolcs, Urs, Leel, Verbults foglalák el.

**) Lehrbuch der Kentniz. v. Siebenb.

külömegye Felső-fejér- Torda- és Kolozsmegyében, valamint Besztercze-vidéken is egész helységek vannak elmagyarasodva; Szászváros, Alvincz, Torda, Kolozsvár, Enyed stb a száz elemet magában csaknem egészen felolvasztá. II. József császár is hiába vágatá el a bajuszt, hiába akarta egy nemzetté tenni, mégis csak magyar maradt. Hogy mi volt régen, mint ivá a véres bort esküjénél azt beszéli a historia, mi most, azt a mindennapi élet. Egy büszke és nemes, komoly rátartásában szótlan, hevében pedig sok beszédű nemzet; elleneihez merész, nőkhez lovagias, jogaiért hazájáért halni tudó, s úgy annyira honszerető, hogy honát békében, királyát háboruban elnem hagyja. Példa erre a fejedelmikor, példa Kemény Simon, Gyulai Ferencz; példa az, hogy I Fridriknek meg volt engedve Erdélyben is zsoldosokat szerezni hadsergébe, azonban sehol rosszabbúl nem toborzott mint itt *). Szereti a harczat, de azt csak hazájáért királyáért és szabadságáért. Vendégeihez őszinte, vigalmaiban kitörő zajos, bújában dühöngő, házánál kényelmet, uraltatást szerető. Tudományyal nem sokat törődik, az egy hazája historiáján jogtanán kívül nem sokat gondol vele; művészet köréből költeményre fogékony, szonoklatnak nagy barátja; politikai éltében nyílt-szivűségénél fogva kevésbé számító, elhatározásainál merész, de kitartása nincs éppen elég; pártosságra ingerelhető; házi életében nem igen nagy a rend; szereti jól élni, keveset dolgozni, sokat költeni, keveset kereskedni; gyermekeihez nevéhez elég vidám, foglalkozás-öltözésben, szeszélyes, a bon-tonnal nem sokat törődik, a bókokat nem tűrheti, a feszt ki nem állhatja.

Termete közép, képe piros, növése nem karcu nem vastag, szeme tüzes, hajzata inkább barna... Öltözete minden osztálynak más, a főbbek az idegen minta bálványozásából kezdenek haza térni;

*) National. Charact. in Siebenbürg 1792. u. 1.

csupán a polgárok jártak eddig az alsobbakkal és egyházu nemesekkel a szük, ugy nevezett magyar nadrágban és sujtásos dolmányban, de ezek is már bő nadrágba kezdenek búni.

52. §.

A SZÉKELYEK.

Eredete. A székelyeket, mint a kik ugyanazon nyelvet beszélnek és beszéltek a magyarokkal, nem is soroztuk volna más osztályba, de minthogy törvényeinkben a kettő, mint külön nemzet jön elő, mivel jogaiban és jellemében más nép, külön adjuk elő. A székelyek eredetét a historia hajnalsetéte borítja, mint legtöbb nemzetét. Ha mi a székelyek eredetéről vélemények statistikáját egész terjedelmében adni akarnok, igen únalmas munkát vállalnánk magunkra; mert végtire még azt is hallanunk kellene, mikép Jornandes az ördögöktől, tisztátalan szellemektől származtatja, minthogy ő goth vala kinek hazáját Atilla összerontá. Mi a nagyobb részszel tartunk, kik azon húnok maradékinak tartják, kik a IV-dik században China északi szomszédságából Európába jönnek. Egy nagy nemzet utodának, mely a chinai historiában k. e. már 2000 évvel megjelenik; mely ellen China az ismeretes 600 óra hoszuságú roppant köfalat vonatá; s végre mely k. e. 174 évben Laochamus fejedelme alatt a chinai birodalmat meggyőzvé, adófizetőjévé tette. *) Nemzetének Azsiában ugy, mint Európában egy büne volt a viszázkodás, s így az erős hún birodalom k. u. 48 évvel, északi és déli birodalomra oszlott. E viszályban China adófizetőjévé teszi őket, nemcsak, de az északi húnok ellen fegyvert fogván, birodalmokat annyira porrá törte, hogy Európába kelle indulniok új hazát keresni. S így vezeté Európába **B á l á m b e r 374** körül a székelyek őseit.

*) Benkő Transilv. I. 363. l. sat.

Mint telepedtek meg, s mint lesz Atilla királyja nemzetének, az nem annyira gondunk, mint az, hogy miután Atilla egy éjjen vérebe fult, hogyan üt ki a húnok dolga. Emlékeznek hiteles irok, miut győze meg Atilla mindent útjában, s miként veve minden meg hódított népet önseregébe, miből aztán kifejlett a legokszzerűbb következmény, hogy t. i. mikor Atilla 454-ben meghal, alattvalói fellázzadván fiai ellen, azokat szélyelverék, s magokat emancipálák, s tizenötöd nap mulva halála után a hún birodalomnak Európában végetvetnek *).

Ezen előzmény után jó az, hol a székelyek eredete sokak fejében botránkozást szül. Ugyanis, az egyenetlen testvérek egyikét Ellákot a gépidák királyja megveri, megöli; és Pannoniát elfoglalja. Tul a megmaradott sereget Dengezich, a más testvér összegyűjti vala, testvére gyilkosait szerencsétlenül megtámadja, s Tráciában az ellenséggel megütközvén, e sereg feje is elbukék, s népe részint régi honába visszamegy, részint Trácia körül elszéled. S végtére ezen szélyelvert húnokból gondolják itt maradottnak a székely nemzetet, s kimutatják azt, hogy mikor a VI-k században Európába jönnek az avarok egymásra ismernek, egymásnak kezet nyujtanak **).

Lakhelyök ma is az, mit két ezredév előtt elfoglalának. Erdély keleti határszéle, azon kevés kivétellel, hogy a kászoni székelyekből V István király a kúnok és tatárok ellen kimutatott hűségök

*) Ki Atilla és koráról akar, ide tartozót egy tömegben látni, olvassa: Atilla König der Hunnen. Dr. I. A. Feszler. És Oláh Miklós Atilláját.

***) Így nyilatkozik Pistorius, így Turoczi, ez véleménye az újabbaknak. Vannak ellenben kik másunnak származtatják. Így P. Fasclung jászoktól, a IV században: Pray pácináitáknak mondja; Lazius avaroknak; Ranzanus sciciliaiaknak, s hogy befejezzük: Jornandes örögök utódinak stb. stb.

s vitézségökért, Torda-megyében az eredeti 4 székely székhez az ötödiket, Aranyos-széket telepíté *). Ezen táj a legtisztább magyarsága nem csak Erdélynek, hanem az egész magyar világnak. Mert földén tiszta székelység lévén, idegen nyelvvel nem vegyülhetett, sőt az idegen nyelvek ha közikbe jutának, azoknak saját nyelvökről le kelle mondaniok. Aranyas-székben azonban még mind vannak oláh helységek a hegyek között... Számát a székelységnek lehet tenni 430,000 lélekre, mint olyan helynek, melynek felületén egyedül maga vagyon, a magyar ellenben és szász többnyire mindenütt elegyedve.

Jelleme. A székely nép miota fegyvert hord, sokat vesztett eredeti típusából. Azért mégis ma sem kevésbé magyar, mint a magyarság. A magyar bátor, a székely merész; a magyar büszke, a székely becsvágyó; a magyar perlekedőnek, a székely prokátornak született; a magyar birtoka, a székely fegyvere mellett szegény; a magyar jószívvvel látja vendégit, a székely jóságával megbetegíti. Átalában a két nemzetnek ugyan azon vonásai, de a székelyben kirivobbak. Szóval jogvédőbb, szorgalmatosabb, megkülönböztetést keresőbb, tartozkodobb, pedig szive még nyitabb. Paget útazásában, büszkesége- szegénysége- szorgalma- és vállalkozó szelleménél fogva a scotokkal hasonlítja. S jól mondja rólók azt, hogy ők a confortban, kéjelemben, minden népek és nemzetek után vagynak. Nagyrészt oldalos hegyes kopár fenlapályt turva, néha élelmöket sem képesek a földből kiszerezni. A scotoli hasonlatat perlekedő szelleme is folytathatja, mert nem oly rég jött az, hogy az angol parlament megparancsolá a scotoknak hogy nadrágot hordjanak, s ők hordani is kezdék a hátukon. Ilyen a székely eszejárása is. Alig 20 éve egy szőrcsei birtokos

*) Lásd IV László oklevelét 1289-ről. A Nemes Székely nemzet Constitutioji. Pest. 1815. I. 9 t.

perlekedő szellemétől oda ragadtatott, hogy egy tehénért 16 ezeret kelle fizetnie; egy mástól Teleken 2 sing posztóért egy teleket foglalának el*). S hogy a székely 3 forint értékű peréért csak veszi tarisnyáját s Bécsbe megy, az köztudomás.

Termete. A székely alakja szálósabb mint a magyaré, legtöbbnyire barna piros, kerek képpel. Nőji különösen a határszél felé igen szépek, izmos testi erővel, honnan nem egyet említ a historia, hogy fegyvert ragadott. A mádэфalvi bujdosáskor sokan az erdőkön a hó hátán szülének. **O**ltözete az csaknem mi az alsó osztályu magyaré, csakhogy peczkesebb s ruháit szorosabban magához szoritja; valamint a nő is bőr vagy kelme melyrevalóját derekához, úgy hogy fejér szoknyájukkal a legdivatosabb derekat idomitják.

Nyelve mint mondám a legtisztább magyar, azon megjegyzéssel, hogy néhol a kettős e-t (mint ember) az utolsó helyen ó-vel, a kettős a-t elől á-val cseréli mint anyám, apám, álmát stb. s egyéb apró eltéréseket, melyek székenként vagy vidékenként is különböznek, szoktak csinálni. De az is bizonyos, hogy hozzájuk sem a német sem a szláv, sem a latin, sem a franczia nem tölhatá be annyi szavait, mint a magyarokhoz. **K**iejtésében az igaz van valami sajátságos nyújtás, mit a mult században Timon igen nevetségesnek talált**), de ma kezdenek kivetkezni belőle; a fő házoknál ugyanis már ritkán hallható. **S**zeder Fábian nyomozásait véve fel a palocz részéről, a két tájbeszéd között nagy hasonlatosságot gyanithatni... **S** mikor a székelyekről ennyit mondánk, nem mellőzhetjük megjegyzés nélkül, miszerint Fényes Statistikájában hibásan teszi a magyar nyelv beszélők számát Erdélyben 473,701;

*) Hiradó 1845.

** Novae Hung. pag. 52 így szól: nisi tamen pagani sermonem expoliant; risum movent audientibus.

mert hozzá véve a tiszta magyarsághoz a székelységet, örményeket s több magyarul beszélőket: Erdély a magyar-nyelv összes beszélőit 8—900,000 fővel bizonyosan szaporítja. Következőleg a magyar irodalomnak 5 millionyi publikuma van; mi ha elgondoljuk, hogy a földnek van körül-belől 2000 nyelve, körül-belől 1000 millio lakósa; ugy a magyar nyelvre nem fél millio jut, mi közép szám lenne, hanem 5 million felyül; mi teljességgel nem kétségbe ejtő szám. Hiszen a parányi Hellász és Roma utoljára mi messze terjeszté nyelvének hatalmát?! A svéd és dán néhány millioval virágzó tudományos- és szép-irodalmat tart.

55. §.

A SZÁSZOK.

Harmadik helyt említjük a szász nemzetet, mint harmadik és utolsó jogos nemzetet. Eredetét ennek is mint a székelynek a különböző vélemények kétségbe hozták. Ha a székelyeket az ördögtől is származtatják, a szászokat sem kevésbé mesésen. Ugyanis vannak emberek kik azt állíták, hogy Hamelából 1284-b. származának, hol sok póczegér támadván meg a várost, egy ember elűzé; s mivel jutalmát nem adák ki, a gyermekeket bűvös sípjával mind a Visurgisbe merité; s itt aztán az almási barlangon kibútatá *)

Ez hogy mese nem is említjük. Van azonban eredetökről négy nem megvetendő vélemény, mit eredetök statistikájában el nem hallgathatunk. **) Első az, hogy nem Némethonból származtak, hanem a ré-

*) Legelőbb Kirchernél jő elő, és Erichiusnál (Exodo Hameliensi p. 3).

**) Ezen vélemények megvizsgálását látni akarókat utaljuk Benkő Jos. General Transilv. I. Tom. 429. és következő lapjaira; valamint Ungarischer Magazin II. Band 2. Stück ezen cikkére Das Alterthum der Sächsisch. Nation.

gi dákok, géták és gothok maradéki volnának. Ezen állításokra elnevezéseket is idéznek, de különösen azt kívánják bebizonyítani, hogy minden institúciók, szokások hasonlatossága, bennök a rómaiak maradványira mutat. Arra mutat szerintők az, hogy a Báthori Istvántól megerősített statutái a szász nemzetnek a római törvény kivonatja, hogy régi jegyzőkönyvei actái, oklevelei latin nyelven költek egész 1554-ig; s határozataikat, mint Romában, Senatus Consultáknak nevezék. Átalában ezen institúciók, a nyelvbeli viszony, a rómaiás politia, s öltözet hasonlatosságából gyanítják mikép őseik egykor Romát uralták volna. *) Második vélemény az, hogy ezen régi népek maradványi csak alapja lennének a szász nemzetnek, kikre aztán az árpádházi királyok alatt germán népek telepedtek. **) Harmadik vélemény, hogy Nagy Károly többször meggyőzvé a saxoniai németeket, végre hogy felkelhetősöket tönkre tegye, ide és másuvá gyarmatokat telepített volna belőlök: s ily telep lenne az erdélyi szász nemzet is. ***) Negyedik és tán legalaposabb vélemény az, hogy Helena II. Geyza király anyja, fia kis-korusága alatt meghitta volna a németeket, földet és szabadalmokat igérvén nekik. Mit természetesen jó szívvél fogadának, minthogy hazájokat a tenger, elszakasztván tölteséit vízzel borította vala. S úgy jött az első csapat 1142-ben, s azokat Erdély akkor ezen pusztá, csak vadaktól lakott helyeire, mint korona javára telepíté, hol ma is laknak. Ezen telepítés, melynek II. András diplomája, mit a szászoknak adott, erősítésül szolgál, igen könnyen kimagyarázható szt. Ist-

*) Ezen vélemény hősei: Nadányi János, Toppeltinus Lőrincz, Siglerus Márton, Haner György. sat.

***) Ezen vélemény hősei: Tröster János, Miles Mátyás, Kelpius Márton, Schmeitzel Márton. sat.

***) Bonfin és mások erősítik, de hogy Nagy Károly a Tiszán innen hatalmát nem érezteté kimutatható. Leggyengébb vélemény.

ván azon elvéből, miszerint fiának mondja, hogy unius lingvae, uniusque moris Regnum imbecile et fragile est, és a keresztény vallás terjeszteni akarásából, minék a németek nagy apostalai valának. *)

Jelleme. A szász nemzet jelleme csaknem el-
lentéte a magyarnak. A magyar a mily rendet nem
tartó, a szász épp oly takarékos; mily kényelmes a
magyar, a szász épp oly szorgalmatos; a magyar a
mily nyílt, a szász épp oly tartózkodó; a magyar
mily vendégszerető, a szász épp oly barátságtalan;
a magyar mennyire czeremoniáltan, a szász épp oly
udvarias fogásu. sat.

Ezen hasonlatat lehetne folytatni, tekintetbe véve
vallásos érzelmét, bátorságát, vitézségét, tudományos
hajlamát, művészeti talentomát s egyebeket; úgy hogy
elmondhatni, mikép jó historia és régiség buvárok, jó
theologusok, meglehetősen mathematicusok és philoso-
phusok, de van gyenge oldalak is. Azonban a szász-
nép Erdély legszorgalmasabb, legmértékletesebb né-
pe; s a műiparnak, mesterségnek e nép valóságos
magva. Városan inkább törpe zömök testalkatuk van,
falukon magas suhanczár. A szökek rendesen kis szá-
juak, jól idomult kicsi orruak, szép kék szeműek; a
barnákat nagy darabjaik elidomtalantják. Azonban
minden jó képek mellett is lélekvonalak nem igen
mutatják magukan képeiken.

Nyelve valami sajátságos. Valamint anyjával
a plattdeutsch-al Németországban a reformatio után nem
irtak, úgy ez is könyvekben nem fordult még meg.

---

*) II. András idézett diplomája így hangzik eredetökre vo-
natkozólag: Accedentes itaque fideles nostri Teutonici...
quod penitus a sua libertate qua vocati fuerant. s a L.
Toppeltinus Lőrincz fenidézett gothoktoli származásu-
kat vitatva, a vocati helyett donati-t akart. Tröster el-
lene támadott. Az udvarhoz hatott, s Apaffi azt mon-
dá, ha nem vocati úgy vesztik szabadalmukat. Erre
Szebenben gyűlés lett, a két tudos megvitáta. Toppelt
elbukott. Visszavonaták szavát. Melancholiában meghal.

Innen van aztán az, hogy nem lévén egy typus, az erdélyi maroknyi szász népnek három dialectusa van, a szebeni brassai és beszterczei. Mint tudjuk, Beszterczevidék egy merőben külön vált földterület, Brassó és Szeben táját is Fogaras magyar-földe ismét elszakasztja, s így három csomóban lakván, oly bábeli nyelvet alkotának, hogy kőz példabeszéd, mikép egyik dialect a másit ha megakarja érteni, oláhra fordítja a szász beszédet. Mint említők 1554 előtt a latin nyelv vala irónyelvök, ma a német. Papjaik minden reggel egy fejezetet szoktak vala felolvasni Luther bibliájából, s a gyermek ismét katekismust tanulgatva, ugy belé jöttek a német nyelvbe, hogy ma akár melyik hoch-németséggel irt könyvet szászul ugy olvassák, hogy írója bizonyosan nem fog saját művére ismerni. Ugy tudom közelebbről a beszterczevidéki dialectusban népdalokat adának ki; mi tán az első szász könyv lesz. Ezen nyelv beszélőit Erdélyben, ha elgondoljuk, hogy nagy részén földének oláhság vagyon, ha oda számítjuk azt is hogy igen terméketlenek, nem tehetjük többre 200-000-nél. S még ezen számból is azon rész, mely Torda, Kolozs, Doboka, Kükülő és Felső-fejérmegye nagyobb részén mint jobbágy lakik, a magyar nyelvet is érti és beszéli. Aztán az egész szász-föld nagysága csak annyi, hogy ha azon két vidéket, melyben legtöbb oláhság lakik, Szebenszéket és Brassó-vidéket kivesszük, mind össze a feumaradt 9 szász-szék nem ér fel az egy Húnyadmegyével.

54. §.

AZ OLÁHOK.

Minden erdélyi nemzetek között az oláh az, melyről diplomaticailag szerkezett adatunk legkevesebb. Innen van az, hogy eredetök a legnagyobb kétség homályja alatt fekszik. Mióta a 64 millió szláv mozgalmá figyelemben tartja Európát, többen kútaták az

oláh nemzet eredetét, minek eredménye az lett, hogy Schlötzer, Éder sat. szlávoknak tartja; Sultzer a mongolok pusztítása után (1241) Tráciából jötteknek állítja örökszolgaság föltéte alatt; Engel ezt tagadva, a bolgárok rabszolgáitól hozza le. Egy negyedik vélemény, a Traján által ide telepített rómaiak maradványinak állítja. S minthogy e legvilágosabb, e vélemény államát, erősegeit vázlatban előadjuk. Ugyan is, hogy Traján ide rómaiakat telepített, s azok itt maradtak, azt Eutropius világosan mondja. *) Később úgy találjuk, hogy őseink őket itt találják. Sok nemzet, úgy mond egy chronica, futással menekült előlük: solis valachis remanentibus. **) S hogy látták urok elbuktát, mond Anonymus, leveték a fegyvert, s uroknak Tuhutumát választák. ***) És e római származás védelmére későbbi időkből is igen sokakat hozhatnánk fel, kik világosan kifejezik e körüli hitöket. †)

Romávali rokonságát keresik továbbá öltözetében, és főleg nyelvében, mely szerintök, a latin nyelv minden leányai között leghívebb maradt ósanyjához. ††) Igaz ugyan, hogy ma szép betűit cyrili betűk-

*) Hadrián irigyelvén Trajan dicsőségét, őrseregeit a Trajan által meghódított 3 tartományból visszahitta... Idem de Dacia facere conantem — mond Eutropius — amiciteteruerunt, ne romani cives multí traderentur: propterea quia Trajanus victa Dacia, ex toto orbe romano infinitas eo copias transtulerat ad agros et urbes colendas. Eutrop. Brev. Lib. VIII.

**) Chronic. Hung. quae incipiunt. Anno MCCCLVIII feria tertia. Lásd Schwandtnernél.

***) Anonym. Bel. Reg. Not. Cap. VI.

†) Inter quas Valachi... utpote quos ab ipsa rerum Domina urbe Roma oriundos constat... I. Ferdinánd esztergomi-érsek Oláh Miklósnak 1548. 23. novemb. adott diplomájában.

††) Covaccius quoque in Dial. de Administrat. Reg. Transilv. observavit vernaculum istorum valachorum sermonem plus fere in se habere Romani et Latini sermo-

kel cserélé; *) de hogy az 1439-ki florenczi gyülekezet előtt római betűkkel élt, bizonyítják az itt ott kiásott daco-római felirások, igen a történet, mely szomoruan beszéli mint vették reá az oláh-fejedelmeket a görög főpapok a cyrili betűk, és az istentiszteletben az orosz nyelv bevétele, féltvén ekklezsiáikat a Romához atyafiságtól. **)

A mi számát illeti ezen néptörzsöknek Erdélyben, az igen szembeöltő, mert annyira elárodta Erdély minden részein, hogy tőlök az annyira tiszta magyarságu székely-föld sem egészen ment. A százsok között a népességnek felénél több belőlök áll. ***) A magyar-földön pedig bizvást tehetni a népesség $\frac{3}{4}$ -ét reájok. Következőleg 1,200,000 főre bátran tehetni. †) Oly szám mely mázsálva sokat nyomna, de politikai mérlegekben keveset; minthogy Szechenyiként mivel fők sokasága teszi a status erejét.

Egyébaránt az oláhok nyelvében sok lágyság van, népdalaik igen jó hangzásuak, és igen igen búsak. De átok fekszik nyelvöken, s ez átok az, hogy cyrili betűkkel írnak, minélfogva beszélni tudunk velek, de levelezni nem. S ez írásmódjuk által magukat a mivel Europa irodalmától egészen elszigetel-

---

nis, quam praesens Itolorum lingua. Toppeltinus Orig. et Occasus Transilvanorum. Cap. 9.

*) A cyrili betűket a IX. században találják fel. Ripensis Dacia oláh püspökei 1458-ban még latin levelet küldenek Konstánczinápolyba. Reflexiones in Responsum etc. 35. lap.

**) L. Kosztin Tamás Észrevételeit T. Schwartzner Márt. úr Statistikájára. 8. l.

***) Az 1838-i számlálás sztrint a szász-földön volt 164,147 szász és 198,048 oláh. Lásd a két oláh-püspök hongyúlésre beadott kérelmét.

†) B. Wesselényi M. Szózatjában Erdélyben 1,010,000-re teszi az oláhok számát, Oláhhonban mintegy 2 milliora, Moldvában 1,200,000-re, Bessarábiában 1 milliora, Bukovinában $\frac{1}{2}$ milliora. Magyarhonban 1,085,000-re. Összesen mintegy 6,795,000 főre. Szózat 91. tap.

ték. Honnan igen méltán gondolkodnak régi betűik vissza állításán.

Jelleme. Az erkölcsök és szokások köztők igen durvák. Nem lehet tőlök az elmének bizonyos könnyűségét eltagadni, de minthogy nép-iskoláik nincsenek, igen babonások, s mi műveltséggel sem bírnak. Mint minden szolga nép bizodalmatlan, gyanakodó, és czinemintyé-s; csendes állapotjában komoly, szótalan; pálinka mellett zajos, felindulva haragjában boszus és kegyetlen. Ezt bizonyítja az 1784-diki hóravilág, hol a lázzadok kriptákat törtek fel s öltár előtt meggyilkolák a nemest. Érzéki irányuknál fogva szeretik korán házasodni, azt a férfi 18, a nő 15 éves korában szereti bevégezni. Ha a műveltség és sűrűlódás bizonyos fokára emelkedtek, jó katona, jó hivatalbeli válik belőlök. *) Életmódjuk igen egyszerű, törökbuzából kitélik kenyerek tésztájok, s mellette egy kis káposzta, hagyma, eczetes fokhagyma igen jó ízű eledelök, nem kevésbé a fuszulyka is. A pásztorokodást nagyon szeretik. Szőlőt nem művelnek. A mesterségek közül az ácsság molnárság és asztalos mesterség az, mit ügyesen véghez visznek, mást nem igen szeretnek. Termetök sovány és magas; jól kiképzett arcoknak barna hajzata, mit hosszan viselnek. Bajuszok vágott. Szemök kicsi, szemprémök kemény. — Ruhájok a férfiaknak bőr vagy posztó zeke, csizmájok bocskor vagy czipő, öveiket gombokkal ékitett gyűszű szoritja, melynek néha majd felsingnyi széles bőre kést, villát, s egyéb szereket tart. A nőknek felső ruhájok bőrbunda, mejjökön régi pénzek, csigák, s elől hátul czifra kö-

*) Tua ista gens (az oláh) fortitudine praepollens fuit; multorum praestantissimorum ducum genetrix, inter quos Joannes Hunyades Incltyi Mathiae Regis Pater, et illius aetati proximi majores tui potissimum enituisse feruntur. I. Ferdinand Oláh Miklós eszterg. érseknek adott diplomájában.

tény, vagy szerintök katrincza. Nők néhol igen szépek, Kovászna körül bámulatra ragadnak szépségökkel, mibe azonban a festés is részt veszen. Tánczok rómailag szokellő erélyes, főleg mit botokkal szoktak zsukátyálni.

55. §.

AZ ÖRMÉNYEK.

Kelet ezen szép ráczája Armenia pusztulásával indult Európába. Miután III Leo királyuk egyetlen fia török és persákat vegyitének ügyökbe: a hon a két testvér nagyravágyásának áldozatja lett. Így telepedett le vagy 3000 család Moldovába. Honnan 1668, hogy kiűtött a polgári háboru felköltek, s addig koborlának, főleg az erdőken, míg 1671-n Erdélybe beköltözének, hol I. Apaffy M. barátságosan fogadá. Eleinte településök helye volt: Gy. Szentmiklós, Szépvíz, Besztercze, Görgény, Felfalu, Petele, Ebesfalva; de azután többfelé széledtek. I. Leopold csak hamar bejöttek után jogot ad Szamosújvár építésére, nem sokára Ebesfalvához is szabadságot kapnak, mignem mind kettőnek birtokában III Károly őket oklevéllel kiváltságosítja.

Nyelvöket mit behozának ma is beszélnek, de magyarul a nem született magyarok közt ők beszélnek legtisztábban. Ugy hogy ha miséjüket nem tartanák örményül mahólnap kimenne divatból az egész örmény nyelv. Jelleme az örménynek a beszédeség, udvariasság. Igen tudván a nőnem kedvibe járni, kereskedési czikkeken a nőnem ízlését eltalálni, mind e napig ők egyedüli kereskedőink. Termete közép, kerek arczczal, nagy fekete szemekkel, s hólósötét hajzattal. A férfiak pirosak, a nők pedig mivel épp oly szenvedélyök a honn ülés, mint a férfiaknál a járkálás, többnyire halványok. Öltözetök a magyarokéval ugyanaz. Nagyon vallásosak. Tanultabbjai büszkék arra, hogy Nagy Lajos királyunknak neje

Armenia királyjának Leonak volt leánya. Papságra és orvosságra legtöbben készülnek tanultjai. Mint-hogy alig van falu, hol örmény ne lakják, városainkban pedig a kereskedők belőlök telnek: számukat bátran tehetni 10,000-re.

56. §.

A GÖRÖGÖK.

A napkeleti birodalom leromlásával a törökök elől kezdtek inkább bevándorlani. Csupa kereskedésből élnek, honnan falvainkban minden kereskedőt görögnek nevez a nép. Fő lakhelyök Szeben és Brassó, hol külön kiváltságos companiájok van. Szellemük az, mi az örményeké, de a kényelmet és pompát inkább szeretik; honnan bátran állithatni, hogy közöttük ők és az örmények a fényűzést leginkább terjeszték. Nőik szép fejérek, vonásaik gyöngédek. Valóságosak miként az örmények, honnan a brassai görög templom bizonyosan Erdély leggazdagabb temploma. A férfiak is elég szépek, és vonásaikban bizonyos méltóság vagyon. Öltözetök bár magyarosodik, de még mind lehet látni törökösön belőlek. Nyelvük az, mi az új görögöké. Számuk alig megy 1000-re.

57. §.

A ZSIDÓK.

Valamint a görögöknek ős időkből itt létére felírások mutatnak, úgy a zsidókéra is. Főleg Erdély délyugoti felében zsidóhelységek- zsidóvárokról beszél a monda. S Húnyadban a nép mikor sok időt akar mondani, azt mondja még a zsidók idejében. *) Azonban ezek is inkább Konstánczinápoly leromlása

*) Lásd Nyelvmivclő Társaság munkái, I. 142.

után kezdettek bevándorolni, mert hogy Jerusalemben lerontásával a Decebal korában jöttek volna, az teljesen megmutatva nincs. Bár annyi századot át rongálá őket a nyomor, vallásukat szokásaikat ma is csaknem azon alakban tartják, mint Salamon király idejében. Ma is hónapokkal mátkásodnak a nász előtt, mint ezredek előtt, ma is sátrokban ülik nagy innepeiket, mint kezdetben. Életmódjuk kereskedés, főleg a pálinkafőzés, mi által bátran elmondhatni, hogy jobban segítik a nép demoralizálását, mint a szolgaság. Minden népek között a zsidó az, kihez a magyar legkevesebb rokonszenvvel viseltetik, honnan a nép még azt is hiszi, hogy ők keresztény gyermekek vérével keresztelkednek. Hogy vallások azt tartja, miszerint a keresztényeket megcsalni nem véttek, azt mint közmondást, úgy veszik. Eleinte az aranypor mosás úgy látszik szabadságukban volt; de ma a bányák vidéke tán 7 mérföldre tilalmas nekik. Eleinte csak Fejérvár látszik lakások helyeül adatva lenni; ma majd minden faluban csempészkedik legalább egy két család; főleg hol fa van, hogy a pálinkát főzhessék, s hol a többtől igen messze nem esnek. Innen a mezőség az, mely a zsidóktól legszüzebb. Fejérváron kül, Náznánfalván és Bethlenben laknak többecsken. Igen józan élűek, részeges zsidót alig láthatni, valamint koldus zsidót sem. A tisztaságot nem szeretik. Vallások a mosesi. Nyelvök csaknem merőben a német korcsmagzata. Írasmódjuk a régi zsidó. Számukat egyházi összeírás után tehetni 4000-re.

58. §.

A CZIGÁNYOK.

Honnan veszik eredetöket, bizonytalanság leple alatt vagyon. Némelyek Pharaó népének mondják, mások Nubiából származtatják; van ki húnfajnak állítja. Az újabb historicusok abban kezdenek meg-

egyezni, hogy Timur fegyvere elől Indiából keltek volna fel, s vándoroltak volna Európába. Legyen bár miként, legyenek bár páriák vagy szerecsenek, annyi szinte bizonyos, hogy Zsigmond alatt mutatkoztak nálunk először 1423 körül, s rólok oklevelekben csak a XV. században kezd említés tétetni. Az emberi nemzetnek ezen oly elvetemedett osztálya ma egész Erdélyt annyira előnté, hogy nincs falu, melynek végén legalább egy cigány ne kovácsoljon. Kétfelé oszlanak: megtelepedettekre és sátorosokra. Mária Thrësia és II. József fejedelem eleget fáradtak megtelepítésökben, de nem sikerült; a föld melyre megtelepíték, csak hamar pusztán maradt. S Mária Thrësia azon rendelete, mi szerint nevöket új-parsztra változtatá, mind e napig életbe nem lépett. A megtelepültek életmódja közé tartozik a musikásság miben igen jelesek, főleg a magyar bús nóták húzásában valóban kitünök; élelmet ad továbbá a csizmadiaság, téglavetés, s az annyira kedvelt kovács-ság. Vannak közülök földmivesek, mint Bonyhán, Kelementelkén, sat: hol nem csak gebét, hanem szarvas marhát is tartanak. A sátorosok életmódja igen sajátyszerű, megindul tavasszal egy sereg rongyos nép, körülvéve egy rozsz gebét, melynek oldalbordáiról kétfelől két hosszú sátor-fa vonczolódik, s egy átolvetőben egy sereg gyermek fő csüng, s mennek faluról falura: malacz lopásból, csengettyű öntés-üstfoltozás-rostakészítés-kártyavetés- s más ilyekből tengetve hitvány éltőket. Egy hitvány füstös sátor, s egy elrongyollott ing gyermekeiknek minden kényelme. S ha eljő az ősz, egy erdő mellé megvonják magukat földjukokba, s hadat izennek a vidék apró marháinak. — Régen mint másutt is Európában külön vajdaság alatt voltak, kinek királyságáért egy forint adót fizettek évenként; de ezen uraságot 1588 körül törvény törlé el, s Vallon Péter utolsó vajdát detronizálá. *) Jellemöket közleni csak

*) Approb. P. III. T. 58. Art I.

azért sem lehet, mert tulajdonképen nincs, mivel káméleoni simulások az emberekhez, a kiktől segélyt, a környületekhez, honnan boldogulást várnak, gondolatjokat eredeti vonásaikat egészen elleplezi. A hohérságtól fel megszokottabb mesterségökig a lopásig mindenik mesterséget megpróbálják, ha a dolog úgy hozza magával. Kérni úgy tudnak mint senki sem a földön, honnan közpéldabeszéddel a szemtelent cigánynak szoktuk mondani. Háládatlanságokat leginkább példázza az a közmondás: hogy adj ételéhez kilencz-félét, ha a tízediket nem adhatod, annyi mintha egyet sem adál. Átalában szeretik a veres nadrágot, de nem szeretik az igazságot. Minden szín közt a veres nekik legkedvesebb, s főleg a úri rend kopott öltönyjeit viselik. Szeretik mikor pénzök van jól élni, urat játszani, s ekkor oly büszkék, mint szokták mondani, hogy alig lépnek a földre. S mind ezeket kiegészíti bizonyos elménczségök, mit mozgékony arcvonásoktól kísérten, sokszor igen sujtólag használnak. Különben is társalgásukban mindig elménczkedni szeretnének. Termete a cigánynak karcsu magas, szeme apró fekete, foga fejr, bőre fekete. A katonaságot nem szereti, honnan sok mutató-ujját levágja, vagy fogát elől kihúzatja, hogy el ne fogják. Beszéde zajos, minden kis dológból nagy lármát üt, különben igen félénk. S kinek azt rikoltja, hogy éppen megöli, annak is csak árnyékához vág. Átalában egy dologtalan, lomha, erénytelen, piszkos rouda nép. Azonban a fővárosiak főbjeit nem illeti e vád, mert ezek, s főleg nőik oly tiszták, csinosok, és szépek, hogy méltánylást igénylenek. Vallások nincs. Mindenütt a legnagyobb templomhoz tartoznak. Ifjan házasodnak, sőt mondhatni gyermek korokban; esketés-sel azonban nem sokat törődnek. Irást közülök egy se tud. Semmi nevelésben sem részesülnek. Eredeti indusi nyelvök sok magyar és oláh szóval elegyedett; a megtelepedettek a sátorosok nyelv tisztaságát bámulják. Számokat meghatározni nem lehet. Néme-

lyek 15 ezerre teszik. Leonhard 60,000, Benigni 50—60,000. Paget 62,315 lélekre teszi, nem tudom honnan. Mi az 50,000-rel maradunk.

59. §.

BOLGÁROK, OROSZOK, LENGYELEK, MORVÁK,
RÁ CZOK, TÓTOK.

Ezen czikk alá sorozandó népek csak annyiban bírnak statistikai fontossággal, mennyiben a multból rólok szokások maradtak fen, bár nyelvöket, nemzetiségöket csaknem meröben felcserélék.

A Bolgárok kétfélek, régiek és újabbak. A régiek azok, kik Brassó Bolgárszegnek nevezett részét lakják; s mái nap az Oláhokkal csaknem egyé lettek. Az újabbak Bulgáriának Ciprovacz, Copilovacz, Zelesna és Klisina nevü városaiból jöttek a török fegyver elől. Ugyan is Tököli ellen feltámadván, a porta védenchezben magát látta megtámadva általok, s ezért futniok kellett, s így jönek 1690 körül Erdélybe, hol elsőbb falukan és városokban elszoródtak. 1700-ban pedig Leopold császár Alvinczre, mint fiscalitasra telepité öket, s szabalmokkal felruházá; de a bekövetkezett polgári háboruk elől önkéntesen erősebb helyekre, mint Fejérvár- Déva- Szebenbe futának. S ma Alvinczen az akkor telepedett 500 család helyén, tán 13 telek vagyon, az is Borberekén; s Déván is, hol külön ítélőszékök van, s a főkormányshékhöz appellálnak: csak három család áll még; a több helyeken még jobban felelegyedtek. Mind elmagyarasódtak, vagy eloláhosódtak, úgy hogy ök egy miveltebb oláh ráczává képzödték.

Oroszok is jöttek egyszer másszor a két udvar jó lábon állt viszonya következtében; főleg a VIII-k században Fejér- orosz - országból. S legtöbbben Csergeden, Bongárdon telepedtek. Oroszok itt létire mutat Oroszfalu, Oroszfája, Oroszhegy ne-

vezete is. De a kik voltak mind elmagyarasodtak. Eredetök csak historiai emlék.

Lengyelek voltak hajdanában is, ide mutat Lengyelfalva. Az újabbak leginkább János Zsigmond alatt jöttek, mint vallásokért kivándorlottak. Üldöztetett vallásokat még Kolozsvártt sokáig a szász és magyar unitáriusoktól külön templomban saját papjuk által gyakorlák; de ma merőben összeolvadtak, s csak a historia mondja, hogy az üldözöttek Kolozsváron kül, még Bethlenbe is telepedtek. Mert lengyelségöknek semmi nyoma.

Morvák at Bethlen Gábor fejedelem hozá Morva-országból a mesterségek terjesztése tekintetéből; minden adó alól mentségessé tévén őket. De halálával megszoríták kiváltságukat. Ezek valának, kik vallásokért Anabaptistáknak is neveztetének. Vallásos, szorgalmas emberek valának. Kiváltságok vesztével apadni kezdének, úgy hogy Benkő József idejében a család szám már csak 20 körül van Alvinczen, településök helyén. Ma elenyésztek.

Ráczok a Török hatalom alól a XVI. XVII században vándorolgtának, de csak jobbágyoknak vagy katonáknak fogadják be őket, honnan az Oláhokkal merőben összevegyültek.

Tótok nyomaira mutat a Tótfalud, a négy Tótfalu, Tótháza nevű faluk nevezete; valamint Olaszokra az Olasztelek: de ezeknek semmi nyoma. Olasztelkén a Márkó család maig is olasz arcvonalokat hord.

A Sváb legújabb idegen ajku népe hazánknak, kik mint röviden említők az 1846-ik évben Würtenbergből jövének, s kik leginkább Besztercevidéken, Szászvárosszékbén s Brassóvidékén települének le, valamint szerteszét is kevesebb számmal. Külsőjökre annyit mondhatunk, hogy nem szépek. Különbén munkások, és termékenyek. Számokat 500 főre számíthatjuk.

Következőleg Erdély népessége eredet szerint következő arányban oszolhat.

Magyar	400,000
Székely	430,000
Szász	200,000
Oláh	1,200,000
Örmény	10,000
Görög	1,000
Zsidó	4,000
Czigány	50,000
Bolgár, Lengyel, Morva, Orosz, Rác sat. eredetű	4,500
Sváb	500
Összesen	2,300,000

Ily aránytalan viszony áll az erdélyi nemzetek között nyelvökre nézve. S különösen feltűnik az, hogy az idegen elem oly véghetetlen túlnyomó, a magyarság $\frac{1}{3}$ -ad részét téven az ország népességének.

60 §.

A LAKOSOK, KIVÁLTSÁGAIK SZERINT.

Az erdélyi népek és nemzetek osztályait számokban meghatározni nagyon bajos, minthogy a nemesek magokat még soha összeírattni nem engedék. Csak annyira is bajosan mentek, hogy nemesi sessiók számát felszámítani engedjék. *) Kétségkívül

*) Az 1809-i összeírás szerint a nemesi sessiók száma így állt:

Felsőfejér megyében	4,708 ^{10/}
Alsófejérben	15,770 ^{67/}
Küküllő megyében	7,630 ^{30/}
Torda megyében	9,574 ^{27/}
Kolozs megyében	10,587 ^{100/}

legjobban voltunk akkor, mikor Európába léptökkel atyáink nem ismertek kiváltságos osztályokat, s egyedül meghodítottjaik veszték egyenlőségöket.

De a véres kard hordozása, mely szent István koráig oly gyakori volt, mindjárt kezdetben megveté a magyarok közt is a szolgaság kezdetét. Ugy annyira, hogy van példa reá, hogy később egy pár kőből gabonáért magokat jobbágyásra adák nemeseink.

Azonban az újabb idő ezen veszteséget nemesítéssel kezdé potolgatni, s ma ott állunk, hogy Magyarország után az egész világon legtöbb nemes emberünk van. Minthogy Magyarhonban minden 20-k, Erdélyben minden 23-k fő nemes, az 1737 évi austriai össze-számitás szerint. A több tartományok meg se közeli-tik, kivéve a lengyel Gallicziát *).

Feloszlanak tehát nemésekre, honoratio-rokra, polgárookra és parasztoakra.

A nemések ismét oszlanak papiakra, egy-házu nemésekre, fő nemésekre, bárókra,

Belsőszolnok megyében	7,937	^{46/}
Középszolnok megyében	9,210	^{36/}
Hunyadban	12,243	^{63/}
Krasznan	4,165	^{37/}
Zaránd	3,165	^{22/}
Kövár vidékben . . .	4,306	^{63/}
Fogaras vidéken . . .	3,426	^{119/}
Maros székben	8,306	^{114/}
Udvarhely székben . .	6,021	^{76/}
Háromszéken	3,866	^{20/}
Csikban	1,430	^{37/}
Aranyos székben . . .	1,799	^{20/120}
Összesen	122,522	^{34/120}

Ide számítottuk még Kolozsvártt 553 sessio, külváro-saiban 2246, Feleken 211. Összesen 3010; Marosvásárhelytt 1,142, Fejérvártt 743 sessio s így a sessiok száma Erdély-ben 127,417^{34/120}.

*) Fényes Statist. I. 120 l.

grófokra, kiknek törvény előtt egyenlő rangjuk kellene hogy legyen, de valósággal nincs *).

A nemtelenek ismét honorationokra, kik közt vannak a tisztviselők, polgárookra, szabad emberekre és zsellérekre. Ezen osztályok számozására az 1772 készült számítást ide igtatjuk, melyben az igaz hogy csak családok száma vagyon, de tájékozásra igen jól szolgálhat.

1772 - ki család számítás.

1.) Nemes családok **).

Adómentes	20,639
Egyházhelyű	8,449
Bojár	422
Összesen	<u>29,510</u>

*) Grófi családok korunkban

Bánffi	Kún	Nemes
Béldi	Kálnoky	Rhédei
Bethlen	Kemény	Teleki
Csáki	Kendeffy	Tholdalagi
Eszterházi	Kornis	Toldi
Ferráti	Lázár	Thoroczkai
Gyulai	Mikes	Wass.
Haller	Mikó	

Báró családok.

Apor	Huszár	Orbán
Bálintith	Inczédi	Pölnicz
Bánffi	Józsika	Radák
Bornemisza	Josinczi	Récsei
Bruckenthal	Kemény	Rauber
Györffi	Korda	Szentkereszti
Henter	Miske	Toroczkai
Horváth	Naláczi	Weselényi.

**) A nemesek számát nagyon megkisebbitette az, hogy 1767 Szathmáry György feladta volt, mikép igen sokan

2.) Polgár-családok.

Városi polgár-család . . .	14,303
Szabad szász-család . . .	19,384
Határszéli katona	23,077
Szekely primipil et pixidarius	7,775
Libertinusok	6,126
Szabad magyar-család . . .	1,043
Bányász és sóvágó-család	3,192
Szabad német	17
Bolgár, örmény, görög . . .	3,310
Hajósok	888
Összesen	92,749

3.) Birtoktalanok, jobbágyok.

Jobbágy-család	114,602
Zsellér	54,864
Cseléd	52
Zsidó	577
Hontalanok	3,224
Megtelepített cigány-család	3,769
Vándor cigány-család . . .	3,949
Összesen	181,027

Tehát e földtelen népek család-számából az a tanuság, hogy $\frac{2}{3}$ része Erdélynek birtoktalan. Ezen számítás általánosan lévén felvéve, a részletek helységek szerinti felosztása még érdekesebb. De valaminthelyint ily általános ugy részletes adatokkal sem szolgálhatok napjainkról.

---

bitorolják a nemesi kiváltságot. Azért 1770 összeírák a dubius nemeseket, s következőleg találták. Volt ugyan is Alsó-fejérben 267, Tordamegyében 191, Kolozsbau 207, Dobokában 269, Belső-szolnokban 172, Középszolnokban 572, Húnyadban 145, Krasznában 119 Zarándban 20, Fogarasban 24, Kővárvidéken 65, Udvarhelyszékben 54, Háromszéken 207, Csikban 19, Gyergyóban 5, Marosszékben 114, Aranyosszékben 45. Kiknek mind producálni kellett, s kétségkívül sokan elhullának.

Egyes megyék kimutatása kedviért ide mellékeljük
Az 1829-ki számitást.

Magyar-föld.	Pap.	Nemes.	Hopó- rator.	Polgár.	Paraszt.	Összesen.
Felső-fejérm.	123	2605	72	—	40,702	43,502
Alsó-fejérben	543	4170	484	2525	182,683	190,405
Kükülmegy.	277	4385	179	1710	71,108	77,659
Tordam.	235	4395	184	5630	105,505	115,949
Kolozsm.	405	5395	425	6240	127,446	139,911
Dobokában	269	4160	98	2665	84,948	92,140
Belső-szoln.	266	4115	153	4370	68,300	77,204
Húnyadban	929	7905	171	—	125,095	133,470
Összesen	2417	37,130	1766	23,140	805,787	870,240
Közép-szoln.	223	6080	144	3320	104,944	114,711
Kraszna-m.	22	3125	77	—	11,678	14,902
Zaránd-m.	54	670	45	—	34,183	34,950
Kővárvidék	91	2670	43	—	31,358	34,162
Fogarásvidék	105	4125	33	1810	49,651	55,730
Összesen	495	16,670	342	5130	231,814	254,457
Székely-föld.						
Udvarhely-sz.	210	2210	133	1510	70,478	74,541
Maros-szék	227	5565	187	4225	59,139	69,343
Három-szék	125	4150	121	125	83,511	88,032
Csik-szék	80	1830	84	—	70,153	72,147
Aranyos-szék	39	1270	49	—	17,262	18,650
Összesen	681	15,025	574	5860	300,573	322,713

Szász-föld.	Pap.	Nemes.	Honoratior.	Polgár.	Paraszt.	Összesen.
Szebenszék	368	—	224	7735	99,897	108,224
Segesvár-sz.	142	—	55	7400	12,762	20,359
Medgyes-sz.	201	—	55	3900	35,080	39,236
Nagysink-sz.	67	—	21	—	26,145	26,233
Kóhalom-sz.	46	—	19	2435	26,145	19,321
Szászsebes.	38	—	31	1740	17,945	19,754
Szeredahely.	35	—	13	—	14,299	14,347
Újgyház-sz.	37	—	12	—	16,605	16,654
Szászváros.	48	—	49	4240	18,259	22,588
Brassóvidék	225	—	79	6605	85,835	92,744
Beszterczev.	111	—	57	4205	29,158	33,531
Összesen	1318	—	607	38,260	372,806	412,991
Erdélyben	4911	68,825	3289	72,390	1,710,986	1,860,401

Képzeltetni, hogy ezen népesség 18 évvel későbbben bizonyosan más számokat adna. De újabb részletes számításal nem szolgálhatunk. Sőt ezt is az 1829-kit hiányosnak találjuk annyiban, mennyiben nem látjuk benne tisztán a polgárság és nemtelen közötti határvonalat, s azon kívül a székely katonaságot is a parasztok közé látjuk benne tétetve. Azért ha a mai napon egy főszveget kellene kimutatnom, elvetve az újabb számításat az 1772-kit venném kulcsul, s akkor a nemesség polgárság és a birtoktalan nemtelenség arányát a következő számokban állítanám meg:

Nemes pap- és honoratiorokkal 200,000 fő
 Polgárság a székelyekkel . 700,000 „
 Földtelen paraszt . . . 1,400,000 „

Ezen kiszámításunk arányát a családok akkori száma 7-teli sokszorozása adja. S mondhatom Erdélyben az 1772-ki családok számát 7-tel a mai napon sokszorozni bátran lehet. Ez is egy újabb bizonyossága annak, hogy Erdélyben az általunk felvett népességi összeg teljességgel nem sok.

61. §.

A LAKOSOK, ÉLETMÓDJOK SZERINT.

a.) P a p o k.

A sok vallás szükségessé teszi a sok papat. Honnan Erdélyben annyi pap vagyon, hogy alig hiszem Europa egy országában is aránylag meghaladja. Ugyanis az összes papság számát szerzetesekkel és apáczákkal 1843-ban, a zsidó-papokon kívül 5291-nek találtuk; következőleg ha ezen számmal Erdély két milliot haladó népességibe osztunk, ugy találjuk, hogy mintegy 434 lélekre esik egy papi személy: holott Magyarországon 710-re, *) Lengyelországban 592-re, Angliában 866-ra, Daniában 1078 lélekre esik egy. Innen aztán azon szomorú helyzet adja elő magát, hogy papjaink jövedelme igen csekély, annyira hogy özvegyeiket kénytelenek a legelhagyottabb állapotban hagyni a nyomoruság kezében: két felekezetet kivéve, a catholicusokat, kiknek nem lehet hagyniok, igen egyszerű okból, és a szász papokat, kikről a tízed által igen bőven van gondoskodva, ugy annyira, hogy a lutheranus pap nagy része az egy római catholicus s a két görög püspököt kivéve, egy papi hivatallal sem cserél.**)

*) Fényes Statist. I. 106.

***) A rom. catholicus püspök III. Károlytól nyert volt egy 5000-t hajtó nova fundatiot 1715-ben. 1753 octob. 11 Mária Thrésia b. Mártonffy György akkori püspöknek ismét ajándékoza 13 falut és 6 portiot. S lakhelyül Fejérvártt. Lásd Teleki-könyvtár 1141. számú Cartoc filac. 118. lap.

nek ezerekre megy fizetésök, holott az unitáriusok püspöke 2000 banko forintból tartja háznépét. Menyire mehet a papság tartása évenként, meghatározni nem lehet; mert a romano-catholicus lelkészeken kívül a többi nem országos pénztárból, hanem hallgatóik kezeiből kapja éelmét. Azonban fejét csak 300 forintra számítva, az összes papság másfél millió forintnál többbe kerül az országnak.

Részletesebb kimutatására a papság állásának ide mellékeljük a papság összeírását 1843 évről vármegyék szerint:

Magyar-föld.	Catholicus pap.	Egyesült görög.	Protestans pap.	Nem-egyes. görög.	Saját jövedelmek	Dota. tük.
Felső-fejérm.	19	21	54	38	1320	—
Alsó-fejérm.	97	243	101	129	19,139	3550
Kükülőben	16	83	114	36	240	—
Tordában	11	125	77	58	376	200
Kolozsban	57	146	97	40	1119	200
Dobokában	5	170	82	38	436	320
Bel. szolnok.	36	158	45	47	300	960
Húnyadban	31	92	91	163	60	932
Közép-szoln.	6	174	58	—	1312	418
Krasznában	12		23	—	1755	540

A görög egyesült püspökségnek 1717-b. adta volt a felség Fogarast, s fundatiokra Szamosújvárt és Alsó-szombatfárvát; de később Szamosújvár eladatásával kapja a balázsfalvi uradalmat 1737-b. maj. 8-án, mely áll 7 faluból és 6 portioból. Báró Klein akkori püspök kérésére oly feltétellel adatott, hogy abból 3000 a püspöké, 3000 pedig belőle papnevelő intézetre fordítottassék. L. Introductionis mandatumát Teleki-könyvtár Cartofil 1141. 83. lap. A görög nem egyesült püspök a sydoxial cassából kap évenként 4000 v. forintot, hová minden hitsorsossa 3 xrt tartozik fizetni.

Magyar-föld.	Catho- licus pap.	Egye- sült görög.	Prote- stans pap.	Nem- egyes. görög.	Saját jöve- delmök	Dota- tiók.
Zarándmegy.	6	—	16	46	—	—
Kővárvidék	3	72	6	19	140	200
Fogaraszvidék	7	42	21	59	140	110
Összesen	306	1326	785	673	26,337	7430
Székely-föld.						
Udvarhely-sz.	46	9	121	4	60	—
Marosszéken	40	37	123	14	60	—
Háromszéken	29	10	83	15	40	100
Csikban	76	14	1	—	60	—
Aranyosszék.	3	13	19	8	40	—
Összesen	194	83	347	41	260	100
Szász-földön.						
Szebenszék.	14	21	149	137	16,566	—
Segesvárszék	4	—	98	10	6350	—
Medgyesszék.	10	22	81	18	12,369	—
Nagysinkszék	1	8	20	17	8802	—
Kőhalomszék	1	5	16	8	7780	10
Szászsebessz.	2	1	6	21	3257	—
Szeredah. sz.	1	4	8	20	4788	—
Újgyházszék	—	4	7	15	3642	—
Szászvárossz.	6	11	3	23	3749	—
Brassóvidék.	10	—	97	65	9378	—
Beszterczev.	9	20	55	—	7790	—
Összesen	58	96	540	334	84,471	10
Egész Erdély- ben . . .	558	1505	1672	1048	111068	7540

Van még a zsidóknak is egy rabbijok Fejérvártt, ki a fejérvári zsidóktól néhány 100 fr. megalapított fizetést húz, s azon kül a vidékiek is jövedelmeznek neki előforduló ügyeikért. A vidéken, kik papi hivatalt visznek, valóságos papoknak nem nevezhetők.

b.) **Szenteskedők** száma naponként fogy; legnagyobb csapás volt reájok József császár azon edictuma,*) miszerint mind az egyesült, mind a nem egyesült calugereket, chartausiakat, camaldulensiseket és remeteket, valamint a carmelita és capucin apáczákat Erdélyben eltörlé, mint a kik sem iskolát nem tanítanak, sem betegeket nem ápolnak, sem isteni tiszteleten nem szolgálnak. Főleg az apáczák annyira megfogytak, hogy Mikházán jelenleg az utolsó világvivá öltözött; a szebeni kolostor egy részét is már másnak engedék lakhelyül. Calugerek azonban némelyek szerint még ma is vannak a Bucsecs-hegy oldalán, hol őket néha a hó egész télen oda zárja; nem messze tőlök az olábszéleken vannak ily szerzetbeli apáczák is. Van saját javok is, de nagy részt kéregetésből élnek. A különböző még fenálló szerzetek állama a következő volt 1843-ban.

aa.) Apácza kolostor egy van Szebenben. Valóságos apácza benne 8, újoncz 2, néne 5, összesen 15 egyén. Neveléssel foglalkoznak.

bb.) Szerzetesek.	Klas- trom száma.	Pa- pok.	Novi- tus.	Vilá- giak.	Összē sen.	Klas- tromon kívül.
Basilianus	1	3	1	—	4	1
Franciscan	4	22	5	5	32	—
Franciscan (Stephanit)	23	82	29	18	129	24
Mechitarista	1	2	—	1	3	—
Minorita	6	29	1	6	36	6
Piarista	2	24	3	—	27	—
Összesen	37	162	39	30	231	31

Mindössze van 493 szerzetes, a 37 Klastromban.

*) 1782-ben 391. gub. szám alatt.

b.) Tanítók.

A tanítók számát, a kezünk között levő adatokból meghatározni igen bajos. Annyit mégis kivehetünk, hogy nincsen annyi, mint a mennyi falu. Száma következő lehet.

A királyi lyceumban Kolozsvártt	16
A püspöki lyceumban Fejérvártt	6
Az unitusokéban Balázsfalván	8
A convictusban Kolozsvártt	7
A cath. seminariumokban Kolozsvártt, Udvarhelytt, Csikszeredán, Marosvásárhelytt, Kantán, Fejérvártt	37
A franciscan intézetben Fejérvártt	7
A reformatusok collegiumaiban Kolozsvártt, Enyeden, Udvarhelytt és Zilahon a segédek nélkül mintegy	18
Az unitariusokéban Kolozsvártt	4
A rom. catholicusok 10 gymnasiumára, valamint az egyesült görögök 1, a reformatusok 2, a lutheranusok 5, az unitariusok 2 gymnasiumaira két két professort számítva, mellőzve a segédek, kik nem innen élnek, tehetni számukat	40-re
Összesen	143

Más osztályát tennék a tanítóknak a nép-iskolák tanítói. Ezek száma a gubernium által szerkesztett tabellákban következőleg állott 1843-ban u. m.

Katecheta volt összesen	230
Oktató és oktatónő	596
Segéd	220

Összesen 1046

Következőleg az egész tanítótság 1189 főre menne. Mit a két görög vallásból kimaradt professzorok, házi-nevelők, kisdédovók száma még legalább

100 fővel szaporít ugyan; de ha elgondoljuk, hogy a néptanítók osztályja egyéb kereset módból is él, kénytelenek vagyunk megvallani, hogy Erdélyben a tanításból oly kevés ember él, mintha az egész ország, már eleget tudna. **S** annak is nagy része **300** pengő frt. fizetésből.

Tisztviselők és szolgák.

Erre egészebb adatunk nincs, mint a mit az 1845-ki Schematismus után közölhetünk. Ebben a hivatalok körüli szolgákat a tisztviselőkkel együvé számítva, a következő számot találjuk:

Az udvari kancelláriánál	69
A guberniumnál	145
Alája rendelt dicasteriumoknál	122
Királyi táblánál	37
A magyar megyékben	988
A székely székekben	540
A szász-földön	709
Posta hivatalnál	64
A kincstárnál	72
Katonaságnál katona-tiszteken kívül	164
Taxalis helyeken (1834)	878
Alája rendelt dicasteriumoknál (1834)	716
Összesen	<u>4,504</u>

Ezek közül az udvari kancellária tisztviselői húztak 1828-n	60,948 rft.
Kegy- és nyug-pénzesek	8,867 „
Összesen	<u>69,815 rft.</u>

A megyék székek tisztjei ugyan a fenebbi évben u. m. 1756 tisztviselő és 384 szolga, 17 nyug- és kegypénzes fizetése volt:	245,237 rft.
Az öt tartományi biztos fizetése volt	4,000 „

Útbiztosok fizetésével együtt az eddigyi öszveg tesz	480,798 fr. p. p.
A gubernium fizetése 1833-an volt (98 főre)	60,310 „ „ „
A fő-commissariatumnál 17 fő- nek ugyan azon évben	11,650 „ „ „
Egy szolgának	250 „ „ „
A guberniumhoz tartozó dica- steriumoknak	44,477 „ „ „
A királyi tábláról, kincstárról nincs adatom.	
Díjtalan gyakornok 1833-n a megyék- nél volt	139
Guberniumnál 34, és 1845-ben	63
Nyugpénzes tiszt a guberniumnál 1833-b.	21
Nyugpénzes özvegy	43
„ szolga	2
„ szolga özvegye	12
„ gyermek	50
S kerültek évenként	27,719 rftba
Kegypénzes volt kettő	276 rftal.

Ide számíthatnak a faluk jegyzőit, de ezek minden nagy számuk mellett, nem csak hivatalok után élnek, hanem egyszersmind termesztők is.

Az ügyvédek számát is tehetni mintegy 6—700 felé.

A gazda-tisztek számát is körül-belől egy ennyire. Úgy annyira, hogy ha a politikai igazgatás hivatalosait és szolgálait, az ügyvédek, az uradalmok hivatalosaival és szolgálival együvé számítjuk, összes számukat tehetni Benignivel egyetértve 40,000-re, s fizetésöket körül-belől egy millio pengő rft-ra.

d.) Gyógyászok.

Azt szokták mondani doctor s bolond legtöbb van a világon. Erdély sem lenne kivétel, ha diplomát producálni nem kellene. Így azonban igen szegényül állunk. Ugyan is 1843-n következőleg állt:

Status által fizetett orvos volt 42, sebész 75, bába 258, összesen 375. Gyógy-intézeteknél közlők volt orvos 6, sebész 6. Magános orvos volt 21, sebész 61, Bába 630; összesen 712. És így:

Orvos . . .	69
Sebész . . .	143
Bába . . .	888
Összesen	1100

e.) Kereskedők, gyárosok, kézmivesek.

Hogy Erdélyben igen sok gyáros, kereskedő, és kézmives nincs, azt igen könnyen megfoghatni. Földmives és barom-tartó ország, magának is csak olyakat készít, mik a mindennapi szükségre elkerülhetlenek. Számuk meghatározására van kezünkben egy gubernialis összeírás 1843-ról, de minthogy kulcsát ezen összeírásnak nem ismerjük, jót felőle nem állhatunk.

Kereskedők számát belőle megmondani nem tudjuk, mert benne csak a kereskedések száma van meg, mi szerinte 1000 körül jár. Következően minden kereskedésre csak 4 egyént vegyünk, mégis rá megy 4000 főre. Megjegyzendő azonban az, hogy a kereskedők számának sokkal magasabbra kell tétetődni, minthogy a görögök, örmények mind csupa kereskedésből élnek, valamint a zsidóság egy része is legalább házalásból.

Gyárosok száma a szó valódi értelmében nagyon csekély, minthogy nagyban üzött gyárunk alig egy néhány. Mégis ha felszámítanok a három cukorgyár, 7 üvegcsűr, 2 edény-gyár, 18 papiros malom, 2 fonó-gyár sat. személyzetét 1000-re könnyen rá menne, családostól számítva.

Mester-emberek száma valamivel bizonyosabb. A fenn megnevezett összeírás minden névvel nevezhető mester-embereket 52,981 főre tesz. Hová mindazáltal sem a mester-emberek segédeit, sem csa-

ládját bele nem számítá; valamint nem a bányászokat kiknek száma **10,410** főre rug, nem a kézműből élő cigányokat és falusi mester-embereket, kiknek száma falvainkban bizonytalan. Egyes mesterségek üzöi száma, mi a **100-t** meghaladja a következő.

Mészáros és hentes	1353
Molnár	3124
Kenyér-sütő	903
Kertész	349
Halász	716
Pálinka-főző	2614
Vendéglő és szakács	712
Fogadós	3592
Borbély	141
Kádár	858
Bérkocsis és fuvaros	799
Úveges	106
Kőműves	756
Musikás	1354
Kéményseprő	141
Szappanyos	172
Fazakos	300
Lakatos	299
Szabó	1618
Csizmadia	4415
Zsibáros	123
Asztalos	952
Rézműves	130
Posztó-készítő és nyíró	273
Takács	200
Pokroc- paplan- mátrác- készítő	300
Főkötő és asszony-ék műves	120
Kalapos	327
Kötélverő	323
Szőcs	1810
Timár és kordoványos	1317
Szifgyártó	438

*

Nyerges	134
Fűsűs	311
Esztergályos	132
Kerekes	808
Fűrész-malmos	697

A kevesebb számból állókat kisebb fontosságúaknak láttam, s egyszersmind bizonytalanabbnak is. Hogy a kereskedés mily bőv forrásu életmód Erdélyben tanuja az, hogy minden tőkepénz kezökben van, tanuja az, hogy egy néhány kereskedőház rop-pant jóságokhoz kezd jutni. A mester-emberek ellenben, számok parányisága mellett is, a honban nem találván fogyasztokra, a kivitelnél pedig a csődöt ki nem állhatván, ha mezei munkához nem nyulnak, meg nem élhetnek.

f.) Földmivesek.

Ezen oly annyira háládatlan legalább panaszos ágán az élelem keresésnek legtöbbben rágódnak Erdélyben, sőt szinte elmondhatni, hogy egész ország reája támaszkodik. Az 1772-ik összeírás szerint következőleg állott a mezei munkából élő családok száma:

Volt szabad földmives-család	50,954
Jobbágy-család	114,702
Zseller-család	54,864
Szélbeli katona-család	23,077

Összesen 243,497

Ha már most ezen összevet az egész ország családjai számához a 303,286-hoz arányosítjuk, úgy találjuk, hogy az egész népesség $\frac{2}{3}$ része csupa földművelésből él. A fenmaradt 60,000-nyi főt bányászat, kévmiv, szolgálat, és toll után élőknek számítom, kik maguk is a földműveléstől nem egészen mentek. S ha már most tekintetbe vesszük azt, hogy Erdély művelés alatti földjéből egy fejére az összes népességnek általánosan számítva 1 □ hold föld nem juthat, ha tekintetbe vesszük azt is, hogy bőtermés

idején a gabona mily olcsó, *) egyéb czikkek pedig telyességgel nem szállanak: ugy ezen ágát az életmódnak igen nyomorultnak kell tartanunk.

g.) Katonák.

Erdélyi ezred van mindössze kilencz. Ebből linea ezred négy, melyből három gyalog, és egy huszár. Béke idejében egy gyalog ezred áll **2933** főből, a huszár ezred **1233**-ból. **S** ha már most ezen számhoz, hozzá számítunk másfél ezer főt, mint olyakat, kik idegen ezredeknel szolgálhatnak: az összes szabályos katonaság részünkről lesz **11,532** fő. Honnan Erdély népességére **199** főre esik egy katonára. Mi aránylag nem volna sok. Van azonban egy más oldala is a dolognak, mi abból áll, hogy Erdély ezen kívül négy gyalog, és egy lovas ezredet állít ki a határszéleknél, mi **1830**-ban **10,765** főre ment, miből huszár volt **1,420**; a székely gyalog ezredeknel **4712**, a két oláh gyalog ezrednel ismét **4,633** fő. De minthogy a szélbeli katonaság nem katonai díjból, hanem mezei munkából él, ezek családja a földmivelők közé be van számítva. **) Sőt a linea ezredektől is igen sokan szabadalommal haza bocsátvák, kik addig mig szükség lesz reájok ismét csak föld-mivelésből élnek. Egyébaránt napjainkban egy gyalog katona napi-díja 4 p. xr. a többié aránylag hág.

*) Bethlen Farkas említ oly szükségeket a XVI. sz. hogy miatta az éhségben megbolondultak, macska-hússal sat. éltek, s hogy egy mérő buza 25 aranypénzen ment: említ oly bővséget 1583-ban, hogy ő köből buza 1 m. frton, 9 akó bor 2 m. frton ment el. Bethlen Farkas Histor VI. 358 lap. Korunkban is 1817 körül 15—16 rfton kelt vékája a gabonának, s mindjárt az után néhány garasra szállt.

**) Család-szám volt (1830) 19,035. Ebből férfi 83,505, nő 84,556. Összesen 168,061 fő. Benigni s Statistik. d. Militär-Gränze 17. l.

h.) Koldusok.

Hogy Erdélyben a koldulásból is élnek, igen természetes, mint oly országban, hol gyárok nem létezvén, a csonka-bénna élelmét bajosan szerezheti meg. Kegkevesebb koldus van székely-földön; s legtöbb városainkban. Valamint a cigányok egy része is született koldus. 1816-n a kormány fellépett vala mellettök, s a gubernium egy nyomtatványt köröztetett vala, melyben felszólítja a hatóságokat a koldulás megszüntetésére. Hogy eredményje volt tanuja az, hogy ma 17 szegény-intézet van a honban, melyekben 77 ágy (12 Szamosujvártt, 7 Udvarhelytt, 22 Brassóban, 36 Beszterczén) vagyon; s benne 1843-ban 671 egyénre (181 férfi és 490 nőre) 10,803 p. frtat költének. Vannak ezen kívül ápoló-intézetek, melyek száma az országban öt, van benne 25 ágy, s általok 252 nyomorult kapott segélyt, pl. 4779 rftat. Ezen intézetek alaptőkéje 44,469 rft. p.p. A valóságos szegény-intézetek tőkéje 179,899 rftal ér. De hogy a koldulás szünnék, azt nem állítjuk, sőt maig is bizonyosan minden 300 főnek egy koldust kell élelmeznie.

Volna még egy osztályzata a népességnek a vallások szerint. De ezt a II. kötetre halasztjuk, hol a vallások államáról leszen szó. A jelenleg kezünk-nél levő tabella szerint volt 1844-ben:

Rom. catholicus	262,179
Reformatus	269,236
Lutheranus	193,844
Unitarius	52,180
Egyesült görög	622,203
Nemegyesült görög	610,876
Összesen	2,010,517

De minthogy népességi számításunkkal nem egyezik, részleteibe itt nem ereszkedem. Hogy a zsidók kimaradtak belőle, az már is látható.

MÁSODIK CZIKKELY.

A MŰIPAR.

62. §.

ÁTALÁNOS NÉZETEK.

Sohajtással kell megnyitnunk a jelen czikket. Ha valahol itt nem titkolhatjuk szegénységünket. Műiparról akarnánk szólni, de nálunk a nevezete is szinte hontalan, gyárokról és gyárosokról, de azok helyett majd kézmiveket és mester-embereket fogunk találni. A nyerstermék előáll a termesztők izzadá-sai közt, s annak nemesb alakot adni nem tudván, egy néhány fillérért oda vetjük az idegennek; s azon vas-darab mi kezünk közt mit sem ért, mint műszer drága pénzünkért jó vissza hazájába. A fény-üzés emelkedik, eszközök kellene hozzá: naponként adósodunk, s egy anyagi és szellemi tönkrejutásnak megyünk elejébe. Mert mindazon enthusiasmus mely-lyel a védegyeletet fogadták, kődként enyészett el, mit sem hagyva Erdélyben maga után. Mindenfelől azon ellenvetés hangzott, miért adózzunk Ma-gyarországnak; s nem gondolák meg, hogy Magyar-ország is más tárgyakban piacunk lehet. Vettek volna erdélyi kelmét, de a segesvári brassai kelme szagos; állítottak volna gyárokat, de tőkepénzünk nincs. Enthusiasmusunk csak lett volna, de csupán gőz, gyárt nem állít. Hihetőleg megszánva felséges fejedelmünk nyomoruságunkat, reánk is veté kegyes tekintetét, mikor a bécsi polytechnicumban öt erdélyi funak 200—200 p. rftat volt kegyes évenként ren-delni, akár kereskedés, akár eröművészet mellett. *) S hihetőleg ezzel csak segedelme előlépését tevé

*) Erdélyi Híradó 1844. 10-ik szám.

meg. **S** tán megérjük valahára, hogy nem kell a posztótól a csontgombig, a selyemtől le egy hitvány dülig mindenért külföldre küldenünk.

Miután tehát így állanak a gyári körülmények, hogyan találjuk a mesterségeket? Valamivel jobban. **A** magyarnak nincs kedve a mesterségre, a székely ündorodik tőle, és az oláh inkább választja a sovány katona kenyeret, csak mester-ember ne legyen. Csupán a szász az, melynek vérében látszik lenni az ipar. De ők is beérik azzal, hogy most a szebeni, majd a pesti, majd a bécsi műkiállításon egy pár pokrocért dicserő oklevelet, vagy bronz emlékpénzt kapnak. Átká alatt nyögnek a czéhrendszernek, mely a legszigorubb nepotismussal van összekötve, honnan legjobb mesterlegényeink kénytelenek Oláhországba kiszökni; minek azon következése lett, hogy ott mesteremberekké lévén, a mi gyártmányainkat feleslegessé kezdik tenni Oláhhon piaczaik. Bár csak életbe léphetett volna az 1811-iki hongyülés azon határozata, mikép a mesterlegény, ha a czéhba állási díjt le nem tudja is tenni, remekeljen, és magának műhelyt állithasson.

63. §.

ÁSVÁNYORSZÁGI GYÁRTMÁNY.

Kigondolná, hogy ezen országban, mely több aranyat terem mint egész Europa, Magyarországot kivéve, mely platinán és czínen kívül minden érczel dicsekszik: ki gondolná mondom, hogy ezen országban majd senki se foglalkozzék érczművek előállításával? Azon néhány arany- és ezüstmives, kiknek számát 20–25-re tehetni tekintetbe sem jöhet. Ok maguk is inkább csak kereskedők, kik Bécsből szállított árut adnak folyamatba, vagy legfeljebb arany ezüst mivet forrasztanak. Hogy stempelőknek kevés hitelök, az köztudomás. Nem így állottunk a XVII században, midőn paszomántaink, arany ruhakészületeink, a szebeni művesek keze után

Bécsben is keresettek valának; *) nem állunk így a XVI-ban, mikor Egyed, enyedí, saját találmánya szerint órákat készít, melyek arany gyűrű-főkben, gombokban viseltetének. **) Ma órásaink nagy részint nem egyebek, mint óratarítók; s mindent külföldi gyárokból kapnak. Tisztelet az olyanoknak, mily egy Biró Brassóban sat.

A réz- és vas-gyártás valamivel élénkebb. Rézhámor van Brassóban 2, Szentdomokosan 1, Orláton 1, Tömösön 1, Szebenben 1, = 6. S ezen hámorok meglehetősen mennyiségű rezet kinagyolnak. Azonkívül harangöntőink becsületet érdemlenek. Rézmiveseink (130) nagyrészt fedezik a durvább eszközök hiányját. De finomabb eszközöket maig is a külföld ad. Leghíresebbek az üstgyártásban a beszterceziek és brassaiak. Vashámor a honban sok helyt van, pl. Húnyadon, Toroczkon, Hermányban, Fülében, Homorodon, Hátzáselen, Oláhláposan, Sebeshelyen, Vácán, Topliczán, Olimperten, Miklósvarán, Kirújban, sat. Azonfelül Húnyadon kassagyár. Mégis le egy öntött kemenczéig, csaknem minden kovácsságon kívül eső vas-mivet a Bánátból, Stájerhon és Csehországból kapunk. Aztán némelyik hámor még jó ráfot sem tud előállítani; honnan jobb gazdáink nem egyszer mennek vasért Debreczenbe. Egyébaránt a kohók gyártását a 92—93 lapon már előadtam. Hogy ezen gyártásnak jelene nincs, azt láttuk, hogy jövője kétes onnan gondolhatni, hogy a jelenlegi tökélytelen kezelés mahólnap minden szünket felemészti. Mert tudjuk, hogy ott, hol a vas-mivelés tudományos alakot kezd kapni 18—20 köb láb szén megy fel egy mázsa vas előállításánál; és nálunk mintegy 44. Termesztünk ugyan is 60 mázsányit, és feltüzelünk hozzá 2663 köb-láb szenet.***)

*) Lásd Desöffy János végrendeletét Wagner Diplomát.

**) Ezen órákból Zápolya a Szultánnak is kedveskedett. Bredeczky Geograph. IV. 70.

***) Lásd Tafeln z. Statistik. Industrie 1841.

Puskaport két helyt gyártanak: **Szebenben** és **Fejérvártt.** Csudálatos az, hogy az annyira sós Erdély egy hang szíksót (soda) sem állít elő *) S valamint az, hogy a mezőség keserű vizeiből, még mind e mai napig senkinek eszébe nem juta csodasót előállítani. Így áll a só körüli gyártás són épült hazánkban. Hogy azonban itt sincs előhaladás bizonyítja az, hogy 1566-ban a gyula-fejérváriak már híres puskaporgyárosak; ez évben öntalálmányok után készített löpor-golyókat szortak ostromloikra **.)

Az üvegyárok vagy inkább üvegcsűrők száma tudomásom szerint **7.** Van **Porumbákon, Görgényen, Bükszádon, Nagy-almáson, Borszéken, Zalánpatakán, Felső-árpáson** és **Kercesorán.** Készítményeik igen szűk korlátok közt forognak; üvegtáblákat faragatlan üveget és poharakat adnak ki csüreiből. Honnan minden tükreink, minden metszett üvegeink **Csehországból** s máshonnan kerülnek. **Kercesorán** és **Árpáson** ha elég jól tudom metszenek is; de alkalmasint reájok illik azon megjegyzés hogy feneke hamar leválik. Magán útakon a borszékiről azon tudomásom vagyon, hogy **10—12** legény munkája után **60-70,000** pengőt forgat évenként; gr. **Mikes Benedek** bükszádi csüréről hogy **30-40,000-t;** s hogy a gróf **Kálnoky** család zalánpataki csüre **4000** forint haszonbért hajt évenként. Ily magas kilátás vagyon erdős és kavicsos hazánkban az üveg-csűrökkel, egy olyan gyártmánynyal, melynek **Oláhország** és **Moldova** felé nagy jövője lenne; minthogy olvasztó kazánnak való fejer földje egyiknek sincs. **Csehország** **75** hütája után **6** millio pengőt kap be évenként. Csupa kavicsból és fából kapja a **6** milliot!!

*) A nyers soda mázsája 9, kristályosítva 12 pengő. Spanyol-Frankhonban sós növényekből is természetik, annyira haszonhajtó.

**) Forgács beszéli. Bethlen Farkas Báthori Istvánnak tulajdonítja e feltalálást.

Kőedény gyár van Brassóban kettő a Fleischer és Piroritti uraké, Görgényben egy b. Bornemiszaé, Batizon egy ifj. gr. Csáki Györgyé. Ezen utolsó, mely D' Andre György és Ferencz fia gyárnok urak fáradhatlan szorgalma által annyira ment; nem csak Erdélyben első, de egyszersmind a két Oláhhonba és Bécs felé is kezdi kivívni érdemét. Ezen gyár 60 embert foglalkodtat, készít fehér fekete és veres edényt, s legújabbán kemenczéket is. A pénzforgás gyárában 30-40,000 váltó rft évenként. A két hazában 54 raktár részesül czikkeiből. Az 1842-ki pesti műkiállításnál fekete kőedényiért ezüstözött és aranyozott emlék-pénzt nyert; s egyszersmind azon méltánylatat, hogy minden kiállított czikke azonnal elkölt. *) Legközelebb-ről megint igen csinos porcellán féle kandallokkal állott elé iparos gyárnoka. Igen nevezetes körül az, hogy gyára körül mind helybeli oláh lakosokat és gyermekeket alkalmaz, s hogy azoknak 1841-ben takarékpénztárt alapítá a derék gyárnok **.)

A b o r g a i p i p á k is könnyűségök s sajátyszerű fekete színök által nagy hírből állanak, s az országban nagy divatban vannak. Készítése nagyban megy. Ezen pipák mint tudjuk krajezárosok. Ily pipákat több helyt készítenek, s azok közt az ákosfalvi is megjegyzésre méltó. Jelenleg 5-6 ember dolgozik Ákos-falván. Egy egyén napjában 100 darabot is elő állít.

Nevezetes cserépgyár a több cserép-csűrök közt a nagy-enyedi kolégyom újon cserépgyára, mint a hol egész gyárilag nagyban gépekkel megyen. Utána jöhet nagyságra a besztercei cserépgyár, szürke palás földéből. Csak kár hogy cserepe hitelét néha az égetlenség által rontja.

*) Kossuth Jelentése szerint.

***) Batiz és Görgény Szindról Torda mellől kapja földét. Brassó helyben, de ennél rosszabb.

61. §.

NÖVÉNYORSZÁGI GYÁRTMÁNYOK.

Kender és lenszövetek dolgában házilag nagy szorgalom űzetik. A székely asszonyok régtől fogva híres szövők; s nemesbitésére ezen ágnek, Erdővidéken jutalmokat és műkiállításokat kezdének vala az utolsó években. A műkiállítás megszűnt, de azért ma is a székelyföld az ugynevezett házi szőtt nyári kelmékkal egész Kolozsvárig kezd kereskedni. Háromszék a különös fészke, hol főleg Zabolán ezenként szövik a vékony csikos keszkenőket. Ugy hogy a körütei pénzforgást bátran tehetni 15-20,000 v. forintra. Nagyban megy ez egyszersmind a szászföldön is, hol a híres len hazájában a Barczaságon, Feketehalom évenként körül-belől 1000; Hóltővény pedig 500 darab vásznót is megszö évenként pamuttal elegyítve *). Takácsaink is főleg asztalműket igen izleteseket kezdenek kiállítani, de kevés számuk miatt, majd mind csak azzal is foglalkoznak; finomabb gyolcsat külföldről kapunk. Ezen iparágnak csak azért is jövője van, mivel naponként elismertebb igazsággá válik az, hogy a gépfonta lenszövetek szijasságát, szálaít a gép elzuzza, s így sokkal tartótlanabb, mint a kézfonta fonal szövete. Azért a kézfonta szövet nemesbitésén kellene fáradsunk.

Kötélgyártás az igaz csak műhelyekben megy, de mégis városaink, s néhol falusi gazdáink szükségünket kipotolják. Segesvártt készítik a nagy hajó-köteleket, mint hol legmagasabb tőkélyre viték. Brassoból Augustin József a bécsi kiállitásnál (1845 maj.) dicsérő oklevelet kapott.

Papírgyárok dolgában csak meglehetősen állanánk. Van ugyanis Orláton, Brassoban, Frecken,

---

*) Marienburg 26,000 forint árunak mondja Geograph. I. 129.

Szebenben, Borgón, *) Görgényen, Csik-szentmártonon, Csik-szent-királyon, Csíkszeredán, Gelenczén, Sztrugáron, Roskányon, Zölderdőn, Abrikon, Bogáton, Fel-enyeden, Kercsesorán, Kolozsmónostoron, Sebesvártt. Szám szerint 20 volna. Nevezetes az, hogy Erdélyben hamarabb volt papírmalom mint Magyarországon, és ez volt a brassai 1546-ban **..) Utána jöhet régiségre a felenyedi 1701-ből ***,.) Nevezetes az, hogy Csik-szentkirály és Szent-márton gyárait százok oly feltétellel építék, hogy bizonyos évek múlva a földtulajdonosának visszamarad. Nem követhetnék ezt más földbirtokosok is? E két malom csak itatos papírt állít elő, valamint nagy része a többinek is inkább csak közönséges nyomtató és író papírt; kivéve Orlátót, Frecket és Borgót, hol finomabb papirokat is kezdenek gyártani. Az eléállított mennyiséget meghatározni bizonyosan nem tudjuk. Közép számnak vehetni azt, hogy mindenik 1000 kötést állíthat. A brassai, tulajdonosa vallomása után 10,000; az orlái ismét magány tudósítás után 20,000 kötést készít, mely utolsóból 10000 kötés nyomtatópapír. Honnan láthatni azt, hogy nagyságára az orlával egy sem mérközik, mint a melyben szép gépei mellett 10 férfi és 30 leány dolgozik. Költsége évenként 20-25,000 váltó forint, s jövedelme 60-80,000 között inog. †) Ezen gyárunk az, mely legnagyobb

*) Hiános geographiánk érdekében megjegyezzük, hogy a ki Borgó nevű falura indulna papírért, nagyon megjárna, mert ily nevű falunk nincs. Hanem Borgo egy néhány faluból álló fiscalitás, mely falvainak a Borgo név elejébe szokott tétetni. A papír-gyár Borgo-Prundon van. E falvak a Nagy-borgo partján fekszenek kétfelől. Fenyőfa kereskedésből élnek.

***) Fuchs és Benckner állíttá 1546. Ungr. Magazin I. 141.

***) 1701 körül áll fel. Bredeczky s Topogr. Beytrag I 49 I.

†) A hivatalos tabellák az orlái és borgo-prundi papírgyártmány mennyiségét 2,800 mázsára teszi. Lásd Industrie 1841.

számát bírja a vevőknek Oláhlon és Moldva felől. Hogy ezen 40—50,000 kötés mit gyáraink előállítanak, nem elég a fogyasztás arányában, igen természetes. De legnagyobb baj az, hogy egyike sem fáradozik abban, hogy finomabb és színes papírokról gondoskodjék, honnan ezen czikkeekért teméntelen pénzt adunk ki.

Kártyagyár van egy Brassóban, de gyártmányja a közszükséget teljességgel nem látszik fedezni, s csak durvább kártyákat állít elő.

A pamut-szövetek dolgában gyengébben állunk, de előkészületek mutatkoznak mindenfelől. Fonógyárak kezdenek előállani, milyen vagyou egy Brassóban, más Joannovicznak Zernyesten s Bedeusnak Orláton. A két elsőről nincsen részletes adatom; az orlátiról magán útan tudom, hogy van 5 orsója, s hónapjába 25 dolgozó után fonat 25 mázsát. Fontja 5 rft váltóban. Különben a pamut szövést Brassó és Segesvár úzi legnagyobbban. Segesvár évenként 12—15,000 darabat nyujt takácsai által. Darabja 25 sing tartalmu, s 6—12 váltó frtan kél. Ugyancsak Segesváron 1844-ben egy kartongyárt is állítottak volt részvényeken, hol legtöbbire kendőket, kótényeket, de sikerült kartanokat is gyártanak. Ugyancsak 1846-ban állita Baumann Ferdinánd egy más kartongyárt Szászsebesen; ezen gyárból is csinos női-kelmék kezdettek kikerülni.. A pamut-festést Segesvár sokra vitte, valamint Brassó is. Van azon kül pamut-festő Hidvégen, Székelykereszturtt, kiktől $\frac{1}{2}$ vált. forinttal kaphatni olcsóbban a gyapot fonal fontját. Igen okos dolog lenne ezen iparágot, mely a levantei kereskedés útján oly kezünk ügyében esik, nagyban folytatni valahára. *) Vatta

*) Angliában III. György felléptekor (megholt 1829) pamutan csak 40,000 ember dolgozott, 600,000 font jövedelemmel. 1843-ban már $1\frac{1}{2}$ millio ember dolgozik 30 millio font jövedelemért. Nálunk is elférne.

készítéssel is foglalkoznak városaink, kik között Kolozsvár is jó helyen áll. Hogy mind ezek mennyire fedezik pamutféle szükségünket, s hogy mily egyszerű czikke a kereskedelemnek mutatja az, hogy a Magyarországra behozott pamut-kelmék ára 64 millió p. frtra rug évenként; s ebből, a népességet vévén arányul 8 millionál több esik Erdélyre.

Czukor-gyár három vagyon Erdélyben. Egyike ezeknek van Górbón báró Józsika Jánosnéjé, a más Szebené és Kolozsvaré részvényeken. Mennyire fontos ezen iparág meggyőzhet az, hogy közszámítás szerint minden főre egy font esik azon czukor mennyiségből, mi a vámon Magyarhonba bejő. *) És így Erdélyre 23,000 mázsa. S minden mázsáért fizetünk csak vámot 18 pengő rftat. Hogy ezen mennyiségből mennyit fedeznek gyáraink bizonyosan megmondani nem tudjuk; de azt 1000 mázsára tenünk teljes lehetetlen. Ugyanis a szebeni gyár napoként előállít téli hónapokban 2—3 mázsát nyárban rafinrozandót, mi 2—300 mázsát tenne. A kolozsvári mely 20—25,000 mázsa czukor-répa főzésére van építve, adhatna ugyan ennyit. De ezen gyár, mivel a vidékén termő répa, mint mondják, nem elég czukros, egy idő óta ingadozásban vagyon. Ezek közt a górbói legrégibb, s lehet mintegy 15 éves. Körüle 24 megtelepített sváb dolgozik. A répát eddig az uradalomnak kelle természetnie, azért közpszámítással évenként 60—70 mázsát ada. Akármint okoskodjunk is legfeljebb is csak a fenjegyzett 1000 mázsát fedezik. **) Mi hasznat hajtana mezzei-gazdáinknak a czukor-répa termesztése gondolhatni onnan, hogy mázsáját 30 váltó xron váltják gyáraink, s így egy 1600 □ öles hold 45 pengő rftat hoz be.

*) Angliában egy főre esik 18, Belgiumban 12 $\frac{1}{2}$, Frankonban 7 $\frac{1}{2}$ font.

**) A szebeni czukor bélyege $\frac{110}{II}$, a górbóié $\frac{111}{III}$.

Szeszgyár és pálinkafőző dolgában még jobban állunk mint kellene; főleg a bortalan székelyföldön minden háznál üst van, úgy hogy a székely leányiak parafernumai közé tartozik a pálinka-főző üst is. Kézdi-vásárhely és vidéke legpogányabban neki esett főzésének; valamint a megyéken is a kis városok- és falukan a zsidók. Nagyobb pálinkagyáraink közé tartoznak: a tófalvi b. Apor Károly jószágán gőzerőmivekkel, 20 vékára számítva napjában. Ide tartozik a hidvégi, eddigi birtokosa Seethal János úr, napjában 40 vedret járatott 39 fokot, 3020 font gabonából (egy köből buza 120 font, zab 70 font); s hízhata mellelte 100 szarvas marha, 100 sertés. *) Mostani tulajdonosa gr. Nemes Ábel, hogyan kezelteti nem tudom. Kisebbek vannak Ligeten gr. Nemes Jánosnak, Udvarhelytt P. Horváth Daniel urnak, Körispatakán gr. Káluoki Györgynének, melyek 15—20 vederig jártathatnak napjában. A többitől nincsen adatom, ezekről is magán úton, ámbar a gr. Bethlen Ferencz bethleni gyára a legnagyobb figyelmet igényli, mint a mely a többek között párkettirozott. Van még a báró Wesselényi Miklós gyáraitól, a zsidói- kékesi- és galacziról azon nemes adatom, hogy a nagy hazafi mint néprontó eszközöket eltörlé; holott tán egyedül a zsidói 5000 pengőbe került volt. A fentemlített gyárok gabonán kívül pityokát is főznek, mit főleg Hidvégen, hol köble 30 v. xr. igen haszonhajtónak mondanak, minthogy köble 4 kupát is ereszt 30° jószágut. És úgy találják, hogy a pityoka 33 faja közül a kék az, mely legjobban fizet.***) Hogy a szebeni, czódi és brassai gyárok pálinkát vagy valóságos szeszt állítanak elő, nem tudom; az bizonyos,

*) E legnagyobbnak látszó gyárunk mellé állítjuk a canonmillsi gyárt Edinburg mellett, melynek csupán évi adója 800,000 p. frt. Galletti Világismeret I. 48. l.

**) Nálunk a gabona kezdi 31—32, a pityoka 31° cseszteni.

hogy a brassai rozsolis-gyár nagyban viszi, valamint Fröhlich és Voschicz Eleonora is Kolozsvártt hírét megalapította. Egyébaránt Kolozsvártt a négy legnagyobb rozsolis gyártó évenként a következő arányban gyárthat: Fröhlich 35,000, Voschicz 10,500, Schwarzel 2,500, Czakoné 2,500 butiliát; mi összesen 48,500 butiliát tenne; s így az apróbb gyártmányokkal együtt a Kolozsvár rozsolis gyártmányját 60,000 üvegre tehetni. Megjegyzendő, hogy Schwarzel jelenleg pityoka szeszből gyárt, és nem érezhető. Ezen szeszekből sok kimegy Oláhországba, de még se gyártanak annyit, hogy a gallicziai pálinkát ne lássuk Brassó felé vitetni. *)

E c z e t g y á r t á s nagyocskában megy Szebenben 3, Brassóban 3, Kolozsvártt ha jól tudom 2 helyt. Különbén nálunk nincs nagy kelendősége, mint-hogy a pálinka-főzők is igen nagy mennyiséget állítanak elő, s azon felül erdős helyeink hordókra sajtolják vadalmából az eczetet.

S e r f ő z é s nálunk nem mehet igen nagyban azon egyszerű okból, mivel a magyar gyomor borhoz szokott. Talán még inkább abból, hogy az egyed-árusság alávetett serfőzés, ezen ital jóságának és terjedésének nyakára hágott. **) Egyéb iránt minden nagyobb városban van serfőző, ha nem egyébért élesztőért, néhol falun is. Legnagyobb lesz a brassai serfőző, tapadó malmával. Az újabb években Kolozsvártt pezsgő-sereket kezdének divatba hozni seltersi korszokban, de alig hiszem, hogy divatban maradjanak.

4.) **Lisztelő malmak** száma bizonyos számítás szerint 2,892 lenne, természetesen apraját nagyját számítva. Vannak köztek olyak is, melyek-

*) Sajátságos ital a fenyővíz, fenyőmaggal főzött pálinka, melyet a székely asszonyok még Kolozsvártt is árulnak.

**) Lássd csak az utóbbi brassai eseményeket. Siebenbürg. Wochenbl. apr. 9. 1846. Kiadó.

ben szita is van, mint Kolozsváron, de ugy nevezett mundlisztet csak Háromszék gyárt, mint a hol mintegy 15 éve ily malmokat kezdének, s ma 10–12 helyt készitnek, ha bár egy kövön is. Itt az első malmok közé tartozik az árkosi, galambfalvi és körispataki. Igen jó lábon áll az sepsi-szentgyörgyi, s mint ilyet az egész ismertetéseül bővebben leirom. Ugyanis ez a háromszéki szép gabona vékáját, mindig felebb fizeti egy v. garassal mint Brassó; s azon a probb szemüt, melynek köble a 140 fontat nem üti egy garassal olcsóbban; minélfogva a természetény nemesbitésére igen jótékonyan hat. S így is azon gabona lisztjét, melyet ő 6 váltó forintán fizetett, mázsáját 16 rftért adván, az aradit, melynek mázsáját eddig méreg drágán fizeték, majd egész Erdélyből kezdi kinyomni. Évenként malmában a pénzforgást 30,000 váltó frt. körül teszik. Átalában e malmok minden köböl után 1 p. frtat nyernek. Legújabb, s tán legnagyobb szerű a gr. Kálnoky Dénes miklósvári malma az Oltán, melynek fél ereje vashámor. Nevezetes a brassai serfőző malma annyiban, hogy ez egyetlen egy tapadó malom van Erdélyben; ökrök forgatják. A száraz-malmak száma is nagyon csekély, holott kiszáradó patakaink kivált a mezőségen nélkülözhetlenekké teszik.

Kását tiszta-liszt malmaink is adnak; de főkép Brassó számos árpa- és köles-kása malmai oly mennyiséget állítanak elő, hogy az egész országot fedezik. Marienburg ezen malmak számát 1807-ben 40-n felül tevé, s ma sem kevesebb. Legújabb és figyelemre méltóbb e körül Gampe Márton gyöngykása malma Csucsán (Kolozsmegyéb.), mely már csak azért is nevezetes, hogy azt tulajdonosa, maga szerkezé, s főleg egy szemvágó gépe páratlan a két hazában. Négyféle fokozatu kását őröl, s jóságát dicserik. Ára is jutányosabb a kásájának, mint a többinél.

5.) Az olajgyártás nálunk inkább csak nagy

péntek körül jó divatba, akkor is inkább csak len- és tókmag olaj, melyeket főkép az oláhok sajtolnak. Honnan minden olajszükséget külföldről kell kiállanunk. Két repcze-olajgyár van a honban, egyik van Czódon, eről sokat mondani nem tudok; a más van Kolozsvártt, ezt néhány földbirtokos Lasky pesti gyárossal tervelé. Erre nézt 10 évre a birtokosok magukat repczetermesztésre kötelezék. Lasky úr pedig önköltségén a népkertben olajgyárt állíta, s azt 1846 őszen megindítá. Hogy mint osztá repczemagat említök, s megemlitjük azt, hogy Lasky úr a vidékekre is akar rakhelyeket állítani, mihelyt egy tájon 500 holdat repcze alá irnak. Gyára igen csinos, tömör gépekkel kiállítva. A munka szüntelen foly. Eredményét ez év mutatja ki. Terpentín-olajat fenyves hazánkban csupán két falujában vesznek a székely-földnek, Oroszhegyen, s ha jól emlékszem Zsögödön. De azt sem igen nagy mennyiségben.

Faeszközők készítésével erdős hazánkban nem igen sokra mentek. Az igaz, hogy van vagy 500 fűrész-malmunk, s utána 20—30,000 deszkat előállítanak évenként, de semmi nagyszerű sincs körülette. A deszka-fűrészlésnek főhelye Oláhfalú, Lövöte, és a bórgói faluk, kik felét e mennyiségnek bizonyosan kivágják. Zsendelyt sokat készít a két Sófalu és Zetelaka. Kisebb mennyiségben a hon több részei is dolgoznak fenyőfából, minthogy sokféle van fenyő, s fűrész-malom is mindenütt. Paraszt szerket Kibéd, Várad; Léta (Kolozsban). Kártyákat, csebreket sokat az aranyosparti havasiak. Hordókat főleg Ágothán, Segesvártt és Beszterczén, apobakát Hermányban. Főczikk a faeszközők közt a brassai palaczkkészítés, mely 30—40,000 darab palaczkát állít ki, s Oláh- és Magyarországról 20—30,000 v. forintot hoz vele az országba. *)

*) Már 1807-n 37,000 palaczkát küldének ki, s 39,000 forintot vettek be. Maricnburg Geogr. I. 120. l.

Zóngorát készít Meiwald Brassóban, kik művét ismerik meg vannak elégedve. Kolozsvártt is készítenek guitarret. **Orgonát** is többen, s ebben nem egy székely tüntette ki természeti hajlamát, valamint órákészítés körül is.

Hajó-gyár van egy, Marosportuson.

Dohány-gyártás kicsiben megy. Dohányunkat nyers alakba emésztik fel. Szivar készítés most indult meg Kolozsvártt, hol többek közt Tauffer Ferencz úr szivargyárában 17 csinos leány dolgozik 20—24 v. forint havi bérért; s mindig készen áll 200,000 darab. *) Hetenként számítása szerint 14 ezer darab készül. Ára ezernek 4—12 pengő frt. Ugyancsak a mult 1846-ban állított egy mást itt egy társulat mi az előbbinél nagyobb szerű. Dolgozik benne azóta 24 egyén. De minthogy eladásra 1848-ban jönek szivarjai, többet most róla nem mondhatok. A szivar gyártás természetesen igen nagy emelcsője leendene Erdély dohány természetésének. De nálunk a jobb dohányokat igen kövér földben termesztik, leveleik vastagok, ereik durvákká lesznek. Eleget nyomnak mázsában, de nem használhatók szivarra; mert ide a vékony erű, erős, setét barna dohányt fogják keresni.

A szentpéteri tubák név alatt ismeretes kolozsvári burnotot Magyarországra is viszik.

65. §.

ÁLLATORSZÁGI GYÁRTMÁNYOK.

Gyapju-szövetek neve alatt mi igen keveset érthetünk. Érthetjük először azon czondra-posztót, mit minden falusi gazdasszony maga fon és sző, s megványolva magának és családjának posztó-rubáit kiállja. Érthetjük másodsor az ugynevezett kétszer

*) Erdélyi Híradó 1847. I. félév.

ványolt,*) vagy két pecsétű brassai és szebeni posztókat, azután a fláneleket, moldonokat, mik mesteremberek kezén mennek át. Harmadszor érthetnők a posztógyárak gyármányait, de minthogy nincsenek, ilyeket csak reménylünk. Azt mondják Nagy-disznódon posztó-gyár van, de hogy mennyiben különbözik egy posztó-szövő műhelyétől nem tudom. Annyi igaz, hogy ha gyártana elkelne, mert az erdélyi katonaság brassai posztóba öltözött, s kék nádrágos nemeseink elegenden volnának. Hihetőleg most is csak úgy van Disznódon mint eddig volt, hogy lakosai szövik, mi azonban évenként 12,000 darabra is rá megyen, mit aztán főleg a görögök a tótok és törökök felé hordanak el, s érte mintegy 120,000 rft húznak váltóban. **) A brassai posztó-gyártás sem áll hátrább, úgy annyira, hogy a vidékiekkel együtt 168 posztó-szövője ***) megdolgozik évenként 15—20,000 darab posztót, s egyéb alább való szövetet. 1807-ben 85 mives 1000 darab közönséges posztót; és ugynevezett hálénát és gunyáztuchot főleg az austriai matrozok számára 10,000 darabon felül dolgozott; †) s 39 rázsa-szövője mintegy 1600 darab rázsát, moldont és flánelt. E posztónak főkép tartósságát és színe jóságát dicsérik. Emlitendőnek véljük azt, hogy a 1845-ki majusi bécsi műkiállításon Miesz György, Tartler Mihály, Krammer Traugott ugyan oda való posztó-mivesek dicsérő oklevelet nyertek.

Pokroc z készítés főhelye Brassó, mint a hol mintegy 600 oláh-család belőle keresvén élelmét, már 1807-ben 38,000 darab pokroczat készítének. ††) Sokat készitnek Vajdahúnyadon is, és a morva ivadékok, mint kik szabadalmukat főleg prokroczké-

*) Brassóban és vidékén 136 ványoló van. Transilv. 1845. 56. szám.

**) Lebrecht Erdbeschreib. v. Siebenbürg. 134. l.

***) 1844-ben Transilvania 1845. 56. szám.

†) Benignis Statistik. I. 74. l.

††) Maricenburg Geogr. I. 122.

szítésért nyerték volt. A kolozsvári szegények dolgozó-háza is nagy hitelre kapott, s akkorába viszi, hogy ebből, s egyéb adományozásokból tőkéje 50,000 pengőn felül van. 1842-en a pesti-kiállításnál Simonyi brassai pokroczos dicsérő oklevelet nyert.

Kalaposaink mind jóság, mind mennyiség tekintetében csaknem egészen megfelelnek a mindennapi szükségnek. Finomabb kalapat azonban még mind sokat hoznak be: A Nemessányi műhelye Kolozsvárrt, s a Bayeré Szebenben legnagyobb hitelek. Bayer 1842 Pesten dicsérő oklevelet is kapott volt. Emlitendő nemez-gyára is, melyből hír szerint még az angol királynénak is küldött; nemezét szépsége s tartóssága ajánlja.

Sinort főkép Brassó készít, úgy hogy már 1807-ben évenként 300,000 darabat (50 singes) készítettek, s főleg Oláhhon felé ma is nagyban kereskednek vele.

Szita kötéssel eddig Keresztur nagyban foglalkozott, most Körös (Háromszék) vette át. Szebenben gyárilag megy. Nagy részben mégis magyarhoni tótok fedezik szükségünket.

A bőrgyártás bőrös országunkban nagyban megy; házi állatunk, vadunk elég, s aztán a nép igen szereti viselni, úgy hogy láthatni embert nálunk, ki tetőtől talpig bőrből van. Nagy része ezeknek készítve van, de néhol bocskort s még bundát is csaknem merő készíttetlen bőrből láthatni. A szőcsök száma, mint említők 1810 körül van, a tímároké is majd üti e számot. Legjobban megy dolguk Brassóban és Beszterczén, kik a szomszéd Oláhhonból, Moldvából s Magyarhonból szállítják a nyers marhabőrt és gubacsot. Gyárilag legnagyobban Dicknél megy Brassóban, hol a nagyszerű épületben az élénkség szembetűnő; ő tartja bőrrrel az erdélyi katonaság nagy részét is. A szebeni gyárról bővebb tudomásom léte-lénél nincs, létéről is csak a Transilvania után. A

Naszod szomszédságában eső Intradámban *) készült bőrgyáráról Bardocz Elek urnak csak annyit tudok, hogy 1845-ben pompásan felépült, megnyilt és működik. Azonban, hogy mind e gyárok mellett, a bőrmű igen drága, az köztudomás. Lackirozók is van vagy kettő, de azért fényes bőrt külföldről kapunk, valamint karmasint, mit azonban Balászfalván kicsinyben már is készítenek. A kordován készítés, mi Csikban és Háromszéken szembetűnő, valamint Szamosújvártt s több helyt is, szükségünket fedezi, főleg mióta lemondtunk a sarkantus kordovánbőr csizmáról. Piros csizma bőrt főleg Brassó sokat készít. Csizma dolgában, de kivált papucscsal Pest, Bécs, Páris állítja ki kényesebbjeinket. Kocsigyártóink legkeresettebbje Hilbert Kolozsvártt, ki évenként legalább 30 darab kocsit kiad műhelyéből, melyek árát 500—1000 pengővel számítva, 20—30,000 pengő forint körül jár benne a pénzforgás.

A gyertyagyártás körül említendő a szebeniek azon ipara, miszerint kecskefadgyu gyertyáikat oly nagyban és oly csinnal öntik, hogy az országból ki is nagy mennyiségben viszik. Gyártmányaikat 100,000 mázsára bátran tehetni; különös szép féjér színe és jó égése igen ajánlja. A stearyngyertya-mártás is gyárilag megy Szebenben, egy 500 p. frtas 50 részvényen alapult gyárban, melyről egyenes tudomásom az, hogy napjában 25 ember 50 v. xr. napi bérrel, rendszerint 5 mázsát készít, s így évi gyártmánya 1500 mázsánál többre megy, miből aztán Magyar- és Oláhbon is sokat fogyaszt. Az itt kisajtott olaj és zsiradék, mint olaj és szappan jön eladásba, s az újon odakapcsolt elainodaszappan gyártmány is nagy részvétre talált. Fad-

*) Intradám egy korcsma-telep, Priszlop nevű falu határán, áll vagy 20 palinkafőző és áruló zsidóházból. Borgó szélén esik, minthogy a borgói határon a pálinka némi megszorítás alatt vagon.

gyut Oláhonból vesz, minthogy onnan mázsáját 45, a honban pedig 47 frtan kapja. Erőmivei gőzősek.

S p o d i u m a t (csontliszt) cukor-gyáraink önszámukra készítenek. Minő haszonnal gondolhatni, mikor a bécsinek mázsája 5 pengő. Azonban cukorgyárainknál a spodium-gyártás, rafinrozás az, mi a cukorgyártást megosztott ereje után tönkre teszi.

V i c h s z a t a felhasznált spodiumból többen készítenek kicsinyben. Legnagyobb tudom a Schwärzel vichs-készítését Kolozsvártt. Ki évenként 60—70 mázsát is forgásba hoz a honban. S nagy dolog hogy fenyőfában dús hazánk skatulyákért is külföldre szorul.

A sajt-készítés nem megy mint lehetne. Svájcz sajtból és vajból 25 millio frankat vesz be: mi is vehetnénk valamit. A juh-sajt félek közt nevezetes a csiki-turó, melynek jóságát Kolozsvártt is dicsérik. Tehén-sajtat készít Szászvárosszék, és egy svájcz-család a Czibles alatt Egeres nevű faluban. És a gr. Bethlen Leopold teremi uradalmában, 32 darab svájcz tehén után mindennap beoltnak 60—70 kupa tejet; minek svájcz modorban 6—7 font sajtat kell adnia. E sajt igen jó. Fontját 10 v. garasan hordják szét.

Selyemgyártásunk csak annyiból áll, hogy Kolozsvártt felállott volt egy filánda, mely a gubók fontját 30 xrijával pengőben kész pénzzel bevév. Ezen filánda 1841-n hiteles számadás szerint már 478 font nyers gubót vett be és tekert le. *) Ez alig ha meg nem szűnt. Közelebről b. Józsika Jánosné is állita Gorbón egy filándát, s öntermesztményen kül a honból is beveszi a gubókat. Más filándája van Popovicsné asszonynak Kolozsvártt, és Lange tanácsosnak Brassóban. Egyéb körüle a letekerésnél nem történik, pedig a selyem egyetlen a műpar mezején, mely nemesbítését igen megfizeti. Így azon

*) Mentor I. 208. l.

gubóért melynek nyersen az ára 40 pengő forint, lematolálva 100 pengőt, czérnázva 160—180 pengőt, megszöve 400 pengőt kaphatni.

Viasz-gyertyát sat. nagy városaink majd mindenütt készítenek. Gyárilag Brassóban megy; valamint a viasz-fejérisítés is itt három helytt.

Ezen czikket honunk iránti előszeretettel irtuk, de hogy iparunk csekély el nem palástolhatók. Visza pillanatánk a multa is, nehogy jelenlegi állását fejlődő műiparunknak, magas polcznak gondoljuk, hogy elhigyjük azt, mikép volt e honnak még műipara, és hogy lenni kell. *) Mert annyi hegyi patak rohanó árjaikkal, fában dus hegyeink mivelhetlen ormaikkal, e munka bíró erős nép eleven gyermekeivel, a példátlan ólcsó munkabér és élelemszer: mind oda mutatnak, hogy e hon gyárok országga lesz. Brassó egyedül az, mely czélt tűzött magának, Brassó kilesve Oláhhon szükségeit, ezeket igyekszik pótolni, honnan azon haszna lett, hogy némely iparágokat már meg is alapított.

---

*) Mátyás korában a nápolyi követ Ranzanus Péter így szólt iparunkról: Quidquid est in Regno Hungariae laude dignum atque excellens, quod attineat ad nobiles et honorata appellatione opifices, atque ad eas artes, quas adpellant mechanicas: id totum apud Transilvanos habetur. Ranzan. Ind. 32.

HARMADIK CZIKKELY.

A KERESKEDÉS.

66. §.

ÁTALÁNOS ELŐISMERETEK.

Hogy Erdélynek kereskedése nem oly nagy, mint lehetne az bizonyos. Végpontja lévén honunk a mivel Európának, szomszédja egy dús, de lomha népü birodalomnak: legközelebb áll egy ipartalan nép piaczához és erszényéhez. Hogy kivel kereskedjünk az csak volna, hogy ki kereskedjék abban sem lát-nánk szükségét, mert a görögnek örménynek vére-ben van a kereskedés; s ha hasznát látja még a szász is csak hozzá nyul, s rajtok kül még a székely-atyafiaknál is több hajlam látszik a kereskedésre mint a kézmivekre. Egyedül a magyar az, ki szótalansá-ga, büszkesége, lovagiassága miatt ez iparágot szí-velni nem tudja. Minek okát én leginkább a magyar-természet kényelem szeretésében, s azon igazi ös jel-lemben találom, hogy ő ha elege van egy pár nap-ra, hólnaputánál s gazdagulással nem sokat törődik. De mahólnap ezen ázsiai természetességet europai szük-ségeink levetkeztetik, s nekünk is speculálnunk kell, különben felkopik az állunk. Tehát kivel keresked-jünk, és ki kereskedjék az csak volna, de hogy mi-vel kereskedjünk? Csak ez az egy nincs. Azonban van anyag, csak ipar kell, s minden lesz, még pénz is.

Aztán nem is valánk mindig ily árva helyzet-ben, volt idő, mikor szászaink Smyrna és Egyptom földén árulák vásznaikat, mikor az ázsiai örmények elhozák fűszereiket, s érette posztónkat vásznunkat s faedényeinket cserélék; volt idő mikor Nagy Lajos alatt Afrika felé lobogának zászlóink, s kövér ökre-inkért parancsából az idegennek kellett határunk kö-

zött szépen szóla. *) De fájdalom és öröm! a Jóreményfokát és Amerikát feltalálták, a levantei kereskedés megbukott, s piaczaink pártában maradának. Csak árnyék-kép jelen állásunk a XIV és XV század elejéhez képest.

Nem volt elég, hogy a tengeri utak felfedezése lesujtá kereskedésünk vitorláit, de jött még a török is, és elpusztítá az országokat melyekkel kereskedünk; felénk nyomult, s a kereskedés élénk zaját fegyver csörgés váltá fel. Mohácsnál úr lesz feletünk, Erdély elválík Magyarországtól, adófizetővé tesz. A török pénzünket, a fejedelmek vérünket, Austria gabonánkat követelé sergei számára. A hamis pénz-verést megindítja János Zsigmond, s követői által hitelünket ez által is csökkenté. S van példa rá, hogy tőkepénzeseinktől erőszakkal csikarák fel fejedelmek a pénzt, hogy adót fizessenek. Országútaink, sőt mint Engel mondja, az egész ország megtölt volt pusztítókkal és rablókkal. S hogyan folyhatott volna kereskedés... És e csekély bátorság mellett nyomta kereskedésünket a hatalmasan elágozott monopolium. Ugyanis nemzeti fejedelmek a bőr, néha a ló kereskedést is magoknak tarták; **) egyéb külföldi cikkek egyedárusságát pedig idegen görögök, rácok, örmények, dalmatáknak adák ki pénzfizetésért, s megtilták, hogy nemesen kívül csupán azok kereskedhessenek, kiknek a fejedelem esztendőnként valamely cikket megenged. ***) Így nyugózá a nemzetgazdaság fejlődését kora gondolkodása módjánál fogva még Bethlen Gábor is, a legnagyobb fejedelem. Különben alatta kereskedésünk mindazáltal szépen virágzott,

*) I. Lajos idejében (1342—1358) mily kiterjedt kereskedést folytatott Erdély, Austria, Csehön, Dalmatia, Vencze, Oláhön és Lengyelön felé mondja Eder De Initiis Saxonum 193. l. Verfassungszustand d. Sächsis. Nation. 107. l.

**) Az 1578. Artic.

***) 1630 25. jan. hozott 14 Art.

s maga is companistája volt Váradi Miklósnak Kolozsvár főbirájának, ki messze ki kereskedett. És a bőr mellé a lókereskedést is (magának tartá).

Az austriai ház alatt kezd kereskedésünk ismét némi életszint öltetni. Mindjárt I Leopold az Apaffy alatt bévándorolt 3000 örmény család kereskedő szellemének piaczat nyit. Szamosujvár építésére szabadalmat ad, s utána Ebesfalvát is megkapják *) Ismét a görögök kiváltságait companiájok felállításaival 1701-ben új erőbe hozza, s ugyanazon évről kelt más privilegiumában a görögöknek Brassó Bolgárszegében települést enged; mi nagy lépés volt arra, hogy ezen külföldi kereskedők pénzünket, husz harmincz évi kizsebelés után Erdély határai között költsék el. Igen jótékonyan hatott továbbá kereskedésünkre a portával 1718-ban kötött passaroviczi egyezmény, a Moldva és Oláhonba felállított agenciák, az Erdély és Magyarhon között eltörlött harminczodolás, és a Mária Theresia utaink javítására rendelt évi 24,000 forintja sat. De mind ezen üdvös rendelvevényeket békoba veté s ma is ott tartja II József azon vámrendszere, mely a két Magyarhont a német tartományok természetjévé kívánta volna alakítani.

Még egyszer felderült Erdély kereskedési ege, mely a levántei kereskedés hajdoni nagyságát bánatunkra mintegy eltűnő álmoképben megmutatta volt; s ez volt continental-rendszer uralkodása alatt e század elején. Mint egy tündér-világ tűnt vala fel azon kor gazdagságával. Anglia, az Europa száraz földéről elzárt Anglia kereskedése Erdélyen Brasson vonult át, mint egyik csatornán; s Brassóban kereskedő házak egy pár év alatt magasra

*) Mind a két város III. Károlytól kapja aztán városi kiváltságait. Szamosujvár, 1726-ban. Az Ersébetváros kiváltsága ki hirdettetett 1738-ban 10. Maj. Később 1747-ben 27. Febr. némi potlékkal bővitetett.

emelkedtek... De bukott Napoleon, szava elveszté erejét, Anglia ismét kezébe vevé Európa kereskedése királyi pálcáját, s a fel emelkedett kereskedő házak közül az, mely elég korán nem látta át, hogy a tündér-világnak 1814-ben vége lesz, majd mind megbukott. S az Egyiptom hét kövér esztendejére beálltak a 1816-7-ki éhség évei, s a kereskedést régi lábára visszasujták... Hol ma is veszteglünk.

1.) A KERESKEDELMI ESZKÖZÖK

67. §.

A.) PÉNZ ÉS PÉNZRENDSZER.

Mielőtt a kereskedési ügy érdemére szállanánk, igen czélszerűnek látjuk előismeretül a kereskedés segéd eszközeit és akadályait elő sorolni. Ezen segéd eszközök leghatalmasabbika—a pénz. Bár mennyi bizonytalanságnak legyen is kitéve a pénzrendszer, mégis jelenlegi állásunk azon időhez, mikor nyers termékeket vagy iparczikkeket kelle szőrire cserélgetni, igen kedvező. Az igaz, hogy mind e mai napig szomorán emlékeznek vissza sokan 1811 Mart. 15-kére, mely napnak 9 óráján bonták fel az egész bonban a devaluatio patensét. De hála az idő és kormány erélyének, hogy többé attól nem félhetünk. Most, mióta 1816-ban pénz rendszerünk a conventios pénzalapra vissza van téve, naponként szaparodni látszik a pengő pénz. Azonban hogy mennyi Erdélyben a kész pénz, azt megmondanunk lehetetlen. Az egész Austriai birodalomét 360 millio birodalmi tallérra teszik; és ebből Erdélyre, mint a birodalom $\frac{1}{11}$ részére, terület számra 32 millio tallér esnék; de a valóságot megközelíteni igen bajos. En nem merném többre tenni 10 millio tallérnál. Annyi bizonyos, hogy a bányászat azon 120,000 pengőt, mit Fejérvártt évenként vernek forgásba teszi *).

*) Ennyit mond Paget, ennyit Lenk II. 214 l. Ezen pénz-

Mióta a conventios értéket s az aranytak az ezüst-hözi becsét 1753-ban az austriai birodalomba behozták, azóta az egész Német-birodalommal egyenlő pénzlábon járunk. Nem vernek ugyan mindenütt egyforma pénzt, de kiegyenlitése a becs határozottságánál fogva igen könnyü. Ezen conventios láb szerint minden kölni finom márka ezüstböl (1 marka 16 lat) 20 forintat vagy 13 $\frac{1}{2}$ birodalmi tallért vernek.

Arany-pénzeink: a souverains d' or, az egész tesz 13 fr. 20 xr, a fél = 6 fr. 40 xr. A császári vagy körmöczi arany érteke 4 fr. 30 xr. Mi azonban rendesen 4 rf. 30—40 xr. között ingadozik.

Ezüst-pénzeink: koronástallér, az egész érteke = 2 fr. 12 xr, a féle = 1 fr. 6 xr, a negyedé 33 xr. Közönséges tallér, érteke az egésznek = 2 fr, félnek 1 fr, negyednek 30 xr. Aprobb ezüst-pénzeink a húszas 20, a tizes 10, az ötös 5, a garas 3 p. xr értékkel.

Réz-pénzt vernek 1 krajczár $\frac{1}{2}$ és $\frac{1}{4}$ pengő krajczár értéküt. Vannak folyamatban még 30, 15, 6 krajczárral jegyzett pénzdarábok, de azok az devalvatio alkalmával 6, 3 és 2 xr. értékre szállottak.

Képzelt pénzek legelsőbb is maga a rhemens vagy német forint, melylyel számítunk: áll 60 krajczárból. Van ugyan forintos tallér, de bizony nagyon ritkán kerül le Erdélybe, aztán azüst, én pedig váltót értek. A vonás forint, mely tesz 3 márcjást vagyis 51 krajczárt. Magyar forint, száz denár vagy 50 krajczár értékkel. Kopacz forint 48 krajczár váltóban. Használják a sustákat = 6 v. xr. és a poltrát is mi 1 $\frac{1}{2}$ váltó krajczár. Meg-

---

verő-házat Bethlen Gábor fejedelem alapitá. Legelsőbb vertek benne 1614-ben. Vertek még pénzt Erdélyben Fogarasban Apaffi alatt, Brassóban is sokáig a fejedelmi kor eleitől. Szebenben Mátyás alatt, és Zápolya idejétől ismét 1580-ig H betüvel. (Ung. Magaz. I. 115.) Kolozsvártt Zápolya alatt. Siebenbürg. Quartalschrift V. Jahrgang 433. l.

jegyzendő, hogy Erdélyben hivataloknál mindig pengőben, a magyaroknál mindig németben, a székelyeknél pedig mindig magyarban kell érteni a forintot.

Papiros pénzek: először is az úgy nevezett váltó czedulák, melyek 1, 2, 5, 10, 20, 100 váltó vagy bankó forintban ma is néhol előfordulnak. Két s fél ily forint tesz egy conventios forintot. Ismét a szabadalmas bécsi nemzeti bank-jegyek, melyek 5, 10, 50, 100, 1000 conv. forintosok, és mind magánosoknál mind pedig hivataloknál kész pénz gyanánt forognak. *)

Mint hogy az erdélyi kereskedés Moldva és Oláh-honnal nagy összeköttetésben van, gyakran az ők pénzőken is kell számítanunk, azért azokat is idejegyzem. Fő vagy is számító pénznemök a piaszter vagy lée, 40 parára osztva. Eredeti értéke 41²/₇ p. xr. volt. De a török pénzláb változandósága, s a hamis pénzverés, ezen értékét annyira leszállította, hogy ma 15 p. kron is alól van. Náluk is hát nagy különbség van a jó és rossz piaszter között.

Arany-pénzek: Funduk = 11 piaszter
 Stambol = 8   ”
 Chissir = 7   ”

Mindeniknek van fele és negyede is.

Ezüst-pénzek: Bischlik = 5 piaszter.

Van fél és negyed Bischlik is.

Jusluk = 2¹/₂ piaszter
 Ikilik = 2   ”
 Lée = 1   ”
 Zlot = 30 para
 Leitze = 20   ”
 Ort = 10   ”

*) A bécsi nemzeti bank állott össze 1816-ban, 1000 bécsi értékű és 100 conv. értékű ezüst forintos részvényekre. A bank kiváltságait újabban 1866-ig kiterjeszték. Hogy a bankjegyek inkább terjedjenek nagyobb városokban felváltó bankpénztárokat állítottak. Nálunk ilyen van Szecbenben.

Ebből felet is vernek. **S** van még a para, melyből mint mondok **40** tesz egy piasztert.

68 §.

B.) MÉRTÉK ÉS SÚLYRENDSZER.

a.) Hosszasági mérték.

Erdélyben is a magyar posta-mérföld hossza az útméréseknél, mint Magyarhonban **4400** b. öllel ér. **A** német mérföld **4000** öl. **Ö**lünk az a mi a bécsi, **6** láb hosszáságu egy láb **12** hüvelyk; s egy hüvelyk **12** vonal.

Egy hold föld **1600** □ ölös, a kis hold **1200**. **A** szőlő fertályja vagy pászmája **240** □ öl. **Egy** rud (szénafü) **2** öl. **Egy** marok (lómértékben) **4** hüvelyk.

A szövetek mérésére a kormány a bécsi singet köröztette volt, a $2\frac{1}{2}$ láb hosszúságut, vagy a nálunk is ismeres rőföt, de mégis csak a mi két láb hosszú singünk mellett maradtunk.

b.) Gabona mértékek.

A gabona mérésre is kívánta a kormány mértékünket az alsó austriai mérővel (**Metzen** = **40** kupa) egységre venni, de mi itt is a régi mellett maradánk. Innen ma is gabona, liszt, vetemény, gyümölcs legnagyobb mértéke a kőből, **64** austriai kupa nagysággal, vagy is **4** véka. **Egy** véka **16** kupa.

Mínthogy a széleken **Moldva** és **Oláhhonnal** gyakran az ő mértékek után kell számítanunk, az óvéket is ide jegyzem. **Moldva** legnagyobb mértéke a kilo = **16** véka szerintünk. **A** kilo feloszlik két mirzára, a mirza **8** demerlire, egy demerli **16** okkára. **Demerli** legközönségesebb mértékek, az mi nálunk a véka.

Oláhhonban kétféle kilo van használatban, nagy és kicsi. **A** nagy, vagy **braillai** kilo szerintünk

22 $\frac{1}{2}$ véka. Van benne 8 banicze, egy banicze 45 okka. A kis vagy krajovvai kilo **7 $\frac{1}{2}$** erdélyi véka. Van benne 120 okka. Van még egy harmadik kilo is a tergovisti 176 okkával. Egy okka rendszeren a mi kupánkkal egyezik. Van egy egy kisebb is, mely $\frac{3}{4}$ kupányi a miénk szerint.

c.) Folyótestek mértéke.

Az erdélyi kupa az alsó austriai kupával némelyek szerint egy, mások szerint valamivel kisebb. Feloszlik 2 félkupára, 4 fertályra, 8 félfertályra. 8 kupa tesz vedret. Következéleg egy bécsi akó (Eimer) szerintünk 5 veder. Néhol használják a magyarországi kupát vagy pintet, $1\frac{1}{4}$ kupa nagyságut, mi feloszlik 2 iczére, 4 meszelyre. A hordó 40 veder nagyságu.

Moldva és Oláhhon vedre veadrája 10 okás, vagy 10 kupás szerintünk.

d.) Súlymértékek.

Súlymértékünk ugyanaz a bécsivel. Egy mázsa 100 font, egy font 32 lat, egy lat 4 könting. A gyógyszerterek fontja 24 latos. Van benne 12 unczia, egy uncziaiban 8 drachma, egy drachma tesz 3 skrupulust, s egy skrupul 20 grant. — Az arany és ezüst márka számra veretik: egy márka 16 lat. Egy arany márka eloszlik 24 karát-ra, egy karát 4 granra, egy gran 4 gránre. Az ezüst márka 16 latos, egy lat 6 gran, egy gran 3 grán. Mérik gira számra is: egy gira $\frac{1}{2}$ font, egy girában van 53 $\frac{1}{10}$ piseta v. nehezék.

Moldva és Oláhhonban okká-val mérnek, mi $2\frac{1}{4}$ fonttal egyenlő. Mázsájok 44 okka; vagy szerintünk 99 font. Ezen okkát halljuk, hogy az erdélyi oláhok is használják gypju s egyéb mérésénél.

e.) Egyéb mértékek.

Egy bál papirosban van 10 kötés, egy kö-

tésben 20 koncz, egy konczban, ha írópapir 24, nyomtató papirban 25 iv.

Egy bál posztóban van 10 darab, 30 sing-re számítva darabját; egy darab vászonban 3 vég, egy végben 20 sing.

Egy nagy ezerre 12 nagy százat, egy nagy százra 120 darabot számitanak.

Egy nyalábbban van 4 kalangya vagy csomó, egy kalangyára 15 darabot számítva; egy negyed (ort) rák, béka, sat. tesz 25 darabot

Egy kalangya gabonában van néhol 15, másutt 20, másutt 25—30 kéve.

Egy nyaláb bőrben van 10, irótollban 25 darab.

Szappanból egy mázsára vastagjából 50, közepesből 75, vékonyából 100 rudat számitanak. Nyers kenderből számitanak egy nyalábra 10 kalangyát, egy kalangyára 25—30 főt. A kicsinált kendert mérték szerint mérik, egy mértékben van 30 font, egy mázsában négy mérés. Másutt kövek szerint számitják, egy köben van 24 font, egy mázsában 5 kö. A lent is kőszámra számitják, másutt kötés számra.

Egy nagy hordó serben van 10, egy kicsi hordóban 5 veder.

Az oltatlan meszet néhol szekér számra számitják, egyen 30 vékát; másutt hordó számra, és 20 vékát értenek.

Egy köből szén rendszeren 7, más helyeken 10 vékát is foglal magában.

69. §.

C.) POSTA.

Hogy a postaügy egyik leghatalmasabb segédje a kereskedésnek tagadhatatlan, s hogy a mióta Taxis jelen állásába tevő, igen sokra ment, az bizonyos. De hogy ezt érezné a belső székel-föld is, nem mond-

hatnám. Miként a német birodalomban Taxis, ugyanúgy nálunk a Paar hercegi-család javadalma volt ez egész 1722-ig. Mikor aztán lemondván, átengedé a kormánynak, évenként fizetendő 66,000 kárpótlás mellett. 1813 a postaigazgatásra lehető minden befolyásról is lemondott s ma meglegedvén a főudvari és general posta-mesteri czímmel, nem vesz részt igazgatásában, következőleg a kamara kormánya alatt áll teljesen. S ma posta-ügyeket illető rendelvény a bécsi udvarnál kél.

Erdélyben a fő postahivatal 1827-ki kimutatása szerint volt 65 posta-állomás. S alig hinném, hogy e szám azóta egy párral is szaporadott volna. Zárándmegye 1845-ben mégis nyere vagy két állomást. Minden állomás egymástól 2 posta mérföldnyire van, mértföldét 4000, postáját 8000 öl hosszúságra számítva. Azonban a hely aránytalansága miatt nem mindenütt lehetett megtartani a felvett távolságot. S így van ma Tekétől Beszterczeig 18,000, Radnottól Vásárhelyig 15,670, Vásárhelytől Szászrégenig 16,700 öl. S ezek egyszersmind Erdély leg-hosszabb posta-állomásai. Ellenben a legkisebb állomás, mi Kolozsvártól Bányabükkig van, csak 6,300 ölet foglal. Az egész honban csupán 84 postányi hely van postával átszöve, a többi félre eső helyek szükségét látnak.

Ezen posta-állomásokról a levélhordón kívül néhol cambiaturák is vannak előfogatokul szolgálандók útasok számára; de maga sárú miatt nem igen használják. Van még Kolozsvártól Szebenfelé gyorskocsi is, útasok, pénz és egyéb terhek hordozására, mely minden héten egyszer indul. Pest és Kolozsvár között pedig két gyorsútasási intézet is van, u. m. Biassinié és Lobmayeré, mindkettő igen nagy jóval a közlekedésre, bár ha kényelmeikkel nem minden útas van is meglegedve.

70. §.

D.) KERESKEDELMI-FŐÚTVONALOK.

Pénz után első kellekei a kereskedelemnek, az országos rakott utak. Hogy az utak nálunk gyengén állanak, hogy a hon terjedelméhez képest kevés a kövezett út, azt el nem titkolhatjuk. Azonban el kell ismernünk azt hogy e század roppant nagyot haladt az utak körül. Ez előtt csak lóháton járhatta országában a magyar ember. Még a mult század közepén 12 ökörrel vontaták a gyorskocsit Déva körül, *) s a Feleken ki, mi most alig tart egy órát, 1820 előtt egy nap alig juthatott ki a tavaszi sárban a szegény útas, hogy csodálkoznunk kell, hogy volt lelke a magyar embernek otthonról kimozdulni. Mária Thesia volt az, ki utak csinálására legelőbb nagyban serkenté a hont 24,000 frtat rendelvén évenként reá a tartományi pénztárból. **) Mozogtak az utak körül, de mégis e század elein a verestoronynáli-Károly- a borgói- és zarándi úton kívül egy becsületesen elkészített útunk sem vala. ***) S van egy hiteles munka útainkról, mely világosan kimutatja azt, hogy 1827-en elől egy vonala se volt a honnak, mely egészen készen lett volna.

Ma sem dicsekedhetünk ugyan rakott útainkkal, de mégis ma már napokat tartó útvonalaink vannak jó karban. S hogy ezek államát kimutathassam, részletesen kell felvennem.

a.) A Feketető és Szeben közötti útvonal a legjártabb, s egyszersmind a legjobbak közé tartozik. Összeköti Magyarhon Nagy-várad körüli szélét Szebennel, és általa Oláhországgal Erdélyt

*) Fridvalszy Mineralog Princip. Trans. I. 5. Szerinte akkor tájt még fogadóink nincsenek.

**) Opinio Deputationis regnicolaris Sythematicae in Cameralib. et Commercial. 1795.

***) Benigni s Handb. d. Statistik. I. 84.

csaknem közepén hasítja át, s legnagyobb városait egymással összeköti, még pedig a következő távolságban:

Feketetótól B. Hunyadig . . .	13,181	öl	2 ³ / ₄	mfd
B. Húnyadtól N. Kapusig . . .	13,149	„	2 ³ / ₄	„
Nagy-Kapustól Kolozsvárig . . .	13,192	„	2 ¹ / ₄	„
Kolozsvártól Bányabükkig . . .	6,300	„	1 ³ / ₄	„
Bányabükkől Tordáig	9,135	„	2 ¹ / ₄	„
Tordától Felvinczig	9,010	„	2 ¹ / ₄	„
Felvincztől N. Enyedig	7,403	„	1 ³ / ₄	„
Nagy-Enyedtől Tövisig	6,607	„	1 ³ / ₄	„
Tövistől Fejérvárig	7,915	„	2	„
Fejérvártól Marosportusig	1,796	„	³ / ₄	„
Portustól Szászsebesig	6,030	„	1 ³ / ₄	„
Szászsebestől Szerdahelyig	10,622	„	2 ³ / ₄	„
Szerdahelytől Szecselig	8,981	„	2	„
Szecseltől Szebenig	9,476	„	2 ¹ / ₄	„
Összesen	121,797	öl	31	mfd

Ezen vonal 4000 ölös mfdekben tesz 31 mfdet. Egész hosszában kövezett. Hidjai néhol fák, de nagy része kőből vagy on. Nevezetes rajta építészeti szépségéért a tordai hid. Hossza 26 öl, egy nyílással, kőaljazaton, fából építve és cseréppel fedve. Ezen vonal a határszéltől Kolozsvárig a Körös és Szamos partlapályain megy, s tekintélyes hely egy van benne a gyerő-vásárhelyi. Kolozsvártól Tordáig két hegyet hág, a Feleket (5000 láb) és a Dobogót. Tordától Fejérvárig a Létom s más apróbb hágók tekintetbe se jöhetnek. Fejérvártól Szebenig lapályos, azontul Szebenig két hegy van, a nagy-apoldi és a hosszadalmas szecseli-hegy. Szebentől a határszélig van még a talmácsi, a többi rész ott is lapály. Azonban ezen hegyek csak olyanak, hogy előfogataknélkül is járhatja a terhelt szekér. Ezen út mint a több vonalok is 5 ölös szélességűek. Lehet rajta egy lóra 4—5 mázsa terhet számítani, s vontatóra alig van rajta szükség.

b.) **Szeben és Brassó közötti vonal** Erdély két legnagyobb piacát köti össze, a hon déli határával parallel vonalban. A helyek melyeken át megy és a távolságok a következők:

Szebentől Fenyőfalváig . . .	10,911	öl	2 ³ / ₄	mfd
Fenyőfalvától Porumbákig . . .	6,800	„	1 ³ / ₄	„
Porumbáktól Alsószombatv. . .	16,420	„	4	„
Szombatfalvától Sárkányig . . .	13,929	„	3 ³ / ₄	„
Sárkánytól Vladényig . . .	12,661	„	3 ¹ / ₂	„
Vladénytől Brassóig . . .	13,985	„	3 ³ / ₄	„
Összesen	74,766	öl	18 ³ / ₄	mfd

Ezen vonal egészen el van készítve, s igen jó karban áll. Hidjának nagyjai többnyire fából vannak, 30—40, sőt 70 öl hosszúsággal is. Ezen út Szebennél lapályos a fenyőfalvi hegyig, mely nyugoton lankás, de keleten annyira meredek, hogy 60—70 ölen le 8—9 hüvelyk esése is vagyon. Innen ismét lapályos a skoréi hegyig, melynek hágója ölében 6 hüvelyket is emelkedik, a lejtője nem ily meredek. Innen Beséig ismét lapály van, de a besei hegy ismét 150 ölnön fel oly meredek, hogy ölenként 5—6 hüvelyket is hág, lejtője azonban beéri 3 hüvelykkel. Fogarason túl van két kisebb hegy, hol következik aztán a persányi Fogaras- és Brassóvidék határában. Ezen hegy magassága tart 1200 ölet, s meredeksége helyenként 3, 4, 6, 7 és 10 hüvelyk öletől; lejtője lankás. Még van egy Feketehalomnál melyről aztán az útas belejt a Barczaság szép rónájára. Ezen vonalon a sok hegy miatt 4 mázsánál egy lóra többet rakni nem lehet, s még ekkor is előfogat kell a persányi hegyen, mivel rendszeren a hegytől ¹/₂ mfdre lakó persányiak szokták ellátni a terhelt szekereket. S a nehéz szekerek három nap végzik el útjokat. Ezen vonal, minthogy a hon két legkereskedőbb városát köti össze a legterheltebb szekereket hordja. Vám rajta tán egy helyt vagyon. *)

*) Az útvonalok távolsági és magassági méreteit a követ-

c.) **Brassó és Borszék közötti vonal.** Átfutja a belső székely-földet egész hosszában. Hossza ennek Brassótól Prásmárig 8000 innen Szentmiklósig 82,000, összesen eddig 90,000 öl vagy is 22 $\frac{1}{2}$ mfd. A részletes távolságot nem tudom kimutatni mert posta állomások nincsenek, s e méretek azok szerint van kimutatva; valamint nem tudom a Sz. Miklóstól Borszékig eső távolságot se. Ezen vonal Gy. Szentmiklósig el van igen jól készítve, innen Borszékig is csak nem egészen. Brassótól Kászónfalugig egyenes; itt van a Nyerges-hegy. Innen Sz. Domokosig az Ölt völgyében megy, hol aztán a Székaszó nevű hegyet átvágja. E hegy után Gyergyó lapályán halad, mignem a borszéki havasok közé merül, azonban itt sem igen hegyes. Ezen vonalon 4-5 mázsa terhet lehet egy marhára számítani, s előfogatra nincs szükség. Terhelt szekérrel 4 napi járóföldet tesz. Minthogy itt a vonal megszakad, nem kerülhetjük meg a hont, visszamegyünk hát Kolozsvárra.

d.) **Kolozsvár és Besztercze közötti vonal.** Ez a hon északi részét metszi át. Utjában a következő helységek esnek, ilyen távolságban:

Kolozsvártól Vállaszútig . . .	12,533	öl	3 $\frac{3}{4}$	mfd
Vállaszúttól Szamosújvárig . . .	11,297	„	1 $\frac{3}{4}$	„
Szamosújvártól Dézsáig . . .	7,360	„	1 $\frac{3}{4}$	„
Dézsától az árpástói postáig . . .	9,050	„	2	„
Árpástótól Somkerékig . . .	10,000	„	2 $\frac{3}{4}$	„
Somkeréktől Beszterczéig . . .	10,100	„	2 $\frac{3}{4}$	„

Összesen 60,340 öl 15 mfd

Ezen vonalon több nagy hid vagyon. Legnevezetesebb és legszebb a közelebből bevégzett bethleni hid, faragott kőlabokkal, mintegy 40 öl hossza. Somkeréken hajó vagy hidason járnak, mióta a hid

---

kező című irómányból veszem: Ergänzungs-Tabelle zu der Land- und Wasser-Strassenkarte v. Siebenbürgen. Erste Abtheilung. Landstrassen.

összedőlt. A hely fekvése Kolozsvártól Szamosújvárig a Kis-Szamos partlapálya; Szamosújvár és Dézs között két kised hegy vagy on. Innen Beszterczéig szép lapályos, kivéve egy kis hegyet Balázsfalvánál. Azonban az egész vonal előfogatot nem tesz szükségessé, és 5 mázsa teherrel 2 nap a ló bevégzi.

e.) A Torda és Brassó közötti vonal lenne Marosvásárhelyen át egyik legnevezetesebb és legnékülözhetlenebb útvonala Erdélynek, mint a mely a székely-földet és Brassót Kolozsvárral összekötné. De ez nincs egészen kikövezve. A helyek és távolságok egyébaránt így állanak:

Tordától a kezei postáig . . .	13,300	öl 3	mfd
Keczétől Radnotig	10,890	„ 2 $\frac{1}{4}$	„
Radnottól M. vásárhelyig . . .	15,670	„ 4	„
M. vásárhelytől Vajáig	7,181	„ 1 $\frac{1}{4}$	„
Vajától Kelementelkéig	4,000	„ 1	„
Kelementelkétől Parajdig . . .	20,000	„ 5	„
Parajdtól Udvarhelyig	18,300	„ 4 $\frac{1}{2}$	„
Udvarhelytől Felső-Rákosig . .	18,300	„ 4 $\frac{1}{2}$	„
Rákostól Földvárig	16,000	„ 4	„
Földvártól Brassóig	10,000	„ 2 $\frac{1}{2}$	„

Összesen 127,651 öl 32 mfd.

Ezen vonal Tordától Egerbegyig kövezett, a zontul Szentpálí természetí állásában vagy on. Onnan kivéve a balavásári-hegy déli oldalát, rakott út víz egészen Makfalváig, honnan Váradig ismét természetí állásban vagy on. Az eddigi kövezetlen út mennyisége lehet 5 mfd. Parajdan tul a korondi hegy tető van kövezetlen és a Rika, a többi kövezett. Ezen vonalon Vásárhelyig, nem Kecze hanem Ludas felé a ludasi hegy teszi nehézé a közlekedést, a többi lapály. Vásárhelytől hasonló meredekség a balavásári; azonkül ismét lapály. Parajdtól Brassóig két nagy hegy van a korondi és a Rika, de ezeknek nincs az a meredeksége, mi az előbbieknék. Ezen

vonal hidjairól nevezetes Udvarhelyszék határai között az, hogy az apró hidakat, vagy szerintők kúpukat turópénzből csináltatják, mi azt teszi, hogy Szentgyörgy nap előtti három napon a juh tejét eladják az út számára, miből rendszeren esztinájától 5 v. fr. szokott bejöni, és ebből készülnek az itteni csinos kőkúpuk.

Aprobb vonalok. Ezeken kívül is vannak még kövezett útaink itt ott az országban, melyek azonban vagy mert nem jött sor rájuk, vagy mert nem oly szükségesek, még nincsenek egész hosszába kövezve; vagy ha kövezettek, nem olyan hosszúak. Ily vonalnak tekinthető a m. vásárhely- beszterczei vonal, melyen Vásárhelytől Szászrégenig 16,700, Régentől Tekéig 13,305 öl kövezve van; Tekétől Beszterczéig 18,000 öl részint köves részint kövezetlen. Más vonal a beszterczei- radnai vonal, mely Rebrisoráig tesz 12,000, innen Földvárig 3,333, innen Kis-Ilváiig 2,000, Ilvától Sz. györgyig 4,268, Sz. györgytől Majorig 2,959, Majortól Ó-radnáiig 1,140, innen Új-radnáiig 1,710 ölet; összesen 27,410 ölet, vagyis 6 $\frac{1}{2}$ mfdet. Ez csaknem egészen kövezett. Más ily vonalnak tekinthető a fejérvár- abrudbányai vonal, mely Fejérvártól Zalathnáiig 17,200, Zalathnától Abrudbányáig 10,000 ölet tesz. Ezen vonal Zalathnától Abrudbányáig nem rég hogy állott helyre; Fejérvártól Zalathnáiig már el is romlott. A mezőségi-út Vásárhely felé, mely mintegy 10 mfdet tesz, most van munka alatt, s belőle Kolozsvár felől Apahídától be a kajántói szárazvámig van vive, mi többet tehet 1 mfdnél, a Vásárhely felőli rész Mező-bándig újra kész, mi hasonló nagyságu lehet az elsővel. A többi összekötő vonal még nagy részt eredeti állásában van a mai napig. Más keresett vonal lenne még a vásárhely- szebeni vonal, de ebben nagyon kevés kövezett rész vagyon. Igen jótékony lesz a Torda és Abrudbánya között most ké-

szülő vonal is, mely a sziklák közt nagy munkával, már jókora helyt kinyílt. Hossza lesz Tordától Járáig 12,500, onnan Offenbányáig 17,300, onnan Topánfalváig 9,000, és Abrudbányáig 5,200, összesen 44,000 öl, vagyis 11 mfd. Áthág e vonal vagy négy hegyet, s sok helyt az aranyosparti sziklákba kelle bevágni. A többi rakott útaink többnyire a passusokon kimennek a honból, azért azok államát külön adom elő.

71. §.

PASSUSOK. VESZTEGLŐ-INTÉZETEK ÉS HARMINCZADOK. A MAGYARHONBA MENŐ ÚTAK.

Mint látni fogjuk Erdély Bukovinába és a két Oláhhon felé több útan jár, mint Magyarhon felé s a hon belrészeiben. Honnan könnyen azon bajba jöhetne, hogy ide be a külföldről mindent könnyen lehetne beszállítani, innen ki pedig, főleg a hon szivéből egy kissé esős időhen semmit se lehetne kivinni. A honból kivezető vonalok közül azok melyek nem Magyarhonba mennek, harminczadi hivatallal, és veszteglő-intézettel vannak ellátva, mint a hol a be- és kimenő áruk vámolása megesik, pestises időben pedig a veszteglési időt kell kiülni. A honnan mindenik szorosnál feles hivatalos épületek, hivatalosok, orvos, kórház, és cordonra felügyelő katonaság is van. Ezen épületek tartása költsége a kincstár és a tartományi pénztár között oszlik meg. *) A veszteglés ideje a két Oláhhon egészségi állapotja szerint némelykor semmi, máskor 15—20 napig is tart. A két Oláhhonba vivő utakat rendre véve így következnek:

A bór gó i v. tihuczai passus a hon legészakibb szorosa, a besztercei útvonalat vezeti ki a

*) Statist. Skizze d. Siebenb. Militär Gränze v. Benigni.

konból Bukovinába Galliczia így nevezett részébe. Beszterczétől Bórgó-prundig tart 12,000, Prundtól Tihuczáig 10,684, Tihuczától Bukovina határszéléig 6,122 ölet; összesen Beszterczétől a szélig 28,806 ölet, vagyis 7 mértföldet. Ezen vonal Beszterczétől Marosényig lapályos. Onnan a Mogura-kalulujra kezd hágni és mind hág, de nagyon csendesen, és lejt a tulsó oldalán a nélkül hogy kereket kellene kötni majdnem a határszéléig. Ezen vonal a legrégibb és legjobb kővezett útaink közé tartozik.

b.) A tölgyesi szoros legészakibb szoros, mely Moldovába viszen. Gyergyószentmiklóstól tér ki a honból, s innen a határszéléig tart 18,200 ölet, vagyis $4\frac{1}{2}$ mldet. Kősziklás helyeken halad. Útjában van a tatárhegy, de rajta túl a Putna-vize lapályán halad. A veszteglő-intézet és harminczad Tölgyesen vagyon.

c.) A gyimesi szoros csakugyan Moldovába visz. A fővonalból Csikszeredánál csap ki és tart Szépvizig 6,500 ölet, onnan a szélekig 18,500-at; összesen 25,000 ölet, vagyis $6\frac{1}{4}$ mldet. Ezen vonal nagy részt kővezve van. Csikszeredától Szépvizig egyenes. Szép-viznél a meredek Tekerőre indul, mely két órát tart; azonban lejtője nem ily terhes, sem nem ily hosszú, mivel a Tatros partlapálya 40—50 öllel magasabban fekszik az Ölt lapályánál. Minthogy innen Moldvába mit se szoktak kivinni, a kimenetelt nem igen nehezíti, különben befelé, a többnyire gabonát hozó szerekerek nagy fákat kötnek és vonszolnak befelé, hogy a marhákat a szekér ne űzze. Ezen hegytől a szélekig egyenes. Az 1816-7-i éhségkor itt onták be a sok gabonát. Harminczada és veszteglő-intézete Gyimesen.

d.) Az ojtozi szoros összeköti Brassót Szebent Moldvával, itt kell minden erről jövő árunak Moldvába jutnia. Brassótól Kézdi-vásárhelyig az Ölt lapályán jó töltött út vezet, van ugyan egy más töltetlen útja beljebb is a szélek felé. Vásárhelytől ki-

csap aztán Berezck felé s tart mintegy $1\frac{1}{2}$ mfdet, onnan a szélekig 8,700, összesen $3\frac{1}{2}$ mfdet Vársárhelytől. Berezckig e vonal szép lapályos. Onnan Berezck és az ojtozi veszteglő-intézetig átvágja a Kis-havas, s kisebb nagyobb meredekségekkel többet tart egy óránál. Innen aztán az Ojtoz-pataka partján halad... E vonalnál Berezck városának még a királyok idejéből azon kiváltsága vagyon, hogy az ott átvonuló portékákat bizonyos távolságra egyedül ők szállíthatják, honnan az egész helység fuvaros. A veszteglő-intézet és harminczadi épületek telepet képeznek.

e.) A bodzai szoros az első mely délkeletre Oláhhonba megy. Nincs rajta veszteglő-intézet, nem is járják igen nagyban a kereskedők, honnan rajta csak egy kis fiok-harminczadi hivatal vagyon. Atmegy Tatrang és Zajzonon, s tart Brassótól a szélekig 22,500 ölet, vagy $5\frac{1}{2}$ -ad mfdet. Eredeti állapotjában vagyon. Zajzonig lapályos. Onnan egy hegyre emelkedik. Azután a Bodza-víze partján megy lapályon Oláhhonig. A passus maga egy kis telep, s a hely a Béli-család tulajdona, s a mért veszteglő-intézet, s harminczadi helyt engedett, a kincstár a Béli-családnak évenként 1,500 veder bort enged vám mentesen Oláhhonból behozhatni. Felső-fejérhez tartozik. *)

f.) A zósánczi szoros csakugyan Brassóból megy Oláhhonba. Rajta csak gyalog és lóval járhatni. Azonban harminczadolás itt is foly.

g.) A tömösi szoros is Brassót köti össze Oláhhonnal; ez a legjártabb út, Brassó és Bukarest között. Brassótól Alsó-tömösre 5,323 öl, Alsó-tömösre 4,035, onnan a szélekig 1,142; összesen 10,500 öl, mfdekben $2\frac{1}{2}$ -ad. Ezen vonalt a múlt század végéig csak gyalog és lóháton járhaták, de az utolsó török-osztrák háboru alkalmával járhatóvá tet-

*) Lenks Lexicon I. 158.

ték. Nagy részt azóta kövezett vala, most a határszélen fekvő Predjalon dolgoznak, mire a tartományi pénztárból tán 40,000 fr. van rendelve. Ezen vonal a Predjal-hegy tővéig meglehetősen lapályos. Onnan a hegyre indul, mi 1,142 ölet tart. Ezen hegy annyira meredek, hogy előfogat kell a rakott szekerekhez. És déli oldalán még veszélyesebb, mig nem Oláhhon lapályaira ér, mert néhol igen keskeny, másutt patakon kell átjárkálni, mi főleg áradáskor napokra megszakasztja a közlekedést. A harminczad és hivatalosai több épületekben Alsó-tömösön vannak. A veszteglő-intézet, s hozzátartozó épületei hivatalnokai pedig Felső-tömösön.

h.) A töröcsvári szoros Brassótól a határszélig 21,150 ölet, $5\frac{1}{2}$ mfdet tart. Ezen vonal 100 öltre is be van a szirtbe vágva. 1827-ben még egy csepp kövezett része sem volt. Töröcsváron felyül egy félóraig az út meglehetősen sima. Ott emelkedni kezd, s egy hegy-ormon halad $1\frac{1}{2}$ órát a tábláig, hol ezen út igen keskenyvé válik. A veszteglő-intézet és harminczad a Töröcsvár alatt fekvő Töröcsfalvában vagon. Már mult század vége felé oly jártos, hogy évenként vám-jövedelmét akkor már 50,000-re teszi. *)

i.) A verestornyai szoros az, melyen az Austriából szárazon jövő áruk Oláhhonba mennek. Szebent összeköti Oláhhon főbb városaival Rimmik, Crajova és Bukaresttel. Szebentől Vesténig tart 7,280 ölet, onnan a harminczadig 5,118, onnan Riu-váduluj-ig mint határszélig 5,450, összesen 17,848 ölet, $4\frac{1}{2}$ mfdet. Ezen vonal Szebentől Talmácsig lapály. Ott van a talmácsi-hegy de nem veszedelmes. Innen Verestoronyig ismét térség vagon. Boicza végén kezdődik a Károly-út az Ölt jobb partján, mely sok helyt sziklákon halad, és sziklába van vágva. Menete különben elég lapályos, azonban néhol mé-

*) Sulzers Transalp. Dacien.

Ilyen leereszkedik az Ólt partjára, honnan gyakran elönti és elrombolja az Ólt, s ennek megakadályozása végett, most épen új töltéseket akarnak vonni a le-súlyedtek helyébe, mire a kivántató pénzmennyiség **32,000 pengő** frt ki is van már rendelve. *) Átaljában ezen szoros, Boiczától kezdve igen keskeny, úgy hogy **30, 50, 90 ölnyi** helyen is csak egy szekérnek van helye. Ezen utat VI Károly cs. tevő járhatóvá, innen van nevezete; II József cs. is dolgoztatta a törökháborukor Rinnik felé. Boiczán van e vonal harminczadi hivatala; és Verestornyan egy vár-nagy és a végvidéki őrsereg, kik e vonalt fedezik. A harminczad Verestornynyal átellenben az Ólt jobb partján áll. Másfél órára töle van aztán a veszteglő-intézet, csakugyan az Ólt partján.

k.) A vulkáni szoros Húnyadmegyét hasítja át délkeletre vonulva Oláhország felé. Pisküig Fejérvár felől a dobrai és vaskapui vonallal jó, ita dobrai nyugotnak megy; s ezek ketten délnek tartanak együtt Hátszegig, hol a kettő egymástól elválk. Piskitől a határszélig **43,000 öl**, vagyis **10 $\frac{1}{2}$ mfd.** Néhol még kövezetlen. Piskitől Glopig nem lehet hegyesnek mondani. Glopnál kezdődik a hátszegi hegy. Ázon tul Petroszig a Strigy bal partján halad át a szép Hátszeg-völgyén. Petrosznál a völgy elkeskenyül s kezdődik a Báb-hegy, mely majd **1 $\frac{1}{2}$ mértföldet** tart. Dicsától a Sily-vize lapályán megy a contumáczig, honnan a határszéli hegyekre kezd emelkedni. A Báb-hegy rossz időben fáradságos, de jobban nehezíti a közlekedést az, hogy a határszéli hegyeken a szekérnek rossz útja vagyon. A harminczad és veszteglő-intézet Vulkányon áll.

l.) A vaskapui szoros Húnyadmegyét a Bánáttal köti össze, a többek között Kárán-sebessel és Méhádiával. Mint említők Piskinél válk el, s Hátszegig a vulkáni-szorossal folytatják útjokat, és ezen

*) Erd. Híradó 1844. I. Félév.

piskitőli út a szélekig tesz **36,000** ölet, vagyis **9** mfdet. Milyen az út Hátszegig, mondám. Azon túl lapályos egész a szélekig. Ezen szoros többé nem lévén úgy nevezett passus, sem harminczad- sem veszteglő-intézettel nincs ellátva.

Magyarhonba vivő utak.

Magyarhon és Erdély közt nincs vám, nincs veszteglő-intézet, azért szorosán véve passus sincsen; ámbár nem egyszer lehet hallani a dobrai, pajki, messzesi vonalt mint passusokat említettni. Több apró út köti ugyan össze a két hont, de csak a következőket említem meg.

a.) A dobrai út-vonal Szászsebesnél csap ki Húnyadmegye felé s onnan Magyarhonba. Ez egyik a legnagyobb fontosságú vonalok közül, mert e köti össze Magyarhont és a Bánátot a két Oláhhonnal. Ezen vonal Szászsebestől Sibotig tart **10,230** ölet, Sibottól Szászvárosig **9,748**, onnan Déváig **13,804**, Dévától Lesnekig **7,481**, Lesnektől Dobráig **8,500**, onnan Kosesdig **5,916**, Kosesdtől a hasonló nevű határszéli hegy tetejéig **3,069** ölet; összesen **20** mfdet. Ezen vonal egészen ki van kövezve; körülötte igen nagy érdeme van gr. Bethlen László Húnyadmegye egykori főispánjának, ki a munkásokat sokáig maga kenyerén tartá. Fekvése ezen vonalnak lapályos lenne, de Szászsebes és Sibot közt két hegyecske emelkedik, valamint Tordánál és Lesneknél is egy pár. A határszélnél aztán előáll a kosesdi-hegy, mely aljától tetejéig **3,069** ölet tart. Mindezen hegyek daczára a brassaiak **9—10** lóra **30—35** mázsa terhet raknak fel.

b.) A zarándi-vonal a dobraiból Dévánál csap ki északnyugotra. Átfutja Zarándmegyét, s kimegy Magyarhonba Belényes tájára. Ezen vonal annyival nevezetesebb, hogy Zarándnak csakis ezen egy vonalon van a világgal kereskedelmi összeköttetése, mert a több utak nem igen szekerezhetők. A

A távolságok a következők: Solymostól Fornadiáig 3,695 öl, innen Szelistyoráig 2,191, innen Valisoráig 2,878, onnan a Gyalu-máre tetejeig 1,201. Ezen tetőn lépik be Zarandba és tart Körösbányáig 11,400, onnan a szélekig 12,269, összesen 44,334 ölet vagyis 11 mfdet. Ezen vonal zarándi része igen jó karban áll, tán legjobban tartatik az egész országban, a többi része nincs egészen kikövezve. Ezen út Valisoráig róma. Ott a sziklás Pietri-albi-n megy át, mi azonban rövid. Rajta tul van a Gyalu-máre, mi 530 ölnyi magas, s meredeksége ölében gyakran 6 hüvelyk. Zaránd felőli része lankásabb. Ezen hegy aljától Halmágyig elég sima, azon tul hegyes völgyes.

c.) A somlyói vonalok. Somlyón át két vonal megy, egyik megy Debreczen felé Kolozsvár felől, s ennek hossza a határszélig tart 11,139 ölet. Valami nagy hegy rajta nincs, s vagyon belőle mégis kövezve. A más vonal megy N. Károlynak, ez Somlyótól Majádig 8,000 Majádtól Tasnádig 15,000, Tasnádtól a szélekig 8,000, összesen 31,000 öl, vagyis $7\frac{3}{4}$ mfd. Ezen vonalnak egy része ki van kövezve. Hegye van kettő, de nem valami nagyok, s a Meszesen mennek át Zilahra. Egész Zilahig nincs semmi kövezve, holott ha jól vagyok magán úton értesülve, Zilahnak volt plébánosa a Meszes átkövezésére 12,000 forintot hagyta. Ezen vonalok Kolozsvártt kezdődnek.

d.) Zsibó és Szathmár közötti vonal tesz összesen 18,750 ölet, vagyis $4\frac{1}{4}$ mfdet. Zsibó és Sülelmed között néhány ezer öl ki van kövezve belőle. Felülete tér volna egészen, ha a czikói-hegy át nem metszené.

e.) A dézs-nagybányai vonal egyik a hou legjártabbjai közül. Dézsnél indul ki a besztercei fővonalból. Tart Dézstől a kaczkói posta állomásig 5,713, onnan Galgóig 5,029, Galgótól az ilondai posta-állomásig 7,118, innen Gauráig 8,771,

innen Nagy-somkutig 4,076, innen Szakallosfalvaig 6,792, onnan szélekig 1,740, összesen 37,145 öl vagyis $9\frac{1}{3}$ mfd. Ezen vonal nagyon kevés részét itt-ott kivéve egészen el van készítve. Futását a Szamos partján kezdi Sósmezőig, hol egy meglehetősen hegy emelkedik, mit az 1817-ik éhségkor készítettének a néppek, hogy munkájáért élelmet kapjon, a mit a most is fenálló emlék bizonyít. A mint Kővárvidékére ér, a nyíresi hegygyel találkozik. Berkeszen innen is túl is van még egy egy hegy, s azon túl inkább lapályos. Kővárvidéken a talaja ezen útnak nagyon sülyedős, néhány öl mélységű víztölcsérekkel lévén a földje átjuggatva, s közelebbről is Borsza és Galgó közt egy félhegy besülyedt a Szamosba, s folyását egy pár napra felakasztá, de helyre van már állítva.

f.) A dézs- kapnikbányai vonal is figyelmet érdemel, a mennyiben ez is csaknem egészen ki van kövezve, s Dézsvidékét összeköti a határszéli bánya-vidékekkel. Ezen út hossza Dézstől Magyar-Láposig 21,500, onnan Kapnikbányáig 15,800, összesen 37,300 öl, mfdekben $9\frac{1}{3}$ -ad. Dézstől Magyarlápósig egy nagy hegye van. Lápóson túl mindjárt ismét van egy más, a többi járható.

g.) A Beszterczéről Szigetre, Máramarosba vivő út az utolsó, s így szomszédja a borgói passusnak, közöttük esvén a radnai vonal. Beszterczétől Naszodig tart 11,400, onnan Szalváig 1,596 innen Hordóig 2,280, ismét Telcsig 228, Telcsről Romuliig 6,840, és a határszélig 3,600, összesen 27,996 öl, vagyis 7 mfd. Nagy része e vonalnak készen vagyon. Mindjárt N. Demeter és Preszlopnál két hegyet kell másznia. Azon túl menne egész a szélekig, hol a határhegy nem igen nagy ugyan de meredek.

Hogy Erdélyben ezen 200 mfdnyi rakott út nem sok, arról leginkább meggyőződhetik, kinek utaznia kell; s hogy a kövezés a régi modorban a menykő

nagy kövekkel nem tanácsos, azt még a Felek is mutatja, mert ha a porond róla lekopik a szekérnek és embernek minden ize-pora ropog, úgy döcögött. Azonban az új vonaloknál okszerűbben köveznek, macadami mód szerint apróra törik a köveket. S hogy ez mennyire tanácsos a római utak és Angliáé meggyőzhetnek, hol annyira ügyelnek az útra, hogy a szekér kerék lapjának a rajta viendő teherrel arányját is megkivánják. Azonban míg útvám nem lesz, nem fogunk mi Angliával versenyezni, mert az adózó nép nem győzi. Az igaz ígér valamit, hogy a jobbágytalan nemesek is ki vannak törvényhozásilag nézve ide, valamint a jobbágyos birtokosok is 6 napi napszámot fognak feltudni évenként útakra, de ez még csak jövőendő. Hogy a hidakra, s egyéb pénzzel fedezhetőkre a tartományi pénztárból rendelődik a segély, az köztudomás. Végül nem lehet említetlen hagynom azon módszert, melylyel útbiztosaink kezelik a népet munkájánál, ezen idővesztés valóságos vétek. Ugy dolgoztatják, hogy távolról egy nyugvó vagy áncsorgó csapatnak véli az ember, s eltelik az idő, sem maga, sem az ország nem veszi hasznát hetenként, egy néhány ezer napszámmak. Egyes ország részek közt a székely-földnek vannak legjobb útjai. Egyes megyék közt Zaránd tartja legjobb karban, mint a hol kosarakban fővényt láttam a széleken. És legkevesebb s majd semmi kövezett útja nincs Kükülmegyének, azonban itt is sánczolni kezdék, s tán lesz valami. Hogy köve helyben nincs az igaz, de még se kellene 20 órányiról, mint Frankonban haljuk hordatni.

Utakról lévén szó, a trajani-utak államát se árt megemlíteni. Ki csak könyvekben olvas a trajani utakról azt hiszi, hogy minket a római legiok oly úttal láttak el mint a bör. Azonban ezen utak már alig látszanak, s csak a nép-monda tartja fen emléköket. Legjobban látszik Orlya-boldogfalvától Báres-

dig Húnyadban, *) Sőt Báresden túl Várhely fele is használható. Látható még Jobbágy-falvától Mikházáig Marosszéken, hol a nép ma is ördög-útnak nevezi. Továbbá Bethlennél Somkerék felé, Kükülmegyében Ugránál, Aranyosszéken Földváron kezdve Harasztos felé, és a Bogáton Torda felé. De mind ezen vonalak nagyon rövidek, némelyik egy óraneget sem tart. Bámulja a nép rajta azt, hogy sár ezen utakat nem lepi el, mint a mi készítményeinket.

Vasútaink még nincsenek. De közelebbről Brassó a pozsoni központi vasút-gyűlésbe felküldte 3 követet, s azok azon reményt hozzák, hogy máhólnap Erdély délfelöli részén vasút fog átvonulni. Ez igaz csak remény és készület, de látom nálunk a remény is statistikai adat.

72. §.

VÍZ-ÚTAK, ÉS A RAJTOK FOLYÓ TUTAJOZÁS ÉS HAJÓZÁS.

Nem lévén öreg folyónk, nem tenger-partunk, valóságos hajózásunk nincs. Ki valami mesterségesen készített vízi-útra gondolna, az is nagyon csalódnék, mert a miről mondani akarok, azok folyamaink. És e folyamok is csak úgy vannak nagy részt, miként isten teremté. Hogy mennyiben szolgálnak hajó- és tutaj-hordásra, a folyamokat rendre véve, el fogom mondani.

A Maros legnagyobb folyama Erdélynek. Gyergyóban ered, s a Bánátba foly ki, s így a hont átsutja mintegy 56 geogr. mfd hosszúságban. Nagyobb helységeink közül átmegy Szászrégen, M. Vásárhely, M. Újvár, Enyed, Fejérvár, Déva környékén.

Mint hogy nivellálva soha sem volt, esése minőségét megmondani nem tudom, de az bizonyos, hogy

*) Lenks Lexicon IV. 288.

nagyot esik. Maros-útvárnál sebességét egy másodpercze 6 lábnyinak számítják, ezen felyül jóval sebesebb, főleg a görgényi havasok között, hol áradáskor úgy rohan, mint mondják, hogy a tutaj hátuljáról elődobott kő a tutajra fog leesni. Szélessége Szászrégennél 35, M. Útvárnál 50, és Maros-portusnál s Dévánál 60=70 öl. Maros-útvártól Portusig hol legmélyebb 10—12 láb, ellenben van 2 lábnyi is; Portuson alól a szélekig 3—15 láb között ingadozik. *)

Remetétől Ujvárig csak tutajakkal járnak, azon alól hajókkal, de ezek se vitorlások. Nagy akadályai a tutajozásnak a Toplicza és Vécs között a mederből itt-ott kiálló sziklák, milyen a Kopiczakő, Kovatkő, Vurs, Szarkakő, Boglyas, Kecskeláb sat. Ezen szirteken néha a rohanó tutaj valamelyike fennakad, s az utána rohanók bele ütközve egész gátot képeznek, s a tutajosok ha magokat vízbe nem vetik, vagy elsodortatnak, vagy néha elmetszetnek. **) Valamint a számos malom-gátok, s a vele járó vámok, mi néhol dészakból, másutt még pénzből is áll, a gát tulajdonosa kénye szerint, a milyenek a vécsi, szászrégeni, gernyeszegi, sárpataki, sáromberki, várhelyi, sz. annai, m. vásárhelyi, sz. királyi, medgyesfalvi, sz. páli, ugrai, csapói, radnoti, ludasi, gezei, csucsi, és újvári. Ezen alól gát nincs, de vannak a hajós-malmak, melyekbe a tutaj gyakran beléütközik, összerongálja, s meg kell fizetnie. Ezen tutajok 8—8 öl hosszúságra metszve indulnak le negyedenként Gyergyó havasairól, Vásárhelyen alól Malomfalvánál rakják aztán egészé, honnan a feleslegessé vált tutajosok haza mennek. Gyergyóból eddig

*) Ezen méréteink vannak véve ily című irományból: Ergänzung-Tabelle zu der Land- und Wasser-Strassenkarte v. Siebenbürgen. Zweite Abtheilung, Wasserstrassen.

**) Lásd a tutajozás akadályait. Nemzeti Társalkodó 1840 folyamában.

rendesen 5—6 nap, innen Ujvárra 2 nap alatt érkeznek. Ezen tutajozás megérdemlené a törvényhozás figyelmét, mert ez évenként 1 millio pengőt bizonyosan forgásba hoz a honban, s egy millio váltó forint új pénzt hoz be a Magyarhonból.

A hajózás Ujvárnál kezdődik, de a gombási, koslárdi, akmári és rápolti határokoni ságák, *) az itteni mélység csekélysege a Maros több ágra szakadása miatt megnehezíti; valamint az aranyi, és lesneki sziklák is. A sós-hajók 12 öl hosszak, 3 öl szélesek és közepöken 4 öl mélyek. Közép vízálláskor 4—500 mázsa sót raknak fel, nagyobb vízre 5—600-at; Portuson a víz állása szerint 1—200-al megszorítják. Marosújvártól Portusig közép vízálláskor 1½, onnan a határszélekig 3 nap végzik útjokat. Felfelé Portusig 7, onnan Ujvárig 3 nap alatt. Minden hajón van 7 ember, felfelé 6 huzza, a hetedik igazgatja, Ujváron alól nincs gát, nincs vám. Szoktak más hajókon még gabonát, gyümölcsöt s egyéb termékeket is szállítani, de csekély mértékben. Azért hajózhatóvá tételére mi gond sincs más, mint az, hogy a kamara évenként július és augusztusban kitakaríttatja. Hogy a sziklákat el kellene hányatni, a ságáknál a vizet összeszorítani, magától értetődik. Mert így kezelve alig van év, hogy 6—7 hajó el ne sülyedjen, s ezen sülyedési kár 150,000 p. rfrtra is felrug évenként. A szállítást egyesek kezelik, mint haszonbérlok.

Az Ölt görbületeivel együtt mintegy 40 geogr. mfldet fut. Oláhországgal tenné érintkezésbe Erdélyt, minthogy oda foly ki. Esése nem ismeretes. Szélessége S. Szentgyörgyig 12, Brassóvidéken 25, Fogarasnál 40, Frecknél 45—50 öl. Mélysége Fogarason felyül 3—12, Fogarason alól 4—15 láb. Ezen folyó elég nagy lenne mind tutaj, mind aprobebb hajók hordására, de azon ma semmi sem jár, mint-

*) Székely szó. Jelenti a víz mélytelen helyeit.

hogy medre Verestoronynál és a széleken túl Talpa-Ursulánál sziklás. Az utolsó török háborúkor sokat tisztítának rajta, minthogy az osztrák sergek számára innen rajta szállítá 16 hajó az élelmet, *) miért is a kormány partjára gyalog-utat vágata ... Azelőtt és azóta is gyakran kísérte szerencsét egyes vállalkozó, vasat, borvizet sat. szállítva lefelé. Ilyen vala Püsker Ignác, ki 1785-ben nem csak lejárt, török lópatkót, s hamúzsírt szállítva, de egyszersmind szabadalmat kért macedoniai gyapjút vámtalan felhozhatni. Dellazia 1820 körül a Bánáthól rajta gabonát hord fel. Aron György utána már 9 öl hosszú 2 öl széles hajóval indul 200 mázsa vas, kőedény és borvizzel terhelve, s 8 órára Rimnikben volt. De neki is a hajó felhuzása költsége, a nyereséget igen csökkenté. Néhány év előtt Stepháni kísértette volt meg, s ő az utolsó tudtom szerint, 1838-ban alakult volt egy ölthajózási társulat részvényeken a szászok közt. A társasághoz a fejedelem oly kegyes volt, hogy vállalatuk elősegítésére 10,000 forintot ajándékozott. Azonban a társulat nem várva a kitűzött 12 évet, 1844-ben magát hírlapilag felbomlottnak nyilvánítá. Jó lenne ezen 10,000 alapján egy más társulatnak ajánlkozni, annyival is inkább, minthogy az Ölt egyenesen a Dunába szakad, s egyenes közlekedést ígér a nagy világgal.

A Szamos nyugotra foly Magyarhonba, s a Tiszába szakad. Egyesülésökig a Nagy-szamos fut 15, a Kis-szamos 14 geogr. mfdet. Az egyesült Szamos a szélekig 18—19 mfdet.

A Nagy-szamos szélessége Naszodnál 24, Bethlennél 40—50; a Kis-szamosé Kolozsvárnál 15—16, Apahida Vállaszút között 24, Szamosújvárnál 30 öl. Az egyesült 50-60 öl széles. A N. Szamos 2-10 láb, a K. Szamos 1½-9 láb, az egyesült 3-12 láb mélységű.

* Az itt kivántatott hajókat Ucsán készíték Fogarasvidéken: a fákat hozzá a fogarasi havasok adák.

Szabályozva hajót is megbirna, mint megbirta a fejedelmek s jelesen a Bátoriak sós-hajóit. Tutajt sokszor és sokat hordának rajta, többek közt II József alatt 1780—86-ig, a mikor Dézsnél sóval szokák vala megrakni, s úgy mentek ki Magyarhonba, s ekkor tisztították is. Ezen tutajokat a radnai katonai vidék adta, de igen sok kellettvén, fel kellett hagyni vele; mert természetesen egy tutaj csak egyszer tud szállítani, következőleg a tutaj itt fenn apadt, ott pedig igen megolcsódott. Még 1820—30 között is szállítatának tutajokat a Nagy-szamosan Dézsig 5—7 öles hosszóságban; de ma egészen el van tiltva.

A Kis-szamosan is kísértettek volt tutajozást e század elején a gyalui havasokról, de nem sikerült. Rajta jelenleg 2—3000 öl fát szállítanak a gyalui havasokról Kolozsvárra, s ennyiben szolgál mint víziút. S ezen fa szállításra is egy kis áradás kívántatik. A Szamos vizéni járhatást is a sok gát és hajómalom nehezítené, építésöknél tekintetet kellene vetni a jövőre.

Az Aranyos egyesülésétől a Marosba szakadtáig 13 geogr. mfd. Ezen folyó nagyat esik, igen sebess. Szélessége Topánfalvánál 16—18, Tordánál 26 öl. Közép mélysége Topánfalvánál 2, Tordánál 5 láb. Ezen folyón tutajozás foly. Ezen tutajok 5 öl hosszúak, rendesen zsendelylyel dészkával karóval vannak megterhelve; mielőtt a Marosba érnének eladják tutajait. Nehezíti útját ennek is a gát és önkényes vám. A tutajokon kívül még Offenbányára rajta öl-fát is szállítanak. Ezen víz igen hasznos, mint-hogy a havasok tele vannak fenyőfával.

A Sebess futása a szélíg 5 mfdnyi. Hogy esése, sebessége milyen, neve mutatja. Sebesen felelül széle 10, alól 15, a széleknél 20 öl. Mélysége 1—6 láb között áll, honnan itt is áradásra várnak a tutajosok, mint minden folyamunknál. A Nagy-sebess és Csucsá közötti kösziklák, szorosak, a tutajosok életét kockáztatják. Tutajai 5, 6, 7 öl hosz-

szak; néha csupa deczkából is kötnek össze tutajokat. Útjokat a szélíg rendszeren $1\frac{1}{2}$ nap teszik. Ezen tutajok Nagy-váradig mennek.

A Nagy-küküllő, a Marosba foly 24 geogr. mfd futás után. Ha áradás van Zetelakánál már tutajazható, rendes vizálláskor a gátok miatt ezt se lehetne járni. Mélysége 2—6 láb. Széle Udvarhelynél 12. Segesvárnál 26. Medgyesnél 29 öl. Tutajai Zetelakánál köttetnek egybe, rendszeren 5 öl hosszúak és Medgyesig szokták levinni, addig mind elkél.

Vannak ezeken kül vizeink, melyek ölfákat hordanak. Ilyenek a Szeben, mellyen rendszeren 3000 és a Czod, mellyen 2000 ölnyit szállítanak a Szebenbe ömléséig csakugyan Szebenbe hordandott, a Sebes vizen is Lámkerék tájáig szállítanak.

73. §.

E.) ORSZÁGOS ÉS HÉTI-VÁSÁROK.

Az országos és héti-vásárok száma még mind szaporodik, jeléül annak, hogy természetnyeinknek árucikkeinknek még mind nincs elég sebes forgása, kelete. 1834-ben az országos vásárok száma 366 volt, tehát mindennapra jutott egy vásár; de azt az 1846-i naptárok majd két annyira azaz 581-re tevék, 's így a' nép vásár- vagyis vásárnapjainak száma naponként szaporodik *) Mikor érzük meg, hogy mint külföldön ne legyen vásárunk, hanem árucikkeink rakhelyökről elkeljenek, 's a' mesterember ne legyen egyszersmind kereskedő is **..) Hogy

*) I. Béla király szombatrol a vásárt vasárnapra tette volt, hihető innen e nap nevezete. Azt mondják azért; hogy a pénz ne folyon a Zsidók kezébe. Innen ünnepel a nép minden szomszéd vásár alkalmával.

**.) Helvetiában vannak faluk, melyekben a tojást, csirkét sat. lerakják egy emberhez, az beviszi városba, eladja s pénzt minden készen kapja. Nálunk félnapot tölt egypár tojás eladásáért.

ma vásárainknak igen nagy hasznát vesszük így is, az tagadhatatlan.

Héti-vásárokat minden még a legapróbb városban, sőt nagyobbacska faluban is tartanak, mi ugyan egy nagyocska város mindenreggeli vásárával fel nem ér, azért az mégis héti-vásár. Kolozsvárnak, 's tán Brassonak és Szebennek is minden héten két nap van héti-vására; országos-vására Brassonak kettő, Szebennek 3, Kolozsvárnak 5; a többinek is ezen minimum és maximum között. Némely városok, 's abban is némely vásárok magokat bizonyos czikkek forgatásában ki tüntetik; ezek ismeretére némely nevezetesebb czikkek vásárait megjegyezzük.

L ó - v á s á r legnagyobb van Beszterczén, Brassóban, Csikszeredán, Kolozsvártt, Kóhalomban, Makkfalván, Medgyesen, Rettegen és Szentpéteren: hol nem csak erdélyi lóvakat, de egyszersmind néhol oláhoni és moldvai méneseket is találhatni; gyakran benne bánáti, török- magyarhoni s más külföldi csikószedők, lókereskedők is jelennek meg. Ohajtandó lenne, hogy a kolozsvári nyári vásár alkalmával lófuttatások jönének divatba, mi élénkségét nagyon nevelné. A kolozsvári nyári lóvásárt a gazdasági egylet nagyon virágzóvá tette. Az idei lóvak, fogatok szépségét sokaságát nem győztük csodálni. Voltak benne ménék 300—400 darab arany értékűek. Legfigyelemre méltóbb vásárt csinált Gál Berczi, ki erdélyi ménét 400 darab aranyon, s Zudor Elek, ki egy pár fekete erdélyi fajta csikóját 300 aranyon adá el. Különben az erdélyi fajt gyönyörűen képviselé gr. Kemény Sámuel is kettős négyes hatos fogataival. Az angol rácza is szép darabokat mutatott. Atalában csak még lóverseny kell.

S z a r v a s m a r h á r a néztt nevezetesebb vásárok: Abrudbánya, Bánfi-hunyad, Bereczk, Besztercze, Brád, Déézs, Déva, Etéd, Károlyfejérvár, Mocs, Nagy-halmágy, Szeben, Radnot, Szászrégen,

Torda, Zilah, Zsibó. Miut a hol legtöbb idegen fordul meg, főleg a határszélieknél a magyarhoniak és bánátiak.

Juh és gyapjú-vásáros helyek: Alsó-zsúk, Alsó-szombatfalva, Bánfi-hunyad, Csík-szereda, Dicső-szentmárton, Kolozs-monostor, Nagydisznód, Enyed, Nagy-lupsa, Osáncz, Szászsebes, Szeredahely, Szászváros, Sz. keresztur, Topánfalva. Gyapjú s a főleg finom gyapjura nézt mind érdekesebbé lesz a kolozsvári nyári vásár. Az idén igen keresték, s a selyemgyapjak mázsáját 70—90 pengőig fizeték. A b. Wesselényi Ferenczét 95-ön.

Disznó vásárok esnek: Hátszegen, és Szebenben a legnevezetesebbek, hová az oláhoni disznok sergekben érkeznek.

Bőrvásárok: Balásfalván, szattyán és karmazsinnal, mi itt készül; Brassoban nyers bőr vásár, mi nagy rakásokban érkezik Oláhországból, Fogarasban kordovánnyal. Itt fekete báránybort évenként 50—60,000 darabot is beszednek.

Dohány vásár: Alvinczen, Segesvártt, Maros-vásárhelytt. Legnevezetesebb a maros-vásárhelyi sz. mártonnapi őszi vásár, mikor is 3—4000 mázsa dohány bizonyosan megfordul piaczn s megyen onnan szerteszét az országba.

Kender, len, Bonyhán, Csíkszentmártouban, Fogarasban, Medgyesen *.)

F.) Társulatok.

Hogy társulatok nélkül, valamely nemzet kereskedése felvirágzott volna, alig hiszem hogy példa lenne reá a világon. E csudát **) csupán mi vártuk az istennek ingyen kegyelméből. Átlátva a lehetetlenséget korunk társulatokba kezd fűződni, melyek alakulnak és bomlanak is ugyan, de az egy-

*) Ezen vásárok szerkeztésében segélt a jeles „Mentor” Szerkeszti Nagy Ferencz I. 329. l.

**) Mint sok másokat is. Kiadó.

szer meg született eszme hatalmát el nem veszi.— Uly társulat lett volna a védegylet. Ezen egylet 1845 novemberében kezdett volna kötelező erővel birni. Fiokja lévén a magyarországi védegyletnek, itt is kötelezék tagjai magokat, hogy mind magok, mind pedig családjuk csupán honi kelmét fognak viselni. Azonnal több megyékben aprobb védegyletek, keletkeztek pl. Udvarhelyt, Marosszéken, Háromszéken, Belső-szolnokban sat. Középpontja Kolozsvártt vala; de nem munkált egy lelkesebben, mint Déézs, Háromszék, s általában a székelyföld, mely vetekedett a házi szövetek nemesbitésében s viseletében. De ezen egylet már is szinte egészen elenyészett.

A Görög compania. Mivel ezen társulatnak a mult időkben nagy jelentősége volt: egy pár szót részletesen sem gondolunk haszontalannak felöle mondani. Emlékeznek olvasóink a görögök eredetére, s a nemzeti fejedelmek azon czéltalan politikájára, hogy a kereskedést jó pénzért nekik annyira eladták, hogy néhol csupán nekik szabadott áruczikkeket adni el; de ezen egyedáruságok zsarlásra fajulván, eltörlődött. A török porta alattvalói lévén ezen görögök, hazánkban az indirect adót mintegy haszonbérbe látszának tartani, eljöttek, 20—30 évig járták az országot, meggazdagodtak, s azután pénzünkkel együtt soha többé nem láttuk. Ezen költözködési elv rendre sokképen változott, ugyanis első kiváltságok 1636-ról, csak ugy engedé kereskedhetni, ha a török jármot lerázva, e honnak polgárai lesznek; 1659-ben már a kereskedést illető ügyeikre önválasztásu biráktóli függést nyernek; 1676-ban Fejérvártt a' 13 t. cz. által a brassaiak nyomásai ellen törvénynyel biztosítják őket. S így egy testület álla fel, melynek házot telket venni nem szabad, melynek semmi érdeke a hazáéval összefüggve a nyereszkesedésen kívül nincs, mely elsőbb csak in grosso adhatá áruczikkeit, azután pedig pénzén álladalmi fontosságu állást vett, minden kereskedői

szabadalmakkal. Legnevezetesebb reájok nézve 1701-k év, a mikor I. Leopold fejedelmünk kiváltságokat a jelen alakban kiadá *) Minélfogva 1.) csupán csak a kincstártól függenek; 2.) Felszabadulnak azon megszorítás alól, miszerint csak in grosso kereskedjenek; 3.) A szállás, fuvaradás terhétől felmentődnek 4.) Meg van állítva, hogy a megyékben, ha szállás nem léte miatt kirabolnák őket, a megyék fizessék káraikat. Az 5-ik pontban minden kereskedelmi jogokban a hon több kereskedőivel egyenlő lábra tételnek 6.) Hogy választhassanak magoknak saját bírát és ülnököket, s e széken minden kereskedelmi ügyöket, ha ez szinte magyar nemessel lenne is, bajok felyebbvitel nélkül elláttassák. Azonban mindenik fél felyebb is viheti. S nemesseli perök nem a fő kormány, hanem a kincstár előtt folyon. Mind ezekért évenként a kincstárba 1000 forint díj fizetése van határozva. Ezen kiváltságokat azután megerősítették fejedelmeink 1718. 1769. 1777-ben.

Századunkban roszabra fordult dolgok. Legelsőbbbenis a szászok még 1791-ben kezdett peröket ellenök megnyerték 1815-ben, minek következése lett, hogy megtölták nekik új tagot venni companiájokba; mi az első csapást megtevő. Azután 1825-ben 2219 udvari szám alatt leirat jön, hogy ezentúl hazafiak is állhatnak companiájokba, ha 3000 tőkéjük van. És így rendre ezen testület, mely alakulása kezdetétől minden lépten egy hatalmas török vándor rajnak vala tekinthető, ma annyira szállt hogy tagjai száma, mind a ben, mind a külföldön lakókat ide számítva, 12-re apadt le. Minthogy pedig tagjainak legnagyobb része már is Brassóban telket vásárolván a companiából kilépett **), nagyrészt e hon polgáraivá lettenek. Honnan bátran következ-

*) Lásd terjedelmesen a Teleki könyvtár Cartofilacaeumaiban.

***) Companistának földet birni máig sem szabad.

tetni, hogy e testület kevés idő alatt sirba száll. **S** ohajtando lenne, hogy a haza, mint szorgalmas embereket, más úton polgárosítván őket, a hazának megnyerje *.)

Kereskedelmi szempontban munkáló társulatunk több nincs, ha csak a városi kereskedők czéhszerű testületét annak nem tekintjük. Korszerű lenne a honnak jelen stadiumában, egy országos centralizatiót kísérteniök meg, hol kereskedelmi akadályainkon értekezve, modokat találnának a kereskedés felsegélésére.

74. §.

G.) AGENTIÁK. SZERZŐDÉSEK.

Nem csekély emelcsői a kereskedésnek a külbatalmakkal kötött kereskedelmi szerződések, és **Agentiák.** A szerződés kimutatja a határt, az ügyvivőség pedig e jog határai között oltalmazza saját alattvalóit, az idegen nemzet közepette. **Austriának** mint a melyhez e tekintetben is tartozunk, csaknem minden nagyobb kereskedő városban van ügyvivőség. **S** így **1837-ben Austriának** mindössze volt **32** generál-consula, **25** consula, **40** másod consula, **4** generál ügyvivője, **24** más ügyvivője, kiket vagy a kormány maga fizet, vagy munkálataikért némi díjt huznak. **Mi reánk nézt legnagyobb fontosságú, a Moldvában és Oláhbonban (!) fen álló agentiak.**

A külföldi hatalmokkal kötött szerződések is illetnek minket is, de fájdalom, mi külkereskedésünk csekélysege miatt, nem sok hasznokat vehetjük. **Ilyen szerződesei vannak Austriának a maraccoi császárral legutoljára 1830, miszerint ő maurus fensége szabadhajózást, és a maraccoi tengeri rablok kirablásai kárpotlását igéri; hasonló van Tunis, Tripolissal 1783-ról. Van a joniai szigetek iránt,**

*) Ezen czikk irásában sok részben használtam az Erdélyi Híradó brassai levelezője derék czikkeit.

hogy ott az angolokkal egyformán fogadják 1815-ről, Van Brasiliával, az Északamerikai Egyesült-státusokkal, Svédhon- Norvegia- Hannovera- Poroszonnal, Dánországgal, Angliával, melyben mind a két félnek egyenlő jogok engedvék. Legnagyobb fontosságú reánk néztt a török portávali szerződés, melynek alapja a karloviczai békekötés 1699-ben. Az egyenesen kereskedelmi szerződések a passaroviczi kereskedési és hajózási szerződésen alapulnak 1718-ba és 1732-ben. Legmeghatározottabb az 1784-i, melyben minden beviendőkért a 3 % vám meg van állítva, s egyéb vámoktól, a melyek ott említve is vannak *) mentesség kikötve. Ez egyezmény említi, hogy ezen dolgok a passaroviczi szerződéskor is ki vannak ugyan téve, de mivel azóta sok visszaélés csuszott be, újlag rendeli **) Közelebbről ezen 3%-et 5%-re emelte vala a porta, de a kormány közbejövételére, ismét előbbi lábra tétetett.

2.) A KERESKEDEÉS ÁLLAMA.

75. §.

BELFÖLDI KERESKEDEÉS.

Itt vagyunk végtére azon pontnál, mely gyűlpontja, minden eddig mondattainknak. Elmondók mi gazdag e hon földgyomra, miket terem a növényi és állat-országi tenyészerő, mennyiben járul ehez az embererő; s most ki kellene mutatnom azt, haszonnal-e vagy kárral munkálunk, szegényedünk-e vagy gazdagodunk, vagy is activ-e vagy passiv áll kereskedésünk. Ha a külföldeli bilánxot tekintjük, elvileg csak azt mondhatjuk, hogy mindennap reggelével újabb szegényülés elébe ébredünk; benn pe-

*) Fényes Statist. I. 305.

**) Milyek a Mastarie, Kasabije, Bag, Rist, Resnu, Hudanye sat.

***) L. azon év 5280. fő kormányi számát.

dig az országban is a forgalom aránytalansága egyéneket emel, s tömegeket süllyeszt. Vagy más szokással sem belföldi sem külföldi kereskedésünk nincsen kellő fokán.

Mennyire a bel és külföldi kereskedést egymástól még lehet különböztetni, annyiban véleményünk az, hogy mily pango a kereskedésünk külfölddel; oly élénk az, mit belföldinek vagy honinak nevezhetünk. Említők azt, hogy vannak hazánkban egész néptörzsökök, kiknek jellemével a kereskedés igen összehangzó, melyek az örmények, görögök, zsidók, valamint némileg a szász és székelyek is, kiknek nagy részök ma is kereskedésből él. Említők, hogy van már vagy 200 mértföldnyi jó rakott utunk, s naponként újabbal szaporodik; van 60—70 posta állomásunk, néhány közüle előfogatokkal; van két folyóink, melyen már is hordanak egyetmást hajókon is; van országos vásárunk közel 600 évenként s még mind inkább számosval; s mind ezekből bizonyosságot vonhatunk megindult kereskedelmünk kimutatására. De tagadhatatlanul utaink vendéglőkkel nincsenek eléggé kiállítva, honnan a legelső útasról a legutolsó hét falusi csángomagyar fuvarosig, ki egész évre elkészíti tömlőkre tömött tokánját, minden útzónának, kereskedőnek tarisnyájából kell enni, vagy a hitvány étet méreg drágán fizetnie. Folyóinkon sem kisebb akadály a sok rossz hid, gondatlanul tartott hidas, melyek a vámot gyakran az élettől is megveszik; s ha folyamaink egy kissé dagályban vannak, az egy marhátoli v. garast pengő huszassal is fizettetik. Nem csekélyebb nyomása kereskedésünknek az is, hogy a vízen áthajtott marhák ép úgy megfizetik a vámot, mintha hidason szállítanak, holott egy nagyseregnél féluapig is folyón a ezen vámolás. Ha csolnokos mentők örködnének a csorda felett, igen helyén volna; jelen modorban pedig hány puffadt göboly nem lesz a víz martaléka. Vásáraink is hasonló súlylyal nehézkednek ke-

reskedelmünkre. Azon, s a széles ez világon tán csak nálunk divatazó szokás, miszerint vásár harangozás előtt ládát nyitni 12 forint büntetés alatt nem szabad azon mód és rend, melylyel az áru-czikkeket vámolják: mind oly önkényes, hogy a nyereséget majd kétségessé teszi.

Hogy minden névvel nevezendő egyed-árusság egy egy láncszem a kereskedés békóján, az egyetemileg elismert igazság: és valjon nálunk ezen hydra nem tünteti-e fel mindenütt vérszopó fejét. Visszaéléseiből elég megemlíteni azt, hogy néhol csak a czéhálistának szabad egyet-mást legalább bizonyos időben megvenni; másutt a gabonát nyereségre vagy zsidó csak 10 órán túl veheti sat. Holott a mezeigazda Erdélyben egyedül az, kinek legkevesebbé fizetik meg fáradságát, ő pediglen mindig egy forma magas áron bocskorát. Nem csekély visszaélés az is, mit Udvarhelyszék felől hallunk, hogy van piacza, melyen minden darab marháért, mely czédulába jó, legyen 60 vagy 100 darab egy czédulába, különkülön darabjáért meg kell fizetni a 4 pengő xrt, valamint az is, mit M. Vásárhely üz a dohány körül, hol minden bál dohánytól, melyet az ember vesz és megmázsál czédulát kell venni, s ha a czédulabeli számon alól vagy felyül talál egy szekér a város végeni sorompokon kimenni, 12 forintig büntetik. Nem elég az, hogy minden darabért a 12, valamint a czéduláért is a 12 v. xrt meg kelle fizetni. Ugy, hogy ha a számtalan zsarolásokat, rendszerezett huzavonákat elősorolni, a kereskedés elvivel egyeztetni kísérténém, iveket kellene megtönnem. Colbert a nagy minister kérdé egykor egy kereskedői küldöttség fejtől, mit látna jónak, hogy tegyen a ministerium a kereskedés felsegélésére. A főnök röviden válaszolt: *Laissez faire, Monseigneurs.* Biznák nálunk is a kereskedést ön magára, bizonynyára többre mennénk, mint ennyi patronussal. Minden esetre kereskedelmi szabályok és törvények kellenének.

Erdelyben a belkereskedési forgalom nagy, s hogy ez így marad, hinniem jogosít e hon physical állása, városaink fekvése. Physical állásánál fogva mindig úgy lesz az, hogy Oláhfalva, átaltjában az erdős székely-föld fenyőt, fa-eszközöket hoz le, s az ország szívéből bort viszen fel, minthogy mind két rész azon czikkek híjával van; mindig úgy lesz az, hogy nekünk Gyergyó borvizet, Abrudbánya aranyat, s mi gabonát, veteményt, gyümölcsöt adunk nekik. S ismét míg a városok lesznek termék fogyasztók, és a faluk a természetők, addig a város gabonát, a falu kézmívet egymástól kell hogy cseréljen. S minthogy a székely-föld nagy részének egy piacza van, Brassó, s Erdély északnyugotjának egy, Kolozsvár: addig világ végéig lesznek a nevezett helyeken hetenként két nap népes héti-vásárok sat. Nagy városaink nem léte, s városaink aránytalansága a fekvésben, s physical állásunknál fogva Erdély piacza a legnagyobb anomalia, legnagyobb bizonytalanság és különbözőség mindig meg lesz. Így például e pillanatban Háromszéken két, Kolozsvártt 4 forint vékája a tiszta buzának. S daczára annak, hogy Háromszéktől Kolozsvárig csak néhány mfdnyi helyen megy kövezett úton, mégis nyereséggel szállítják a gabonát mintegy 30 mfdnyire. Hasonló anomalia az is, hogy ma is éppen úgy 5 pengőért kapjuk csizmánkat, mint kaptuk egy váltó forintos gabona mellett; azonban ha 2 magyar-forintra száll is a gabona, a csizma akkor sem fogja követni.

Egyes vidékek kereskedelmi czikkeit meghatározólag úgy találjuk, hogy a hont határszélein ővedző hegyvidékek inkább marhával, az ezen belől eső gyűrű inkább zsendely, deszka, tutaj s egyéb faeszközökkel, az ország szíve pedig, inkább gabonával és borral forgatják pénzöket. A hétfalusiak juhnyereszkedése, a Barczaság ló-csiszársága, Oláh-falu, Zetelaka deszka kereskedése, kik tavasztól őszig mind csak feyő-deszkát szállítanak, a ma-

rosszéki székelyek borvíz hordozása, a topánfalviak és gyergyóiak tutajozása; Szeben gyertya és szappan, Brassó kása és szőr-szövet, Toroczkó vasmű, Szászrégen vidéke hagyma, Gyógy és vidéke alma sat. kereskedése leginkább kiemelendők; mint melyek nem csak ephemerileg folynak, hanem bizonyos rendszeres hitelre is vergődtek folytonos forgalmokért.

Egyes vidékek között legtöbb pénzt forgat Brassó, mint az erdélyi kereskedés főpontja, utána Szeben; de a kettő között azon igen lényeges különbség van, hogy Brassó kevesebb ágat üz, s így erőlyesb. Brassóban volt 1844-ben 4 pénz-váltó, 1 nagy-kereskedő, aprott singesféle kereskedő 12, fűszeres 5, könyv-kereskedés 1, papir-kereskedés 1, nürnbergi és galánteriaféle művekkel 3, vasáru 6, apró kereskedés 87. S egyéb rakhelyekkel összesen 127. Szebenben pénz-váltó 4, nagy-kereskedés 3, s hogy apróra elő ne számláljuk, itt az árutárok és boltok száma 102. Mely közt, hogy valamelyiket kétszer is ne számították volna, nem állítjuk. Azonban mégis Brassót és Szebent, mint példány városait kereskedésünknek jónak tartók bejegyezni. Hogy melyik mennyi pénzt forgat kereskedelme által évenként, megmondani bajos. Brassóról és vidékéről Marienburg úgy vélekedett 1798-ban hogy 7 milliot forgatna, s hogy azóta nevedett volna úgy vélekednek. *) De azt gondolom, hogy a Duna hajózása ha eddig nem is csökkenté, **) ezután megfogja csökkenteni, ha a concurrentiát nem igyekszünk kiállani Oláhország piaczaín. Ellentétül Brassó pénz-forgásának tehetjük az oláhvidékeket a havasos határszéleken, kiknél bizonyosan legkevesebb pénz fordul meg évenként.

*) Transilvania 1845. 56. szám. Ma két könyváros van.

**) 1812-ben már csak 5 milliora teszi Stölcz Darstellung 12. lap.

A mi az oláhnép kereskedelmét lesújtja, az békozza az egész honét. Egy részét az erőnek felemésztí a rosszul kezelt gazdaság, más részét a tunyaság, mely ha kenyere van tovább nem gondol. Altaljában arra, hogy kereskedésünk meginduljan, legalább két három ennyi szorgalomra vagyon szükségünk. És mégis minden pangás ellenére Magyarországgal szemközt a mi iparágaink kedvezőbben állanak, aránylag több pénzt forgatnak. Ugyanis 1841-ben Magyarhon műiparának pénzéerteke 60,142,000 fr.

Az Erdélyé pedig . . . . 28,134,000 „*)

Ez közel felét tenné a magyarboni műipar pénzforgalmának, de az alig hihető; egyszer mert Magyarhon négyszer akkorával nagyobb mint Erdély, s ipara is van olyan, mint Erdélynek. De legyen igaz 1841-ben, ma bizonyosan egyensúlyban állunk, annyira haladt Magyarhon pár év alatt, mig mi vesztegelünk. Aztán nekünk még azon szerencsétlenségünk is van, hogy a mi kereskedésünk csakis kézműveink pénz-forgalmára szoritkozik nagy részt, mig Magyarhonnak nyers termékei már is hajókat terbelnek. **)

76. §.

KÜLFÖLDELI KERESKEDÉS.

Az ország iparának mérlege a kereskedés, a mint többet visz ki vagy hoz be egy ország, azon arányban esik vagy emelkedik a merleg saját javára vagy roszára. Azonban e behozott és kivitt áruk tiszta mennyiségét számokban csalhatatlanul kifejezni, nincs az emberi hatalom lehetőségei között.

*) Zollvereins-Blatt Nr. 18. 1845.

**) Saját véleményem az, hogy legfőkép jó és számos közlekedési eszközökben, erős marha-tartással emelt mezőgazdaságban remélhetjük legközelebbi jövődönk jobbra fordulását. Ezekkel a többi is eljön. Kiadó.

Mert ki áll jót arról, hogy a feladott mennyiségnél nincs több a kereskedő szekerén, hogy a harminczadi számjegyzék tiszta calculust ad különböző articulusok meghatározására; s ki mutathatja ki azt, mennyi megy keresztül az országon abból, a mit egyszer megvámoltak; s végre hol visznek vámlajstromot a dugárusok csempészetéről? Még a behozatalt könnyen meg lehet határozni; de a kivitelt számozni, az teljes lehetetlen, minthogy némely árucikkeken vagy semmi vagy oly kevés vám vagyon, hogy a harminczadosok merőben ignorálják. Ily akadályokkal küzd a statisticus a világ-kereskedés minden országában; s mennyivel többel nálunk, hol Erdély Magyarhonnal egy vám-vonal alatt vagyon 1783 óta, következőleg azon mennyiség és minőség, mit a két ország behoz vagy kiviszen, mind magyar név alatt megy, Erdélyről külön említés majd sehol sincs. Honnan vegyünk ily állapotban biztos számokat?

Mielőtt tovább mennénk, elősoroljuk az elveket, melyeken Erdély kereskedelme alapszik. Külföldel szemben Erdély a több austriai tartományokkal ugyanazon vámrendszer alatt vagyon, s ez II József óta divatozik. Ennélfogva az oly mű, mit a birodalom előállíthat vagy egészen kitiltva, vagy nagy harminczadi vám által van súlyosítva; a belföldi gyár-művek kivitele pedig csekély harminczad által könnyitődik, valamint azon nyers termékeké is, mik gyárainknál nélkülözhetők. Ezert az egész birodalom, kevés kivétellel, vám-vonallal van körül véve. S részletesen szólva behozatalban merőbe tiltvák: a külországokban nyomott egyházi könyvek, só, fejer arc-festék, festékes gyümölcs, durranó arany s ezüst kapsulák, új chinahéj, és erdei bibor-bogár (cochenille). A kivitelben tiltvák selyem-gubó, az arany és ezüst nyersen. Különös engedmény kívántatik a következők behozatalára: vas és angollemez, gyógyszer csak a hatóságok engedelmével, ugy salétrom és lőpor. Kivinni engedelem nélkül tilos: fegyvert és salétro-

mot. A kereskedésből kizárt czikkek, melyeket csak szabad levél, s 60 száztóli vám mellett hozhatni be, következők: gyapot-gyár művek, ón, irón, könyvnyomtató betűk, ser, chocolate, ággy és lótakaró, esz-gályos mivek, vas, némely festékek, tűzoltó vízpuskák, halcsont, divatárúk, üvegek, kesztyűs-műk, harang, arany és ezüst sodrony, paszománt és sinor, kalap és más ruha-neműk, réz- kender- len- gyár-művek, színes papirosok, lópor, higanykészítmény, se-lyemmű, csipke, spanyol-viasz, cserép és köedény, gyapju-szövet, óra, borok, ónmivek. *)

A magyar és nem-magyar austriai tartományok közötti kereskedés elvei a következők. Általános elv, hogy mind a kétféle ország ugyanazon vámrendszer alatt van, de a magyarokat a nem magyaroktól egy különös vám-vonal választja. Mind az örökös, mind a nem örökös tartományok czikkeit az austriai birodalomban akárhol meglehet vámoltatni. Ha magyar ember oly cikket visz az austriai tartományokba, melynek váma meghatározva nincs, azért félannyt fizet, mintha azt külföldi vinné Austriába. Ha pedig a cikk azok közé tartozik, melyeket külföldről behozni tilos: akkor hatodát fizeti azon vámuak, melyet az engedelem levél mellett történhető behozatalkor fizetnie kellene. Az Austriából behozandó gyármivek alaprajstroma 1795-ben oct. 2-n költ; ha azután a cikk változtatást nem szenvedett. A mely cikk pedig besorozva nem lenne, akkor azt a vámot fizeti, mintha külföldről hoznák. Általában azon vám, melylyel mi Austriába vihetünk jóval nagyobb, mint melylyel ők hozzánk szállithatnak, mi kereskedésünknek igen nagy akadály. A külföldi kereskedésben pedig ugy jó ki, hogy a behozatali vám 10 akkora, mint a kiviteli.**)

*) Ezekben Fényes derék Statistikáját használtam L 233—36 lapon.

**) Austriának külföldeli vámviszonyja 1836—1840-ig így állt: Behozatalérti vám 68,980,139 p. frt.

Erdély és Magyarhon között vámvonal 1783 óta nincs, tehát a két testvér haza egymást semmi harminczadi vámmal nem terheli, s mindenben viszonyos szabadságban élnek.

A török, s főleg Moldva és Oláhhonnal a vámlajstrom magassága, századja mult már, hogy 3%-n áll a bevittékért. Ezt a török közelebről 5%-re emelte volt, de az 1844-ki szerződés után nekünk is úgy mint a muszkának 3% kell fizetnünk ismét áruinkért, azon kevés különbséggel, hogy a muszka 12 évre szerződött, nekünk pedig határidőnk nincs.

Láthatni innen, hogy rendszerünk föelve megtiltani bizonyos műveket és nyerstermékeket, hogy az ország természetökre vagy gyártásokra figyelmet fordítson. De hogy a tiltó rendszer az ipart seholt fel nem virágoztatá, elismert igazság a status-gazdálkodásban. Legbizonyosabb eredményje volt és lesz az egyedárusság, minthogy kevesen hoznak bizonyos cikket, s igen drágán adják és adhatják; s következése a csempészet, dugárusság, úgy hogy ha a tiltó-rendszer megszűnnék, az ipar eszközöket nyerve, oly magasra emelkednék, hogy kevesebb vám mellett is a mennyiség nevedéktével, megjöne a kormány jövedelme. Erre feles a példa. Így hogyan is legyen kereskedésünk, mikor a műipar legelső, és nálunk nem termő kellékeire is alkalmazzák azt. Így pl. a nyers gyapottan 5%, a gyapott fonal némelyikén 20%, a festékeken 15—20—30—37% is fekszik, mily a grünspan, sőt a berlini-kéken 90% is feküdt: az az ugyan annyi 2 garas forintjától, hány-szor tíz a procent. Honnan ki kell mondanunk azon igazságot, hogy a mi kereskedésünk csupán csak nyers-termékeket vihet ki. S mily csekély nyereségünk van, elgondolhatni onnan, hogy szomszéd tar-

---

Kiviteli vám . . . . 5,078,884 p. frt. Beckers Beitrage zur Österreichischen Handels- und Zollstatistik. I. 6. lap.

tományaink mind gazdagabbak nyers termékekben, mint Erdély, s főleg Moldva és Oláhhon, melyeket úgy látszik egyedül ada a sors Erdély piaczává, gazdagságban minket véghetetlenül felül mulnak. Nem marad tehát egyéb hátra, mint az, hogy a gyár és kézmiv készítéséhez fogjunk, s azzal induljunk kereskedni, ha tönkre jutni nem akarunk.

Ugyanis fussuk végig nyers termékeink sorát, úgy találjuk, hogy marhánk, gabonánk, borunk, mindenünk úgy áll, hogy kivinni majd mi feleslegünk sem marad. S nem csak hogy nem marad, de a külföldi, s főleg oláhországok k a l i kereskedés 1837 és 1838-ról a következő nevezetesebb természetmennyi czikkeket küldé be hozzánk, még pedig a következő mennyiségben:

Ökröt	(1838-b.)	38,760	rft	árut
Tehenet	—	37,500	”	”
Disznót	—	57,630	”	”
Török-buzát	—	615,074	”	”
Buzát	—	34,739	”	”
Közönséges folyóvízi halat		39,808	”	”
Veretlen aranyat	—	210,260	”	”
Paraszt gyapjut	—	138,576	”	”
Gyapottat	—	91,952	”	”
Nyers bőrt	—	53,105	”	”

S mind ezt csupán a török szomszédságból, hát még ezen kívül az austriai örökös tartományok felől. Ugy hogy a fennebbi évekről a behozat és kivitel mérlege a török felé igen szenvedőleg áll, vagy számokban fejezve ki magunkat

Az 1837-ben behozottak értéke 3,186,835 rft.

” A kivitteké . . . 2,977,169 ”

1838-ban a behozottaké . . 4,157,095 ”

” A kivitteké . . . 2,995,091 ”

Miből világosan kitetszik az, hogy az 1838-ki kivitel az 1837-kihez képest sokkal nagyobb. Ugyanis 1837-ben a behozottak értéke a kivittekénél csak 209,666 rftal nagyobb, de már 1838-an ezen kü-

lönbség 1,162,004 rfr-ra hág, iszonyu visszaesés egy év alatt.

Nem csekélyebb veszteségünk van az austriai örökös tartományokkal, mi főleg Alsó-austriaival foly

1837-ben a behozottak értéke	285,199 rft.
„ kivitteké	64,569 „
1838-ban a behozottaké	172,418 „
„ kivitteké	89,144 „

Itt látszik ugyan a kivitelben nevedés, de a kivittek a behozottakat mégis még egy annyival meghaladják; az 1837-ki pedig ugyan sokszorosan.

Austria felől következő főbb áruczikkeket hoztak be, ilyen értékekkel:

Gyapju nemüeket 1838-ban	12,245 rft.
Gyapottat	39,702 „
Kender- és len-nemüeket	24,056 „
Len- és gyapott-fonalat	36,579 „

Honnan merítette a Nemzeti Társalkodó az általam itt felhasznált adatokat, nem tudom, s mondhatom igen szeretném csekélyleni, vagy kétségbe hozni authentiáját; de előttünk fekszik Becker Austria kereskedelméről irt igen jeles könyve, s ott 1841-ről Erdélyről a következő adatokat találjuk az összes külfölddel szemben

Behozattak értéke külföldről	3,427,730 rft.
A kivitteké	2,181,068 „*)

Ismét 1845-ről a Buda-pesti Híradó, mint mondja hiteles kútfók után tevő:

A behozatalt	4,071,840 rft.
A kivitelt	2,973,993 „

Azaz ennyi vámoltatott meg, s a kivitelért fizetünk vámot 9,728, a behozottakért 232,771 pengő forintat. **)

*) Beyträge zur Österreichischen Handels- und Zollstatistik. I, 152. l.

**) Lásd Buda-pesti Híradó 533. számát.

S ezek nem csak megegyeznek a fennebb közlött summával, de még azon igen szomorú igazságot is tanuljuk belőle, hogy 1841-ben kevesebb értéket vivének ki, mint 1837–8-ik években; valamint az 1845-ből azt, hogy a kivitel hág, de a behozatal is igen. Megjegyzendő mindazáltal, hogy ezen számot, mégis kicsinyelhetjük, minthogy vannak igen sok árucikkeink, miknek vámját Bécsben vagy másutt fizetik és fizették az erdélyiek, s úgy nem nekünk, hanem Bécsnek jegyzték; vagy ki tudja ezen kölcsönt nem adja-e vissza az, hogy sok hozánk Brassón át hozott cikk, nem marad Erdélyben, hanem tovább megy.

Azon kérdésre vajjon emelkedik vagy süllyed kereskedelmünk, összehasonlításul idézzük az 1780 1 novemb. 1781 1 novemberéig tett számítást, mi következőleg áll:

Behozatott az örökös tartomány.	893,665 rft.
külföldről	738,275 „
összesen	1,631,940 „

Kivittek értéke . . . . . 79,689 „ *)

S ily alatt állott kereskedelmünk összege még akkor, mikor a dunahajózás nem ronta meg; s a mikor még Erdély s Magyarország között vámvonallétezett, s így bizonyosabban lehetne tudni a forgalmat.

Igy állott az későbbben is, pl:

1797-ben a behozottak értéke	1,331,739 rft.
„ kivitteké	627,853 „
1798-ban a behozottaké	1,743,973 „
„ kivitteké	653,148 „
1799-ben a behozottaké	2,840,057 „
„ kivitteké	730,956 „**)

*) Benignis Statistik v. Siebenbürg. I. 94. l.

***) Ezen időkből következő cikkek jöttek be Erdélybe:
 Barom 1798-ban 805,084 fr. 1799-ben 1,507,552 fr. áru.
 Gyapjuféle „ 230,008 „ „ 307,348 „ „
 Gyapottféle „ 178,710 „ „ 285,067 „ „
 Bőrök „ 220,369 „ „ 342,247 „ „

Honnan igen világosan láthatni azt, hogy kereskedelmünk, naponként nő, legalább a pénz forgalom, ha kárunkra is, bizonyosan igen. Megjegyezvén még egyszer azt, hogy a behozottak nem mind Erdély részére esnek, hanem egy részöket, mint pl. a szarvas-marha nagy részét is, csak Erdélyen átviszik.

Ellenben a kivittek többire mind erdélyi gyár és kézmivek. S ha már most befejezésül a behozottaknak és kivitteknek főszámát kerekszámokban akarunk kifejezni, úgy találjuk az 1845-ki kiról véve a számítás, hogy:

Evenként behoznak mintegy	4,000,000
„ kivisznek . . .	3,000,000
p. forint árut; s lesz a vesztes .	1,000,000

Még pedig az, mit Magyarhonból hozunk, ide számítva nincs.

A behozni és kivinni szokott árucikkek következők. Behoznak főleg: barmat, bőrt, bort, gyapjút, gyapottat, viaszat, mézet, finomabb szövözetet, gyapju-szövözetet, pamut-szövözetet, len-műt, finomabb edényt és üveget, s mindezenmő déli gyümölcsöt és keleti fűszereket, s azon felül egy sereg fényüzési cikket, mint butorokat, ékszereket, főképen ez utolsó bizonyosan minden cikkel megmérkőzik. Kivisznek főleg: barmat, bőrt, bort, sót, durvább posztót, pokroczat, gyapju-szövözetet, ércféléket, üveget, papírt, fazakat, zsiradékot, fadgyut, szappant, gyertyát, kalapat, kender- és len-szövözetet, viaszat, kötelet, durvább asztalos és esztergályos művet, borvizet sat.

Magyarországi kereskedelmünk kimutatására, harminczad köztünk nem lévén, semmi kulcsesal nem birunk. Az innen Magyarhonba vitetni szokott főbb cikkek: hamúzsír, ló, bőrök, de főleg só és tutaj. Az só évenként 1 millio p. frtan felyül hajt be a kincstárnak; a tutaj és tutajon leszállítódni szokott faneműek is, egy millio váltót bizonyosan adnak kereskedőinek. Azonban bár mily kedvezőnek tessék is e kivitel, bizonyosan egyensúlyba esünk, ha a-

lább nem Magyarországgal szemben, ha elgondoljuk, hogy a mi kereskedőink legnagyobb része nem Bécsből vagy külföldről, hanem Debreczenből vagy Pestről hozza portékáit.

Van még egy más is, mi kereskedelmünk mérlege kimutatását lehetetlenné teszi: ez transitókereskedelmünk. Volt idő, a dunahajózás előtt, mikor a levantei czikkek, gyapott, riskása, skumpia, selyem, indigo, kávé, cukor, thea, s minden egyéb gyarmatiárunk Erdélyen át vándorlának Austriába s még külföldre is. De ez ma nagy részint megbukott külföldre és Austriára nézt; csupán Magyarhon, Gallicia- s átaljában a Duna part-vidékétől távol esőkre nézt van még némi mozgás. *) S a sok fuvarbért és jövedelmet e körül is kezdjük veszteni.

Külfölddeli kereskedelmünk főpiacza, s fővonala Brassó, átaljában egyedüli képviselője a honi czikkekkeli és levantei kereskedésnek, s így Erdély külfölddeli kereskedésének. Valóban ha elgondoljuk, hogy a belső kereskedés, csak a forgalmat segíti, de nem gazdagít, s az activ vagy passiv állást egyedül a külfölddeli határozza, s ha elgondoljuk hogy ezt Brassó kezeli: okvetetlen azon gondolatra kell jönnünk, hogy Brassó a törvényhozás mezején több figyelmet igénylène. Annyival is inkább, hogy nekünk csupán Moldva és Oláhhon felé lehet kereskedésünk, s azt Brassó üzheti, Brassó lesheti ki izlését, szükségéit legjobban. Ma pedig Brassó állása igen kényes. Oly útakan, milyen a Tömös, Ojtoz, Töresvár, Gyimes, hogyan állhatja ki a muszka és ángol concurrentiát? S mégis ezen erélyes emberek Oláhhonban és Moldvában 100-nál több boltban 1 millio 24,000 pengő forintnyi áruczikket forgatnak évenként, be is szinte

---

*) 1780 novemberétől 1781 novemberéig austriai örökös tartományokból szállítottak át 2068 rft. török felől Austriába 95,895 rft. áru czikket. Ezen utolsó legtöbbet viaszat. Benignis Statistik. I. 94. l.

annyit hoznak, s kiszállítják Brassó 49 czéhának felesleges készítményeit. S micsoda cselhez kell nyulniok? Meg kell tagadni hazájokat, muszka alattvalók neve alatt hozatják czikkeiket, mert mint austriaiak a legnagyobb huzavonáknak vannak kitéve. Austriának meg van Törökhonnal tariffája, de csak papiron; s a tariffa mellett úgy vámolnak, mint akarnak; még a fuvarozási bértől is gyakran vámot vesznek, úgy hogy a tariffában kitett 3 % gyakran 15 %-re is felmegyen. S így azon mázsa gyapott, mi a muszka kereskedőnek 25, az austriainak 45 rftjába is bele kerül. S hogyan állhassuk ki a concurrentiát. *)

---

*) Erdélyi Híradó 1844. 30. szám.

MÁSODIK KÖNYV.

A

**SZELLEMI ERŐK
ÁLLADALMA.**

ELSŐ SZAKASZ.

TUDOMÁNY ÉS MIVÉSZET.

77. §.

HAJDAN ÉS MOST.

Sokan kimondák már, hogy Erdély a polgárosodott Europa utolsó keleti pontja. Meglehet ellenben, hogy vannak elleneink, kik minket is e ponton kívül akarnak gondolni, de mellettünk tények szólnak. Nincs a világnak egyetlenegy országa, hol a vallási és politikai reformatio, a vallási és polgári jog coordinatioja békésebben folyt volna le, mint éppen Erdélyben. Sőt nem csak az idegen földről jövő reformatiónak nyitánk kaput, de egyszersmind Erdély keblén virult és növe ekkorára az unitarismus. S a mint születének a vallások, s a mint 1557-ben politicali rangat nyert a lutherana, azonnal hét év után 1564-ben azt nyert a reformata, s egy más hét év mulva 1571-ben az unitaria vallás. Melyik ország tudja felmutatni e komoly érettséget, e philosophi vélemény-tolerantiát? s vajjon, nem inkább barbárok voltak-e azok, kik fegyvert emeltek az ész mindenható tüze ellen?... S vajjon ismét, országgyűlési képviselőtünk nem volt-e első azok közül, kik a polgároknak jogot, szavazást adának, hogy ne lennének kénytelenek hordozni, a de nobis sine nobis szégyenítő súlyát.

Valóban historiánk akkora érettséget, akkora mély belátást tanusít sok helyeken, hogy kénytelen Europa megvallani, hogy e honban, ha fegyverzörögés el nem nyomja, a legszebb tudományosság fej-

lett volna ki. Ha végig futjuk Benkő Transilvaniáját, bámuljuk a sok tudományos főt, mely álláspontot nem vihatván magának, egy két röpirat írása után, nyomtalan enyészett el; s főleg azon erélyt, mit a Bethlen Gábor, ez egyetlen békés fejedelmünk korra, kifejtett a tudományos intézetek rendezése körül.

Magyarországgal pedig szemben igenis kedvezően állunk: nekünk előbb volt papir-malmunk Brassóban (1546); s miénk marad az elsőség abban is, hogy magyar könyvet mi nyomatánk legelsőbb 1551 a Heltai nyomdájában Kolozsvárt; holott a magyarhoniak egy Komáromban nyomott szent Pál leveleit 1555-ből tartanak mind e napig a legrégebb magyar könyvnek. Atalában kilehet mondani, hogy Erdély a tudos világ előtt Bethlen Gábor ideje körül sokkal ismeretesebb volt, mint Magyarország.

S nem kevesebb dicsősége van eleinknek a törvényhozás mezein Európával szemben is. Anglia és Frankon, a világ két legvilágosodottabb országa, csak a mult századokban vetheték el a latin-nyelv békóit a törvényhozás útján, s tevé diplomaticaivá anya nyelvét. *) S hát Erdély? Erdélyben 1555-ben a székely municipalis törvényeket; s 1562-ben az országos törvényeket magyar nyelven kezdék szerkeszteni. **) S Erdély ezt is, mire Europa is csap később világosodott, békésen elkezd előbb pár századdal; s ki tagadhatja itt a multaktól a felvilágosodás magas fokát?

Ily magasan állott és áll maiglan Erdélyben egy köre a jogosoknak, bárha a nép mind e napiglan a legnagyobb tudatlanság és érzéketlenség homályában ül. Erdély volt első, ki még a mult században „Nyelv-

*) A frank XIV Lajos alatt, az angolnyelv 1730-ban, lett diplomaticai nyelv.

**) E törvény czikkei a székelyeknek kelnek 1555. apr. 28-án Dobo Isiván és Kendi Ferencz vajdák alatt; a melyben a székely régi kiváltságok akkor legelsőbb írásba szedettek.

mivelő társaság“ czim alatt tudos társaságot alakita; Erdély alapitá a legelső magyar dal-színész társaságot, s küldé ki színészeit Magyarhonba elhítenni a magyar nyelv hajlékonyságát. S legyen végül elég említenem a mai nap fokozására, hogy nemzetünk első csillagai Józsika Miklós a regény író, s Barabás Miklós legelső festőnk, Schodelné legelső énekesnőnk Erdélyben születtek és nevekedtek. *) Jelenleg bár mi pangónak tessék állapotunk, jövődjöje van e népnek, mert mig magyar lesz, addig vérében hordja hajlamát költészetre, szónoklatra, historia és politicára; s a szász nemzet is, mely multjában sok dicsőséget hord, mindig hajlandó lesz archaeológiára, historiára és theologiára. Már pedig, hol jellemben gyökerezik a hajlom, mint nálunk, ott szunyadás lehet, de halálos álmom soha... Minthogy azonban e czikk folyamában igen beszédesekké válhatnánk, itt mindjárt megszoríjuk magunkat; s a helyett, hogy a jelen államról nagy feneket igyekeznénk keríteni, átmegyünk ezenel a dologra, az intézetekre.

---

*) Kölcsey maga is Erdélyben Szilágyban született. Ennyiben ő is erdélyi. Hahnemann a homoeopathia atyja is Szebenben Gubernator Bruckenthal orvosa s könyvtárnoka volt két évig, nielőtt homoeopatha lett volna.

ELSŐ CZIKKELY.

TUDOMÁNY MŰVÉSZET AZ ISKOLÁKBAN.

78. §.

NÉPISKOLÁK. KISDEDÓVODÁK.

Nép nevelésben igen alant, azaz párvonalban állunk Európával, vagy más szókkal, Porosz- és Szászhonon kívül egy ország sem tett eleget népiskolája körül s mi sem vagyunk jobbak. Erdélyben, valamint mindenütt, e tárggyal Pestalozzi Henrik fellépése előtt nem sokat törődtek. S a mint ő megkezdé alapítani a népnevelés ügyét, elveit: Mária Theresia a birodalomba behozott normáliskolákat Erdélyre is kiterjeszté, *) s annyira gondoskodott anyai jósága, hogy az új rendszer megalapítására embereket küldé be **..) Azonban minthogy Erdélyben a nevelés ügye vallás felekezethez van kötve, ezen újítás is csupán a római egyház hiveinek hozott örömet. A mi a nép- vagyis falusi iskolákat illeti, ott is csak a falusi ének-vezetők kezelése alatt maradtak, s még azon erélylyel sem dicsekedhetnek, melylyel a protestánsoké. A reformatus és unitáriusok falusi iskolái egyforma szerkezetűek, mindenik egy papias iskolamester felügyelése alatt, kiknek azonban mai napig még azon hibájok van, hogy mesterekké tanitokká soha sem képezték, s nem a tanítás, hanem a jó éneklés első erényjök. Emlitendő azonban a reformatusok azon eljárása, miszerint régi iskolamestereit a haladó világ szellemébe kívánja állítani. Mire nézt, 1845-ben 15 iskolamester mulatta Kolozsvártt 8 pengő havi segedelem mellett, s a

*) Egy udvari rendelés által 1775 23-k Mart.

**.) Azok közé tartozott Raditschnigg József is, ki 1812-ben mint a normal iskolák felügyelője halt meg Szebenben: s körülök nagy érdemeket szerze.

kolégyom professoraitól tanítást vevének. Legnagyobb baja e rendnek az, hogy oly csekély fizetése van, hogy bizonyos szegénység és iskolamesterség elválhatatlan társok. Nem lévén kész pénz fizetésök, azon kepe harmadából kell megélniök, mit hiveik adnak, s melynek $\frac{2}{3}$ -dából a pap maga is teng sok helyeken; s hol a pap is vízzel él, hát a kántor mit remél. A lutheranusok, vagy szászok e körül legtöbb méltánylatat érdemlenek. Maga az egész nemzet nép nemzet lévén, iskolaikról igen jól gondoskodnak. Egy meglehetősen fizetett iskolamester mellett, néhol egy két segéd is mesterkedik, s a pap a legnagyobb lelkiismerettel lát utána felügyelői kötelességének. Innen van aztán az, hogy alig van szász, ki írni olvasni ne tudna. Éneklésök, melylyel az isteni tiszteletet végzik, hol minden előtt énekeskönyv van kitarva, igen jó egy nép ajakáról; s azon mód, miszerint minden nagyobbacska megye hangszkart tart temploma számára, igen jellemzi a nép értelmiségét. Azonban igen szomorú ellentétül szolgálnak az oláhok, s főleg a nemegyesült görögök iskolái. Iszonyú a setétség, mely e nép lelken fekszik. Hozhatnék fel egy sereg régi példát jellemzősökre; de csak egyet a legújabból. Emlékeznek olvasóim az 1841-beli szárazságra hazánkban. Perumbák (Fogaras-vidék) lakosai e szárazságot egy nyomorultúl élt s nyomoruságban halt szegény embernek tulajdonították, ki azon szomorú vigasszal halt meg, hogy nyomora miatt még sirjában se nyughatand. A bigott lakosság azon gondolatra jött, hogy a nyomorult halott issza meg az esőt. S legelsőbb is karókkal átszurkálva a sirt, 12 leánynyal megöntözteték, s hogy még se elégedett meg, s az esőt mégis mind elszívá, kiment a falu lelkészével, kiásák a 20 hetűsnél idősb halottat, s ünnepélyesen összevagdalták... S így szerzék meg a esőt *)

*) Erdélyi Híradó 1841. 8-k szám.

Ilyek történnek nálunk 1841-ben, s mégis oly kevésbe vesszük a népnevelés ügyét kivált az oláhság egy millionál többől álló népessége közt. Ugy hogy bátran elmondhatni, hogy a századik sem tud köztök olvasni, s a 10-k faluban sincs csak árnyéka is az iskolának. Holott Amerika a közmondás szerint, ha két házat letett az ujdon falu helyén, a harmadikat már bizonyoson iskolának emeli. S Dania két milliot haladó népességének szinte 3000 lancasteri iskolája, nekünk pedig csak annak fele, s az is milyen iskola, hol télben alig valamit, nyárban pedig semmit sem tanulnak, mert a tanulóknak szántóba vagy pásztorságra kell menniök. *)

Bővebb ismerkedés végett, jónak látjuk közleni a hivatalos tabellák ide tartozóját, mely megyénként véve fel a vallások iskoláit, iskolás és iskolázható gyermekeit, kitüntetheti államát.—

Népiskolák 1843-ban.

Magyar-föld.	Katholikus iskola	Protestans iskola	Nemegyesült görög iskola	Iskolázható gyermek	Iskolába járó gyermek
Felső-fejérmegyéb.	6	17	15	—	725
Alsó-fejérben	19	52	24	—	233
Kükülmegyében	8	56	8	—	1007
Tordában	10	68	14	—	2090
Kolozsban	21	76	1	—	2588
Dobokában	6	41	2	—	721
Belső-szolnokban	9	23	4	—	656
Húnyadban	6	14	8	—	476
Közép-szolnokban	4	50	—	—	1666
Krasznában	1	27	—	—	860

*) Ausztriának 32,222 nevelő intézete van, benne 2,552,037 tanuló. S tanítanak benne 31 nyelven.

Magyar-föld.	Katho- licus is- kola	Prote- stans is- kola	Nem- erjes. görög iskola	Iskoláz- ható gyermek	Iskolá- ba járó gyermek
Zaránd-megyében	1	4	5	—	79
Kővárvidéken	1	3	2	—	155
Fogarásvidékén	3	3	9	—	506
Összesen	95	434	92	—	13,885
Székely-föld.					
Udvarhely-széken	29	137	—	—	1921
Marosszéken	13	99	9	—	2937
Háromszéken	21	105	3	—	4009
Csik-székekben	39	—	—	—	3784
Aranyos-széken	4	9	—	—	272
Összesen	106	350	12	—	15,923
Szász-földön.					
Szebesszékekben	5	60	39	—	7336
Segesvárszékekben	1	34	13	—	2409
Medgyesszékekben	4	45	14	—	3864
Nagysíkszékekben	1	27	21	—	3278
Kőhalomszékekben	2	31	13	—	2005
Szászsebeszékekben	1	7	11	—	903
Szeredahely-székekben	1	10	11	—	1077
Újgyházasszékekben	—	12	11	—	855
Szászvárosszékekben	1	7	14	—	629
Brassóvidékén	5	77	35	—	2446
Beszterczevidékén	1	37	—	—	2426
Összesen	22	347	182	—	31,889
Az összes Erdélyb.	223	1131	286	145,146	61,697

Igy állnak adataink a hon egyes részei között, honnan világosan látható, ha az iskolák számát a részek faluszámához arányozzuk, hogy a szász-földön a népnevelés jól áll, a székelyek között meglehetősen, a magyar-földön, kivált az oláhfalukban igen elhanyagoltan. Az összes Erdélyt véve, ugy találjuk, hogy azon esetben is, ha egy faluba se esnék is két iskola, még akkor is mintegy 1200 falu maradna iskola nélkül. Pedig nehezíti ezen körülményt az is, hogy az itt táblázott iskolák között leány-iskola 274 vagyon bejegyezve; mit ha levonunk, azon szomorú adatra bukkanunk, hogy Erdélynek egy falujában van, a másban nincsen iskolája.

A lakosok számát véve tekintetbe ugy találjuk, hogy a fenidézett táblázatban egy rovat, az iskolázhatók rovata hiányos, a mennyiben 14 lakosra vesz egy iskolázható gyermeket, holott azt 6—7 lakosra szokták számítani. Ha tehát Erdélynek csak 2,000,000 nyi népességet veszünk, s e népességből minden 7 lakosra számítunk 1 iskolázható gyermeket: ugy találjuk, hogy az összes gyermekszám nem 145,146, mint a táblázatban van, hanem majd két annyi, az az 280,000 fő *) Van pedig iskolában nálunk fiu és leány gyermek kerekszámban 60,000; következőleg az iskolázhatók száma az iskolásokhoz ugy áll mint 28: 6-hoz **) A magyar-földön, következőleg, hol legtöbb az oláhság ugy áll az összes népesség az iskolás gyermekekhez, mint 81: 1, székely-földön, mint 26: 1; szász-földön mint 10: 1. Vallások szerint 17 catholicusra esik 1 iskolás,

*) Scotiában 1830-ban 2,365,114 lakosból 337,873 iskolázható gyermeket számítanak. Frankonban 33,000,000 lakosból 5,800,000 iskolázhatót 5—6 lakosra 1. Galetti 101 lap.

**) Scotiában az iskolázhatók' száma az iskolásokéhoz áll mint 33: 27; Angliában és Wallesben 20: 9; Irland 11: 6. Frankonban 4: 2; Északamerikában 24: 5. Szemere Utazása után.

a reformátusok között 24, az unitáriusok között 12-re a lutheránusok között 9-re, a görög nem egyesültek-nél 62 lakosra megy.

A kisdedóvodák, a népre nézve ezen igen czélszerű intézetek, nálunk is kezdenek terjedni. Első volt, ki saját jóságán, s egész honban legelsőbb állita b. Wesselényi Miklos, ki zsibói kisdedóvojával egyszersmind kisdedóvok képzését is összeköté, s így példányja lett az erdélyieknek, mint a hol a gyermekek száma is bizonyosan legtöbb t. i. 100-t meghaladja, s mint a hol élelemmel s egyéb javadalmakkal is segítették a szegény szülőket. Második lehetett ugyancsak b. Wesselényi jószágán Solymoson, mintegy 60 nevendékkel. Ezen lelkes példa több birtokosokat arra birt, hogy saját jószágokon önköltségekre kisdedóvokat állítanak. Így születtek pár év alatt gr. Csákié Nagy-almáson, gr. Teleki Miksáé Lonán (Doboka-megyébe), gr. Kun Gergelyé Bajokán, b. Bornemissza Pálé Abafáján. sat.

Egyes hatóságok sem maradtak egészen ki a játékból. Legelől ment és megy Marosszék, hol a fő királybíró népszerű lelkére vévén az ügyet, maga apostolkodott a falukan, s rá vett 20 falut, hogy korcsmálás, s egyéb ily köz jövedelmökből 400 v. forintat szakasszanak ki kisdedóvodára, s egyszersmind a széket arra, hogy a szék' havasa jövedelméből is fedezzék a költséget. Így lett a legelső Makfalván, kapcsolatban a Wesselényi féle nemzeti intézettel, ugyanazon épületben, hol 80—90 gyermek részesül e jótékony ápolásban. Így álla fel ugyancsak azon törvényhatóságban Bándon és Madarason. Mint a női kebel virágát említhetjük a kolozsvári ovodát mit a nő-egylet alapita *.)

*) A kolozsvári nő-egylet ezen tőkéje, mi adakozásakból bálókból gyült 1845-be volt 3400 v. rft, költsége volt 1500 ft. Hiradó. 1845. 98-k szám.

Készületben vannak több helyen, mint Koppádon b. Bánfy Miklósnénál, Déézsén, hol egy műkedvelő egyesület színjátékai után 1000 v. forintán felyült tett le számára a megyei hatósághoz. Nem soká megnyilik az enyedi; bizottság van e tárgyban ki-nevezve Torda-megyében, mely egyet Tordán mást Szászrégenbe tervel, Udvarhelyszéken Etéden már jokora összeg áll készen.

79. §.

POLGÁRI ÉS REAL-ISKOLÁK.

Nálunk minden más iskola a tudományos iskolák előtornácza. Népiskoláinkban már megkezdik a latin nyelvet, s e körül forog aztán minden aliskolánk. Mesteremberré leendők számára teljeséggel egy sincs, de hogy lesz, arra már kilátásunk van, ugyanis Dávid Antal úr egy felállítandó ipar-iskola alapjául ajánlt 10,000 váltó forintot. És ezt Udvarhelyt akarja letéetni. Udvarhely városa a tárgyat lelkére vevé, s ugyanott Czimbalmos Lajos 100, Ferenczy József 50, Szájdél János 30, Keller János úr pedig 20 pengővel nevelé. Van ha jól tudom, mind Szebenben mind Brassóban mind Kolozsvártt a kereskedősegek számára vasárnapi iskola, de ezek sajátlag nem érdemlik a real-iskolák nevezetét. Azért a kereskedő vagy mesteremberré leendő, czéhoknak adja át magát, hol 3—4 évig inaskodik, 4—5 évig legénykedik, s akkor remeket állit elő, mely ha meg felel a czéh igényeinek, mesteremberré lesz sok költség után. Minden felsőbb iskolájok, egy pár évi vándorlás, legfeljebb benn a hazában, külföldre igen ritka megy. É nyomorultságunkan segitendő, ő Felsége 1845-ben a bécsi polytechnicumban erdélyi fiak' számára öt alapítványt nyitott külön külön 200 pengő rft segélylyel.

Javitandók :

14	lap	28	sor	katározván	helyett	olv.	határozván
40	„	4	„	atmosphericus	„	„	athmosphaericus
48	„	17	„	geosphericus	„	„	geosphaericus
112	„	4	„	érélye	„	„	erélyje
213	„	5	„	kilencz	„	„	nyolcz
—	„	6	„	négy ... három	„	„	három ... kettő
227	„	21	„	20—30,000	„	„	2—3,000,000
252	„	32	„	a második Alsó-tömös	„	„	onnan Felső-tömös- mősig
264	„	15	„	hordandott	„	„	hordandót
—	„	30	„	szombatról vasárnapra	„	„	vasárnapról szom- batra.

